

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER ANABİLİM DALI
KAMU YÖNETİMİ BİLİM DALI**

**YURTTAŞLIK KAVRAMI VE TÜRKİYE'DE YURTTAŞLIK:
EDİRNE ÇİNGENELERİNİN/ROMANLARININ YURTTAŞLIK
ALGISI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**

DOKTORA TEZİ

**Hazırlayan
Senem KURT TOPUZ**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Levent KÖKER**

Ankara–2010

ONAY

Senem KURT TOPUZ tarafından hazırlanan “*Yurttaşlık Kavramı ve Türkiye’de Yurttaşlık: Edirne Çingenerinin/Romanlarının Yurttaşlık Algısı Üzerine Bir Araştırma*” başlıklı bu çalışma, 19.04.2010 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda *oybirliği* ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Kamu Yönetimi Bilim dalında *doktora* tezi olarak kabul edilmiştir.

PROF. DR. M. NACİ BOSTANCI (Başkan)

PROF. DR. LEVENT KÖKER (Danışman)

PROF. DR. MUSTAFA ERDOĞAN

PROF. DR. İHSAN DURAN DAĞI

PROF. DR. . KADİR ARICI

ÖNSÖZ

Bu çalışmada Çingene/Roman kökenli yurttaşların Anayasal haklar ve ödevler açısından devletle olan ilişkileri ele alınmıştır. Edirne’de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşların devlet ile olan ilişkilerini karşılıklı haklar ve ödevler üzerinden inceleme amacı taşıyan bu çalışma hem konu, hem de kullanılan yöntem açısından özgün bir nitelik taşımaktadır. Bu çalışma sonuçlarının Çingenelerin/Romanların haklarının geliştirilmesinde ve sosyo-ekonomik durumlarının iyileştirilmesinde kullanılması umulmaktadır.

Bu çalışmanın alan araştırmasında yer alan anketlerde TÜBİTAK tarafından desteklenen, Senem Kurt Topuz ve M.Kemal Öke tarafından hazırlanan 108K382 nolu “Devlet Yurttaş İlişkisi Kapsamında Çingene/Roman Kökenli Yurttaşların Yurttaşlık Algılayışı: Edirne Örneği” başlıklı projeden yararlanılmıştır.

Anketlere ve derinlemesine görüşmelere katılan tüm Çingene/Roman yurttaşlara, değerli hocalarım Prof. Dr. Levent KÖKER ve Prof. Dr. Mustafa Kemal ÖKE ve Prof.Dr. Bahtışen KAVAK’a, jüri üyeleri Prof.Dr.Mustafa ERDOĞAN, Prof.Dr. Naci BOSTANCI, Prof.Dr. İhsan DAĞI ve Prof.Dr.Kadir ARICI’ya, sevgili arkadaşım Ünal Töngür’e ve nihayet canım eşim Yusuf Volkan’a ve aileme sonsuz teşekkürler...

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	ii
KISALTMALAR	vi
TABLolar	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

YURTTAŞLIK KAVRAMI VE TÜRKİYE'DE YURTTAŞLIK

1.1. Yurttaşlığın Kavramsal Çerçevesi	9
1.1.1. Yurttaş Temelli Cumhuriyetçi Model.....	17
1.1.2. Liberal model	19
1.2. Ulus Devlet Yurttaşlığı	22
1.3. Yurttaşlık ve Eşitlik Sorunu	27
1.4. Türkiye'de Yurttaşlık	35
1.4.1. İmparatorluktan Ulus-Devlete Geçiş	35
1.4.2. Anayasalar ve Yurttaşlık	43
1.4.3. Türkiye'de Yurttaşlık Tartışmaları	48

İKİNCİ BÖLÜM

ÇİNGENELER/ROMANLAR VE TÜRKİYE'DEKİ

ÇİNGENELERİN/ROMANLARIN YURTTAŞLIK STATÜLERİ

2.1. Çingene mi Roman mı?	53
2.1.1. Çingenerin/Romanların Kökeni ve Dili.....	58

2.1.2. Çingenerin/Romanların Hindistan'dan Avrupa'ya Göçü	63
2.1.3. Avrupa'ya Göçün Sonuçları	66
2.1.4. Çingenerin/Romanların Nüfusu	74
2.2. "Marjinal" Bir Grup Olarak Çingener/Romanlar	76
2.3. Çingene/Roman Hareketinin Uluslararası Boyutu.....	80
2.4. Türkiye'de Çingener/Romanlar ve Yurttaşlık Statüleri	90
2.4.1. Türkiye'de Çingener/Romanlar.....	90
2.4.2. Türkiye'deki Çingenerin/Romanların Yurttaşlık Statüleri	95
2.4.3. Türkiye'de Çingener/Romanlar Hakkında Yapılan Uygulamalı Çalışmalar	103

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EDİRNE'DE YAŞAYAN ÇİNGENE/ROMAN KÖKENLİ YURTTAŞLARA YÖNELİK ALAN ARAŞTIRMASI

3.1. Yöntem	106
3.2. Ön testler	111
3.2.1. Cevapların Bağımsızlık Kontrolü.....	111
3.2.2. Cevapların Tesadüfiliği ve Normallik Dağılımı.....	112
3.2.3. Ölçeklerin Güvenirliliği.....	112
3.3. Bulgular	113
3.3.1. Örneklemin Demografik Özellikleri.....	113
3.3.2. Anayasal Haklar.....	117
3.3.2.1. Anayasal Hakların Algılanması	119
3.3.3. Ödev ve Sorumluluklar.....	123
3.3.4. Devletten Yeni Bir Hak Talepleri ve/veya Beklentileri	126
3.3.5. Ayrımcılık	128
3.3.5.1. Ayrımcılığın Nedenleri.....	129
3.3.5.2. Hak Arama Yolları	130
3.3.5.3. Ayrımcılığa İlişkin Algı	132
3.3.6. Haklara İlişkin Geçmişteki Durum ve Geleceğe Yönelik Beklentiler	133

3.3.7. Demografik Özelliklere Göre Ölçeklerin Farklılık Değerlendirmesi	134
3.3.7.1. Anayasal Haklar Ölçeği ve Demografik Özellikler	135
3.3.7.2. Ödev ve Sorumluluklar Ölçeği ile Demografik Özellikler	137
3.3.7.3. Ayrımcılık Ölçeği ve Demografik Özellikler	138
3.3.8. Derinlemesine Görüşme Bulguları	139
3.3.8.1. Derinlemesine Görüşme Yapılan Görüşmecilere İlişkin Demografik Özellikler	139
3.3.8.2. Çingene/Roman Kökenli Yurttaşlar Türkiye Cumhuriyeti Devleti Yurttaşı Olmaktan Kaynaklanan Haklarını Biliyorlar mı?	141
3.3.8.3. Devlet Çingene/Roman Kökenli Yurttaşlara Anayasada Yer Alan Haklarını Yeterince Sağlıyor Mu? Çingene/Roman Kökenli Yurttaşların Bu Konudaki Algısı Nedir? .	144
3.3.8.3.1. Dernek Kurma Hürriyeti.....	145
3.3.8.3.2. Yerleşme ve Seyahat Hürriyeti.....	146
3.3.8.3.3. Din ve Vicdan Hürriyeti.....	147
3.3.8.3.4. Düşünce ve Kanaat Hürriyeti.....	148
3.3.8.3.5. Dilekçe Hakkı	149
3.3.8.3.6. Kamu Hizmetine Girme Hakkı	150
3.3.8.3.7. Konut Hakkı.....	152
3.3.8.3.8. Eğitim Hakkı	154
3.3.8.3.9. Sağlık Hizmetleri	158
3.3.8.3.10. Seçme-Seçilme-Siyasi Faaliyette Bulunma Hakkı	161
3.3.8.3.11. Hak Arama Hürriyeti	164
3.3.8.3.12. Kişi dokunulmazlığı	165
3.3.8.3.13. Sosyal Güvenlik Hakkı	166
3.3.8.3.14. Çalışma Hakkı	169
3.3.8.4. Çingene/Roman Kökenli Yurttaşlar Bu Haklarını Kullanırken Herhangi Bir Ayrımcılığa Maruz Kalıyorlar Mı? Ayrımcılık Karşısında Başvurduları Hak Arama Yolları Nelerdir?	174

3.3.8.5. Çingene/Roman Kökenli Yurttaşların Anayasada Belirtilen Haklara İlave Olarak Örneğin “Kültürel Haklar” Gibi Yeni Hak Talepleri ya da Devletten Beklentileri Var mı?.....	177
3.3.8.6. Çingene/Roman Kökenli Yurttaşların Hakların Gelişimine İlişkin Geçmiş ve Gelecek Değerlendirmeleri Nasıldır?.....	179
3.3.8.7. Çingene/Roman Kökenli Yurttaşlar Devlete Karşı Olan Ödev ve Sorumluluklarını Biliyorlar mı? Ödev ve Sorumluluklarına İlişkin Davranış Eğilimleri/Tutumları Nedir?.....	181
3.4. Bulguların Değerlendirilmesi	185
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	203
KAYNAKÇA	214
EKLER	241
ÖZET	259
ABSTRACT	261

KISALTMALAR LİSTESİ

- AB: Avrupa Birliği
AK: Avrupa Komisyonu
ANOVA: Varyans Analizi
CIT: Uluslararası Çingene Komitesi
EDROM: Edirne Roman Derneği
ERIO: Avrupa Roman Bilgi Ofisi
ERRC: Avrupa Roman Hakları Merkezi
NGO: Hükümet Dışı Organizasyonlar
MRG: Azınlık Hakları Grubu
SPSS: Sosyal Bilimler İstatistik Programı
OSI: Açık Toplum Enstitüsü
UNESCO: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu
SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ECRI: Avrupa Birliği Konseyi İrkçılık ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu
BM: Birleşmiş Milletler
AGIK: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
UNICEF: Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu
IRP: İtalya Radikal Parti
ERIO: Avrupa Roman Bilgi Ofisi
OSCE: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Organizasyonu
TDK: Türk Dil Kurumu
EDÇİNKAY: Çingene Kültürünü Araştırma, Geliştirme, Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği
ROMDEF: Roman Dernekleri Federasyonu

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Avrupa Ülkelerinde Yaşayan Çingene/Roman Nüfusu	74
Tablo2: Örneklemin Demografik Özellikleri	113
Tablo 3: Katılımcıların Sahip Oldukları Sosyal Güvence	115
Tablo 4: Anayasada Yer Alan Haklardan En Az Birini Bilenlerin Oranı	116
Tablo 5: Katılımcıların Bildikleri Anayasal Hakların Dağılımı	117
Tablo 6: Katılımcıların Anayasal Haklara İlişkin Algıları	119
Tablo 7: Anayasa'da Yer Alan Ödev ve Sorumluluklardan En Az Birini Bilenlerin Oranı	122
Tablo 8: Anayasa'da Yer Alan Ödev ve Sorumlulukların Bilinme Oranları	123
Tablo 9: Katılımcıların Ödev ve Sorumluluklara İlişkin Davranış Eğilimleri/Tutumları	124
Tablo 10: Devletten Yeni Bir Hak Talebi ve/veya Beklentisi Olanların Oranı	125
Tablo 11: Devletten Yeni Bir Hak Talebi ve/veya Beklentisi Olanların Taleplerinin ve/veya Beklentilerinin Dağılımı	126
Tablo 12: Devlet Kurumlarında En Az Bir Defa Ayrımcılığa Maruz Kalanların Dağılımı	128
Tablo 13: Katılımcılara Göre Ayrımcılığın Nedenleri	129
Tablo 14: Katılımcıların Devlet Kurumlarında Ayrımcılığa ya da Haksızlığa Maruz Kaldıklarında Hak Arama Yolları	130
Tablo 15: Katılımcıların Ayrımcılığa İlişkin Algıları	131
Tablo 16: <i>“Devlet işine alınmada vatandaşlar arasında ayırım yapılıyor”</i> <i>ve “Kimliğimden dolayı devlet işine alınmıyorum”</i> İfadeleri Arasındaki Korelasyon İlişkisi	132
Tablo 17: Katılımcıların Anayasal Haklara İlişkin Olarak Geçmiş ve Gelecek Değerlendirmesi	133
Tablo 18: Anayasal Haklar Ölçeği ve Demografik Özellikler İle İlgili ANOVA Testi Sonuçları	134

Tablo 19: Eğitim Değişkeni İçin Çoklu Karşılaştırma Tablosu	135
Tablo 20: Anayasal Haklar Ölçeği ve Cinsiyet Değişkeni Arasındaki t-testi Sonucu	136
Tablo 21: Ödev ve Sorumluluklar Ölçeği ile Demografik Özellikler ANOVA Testi Sonuçları	136
Tablo 22: Ödev ve Sorumluluklar Ölçeği İle Cinsiyet Değişkeni Arasındaki t- testi Sonucu	137
Tablo 23: Ayrımcılık Ölçeği ve Demografik Özellikler ANOVA Testi Sonuçları	137
Tablo 24: Ayrımcılık Ölçeği ve Cinsiyet t- testi Değişkeni Arasındaki Sonucu	138
Tablo 25: Derinlemesine Görüşme Yapılan Görüşmecilere İlişkin Demografik Özellikler	139

GİRİŞ

Yurttaşlık, devlet ve birey arasında var olan ilişkinin bir ifadesidir. Bu ilişki, bireyin sahip olduğu haklar ve özgürlüklerin önceliği temelinde kurulur. Bireyin sahip olduğu haklar ve özgürlüklerin önceliği prensibi, devletin bireye birtakım haklar ve ödevler yüklemesine dayalı hukuki bir ilişkiyi temsil eder. Dolayısıyla yurttaşlık, haklar/özgürlükler ile ödevler/sorumluluklar düzeyinde tanımlanan ve esas itibarıyla bireyin devletle olan bağına kuran hukuki bir statüdür. Ancak yurttaşlık hukuki bir statü olmasının yanında, kendi başına bir kimliktir ve bireyin bir komüniteye (siyasi topluluğa) aidiyetini ifade etmektedir. Bir başka deyişle yurttaşlık, bir “sosyopolitik kimlik” biçimidir ve doğrudan bireyin devlet ile olan hukuki bağına işaret etmektedir.

Öncelikle ifade etmek gerekir ki, geçtiğimiz iki yüzyıl boyunca ulus devlet siyasi topluluğun neredeyse evrensel biçimi olarak kabul edilmiş; modern siyaset ise, insanların ancak bir ulus devletin yurttaşı olarak var olabilecekleri şeklinde biçimlenmiştir. Bu durumda ise bireyler, bir ulus devlete yurttaşlık bağı ile bağlı olmaları koşuluyla yurttaşlık haklarından yararlanabilmektedirler.

Ulus devlette yurttaş, soyut bir birey olarak, tüm somut ve ayırt edici özelliklerinin üstünde tanımlanmaktadır. Bu somut özellikler, biyolojik olabileceği gibi ekonomik, toplumsal, etnik, dini ya da kültürel olabilirler. Böylece, devlete aidiyet bağlamında, aranan yurttaşlık tanımına, yani *ayrı* etnik ya da kültürel ve dini bağları olan kişileri *aynı* ulus-devlet içinde ortak hak ve sorumluluklara sahip kişiler kılacak yurttaşlık tanımına kavuşmuş olunur. Bu tanımın merkezinde bulunan temel argüman ise her şeyden önce yurttaşların aynı haklara ve sorumluluklara sahip olmaları dolayısıyla eşit kabul edildikleridir. Dolayısıyla, tüm yurttaşlar sahip oldukları haklar ve yerine getirmekle mükellef oldukları sorumluluklar bakımından devletin eşit üyeleri olarak görülmektedirler. Ancak bu durumda yurttaşlığın *de jure* ve *de facto* eşitliği konusu gündeme gelmektedir. Yurttaşların *de jure* eşitliğinin *de facto*

eşitliğe dayanıp dayanmadığı veya buna vesile olup olmadığı sorusu bu tartışmaların merkezinde bulunmaktadır. Aslında yurttaşların aynı haklara ve sorumluluklara sahip olması anlamında eşit olması onların pratikte de eşit oldukları anlamına gelmemektedir. Çünkü “devletin siyasal kararlarının meşruluk kaynağını aldığı toplum, ekonomik, kültürel, ideolojik ya da düpedüz farklı yaşam tarzlarına dayanan tercihlerin belirlediği bir çeşitlilik göstermektedir” (Köker, 1997: 43) ve pratikte önemli olan böylesi çeşitlilik gösteren bir toplumunda yurttaşların “farklı etkinlik tarzları” arasında seçim yapmak için gerekli maddi ve kültürel kaynaklarının olup olmadığıdır. Bir başka ifadeyle ekonomik, kültürel, ideolojik ya da farklı yaşam tarzlarına dayanan tercihlerin belirlediği bir çeşitlilik gösteren yurttaşlar topluluğunda örneğin “kadınlarla erkekler, işçilerle işverenler arasında, toplumsal sınıflar ya da siyahlar, beyazlar ve diğer etnik gruplar arasında var olan ilişkilerin pratikte yurttaşlığın bir *gerçeklik* haline gelmesine izin verilip verilmediği” (Hall ve Held, 1995: 175) durumu tespit edilmeli ve gerekli düzenlemeler yapılmalıdır. Kuşkusuz devlet, bu ilişkileri etkilemek ve biçimlendirmekle birlikte yurttaşlar arasında -özellikle yurttaşlık haklarından yararlanmaları bağlamında- pratikte bir eşitliğin sağlanması ve dolayısıyla yurttaşlığın bir gerçeklik haline gelmesi noktasında önemli bir role sahiptir. Dolayısıyla yurttaşların hak ve özgürlükler bakımından eşit olduklarının yasa metinleriyle ilan edilmesi tek başına yeterli değildir. Bu soyut yasa kurallarının somut önlemlerle ve katkılarla desteklenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda önemli olan nokta, yurttaşların yurttaşlık haklarından aynı derecede yararlanıp yararlanmadığı ve dolayısıyla yurttaşların tamamının yurttaşlık haklarına erişmede aynı imkana sahip olup olmadıklarıdır. Çünkü yurttaşların bu haklara erişimindeki engeller ya da kısıtlamalar ve ihlaller kişilerin marjinalleşmesine ve toplumsal yaşamdan kendisini çekmesine yol açacaktır.

Bu çalışmanın konusunu oluşturan Çingene/Romanlar hem Türkiye hem de dünya ölçeğinde yurttaşı oldukları pek çok ülkede marjinal bir grup olarak kabul edilmekte ve yaşamlarını sürdürmektedirler. Türkiye’de Anayasal düzenlemeler çerçevesinde eşit yurttaşlık haklarına sahip olmakla

birlikte Çingene/Roman kökenli yurttaşların bu haklara erişmek ve bu haklardan faydalanmak bakımından bir takım sıkıntılarla karşılaştıkları Çingeneleri/Romanları konu edinen pek çok çalışmada ileri sürülmektedir (Ceyhan, 2003; Bedard, 2003; Danka, 2008; Marsh, 2008). Ancak, bu durum sadece Türkiye ölçeğiyle sınırlı değildir. Genel olarak, Çingeneler/Romanlar, düşük eğitim seviyesinde, sağlıklı olmayan konutlarda ve insanca yaşama standartlarının altında varlıklarını devam ettirmektedirler. Çingeneler/Romanlar hakkında çalışan pek çok bilim insanı, Çingenelerin/Romanların yüzyıllar boyunca farklı sebeplerden dolayı ayrımcı politikalarla ve dışlanma ile karşılaşmış ve Avrupa'da en fazla zulme uğramış topluluklardan biri olduğunu ifade etmekle birlikte Çingenelerin/Romanların birçok açıdan marjinal bir etnik grup özelliği gösterdiğini belirtmişlerdir.

Avrupa Birliği Konseyi Irkçılık ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu (ECRI) 2005 yılında yayınladığı, Türkiye ile ilgili üçüncü raporunda, zayıf durumdaki gruplar arasında saydığı Türkiye'deki Çingenelerin/Romanların sosyal alanlardan tümüyle dışlanmış olmaktan kaynaklanan zorluklarla karşılaştıklarını, istihdam, konut ve kamuya açık alanlardan faydalanma konularında ayrımcılığa uğradıklarını ileri sürmektedir. ECRI (2005)'ya göre, Türkiye'deki Çingeneler/Romanlar, çoğu kez alternatif konut önerileri sunulmaksızın zorla kovuldukları geçici yerleşim birimlerinde zor koşullarda yaşamaktadırlar. Sağlık hizmetlerinden faydalanmada ve istihdamda bir fırsat eşitsizliği söz konusudur, ama aynı zamanda ebeveynlerin çocuklarını okula yollayamayacak kadar fakir olmaları nedeniyle eğitim hizmetlerinden faydalanmada da bir fırsat eşitsizliği mevcuttur. Bu nedenle ECRI 2001 yılında yayınladığı rapora benzer biçimde, üçüncü raporda, Türk yetkililere zayıf durumdaki gruplar arasında saydığı Türkiye'deki Çingene/Roman toplumunun durumunu ele alıp, özellikle de hoşgörüsüzlük ve yaşamın çeşitli alanlarındaki ayrımcılıklar açısından karşılaşılabilecekleri sorunları saptayacak araştırmalar yapılmasını tavsiye etmiştir. Tüm bunlarla birlikte meselenin toplumsal boyutuna bakıldığında, Türkiye'de Çingene/Romanlara karşı önyargılı bir tutum sergilenerek

toplumun bütününden farklı bir uygulamaya maruz kaldıkları görülmektedir. Nitekim Türkçede “Çingene” kelimesinin taşıdığı aşağılayıcı, küçük düşürücü ve suçlayıcı tanımlamalar Çingene isminin kullanılabilirliğini geri plana itebilmektedir.

Türkiye özelinde ifade edilmesi gereken bir başka konu, Türkiye’de yapılan yurttaşlık tartışmalarıdır. Bu tartışmaların özünde yurttaşlığın etnik içeriği meselesi yatmaktadır. Bu konuya ilişkin olarak iki farklı yorum bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi yurttaşlığı imleyen “Türklük” kavramının herhangi bir etnik soydan ya da kavim adından bağımsız, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ne “vatandaşlık bağıyla” bağlı herkesi içine alan şemsiye bir kavram olduğunu iddia etmektedir. Tartışmanın diğer tarafında yer alan kesim ise, Türklük kavramının, belki Cumhuriyet’in kuruluş aşamasında bir şemsiye kavram olarak işlev gördüğünü ya da bu amaçla kullanıldığını ancak süreç içinde doğrudan “Türk ırkından” olmakla ilişkilendirilen bir takım düzenlemeler dolayısıyla bu kapsayıcı özelliğini yitirdiğini ve Türk yurttaşı tanımının nötr olmadığını iddia etmektedirler. Bu çerçeveden bakıldığında bu durumun devletin yurttaşlarına gösterdiği muameleyi etkilediği ileri sürülebilir. Bu bağlamda Çingene/Roman kökenli yurttaşların statülerine baktığımızda pek çok kez bu tip düzenlemelerin konusunu oluşturdukları görülmektedir.

Her şeyden önce Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olan Çingene/Romanlar uzun süre nüfus cüzdanlarında yazan *Kıpti Müslim* terimiyle anılmışlardır. Ayrıca, 1934 tarihli İskan Kanununda Çingene/Romanlara yönelik ayrımcı ifadeler yer almıştır. Kanunun 4. maddesi şu hükmü içermektedir: Türk kültürüne bağlı olmayanlar, anarşistler, göçebe Çingene, casuslar ve memleket dışına çıkartılmış olanlar, Türkiye’ye ‘muhacir’ göçmen olarak kabul edilemezler. Ancak ifade etmek gerekir ki, 2006’da kaldırılan bu hükümlerle birlikte Çingene/yurttaşların yasa önündeki eşitliklerinin sağlanması yönünde önemli bir adım atılmıştır. Bunun yanında Polisin Merasim ve Topluluklardaki Rolüne ve Polis Karakolları Teşkilatlanmasına Dair Talimatname’nin 134/B/a/5 maddesinde, *Esaslı bir*

mesleği olmayan Çingener, önleyici tedbirlere konu olan şüpheli kategorilerinden biri olarak belirtilmiş ve bu düzenleme de 20.06.2006 tarihli Bakan Onayı ile yürürlükten kaldırılmıştır.

Ancak hala varlığını koruyan ayrımcı bir başka yasa olan, Yabancıların Türkiye’de İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kanun’un 21. maddesinde *“Tabiiyetsiz veya yabancı devlet tebaası olan Çingenerin ve Türk kültürüne bağlı olmayan yabancı göçebelerin sınır dışı edilmelerine İçişleri Bakanlığı yetkilidir.”* denmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı Çingeneri/Romanları tanımlayan bir kavram olarak *esmer vatandaş* nitelemesi de aslında özü itibariyle yurttaşlık mantığına aykırıdır. Her şeyden önce yurttaş kimliği yukarıda da ifade edildiği gibi bireylerin bütün diğer kimliklerinin üstünde ve ötesinde bir kimliktir. Dolayısıyla kişinin etnik kimliğinin bir parçası olan ten rengi bağlamında esmerliği ve aynı zamanda yurttaş olarak tanımlanması çelişkili ve bir o kadar da ayrımcı bir tutumun göstergesidir. “Esmer vatandaş” terimi sadece halk arasında değil, resmi ağzlar tarafından da telaffuz edilmiştir ve edilmektedir.

Yukarıda ifade edilen hukuki düzenlemelerde uzun yıllar var olmuş ya da halen varlığını koruyan ayrımcı ifadeler kuşkusuz Çingene/Roman kökenli yurttaşları rahatsız etmekte ve bu durum kendilerinde eşit yurttaşlık anlayışının zedelendiği hissini yaratmaktadır. Bununla birlikte Çingene/Roman kökenli yurttaşların diğer toplum kesimleriyle kıyaslandığında görece düşük statüleri ve kısıtlı imkanları da bu hissi derinleştirmektedir. Ve tut

Bu kapsamda çalışmanın genel amacı Çingene/Roman kökenli yurttaşların Türkiye Cumhuriyeti Devleti yurttaşı olmalarından kaynaklanan yurttaşlık hakları ve sorumlulukları bağlamında devletle olan ilişkilerini analiz etmektir. Bu bağlamda çalışmada Çingene/Roman kökenli yurttaşların Anayasada yer alan hakların kendilerine ne ölçüde sağlandığına ilişkin

görüşleri diğer bir ifadeyle bu konudaki algıları birinci elden toplanan veri ile belirlenmeye çalışılmıştır. Buna ilave olarak Çingene/Roman kökenli yurttaşların bu hakların kullanımında herhangi bir ayrımcı uygulamayla karşılaşmışlar mı, karşılaşmadıkları, varsa ayrımcı uygulamalar karşısında başvurdukları hak arama yolları ve devletten yeni bir hak talepleri ve/veya beklentilerinin olup olmadığı da tespit edilmeye çalışılmıştır. Öte yandan yurttaşlık her ikisinin de birbirine karşılıklı haklar ve yükümlülüklerle bağlı olduğu birey ve devlet arasındaki bir ilişki olarak kabul edildiğinde Çingene/Roman kökenli yurttaşların devlete karşı yerine getirmekle yükümlü oldukları ödev ve sorumluluklara ilişkin davranış eğilimleri/tutumları da analiz edilmeye çalışılmıştır.

Bu doğrultuda bu çalışmada temel olarak aşağıda yer alan araştırma sorularına yanıt aranmıştır:

- 1) Çingene/Roman kökenli yurttaşlar Türkiye Cumhuriyeti Devleti yurttaşı olmaktan kaynaklanan haklarını biliyorlar mı?
- 2) Devlet Çingene/Roman kökenli yurttaşlara Anayasada yer alan haklarını yeterince sağlıyor mu? Çingene/Roman kökenli yurttaşların bu konudaki algısı nedir?
- 3) Çingene/Roman kökenli yurttaşlar bu haklarını kullanırken herhangi bir ayrımcılığa maruz kalıyorlar mı? Ayrımcılık karşısında başvurdukları hak arama yolları nelerdir?
- 4) Çingene/Roman kökenli yurttaşların Anayasada belirtilen haklara ilave olarak örneğin “kültürel haklar” gibi yeni hak talepleri ve/veya devletten beklentileri var mı?
- 5) Çingene/Roman kökenli yurttaşların hakların gelişimine ilişkin geçmiş ve gelecek değerlendirmeleri nasıldır?
- 6) Çingene/Roman kökenli yurttaşlar Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olarak devlete karşı olan ödev ve sorumluluklarını biliyorlar mı? Ödev ve sorumluluklarına ilişkin davranış eğilimleri/tutumları nedir?

- 7) Çingene/Roman kökenli yurttaşların sahip oldukları demografik özelliklere göre, ayrımcılık ve Anayasada belirtilen hak ve sorumluluklar konusundaki algıları farklılık göstermekte midir?

Bu çalışmada ana kitle Edirne’de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşlardır. Çalışma, Çingene/Roman nüfusun yoğun olarak yaşaması ve geçmişte yoğun Çingene göçü alması sebebiyle Edirne’de yürütülmüştür. Edirne’nin bir başka özelliği de burada yerleşik olarak yaşayan Çingenelerin/Romanların kendi kültürlerini korumasıdır.

Bu çalışmada derinlemesine görüşme yöntemi ile güvenilir ve sistematik veri toplamak için geliştirilen anket yöntemi bir arada kullanılmıştır. Anket çalışması yüz yüze görüşme tekniği kullanılarak toplam 415 kişi ile derinlemesine görüşme ise 26 kişi ile yapılmıştır.

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde yurttaşlığın kavramsal çerçevesi, ulus devlet yurttaşlığı, yurttaşlık ve eşitlik sorunu, Türkiye’de yurttaşlık ve Türkiye’de yurttaşlık tartışmaları başlıkları altında genel olarak “Yurttaşlık Kavramı ve Türkiye’de Yurttaşlık” konusu tartışılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde Çingenelerin/Romanların kökeni, Hindistan’dan göçleri ve bu göçün sonuçları, dünyada Çingene/Roman nüfusu, marjinal bir grup olarak Çingeneler/Romanlar, uluslararası Çingene/Roman hareketi, Türkiye’de Çingeneler/Romanlar ve yurttaşlık statüleri başlıkları altında genel olarak “Çingeneler/Romanlar ve Türkiye’deki Çingenelerin/Romanların Yurttaşlık Statüleri” konusu tartışılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise Çingene/Roman kökenli yurttaşların Anayasada yer alan hakların kendilerine ne ölçüde sağlandığına ilişkin görüşlerini diğer bir ifadeyle bu konudaki algılarını birinci elden toplanan veri ile belirlemek için Edirne örneğinde yapılan alan çalışmasının sonuçları

değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda üçüncü bölümde öncelikle araştırmanın yöntemi açıklanmış, ardından araştırmadan elde edilen veri için yapılan ön test sonuçları ve elde edilen bulguların analiz sonuçları ele alınmıştır.

Çalışmanın sonuç kısmında ise elde edilen bulgular değerlendirilmiş ve önerilerde bulunulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

YURTTAŞLIK KAVRAMI VE TÜRKİYE'DE YURTTAŞLIK

Bu bölümde genel olarak yurttaşlık kavramı ve Türkiye'de yurttaşlık konusu tartışılmıştır. Bu kapsamda öncelikle yurttaşlığın kavramsal çerçevesi çizilmeye çalışılmış, ardından ulus devlet yurttaşlığı, yurttaşlık ve eşitlik sorunu ile Türkiye üst başlığı altında öncelikle Anayasal düzenlemeler çerçevesinde yurttaşlık konusuna ve devam eden kısımda da Türkiye'de yurttaşlık tartışmalarına değinilmiştir.

1.1. Yurttaşlığın Kavramsal Çerçevesi

En genel ifadeyle yurttaşlık teritoryal devlete siyasal aidiyetin anlatımıdır ve bireyler bu aidiyet dolayısıyla bir dizi özel hak ve görevin bağlı olduğu bir yasal statü ile donanmaktadır (Üstel, 1999: 80). Ancak yurttaşlık yalnızca haklar ve sorumluluklarla tanımlanan bir hukuki statü değildir. Aynı zamanda başlı başına bir kimlik, kişinin bir siyasi topluluğa (*community*) mensup olmasının anlatımıdır (Kymlicka, 2004: 454–455). Joppke'e göre, yurttaşlığın temelinde yaşamsal öneme sahip bir gerçek vardır. Bu gerçek bir devlete üyelik ve bu üyelikten kaynaklanan haklara ve kimliğe olan bağlılıktır (2007: 38). Aslında yurttaşlık bir *sosyopolitik bir kimlik biçimidir* ve esas olarak bireyin devlet fikriyle bağını tanımlamaktadır. Yurttaş kimliği, devlet tarafından verilen haklarda ve eşit statüde yurttaşlarca yerine getirilen görevlerde gizlidir (Heater, 2007: 10-11).

Dolayısıyla tanım gereği yurttaşlık sadece, yabancı-yurttaş ilişkisinin verili bir ortamda haklar ve ödevler açısından açıkça farklılaşmış olduğu yerde var olabilir (Balibar, 2005: 134). Yurttaşlar her zaman tebaadan ve yabancılardan farklı kabul edilirler, çünkü sahip oldukları temel siyasi haklar sebebiyle siyasi toplumun ya da devletin kuruluşunu ve işleyişini belirleyen

özneler olarak tanınmaktadırlar (Heywood, 2006: 586). Dolayısıyla yurttaşlar sahip oldukları haklar sebebiyle devletin tam üyesi olma sıfatını kazandıklarından, yönetenler ile tebaa arasındaki ayrımın mutlak ve sürekli olduğu zamanlarda yurttaşlıktan söz etmek oldukça zordur (Leca, 1998: 19).

Yurttaş ya da İngilizce olarak *citizen*, Fransızca *citoyen* kavramları köken olarak *cite'den* ya da *cite'de* oturan ve burada bazı haklardan faydalanan kişi manası taşımaktadır (Kadioğlu, 1996: 121). Bouineau'a göre yurttaş, bir siteye, yani hukuksal olarak tanımlanmış bir bütüne ait olan insandır. Dolayısıyla yurttaş olmak, grubun içinde yaşamını devam ettirmek ve grubun belirlediği normun sağladığı haklara sahip olmaktır (1998: 114). Yurttaşlık grubun belirlediği normun sağladığı haklara sahip olmayı sağladığı gibi özgürlük, koruma ve yönetimle ilgili kararlara katılma alanlarında da belirgin avantajlar sağlamaktadır (Hindess, 2004: 306).

Ancak yurttaşlığa tarihsel bir perspektiften bakıldığında görülecektir ki, hukuksal olarak tanımlanmış bir bütünün içinde yaşamak, her zaman grubun belirlediği normun sağladığı haklara sahip olmak için yeterli bir koşul olmamıştır. Bu durum belki de en iyi ifadesini Antik Yunan'da bulmaktadır.

Öncelikle ifade etmek gerekir ki, yurttaşlık Batı siyasal felsefesinin en eski politik kavramlarından birisidir ve yurttaşlığın kökeni Antik Yunan geleneğidir (Brysk ve Shafir, 2006: 276). Ancak özü itibarıyla Antik Yunan'da yurttaşlık bir erdemdir ve dolayısıyla herkesin yurttaş olması söz konusu değildir (Kadioğlu, 1996: 119). Bu durum Antik Yunan'ı oluşturan *polis*lerin tümünde değişmez bir anahtar özellik olarak kendini göstermiştir. Bu anahtar özellik, kadınlar, köleler ve yabancıların siyasete katılamaması ve dolayısıyla yurttaşlığın azınlığın bir ayrıcalığı olmasıdır (Nicholson, 2001: 35).

Köleler ve yabancılardan farklı olarak yurttaşlar, *polis*in yerli halkını meydana getiren ve belli hakları olan özgür kişilerdir. *Polis*in ilk yıllarında yurttaşlığın temel şartı toprak sahibi olmaktır. Daha sonra toprak sahipliği ile

özdeş olan yurttaşlık silah kullanma hakkı olan her *ergin* erkeğin yurttaşlığa kabul edilmesiyle artan sayıda kişiyi tanımlamıştır. Ancak yine de yurttaşların toplam sayısı nüfus içinde çok küçük bir kesimi oluşturmaktadır. Ayrıca Antik Yunan'daki yurttaş topluluğu homojen bir bütün değildir. Homojen bir bütün olma özelliği göstermeyen bu sayıca az yurttaş topluluğu özellikle bazı sosyo-ekonomik gelişmeler sonucunda kendi içinde çeşitli toplumsal sınıflara bölünmüştür (Ağaoğulları, 2002: 19-20). Bu bölünmüş toplumsal sınıflar içinde siyasal haklar, ancak dört gelir dilimine ayrılan yurttaşlara tanınan haklar olarak varlık göstermişlerdir (Şenel, 1995: 118). Ancak bir takım demokratik gelişmeler siyasal ayrıcalıkları yok edip, zaman içinde bütün yurttaşların siyasal haklardan yararlanmasını sağlamıştır (Ağaoğulları, 2002: 20).

Antik Yunan'dan farklı olarak Romalılar çeşitli yurttaşlık sınıfları oluşturmuş; köleler de dahil olmak üzere zamanla İmparatorluğun en uç sınırlarına dek tek tek bireylere yurttaşlık vermişlerdir (Heater, 2007: 49). Bu durum, Antik Yunan'da azınlığın bir ayrıcalığı olarak kabul gören yurttaş kimliğinin Roma'da kısmen de olsa bir azınlık ayrıcalığı olması durumundan çıktığının göstergesi olarak kabul edilebilir.

Bundan başka Roma yurttaşlığı yine Antik Yunan yurttaşlığından farklı olarak bir görevler ve haklar modeli olmuştur. Başlıca görevler, belli vergilerin ödenmesi ve askerlik hizmetidir. Ancak burada ifade etmek gerekir ki Roma'da haklar ve görevlerle tanımlanan yurttaşlık anlayışı özellikle görevler dilinden konuşulduğunda Antik Yunan'daki *iyilik-üstünlük* kavramına benzer bir *yurttaşlık erdemi ideali* ile örtüşmektedir (Heater, 2007: 51).

Antik Yunan ve Roma'dan farklı olarak Ortaçağ Avrupa'sında yurttaşlık pek önemli olmamıştır. Bu durumun önemli bir istisna İtalyan kent devletleridir. Ayrıca bu dönemde yurttaşlık statüsü günlük hayatta devlette değil kent veya kasabada ayrıcalıklı bir statü özelliği göstermiştir (Heater, 2007: 67). Kılıçbay'a göre Antik yerel yönetim toprağa sahip olmakla yurttaş

olmayı bir ve aynı kabul etmişken, Ortaçağ özerk kenti, yurttaşı -Antik yerel yönetimden farklı olarak- bir yandan yaratırken diğer yandan da onu bir kentin tümünden sorumlu bir *homo politicus* olarak inşa etmiştir (1996: 49-50).

Mutlak monarşiler çağında ise yurttaşlıkla ilgili bazı sorunlara farklı yaklaşımlar getirilmiştir. Sorunlardan ilki, kent yurttaşlığını ulus devlet yurttaşlığına çevirmektir, ikinci sorun uyrukların yurttaş olup olmayacağıdır. Sorunların üçüncüsü ise, uyrukların yurttaş olması halinde, yurttaşlık statüsünün genişlemesinin krallığın istikrarı üzerine yapacağı etkidir. Bu üç soruna getirilen çözümlerden ilki, uyrukluk ile yurttaşlığı ilişkilendirmek yoluyla monarşik bir devlette yurttaşlığa zorlama bir tanım getirilmesi olmuştur. Sadece teorik düzeyde kaldığını söyleyebileceğimiz bu yaklaşımın iki önemli temsilcisi, Jean Bodin ve Thomas Hobbes'dur. Yurttaşlığın kavramsal tarihindeki bu geçiş dönemi sorunlarına ikinci çözüm de yurttaşlığı tam bir statü olarak kabul etmekle birlikte bu statüyü bir görevler kümesi olarak tanımlamak biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Tarihsel olarak gerçekten uygulanmış olan üçüncü çözüme gelince bu, halkın isteklerini yansıtacak temsili kurumlara sahip olmak ve monarkın keyfi iktidarına set çekmek biçiminde ortaya çıkmıştır (Heater, 2007: 92).

1789 Fransız Devrimi bu anlamda yani halkın isteklerini yansıtacak temsili kurumlara sahip olmak ve monarkın iktidarına set çekmek anlamında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Burada Işın ve Turner'a referansla ifade etmek gerekir ki, Batı kaynaklı bir kurum olan yurttaşlığın kökeni eski Yunan ve Roma siyasal kültüründe ve geleneğinde aranıyor olsa da, yurttaşlık hakları modern siyasetin bir görünüşü olarak İngiliz İç Savaşı (1642-1651), Amerikan Bağımsızlık Savaşı (1775-1783) ve Fransız Devrimi (1789) gibi anahtar öneme sahip devrimlerle birlikte önemli olmaya başlamıştır. Bu devrimlerin her birisi yurttaşlığın anlamına ilişkin tamamen birbirinden farklı yorumlar getirmektedir (2007: 5-6).

Örneğin Göztepe'ye göre Fransız Devrimi'nin fikri öncülerinin ve eylemcilerinin temel düşüncesi, ulus (*nation*) diye tanımladıkları insan topluluğunu siyasi irade oluşumunun aktif özneleri biçimine getirmektir. Bu süreçte yurttaşlık kavramı da 1789 Fransız Devrimi'nin kendi yasalarını kendi yapan bir ulus yaratma mücadelesinin kurucu unsurlarından birisi olmuştur (2003: 234). 1789 tarihli İnsan ve Yurttaş Hakları Evrensel Beyannamesi ve 1791 Fransız Anayasası ile yurttaşlık ilk defa bir toplumun hiçbir bireyini dışlamayıp bütünü kapsayan bir kavram olarak tanımlanmıştır. Bu modern muhtevasıyla yurttaşlık kavramı bu süreçte herkes için temel eşitlik fikrini birlikte getirmiştir (Buğra, 2008: 159). Burada ifade edilen eşitlik kavramıyla, yasalar karşısındaki eşitlik vurgulanmaktadır. Gerçekten de Fransız Devrimi'ni gerçekleştirenlere göre bireyi keyfilikten kurtaracak olan da bu yasa karşısındaki eşitlik anlayışıdır (Dikmen ve Erel, 2007: 3). Yasa karşısında eşit olan yurttaşlar bu süreçte yurttaşın devletle olan ilişkisinde sahip olması gereken hakları ve yerine getirmesi gereken yükümlülükleri tanımlayan anayasal bir kavram (Kaya, 2006: 98) olarak ortaya çıkan modern yurttaşlık tanımının doğasına da uygun biçimde aynı haklara ve yükümlülüklerle sahiptirler.

Aslında, Hobsbawm'a göre Fransız Devrimi modern anlamda bir parti ya da hareketin ya da planlı bir programı uygulamaya çalışan kişilerin gerçekleştirdiği ya da önderlik ettiği bir devrim değildir. Bununla birlikte, kısmen uyumlu bir toplumsal grup olarak kabul edilebilecek olan burjuvazi içinde klasik liberalizmin fikirleri üzerinde etkileyici bir uzlaşmanın varlığı, devrimci harekette etkili bir birlik ve bütünlük sağlamıştır (2005: 68-69). Klasik liberalizmin etkisi altında hazırlanan 1789 tarihli İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nde:

“Ulusal Meclis halinde toplanan Fransız halkı temsilcileri, toplumların uğradıkları felaketlerin ve yönetimlerin bozulmasının yegane nedeninin; insan haklarının bilinmemesi, unutulmuş olması ya da hor görülüp kale alınmamasına bağlı olduğu görüşünden hareketle; insanın doğal, devredilemez ve kutsal haklarının resmi bir

bildiri içinde açıklamaya karar vermişlerdir. Öyle ki, bu bildiri tüm toplum üyelerinin hiçbir zaman akıllarından çıkmasın, sürekli olarak onlara haklarını ve ödevlerini hatırlatsın. Öyle ki, yasama ve yürütme iktidarlarının faaliyetlerinin siyasal toplumların amacına uygun olup olmadığı her an denetlenebilsin ve bu iktidarlara daha çok saygı gösterilsin. Öyle ki, bundan böyle yurttaşların basit ve tartışma konusu olmayan ilkelere dayanan istekleri hep Anayasanın korunmasına ve herkesin mutluluğuna yönelik olsun.” denmektedir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları bildirisinde insanların haklar yönünden özgür ve eşit doğdukları ve yaşadıklarına hükmolunduğu görülmektedir. Her siyasal toplumun amacı, insanın doğal ve zamanaşımı ile kaybedilmeyen haklarını korumaktır. Bu haklar; özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve baskıya karşı direnmedir. Egemenliğin özü esas olarak ulustadır.¹ Yasa, genel iradenin ifadesidir. Tüm yurttaşların, bizzat ya da temsilcileri aracılığı ile yasanın yapılmasına katılma hakları vardır. Yasa ister koruyucu, ister cezalandırıcı olsun herkes için aynıdır. Hiç kimse inançları nedeniyle, bunlar dini nitelikteki inançlar olsa bile, tedirgin edilmemelidir; meğerki bu inançların açıklanması, yasayla kurulan kamu düzenini bozmuş olsun. Düşüncelerin ve inançların serbest iletimi insanın en değerli haklarındanıdır. Bu nedenle her yurttaş serbestçe konuşabilir, yazabilir ve yayınlatabilir, ancak bu özgürlüğün yasa da belirlenen kötüye kullanılması hallerinden sorumlu olur. İnsan ve yurttaş haklarının güvenliği bir kamu gücünü gerektirir, bu nedenle bu güç herkesin yararı için kurulmuştur. Kamu gücünün devamını sağlamak ve idarenin masraflarını karşılamak için herkesin bir vergi vermesi kaçınılmazdır. Vergi tüm yurttaşlar arasından olanakları oranında eşit olarak dağıtılır. Hakların güven altına alınmadığı

¹ Yıldırım'a göre “Fransız Devrimi sayesinde egemenliğin ulusa ait olduğu ilan edilmekle birlikte her ne kadar kaynağı bakımından egemenlik insana dayandırıldıysa da onun kullanımı açısından halk bir takım sınırlamalarla karşılaşmıştır. Bu durum ise Ancien Regime'den kurtulmak için verilen mücadelelerin ardından istenilen sağlanmışken şimdi oy hakkının tüm halka tanınmasının yeniden eskiye dönüşe yol açabileceği kaygısı taşıyan liberal bir bakış açısından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle de Abbe Sieyes, belli bir miktarda vergi ödeyen ve servet sahibi olanların *aktif yurttaş*, diğerlerini ise *pasif yurttaş* şeklinde bir ayrım tabi tutmuş ve milletvekillerinin seçimi için oy kullanma hakkını yalnızca aktif yurttaşlara tanımıştır” (2004: 42).

kuvvetler ayrılığının yapılmadığı bir toplumda Anayasa yoktur. Mülkiyet dokunulmaz ve kutsal bir hak olması nedeniyle, yasa ile belirlenen kamu ihtiyacı açıkça gerekmedikçe ve adil ve peşin bir tazminat ödenmedikçe, kimse bu haktan yoksun bırakılamaz.

Burada vurgulanması gereken önemli bir nokta, İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nin yukarıdaki özet ifadesinden de anlaşılacağı gibi, bu bildiri metninin hiçbir yerinde, yurttaşın hukuksal tanımının verilmemiş (Bouineau, 1998: 113) ve insan hakları ile yurttaş haklarının aynı pota içinde değerlendirilmiş olmasıdır. Ancak bu durum modern demokrasilerin yurttaş profilinin atasının Fransız Devriminde doğmuş olduğu (Sarıbay, 1994: 96) gerçeğini değiştirmemektedir.² Çünkü her şeyden önce Sarıbay'a göre Fransız Devriminin sonucu olarak ortaya çıkan yurttaş tipi, şehir devletinin yurttaşına oranla daha aktif konumdadır. Fransız Devriminin yurttaşı, şehir devletinin yurttaşı gibi mevcut demokrasinin niteliğine bağlı bir katılma hakkına sahip değildir. Tersine kendi *özgür, özerk ve aktif* konumu, mevcut demokrasinin niteliğini belirlemektedir (1994: 96). Aynı zamanda Fransız Devrimi yurttaşının sahip olduğu haklar ve yerine getirmesi gereken yükümlülükler bugün çağdaş Anayasalarda ifade edilen yurttaş haklarının ve yükümlülüklerinin de temelini oluşturmaktadır. Fransız Devrimiyle başlayan ve devam eden süreçte genel olarak yurttaşlık hakları kazanılmış haklar olarak kabul edilmektedir. Bresser-Pereira'a göre bu haklar bireylerin,

² Déloye'e göre "19. yüzyılın sonu Fransız toplumunda, yurttaşlık tartışmalarını biçimlendiren önemli bir çatışma vardır. Bu, cumhuriyetçilerle Katolikleri karşı karşıya getiren çatışmadır. 18. yüzyıl felsefesinin yaydığı evrensel insanlıkçılık ve ilerlemeye duyulan inanç, cumhuriyetçi ahlakçıları insanın kendi tutku ve davranışlarını yönetebileceğini düşünmeye iterken, diğer yanda Katolik ahlakçıların varlıkbilimsel karamsarlığı, onları ısrarla yurttaşlık ahlaki ve dinsel ahlak arasındaki her türlü ayrımı reddetmeye yöneltmektedir. Cumhuriyet seçkinleri için yurttaşlık tarihsel anlamda dinden koparılmaksızın tasarlanamaz, Katolik yazarlar için ise, aksine yurttaşlık ve Katoliklik arasındaki kaynaşma gerçekleşmeden yurttaşlık bağı kurulamaz. Bu, Katolik otoritelerin ama aynı zamanda pek çok inananın da, Katolik dininin bireyselleştirilmesini reddettikleri anlamına gelmektedir. Oysa bu Fransa'da yurttaşlığın oluşturulması için gerekli bir uzlaşma olarak kabul edilmektedir" (1998: 99-100).

grupların ve ulusların mücadeleleriyle kazanılmış, elde edilmiş haklar olarak bir tarihsel süreç içinde ortaya çıkmıştır (2002: 146)³

Görüldüğü üzere Antik Yunan'dan günümüze yurttaşlık kavramı temelde iki farklı anlayışın etkisi altında kalmıştır. Antik Yunan'dan Fransız Devrimine kadar yurttaşlık ağırlıklı olarak bir görev, bir sorumluluk ve erdem ile ifade edilmiş, özellikle ortaçağ sonlarında yurttaşlık yine kent içinde varolan ayrıcalıklı bir statü niteliğinde olmuştur. Mutlak monarşiler çağında ise kent yurttaşlığını ulus devlet yurttaşlığına çevirmek, uyrukların yurttaş olup olmayacağı ve bunun mümkün olması halinde, yurttaşlık statüsünün eklenmesinin krallığın istikrarını artırıp artırmayacağı sorunlarına ilişkin farklı yaklaşımlar getirilmiştir. Bu sorunlar halkın isteklerini yansıtacak temsili kurumlara sahip olabilmesi ve monarkın keyfi iktidarına set çekilebilmesi için klasik liberalizmin fikirleriyle hareket eden burjuvazinin başını çektiği bir hareketin neticesi olan Fransız Devrimi ile çözülmüştür. 1789 tarihli İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi ve 1791 Fransız Anayasası ile yurttaşlık ilk defa bir toplumun hiçbir ferdini dışlamadan herkesi kapsayan bir kavram olarak gündeme gelmiş yurttaşlık karşılıklı bir haklar ve görevler manzumesi olarak görülmeye başlanmıştır.

³ Bu noktada yurttaşlık hakları ve insan hakları arasındaki ilişkiye değinmekte fayda vardır. Avrupa Aydınlanmasında doğal hukuk felsefesinin ortaya çıkmasıyla yükselen insan hakları çoğunlukla evrensel haklar olarak kabul edilmektedir ve bu haklar özel bir siyasal ideoloji veya sistemle ilgili değildir (Brysk ve Shafir; 2006: 276). Evrensel insan haklarının ayırt edici özelliklerinden birisi eşit muamele yapma, ayrımcılık yapmama ilkesidir. Bu konuda herkes eşittir (Yeatman, 2004). İnsan hakları ve insan haklarının uygulamaya geçirilmesi anlamına gelen politikalar sivil toplumun köşe taşlarıdır. İnsan hakları uzun zamandan beri uluslararası toplumun önemli bir meselesidir (Dunbar vd., 2007: 51). Cohen'a göre, esasen insan hakları ve yurttaşlık hakları birbirinden farklıdır. Yurttaşlık fikri birbiriyle bağlantılı üç boyuttan oluşmaktadır: siyasal katılım, haklar ve yükümlülükler ile siyasal bir topluluğa üyelik (1999). Modern yurttaşlık haklar ve bir ulus devletin üyelerinin siyasal katılımı arasında bağlantı kurmaktadır. İnsan hakları geleneği ise, BM'nin 1948 İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ile kurumsallaşmıştır, böylece haklar sınırları belli bir topluluğun üyesi olmaktan sıyrılarak evrensel haklar boyutuna taşınmıştır. Böylece, göçmen işçiler, mülteciler ve sığınmacılar gibi sınır ötesine hareket eden insanlar, uluslararası insan hakları rejiminin konusu haline gelmiştir. Basok vd'e göre ise aslında bu iki kavram birbirinden farklı olsa da, birbiriyle ilişkilidir. Öncelikle hem insan hakları kavramının hem de modern batılı içeriğiyle yurttaşlık haklarının kökü, Aydınlanma çağı filozoflarının önemle üzerinde durduğu *kişinin devredilmez hakları* olan doğal haklar fikridir. Bu fikrin siyasal ifadesi Amerikan Bağımsızlık Bildirgesinde, Fransız Yurttaş ve İnsan Hakları Beyannamesinde bulunmaktadır (2006: 268).

Doğaldır ki, Ünsal'ın da ifade ettiği gibi meşruluklarını dinden ve geleneklerden alan imparatorluklar ve mutlakiyetçi krallıklar süreç içerisinde yerlerini meşruluklarını halkın iradesinden alan, görece daha demokratik ulus-devletlere bıraktıklarında yurttaş kavramı, mekanda ve zamanda değişecek; aynı hukuksal, siyasal ve sosyal anlam ve mahiyeti taşımayacaktır (1998b: 1).

Bu bağlamda Antik Yunan'dan Fransız Devrimine ve Fransız Devriminden de günümüze kadar devam eden süreçte yurttaşlıkla ilgili iki ana modelden söz edilebilir. Bu iki anlayış/model birbirinden farklıdır. Her şeyden önce bu iki anlayışın tarihleri, bireyin doğasına ve yurttaş bireyler arasında var olan sosyal ilişkilerin niteliğine ilişkin kavrayışları birbirinden oldukça ayrıdır. Bu iki anlayış, *liberal veya liberal-bireyci ve klasik veya yurttaş temelli cumhuriyetçi* anlayışlar olarak adlandırılmaktadır (Oldfield, 2008: 93).

1.1.1. Yurttaş Temelli Cumhuriyetçi Model

Yurttaş temelli cumhuriyetçi modelin özünde, sıklıkla liberal demokrasiyle arasında ilişki kurulan pasif ve sadece bireysel haklardan faydalanan yurttaş yerine ortak yarar sağlamak için harekete geçen *aktif yurttaşlar topluluğu* anlayışı yatmaktadır (Wood, 2003: 247). Aslında bu model, Antik Yunan demokrasısından beri bilinen, *aktif yurttaşlık rejimidir* ve yurttaşlık haklardan çok ödev ve sorumluluklarla tanımlanmaktadır (Gülalp, 2008: 29).

Yurttaş temelli cumhuriyetçiliğin merkezinde yer alan birey anlayışı liberal bireyciliğinkinden oldukça farklıdır. Her şeyden önce yurttaş cumhuriyetçiliğinde bireylerin toplum karşısında egemen, ağır basan bir önceliği yoktur (Oldfield, 2008: 102–103). Oldfield' e göre yurttaş temelli cumhuriyetçi model, topluluk temelli bir yurttaşlık anlayışını içermektedir: Kişiler sadece bir topluluğun üyeleri olarak yurttaştır. Kişileri yurttaş yapan, sosyal dayanışmayı ve topluluğun teklifiğini yaratıp devam ettiren şey, pratiğe

duyulan ortak bağıllık ve inançtır (2008: 94-95). Dolayısıyla yurttaş cumhuriyetçiliği, siyasi katılımın değeri ve önemi üzerinde ısrarla durmakta ve bir siyasi topluluğa ait olmaya esaslı bir rol biçmektedir (Mouffe, 1993: 49). Siyasal katılımın değerine yapılan bu vurgu dolayısıyla yurttaş cumhuriyetçiliğindeki yurttaşlık anlayışı en iyi devlet biçimini iki desteğe dayandırmaktadır. Bunlardan birincisi *siyasal olarak erdemli insanlardan oluşan bir yurttaşlar grubu ve ikincisi de adil bir yönetim şeklidir*. Yani devlet Anayasayla yönetilen bir cumhuriyet olmalıdır. Keyfi iktidarlar ve tiranlar yurttaş cumhuriyetçiliğindeki yurttaşlık anlayışının en iyi devlet biçimini dayandırdığı yukarıdaki iki destekten -siyasal olarak erdemli insanlardan oluşan bir yurttaşlar grubu ve adil bir yönetim şekli- yoksundur (Heater, 2007: 14).

Yurttaş temelli cumhuriyetçilikte üzerinde durulması gereken önemli bir konu, yurttaşlık pratiğinin gerektirdiği şeyin belli bir siyasi topluluğun kimliği ve sürekliliğine ilişkin olarak paylaşılan sorumluluk olması dolayısıyla bireylerin yurttaşlık görevlerini sadece kabul etmeleri değil, aynı zamanda bireylere görevlerini yerine getirmelerini sağlayan bir zihniyet telkin edilmesi gerektiğidir (Oldfield, 2008: 102-103). Bu zihniyetin gerçekten telkin edilmesi gerekmektedir. Çünkü Hindess'e göre özellikle modern öncesi çağlarda, yurttaş cumhuriyetçiliği yurttaşı siyasal aktivisit ve savaşçı olarak tasvir etmiştir ve yurttaşların özgürlüğü şehirlerinin özgürlüğüne bağlıdır (2004: 307). Böylesi bir görev bilinci kuşkusuz yurttaşların görevlerini sadece kabul etmeleri değil aynı zamanda yerine getirmeleri konusunda telkin edilmesi gereken zihniyetle desteklenecektir.

Ancak bu durumda yurttaşların yurttaşlık erdemlerini göstermeye nasıl özendirileceği sorusu ortaya çıkmaktadır. Bu soru, yurttaş temelli cumhuriyetçi modelin temel sorusudur. Yurttaş cumhuriyetçileri, etkin bir yurttaşlığın nasıl özendirileceği sorusuna oldukça çeşitli yanıtlar vermektedirler. Bu bağlamda çağdaş yurttaş cumhuriyetçiliğinin iki cepheye ayrıldığı ileri sürülebilir (Kymlicka, 2004: 411-412): Held bu ayrımı *gelişmeci*

ve *korumacı* cumhuriyetçilik olarak adlandırmıştır. Bunun nedeni Held'e göre, bunların hem cumhuriyetçiliğin hem de liberalizmin içinde ifade edilen farklı politik özgürlük ve katılımın yollarını kapsayacak genişlikte olmasıdır (1998: 44).

Çok genel olarak, gelişme kuramcıları siyasal katılımın yurttaşların insan olarak gelişmesindeki içsel değerini vurgulamaktayken, korumacı kuramcılar siyasal katılımın, yurttaşların bireysel özgürlük gibi amaçlarını korumadaki işlevsel önemini vurgulamaktadırlar (Held, 1998: 44).

Gelişmeci cumhuriyetçilik kuramı genel olarak Yunan düşünürlerinin temaları üzerinden geliştirilmiştir. Bu temalardan bazıları, *siyasal katılımın içsel değeri ve kent devletinin insanların kendilerini gerçekleştirebilmeleri için bir araç olmasıdır*. Bu bağlamda siyasal katılım iyi bir hayat için bir zorunluluk olarak görülmektedir. Cumhuriyetçi Roma ve onun tarihçilerinin etkisinin görüldüğü korumacı cumhuriyetçilik ise, bunun tam tersine yurttaşlık erdeminin çok hassas olduğunu ve eğer halk, aristokrasi veya monarşi gibi sadece tek bir grubun siyasal katılımına bağlı olursa yolsuzluğa açık olacağını ileri sürmektedirler. Dolayısıyla korumacı cumhuriyetçi kuramcılar, yurttaşların bireysel özgürlüklerinin korunabilmesi için, yurttaşların hepsinin, ortak karar alma süreçlerine katılmasının önemini vurgulamaktadırlar.⁴

1.1.2. Liberal model

En genel ifadeyle liberal model, modern çağa özgü, kişinin çıkarlarını topluluğun çıkarlarına önceleyen modeldir (Gülalp, 2008: 29). Liberal modelde yurttaşlık, her bireyin kendisi için iyi olanı *oluşturabilme, gözden geçirebilme ve rasyonel olarak uygulayabilme* kapasitesidir (Mouffe, 1993: 48).

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Held, 1998.

Liberal modelde yurttaşlık bireye pasif olarak tanınan haklar üzerinden ifade edilmektedir. Yurttaşların siyasete katılıp katılmamaları yurttaş cumhuriyetçiliğinden farklı olarak tamamen kendi kişisel tercihlerine bağlıdır. Yurttaşların bu modelde siyasete katılma gibi bir yükümlülükleri yoktur ve yurttaşlık hakları siyasete katılıp katılmama yönündeki tercihlerinden bağımsız olarak vardır (Gülalp, 2008: 29). Yurttaş temelli cumhuriyetçi modelde özel olarak katılıma genel olarak da yurttaşlık erdemlerine yapılan vurgu liberal modelde daha ılımlı ve daha araçsal bir değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Bu değerlendirme Kymlicka'ya göre insanların siyasi katılımın değerine ve önemine ilişkin birbirinden ayrı fikirlere ve inançlara sahip olduklarını ve bazı insanların en büyük hazlarının ve projelerinin aile, iş, sanat veya din gibi hayatın başka alanlarında bulabileceklerini kabul etmektedir (2004: 418-419).

Özü itibariyle liberal bireycilikte *statü* olarak yurttaşlık anlayışı vardır (Oldfield, 2008: 93-94). Statü olarak yurttaşlık, bir devlete üyelik ve üye olarak kabul edilmenin kurallarını göstermektedir (Joppke, 2007: 38). Modern liberal demokratik devlette bu statü devlet tarafından korunan haklar vasıtasıyla garanti altına alınmaktadır. Bu model bağlamında yurttaş olmanın anlamı, en azından, devletin keyfi gücü karşısında yasal bir korumaya sahip olmak ve kişilerin özel alanlarına müdahale edilmesinin önlenmesidir. Liberal modelde yurttaşlık hakları ayrıntılı olarak düzenlenmiştir (Weinstock, 2001: 55). Habermas'a göre yurttaşların statüsü, kendilerinin devlete ve diğer yurttaşlara karşı sahip oldukları *özel haklar* ölçütüne göre belirlenmektedir (2004: 152). Çünkü liberal modelde yurttaşlar, diğerlerinin haklarını çiğnememeleri için çizilen sınırlar çerçevesinde, bireysel çıkarlarına erişmek için haklarını kullanan kişiler olarak kabul edilmektedirler (Mouffe, 1993: 48). Bu özel hak sahipleri kişisel çıkarlarını, yasalarla belirlenen sınırlar çerçevesinde izledikleri sürece, yukarıda da ifade edildiği gibi devletin koruması altındadırlar (Habermas, 2004: 153).

Ancak bir yurttaş statüsü haklarla birlikte aynı zamanda birtakım yükümlülüklerin ifasını da gerektirmektedir. Bu yükümlülükler, askerlik, oy verme, ülke savunmasına katılım ve benzeridir (Weinstock, 2001: 55). Liberal modelde bireyler, Oldfield'e göre bu yükümlülükleri yerine getirmekle birlikte diğer yurttaşların benzer haklarına saygı duyan *egemen* ve *ahlaken özerk* varlıklardır. Bireylerin egemen ve ahlaken özerk varlıklar olarak kabul edilmesinin altında yatan neden, bireylerin siyasal alanda yurttaş statüsünün getirdiği hakları kullanıp kullanmamak noktasında tercihte bulunmalarındır (2008: 94). Bir başka deyişle egemen ve ahlaken özerk varlıklar olarak kabul edilen yurttaşların sahip olduğu öznel haklar, bireylerin dış baskılardan korunmuş tercih hakkı alanlarını yaratan ve koruyan negatif haklardır. Örneğin siyasal haklar bu kapsamda değerlendirilebilir (Habermas, 2004: 152–153). Hall ve Held'e göre öznel haklar bir tür *yetkilendirmedir*. Bu tür yetkilendirmeler kamusal ve toplumsaldır. Bunlar *bir şey hakkıdır* ve yalnızca devlet tarafından *sınırları açıkça belli durumlarda* yürürlükten kaldırılabilirler. Yurttaşlar bu haklara o devlete üye olmak dolayısıyla sahip olurlar. Bu haklar kişiler için oldukça önemlidir. Çünkü bu haklar kişilere eylemlerini ve etkinliklerini tehlikeden uzak ve keyfi ya da adaletsiz politik müdahale olmaksızın sürdürebilmeleri için meşru bir alan sağlamaktadır (1995: 174).

Özetle, bu iki anlayışın birer farklı tarihleri vardır ve daha da önemlisi bu iki model bireyin doğasına ve yurttaşlar arasında var olan sosyal bağların niteliğine ilişkin farklı anlayışlara sahiptir. Yurttaş temelli cumhuriyetçi modelde bireyler toplum karşısında öncelikli olarak düşünülmez ve bireylerin baskın bir önceliği yoktur. Genel olarak yurttaşlık görev ve erdem şeklinde ifade edilmektedir. Bu modelde yurttaş olarak erdemli insanlar ve siyasal katılımın önemi vurgulanmaktadır. Katılım bir hak olmanın ötesinde tüm yurttaşlar için bir görevdir. Yurttaşlık pratiğinin gerektirdiği şey, belli bir siyasal topluluğun kimliği ve sürekliliğine ilişkin olarak paylaşılan sorumluluktur. Liberal model ise modern çağa özgü, bireyin çıkarlarını topluluğun önüne koyan rejimdir. Haklar öznedir. Yurttaşlık, her kişinin kendisi için iyi olanı (menfaatini) oluşturabilme, gözden geçirebilme ve

rasyonel olarak uygulayabilme kapasitesi olarak kabul edildiği için katılım yurttaş cumhuriyetçiliğinden farklı olarak tercihe bağlıdır. Son söz olarak diyebiliriz ki liberal model, yurttaşlığı yasal bir statü haline getirirken, Cumhuriyetçi model yurttaşlığı devlet için canlı, sağlam ve dinamik bir rol olarak tasavvur etmektedir (Weinstock, 2001: 54).

1.2. Ulus Devlet Yurttaşlığı

Daha önce de ifade edildiği gibi yurttaşlık yalnızca haklar ve sorumluluklarla tanımlanan belli bir hukuki statü değil, aynı zamanda başlı başına sosyopolitik bir kimlik biçimidir.⁵ İnsanın *sosyopolitik hayvan* olarak deneyimleyebileceği beş ana kimlik biçiminden biri olan yurttaşlık bireyin feodalite, monarşi ve tiranlıktaki gibi başka bir bireyle ya da ulustaki gibi bir grupta değil, asli olarak devlet fikriyle bağını tanımlamaktadır (Heater, 2007: 9). Günümüzde ulus devlet, yurttaşların üyesi olarak var olabilecekleri en başat devlet formu olarak kabul edilmektedir.

Zaten modern siyaset de insanların ancak bir ulus devletin üyesi olarak var olabilecekleri temelinde şekillenmiştir. Dolayısıyla çağdaş toplumlarda bireyler var olabilmek adına ulusal kimliklere bağlanmak zorunda kalmışlardır. Hatta çoğu zaman yurttaş kavramı ulusal kimlik veya milliyet ile anlamdaş bir olgu olarak algılanmaktadır. Ulus devletlerin büyük çoğunluğu da yurttaş ile milliyet arasında bir bağ kurmaktadır (Kadioğlu, 2008a: 21). Leca'ya göre çoğu zaman milliyet yurttaşlığın uygulamaya geçirilmesinin yeterli değilse bile, gerekli bir koşulu olarak değerlendirilmektedir (1993: 60). Bu durum, kuşkusuz tek bir duruma işaret etmektedir: Bireyler, ancak bir ulus devlete bağlı olmaları dolayısıyla haklardan yararlanabilirler, çünkü ulus-

⁵ Gambetti 'ye göre "Türkçe'ye *kimlik* olarak çevrilen *identity* aslında iki anlamı birden barındırır. Bir taraftan bireyin toplumdaki yerini belirleyen aidiyet yapılarını anlatır (etnik köken, dil grubu, toplumsal cinsiyet, din ve mezhep gibi); diğer taraftan ise bu yapılarla birey arasında kurulan özdeşliğe işaret eder. Dolayısıyla *kimlik* sadece ait olunan topluluğu anlatmaz; bireyin kendini tanımlarken topluluğun özellikleriyle kendi özelliklerini bir gördüğünü, kendini topluluk ile eşitlediğini de anlatır" (2008: 11).

devlet, özellikle geçen iki yüzyılda siyasi topluluğun neredeyse evrensel biçimi olarak kabul edilmiştir. Buna bağlı olarak da yurttaşlık haklarıyla ulus devlet aidiyeti arasında neredeyse organik bir bağ olduğu varsayılmaktadır (Yeğen, 2002: 201). Örneğin Bresser-Pereira'a göre yurttaş ulus devletin haklarla donatılmış ve hukukun yapılmasına katılabilen bir üyesidir (2002:146). Janowitz'e göre ise geçmişte yurttaşlık kişinin bir şehir devletine üyeliği anlamına gelirken, günümüzde yurttaşlık kişinin sadece ulus devletle olan bağı anlamına gelmektedir dolayısıyla yurttaşlık bir ulus devlete üyelik bağlamında kişinin bir takım haklara ve sorumluluklara sahip olmasını ifade etmektedir (1980: 2). Weinstock'a göre de ulus devlet, büyük oranda sorumlu, anlamlı ve etkili bir yurttaşlığın gerçekleşmesi için olanak sağlamaktadır (2001: 54).

Devlet ve ulus sözcükleri, 18. yüzyılın sonlarındaki devrimlerin ardından, ulus devlet olarak birbirleriyle bütünleşmiştir (Habermas, 2004: 18). Poggi'ye göre "ulus devlet, kendiliğinden büyüyerek gelişmiş bir yapı olmaktan çok yapay olarak oluşturulmuş bir yapıdır. Bilinçli olarak inşa edilmiş bir çerçevedir" (2002: 117–118). Brubaker'a göre ise ulus devlet kurumsal ve sosyal bir gerçeklik olmasının ötesinde siyasal ve sosyal üyeliği düzenlemenin ve yaşamının kendine has bir yoludur. Ayrıca siyasal ve sosyal üyeliği düzenlemesinin yanında ulus devlet bir ideal, dolayısıyla da siyasal ve sosyal üyeliği tanımlamanın ve değerlendirmenin özgün bir yoludur (2008: 56).

Brubaker'a göre ideal tipte bir üyelik modeli olarak ulus devlet, altı üyelik normuyla tanımlanabilir. Bu modele göre ulus devlet üyeliği eşitlikçi, kutsal, milli, demokratik, tek ve toplumsal açıdan önemli olmalıdır. Hiçbir yurttaş haklar ve sorumluluklar alanında diğer yurttaşlardan farklılaşmamalı, yurttaşların hepsine aynı haklar verilirken bu haklara erişimleri konusunda da eşitlik sağlanmalı ve korunmalıdır. İkinci olarak ulus devlet üyeliği kutsal olmalıdır. Bu bağlamda yurttaşlığa uğruna ölünebilecek bir kimlik olarak bakılmaktadır. Yurttaşlığın taşınması gereken kutsallık, yurttaşları devleti için

fedakarlıklarda bulunmaya gönüllü olarak sevk etmelidir (1998: 132). Ayrıca, devlet üyeliği ulus üyeliğine dayanmalıdır. Siyasal cemaat aynı zamanda bir *kültürel topluluk, bir dil, adetler ve karakter cemaatidir*. Bir ulus devlet ancak bu şekilde bir ulusun meşru temsilcisi ve gerçek ifadesi olabilir. Üyelik, demokratik olmalıdır (Brubaker, 2008: 57–60). Her şeyden önce devlet, sınırları içinde yaşayan ancak yurttaş olmayan sakinlerine de yurttaş olma hakkı tanımalıdır. Beşinci olarak üyelik benzersiz olmalıdır. Her insan yalnızca bir devletin üyesi olmalıdır. Son olarak yurttaşlık kamu yararının, toplumsal refahın ve mutluluğun ifadesi olmalıdır. Yurttaşlık önemli ayrıcalıklar getirmelidir. Bahsedilen kutsallaştırılmış ödevlerin yanı sıra üyeleri, üye olmayanlardan önemli ölçüde ve açık bir biçimde ayıran bir statü tanımlamalıdır (Brubaker, 1998: 133).

İdeal tipte bir üyelik modeli olarak ulus devletin dayandığı ulus tanımlamasının özünde ise, iki temel ulus anlayışından söz edilebilir. Bu ulus anlayışları, Staatsnation (Fransa) ve Kulturnation (Almanya) kavramlarında somutlaşmıştır (Göztepe, 2003: 234).

Fransız geleneğinde ulus, devletin kurumsal ve teritoryal çerçevesiyle ilişkili olarak tasarlanmıştır. Fransız geleneğinde ulusu oluşturduğu düşünülen şey ortak kültür değil, siyasal birliğin kendisidir (Brubaker, 2008: 67). Göztepe'ye göre Fransa'da Cumhuriyetçi devlet, bireylerin ortak politik irade oluşturmasına olanak veren, bireyleri politik bir bütünün parçası kılan kurucu unsur olarak kabul edilmiştir. Yani ulus olarak tasavvur edilen insan topluluğu, ancak bir devletin varlığında hayat kazanmaktadır. Bundan dolayı Fransız Cumhuriyet düşüncesine ulusu önceleyen devlet kavramı, devleti önceleyen ulus kavramından daha yakındır (2003:234).

Alman ulus anlayışına göre ise ulus, “devletten önce varolan, devletini arayan, aynı etnik kökenden gelen insan topluluğudur” (Göztepe, 2003: 234). Alman ulus anlayışı, ulus kavramı kurgulanırken doğrudan bu kavramın bünyesinde yer aldığı düşünülen dil, din, soy ile kültür ve tarih birliği olarak

ifade edilebilecek dört içsel temel unsura sahiptir (Erözden, 1997: 106). Bu nedenle Habermas'a göre, Almanya'da ortak köken, dil ve tarih anlayışı etrafında kristalize olan ulus bilinci, başka bir başka ifadeyle, *aynı* halka ait olma bilinci, yönetilenleri birbirlerine karşı sorumluluk hissedebilen üyelere dönüştürmüştür (2004: 21).

Brubaker Fransız ulusallık anlayışını *evrenselci, akılcı ve devlet merkezci* olarak, Alman ulusallık anlayışını ise *tikelci, organik, farklılaşmacı ve Volk merkezli* olarak tanımlamaktadır. Brubaker' a göre Alman ulus fikri esasında siyasi bir fikir olarak kabul edilemez çünkü ulusal hissiyatlar ulus devletten önce gelişmiştir ve dolayısıyla Alman ulusallık anlayışı soyut yurttaşlık fikriyle de ilişkili olarak kabul edilemez. Bir devlet arayışında olan bu ulus, evrensel siyasi değerlerin bir taşıyıcısı olarak değil, *organik, kültürel, dilsel veya ırksal bir topluluk* olarak tasavvur edilmiştir. Dolayısıyla Alman geleneğinde ulusallık, *etno- kültürel* birlik ile oluşmakta ve siyasi birlikte anlam bulmaktadır (2008: 67). Bir başka deyişle, "Ütopya'nın tüm yurttaşlarını Ütopyaca konuşurmak başka, tüm Ütopyaca konuşanları Ütopya'nın yurttaşları yapmak ise bambaşka bir şeydir. Kabaca, ilki Fransız, ikincisi de Alman ulusallık modelini temsil etmektedir". Brubaker'a göre Fransız ulus anlayışında asimilasyon hem kültürel hem de hukuksal olarak siyasi bir üyelik anlayışını ve devletin yabancıları yurttaşa, köylüleri ya da göçmen işçileri Fransızla dönüştürebileceği inancını yansıtmaktadır (2008: 75-76).

Fransız ulus anlayışını temel alan ve uluslararası literatürde ortaya konulan görüş, genelde ulusları meydana getiren şeyin tarihsel bir mirastan daha çok bir uluslaşma süreci olduğudur. Bu süreçte ulus devlet aracılığıyla *dil, kültür ve eğitimin merkezden düzenlenmesi, toplumsal kimliğin yeniden oluşturulup kurgulanması ve yeniden yapılandırılması* söz konusudur (İçduygu, 1996:140). Dolayısıyla böyle bir yaklaşımla ortaya çıkan ulus Kılıçbay'a göre insanların iradi çabalarının sonucudur, doğanın zoru sonucu değil, düşünsel faaliyetler neticesinde ortaya çıkmıştır (1996: 90).

Bu süreçte, yani inşa ve ulus oluşturma sürecinde devletin kullandığı araçlar; yurttaşlık politikası, dille ilgili yasalar, eğitim politikası, kamu hizmetinde istihdam, merkezi iktidar, ulusal basın, simgeler, bayramlar ve askerlik hizmetidir (Kymlicka, 2004: 507; Anderson, 2004: 129). Ancak Smith'e göre ulus oluşturma, belli aralıklarla yenilenmesi gereken, tekrar eden bir işlemdir. Sürekli tekrarlanan yorumları, yeniden buluşları ve yeniden inşaları içerir; geçmişin sembolleri, değerleri, anıları ve mitlerinin varlığında, her nesil, ulusal kurumlarını ve tabakalaşma sistemlerini yeniden kurmalıdır. Aynı zamanda bu ulus inşası işlemi, belirli bir gelenek içinde yürür, her kuşak bunu tamamıyla tekrarlamaz, ancak önceki nesillerin sembolizmlerini ve mitolojilerini miras olarak aktarır (2002a: 263). Ayrıca hiçbir ulus olma gayreti bir anavatan ya da ortak köken ve soy mitleri olmadan ayakta duramaz.⁶ Aynı şekilde bir ulus olmayı amaçlayan *ethnie* ortak bir işbölümünü, teritoryal seferberliği ya da her bir üyesi için ortak haklar ve sorumluluklar yönünden yasal eşitliği gerçekleştirmeksizin hedeflerine erişemez (Smith, 2002a: 194).

Tüm bu anlatılanlara ilave olarak söylemek gerekir ki, ulusun zamansal belirlenmesine ilişkin kabul ister ulusal bilincin eski çağlardan beri insan topluluklarında mevcut bulunduğunu ve tarihsel dönemler boyunca değişmeksizin kaldığını varsayan ulusun tarih dışılığı tezi ile isterse de ulusal bilincin ve buna bağlı ulusal siyasal yapılanmanın modern çağlarda ortaya çıktığını ve daha önce mevcut bulunmadığını ileri süren ulusun modernliği tezi ile örtüşsün (Erözden, 1997: 61-62), ulus ne etnik toplulukla ne de devletle karıştırılabilir (Schnapper, 1995: 42-43).

⁶ Smith'e göre tipik olarak, herhangi bir ulusal mitoloji veya etnik köken ve soy mitinde bir dizi motif veya unsur bulabilirsiniz. Bunlar;

1. zamandaki başlangıç miti; yani topluluğun ne zaman doğduğu;
2. mekandaki başlangıç miti; yani topluluğun nerede doğduğu;
3. soy miti; yani kim bizi doğurdu ve nasıl onun soyundan geldik;
4. göç miti; yani nereleri aşmış geldik;
5. kurtuluş miti; yani nasıl özgürleştik;
6. altın çağ miti; yani nasıl büyük ve kahraman olduk;
7. çöküş miti; yani nasıl bozulduk ve fethedildik/ sürgün edildik;
8. yeniden doğuş miti; yani eski şanlı günlerimize nasıl dönebiliriz (2002a: 245).

Ulus etnik topluluk(lar) ve devlet ile sayesinde toplumsal gerçeklikte somutlaştığı *ikili bir diyalektik ilişki* içerisinde bulunur (Schnapper, 1995: 42-43). Ulus ile etnik unsur ayrı şey olmalarının ötesinde, birbirlerinden çok farklı tarihsellik ve toplumsallıklara sahiptirler. Kısaca söylemek gerekirse, “etnisite insanların bilinçli iradelerinin dışında doğan biyoloji ve tarih tarafından oluşturulan bir toplumsallıktır. İnsanlık tarihinin çok büyük bölümü, her düzeydeki toplumsallığın temel direğinin kandaşlık olmasına dayalıdır. Geniş ölçekli toplumsal birimlerin oluşmadığı veya istisna olduğu bu süreç boyunca, kültürel öğeler ve dil de yerel kalmışlar, bu yerel unsurların kandaşlıkla birleşmesi de etnisiteyi vermiştir. Başka bir ifadeyle, etnisite kader sanılan yerellikten başka bir şey değildir” (Kılıçbay, 1996: 90).

Smith'e göre etnik topluluklar, modern öncesi dönemleri nitelendirip, birbirinden ayrı farklı coğrafyalarda ve çeşitli türlerde ortaya çıkmışlardır. En yaygın etnik topluluklar, *yatay* ya da aristokratik ve *dikey* ya da halk tipi etnikler olmuştur. Yatay etnikler karakter açısından bir hayli kapsamlı ve yaygındır ancak etnik kültürleri üst sınıflarla sınırlıdır. Dolayısıyla *etni* de yüksek statülü bir gruptur. Dikey etnikler ise teritoryal açıdan daha kapsayıcıdır. Etnik kültürleri topluluğun tüm sınıflarına yayma ve topluluğa dahil olma bariyerleri yüksek olma eğilimindedir (2002b: 62). Balibar ise etnik topluluklarla uluslar arasındaki farklardan birisini milliyetçilik vurgusu üzerinden ifade etmiştir. Balibar'a göre milliyetçilik etnik topluluklardan farklı olarak ulusların varolduğu mekanlarda hüküm sürmektedir (2008: 35).

1.3. Yurttaşlık ve Eşitlik Sorunu

Ulus anlayışı ister Fransız ister Alman modeline yakın olsun bundan bağımsız olarak bir ulus devlet İçduygu'ya göre “genel anlamda ortak bir kimlik duygusunu taşıyan, ortak bir tarihi paylaşan, aynı dili konuşan, ortak inanç, gelenek ve görenekleri olan, aynı yarar ve kuşkuyla birbirlerine bağlanan ve aynı amaçlara sahip olan insanların oluşturduğu bağımsız,

uluslararası siyasi bir oluşum olarak değerlendirilir” (1996: 139). Köker’e göre de “ulus devlet kavramının ifade ettiği hatta idealleştirdiği ve devletin bir siyasal kurumlar sistemi olarak meşruluğunun kaynağını dayandırdığı ulus türdeşlik esasına göre tanımlanmaktadır” (1997: 43).

Ancak günümüzde hemen her ulus devletin yurttaşları yukarıda ifade edilen ortak özellikler açısından homojen bir özellik göstermemektedirler. Kültür, dil, etnik köken ve din paydalarında homojen bir özellik göstermeyen yurttaşlar çeşitli derecelerde ve düzeylerde farklılaşmakta ve bir mozaik görüntü ortaya koymaktadırlar (İçduygu, 1996: 139). Gerçekten de günümüzde sınırlı sayıda devlet –birkaç kuzey Avrupa ülkesi- dışında tüm devletlerin özellikle etnik açıdan heterojen bir özellik gösterdiği ileri sürülebilir. İzlanda, İsveç ve Norveç dışındaki hemen tüm ulus devletler sadece etnik açıdan değil aynı zamanda kültürel açıdan da heterojen bir yapıya sahiptirler. Habermas’ın ifade ettiği gibi “günümüz çoğulcu toplumlarında artık bizler, kültürel açıdan homojen bir ulus devlet modelinden gittikçe uzaklaşan güncel gerçeklerle iç içe yaşıyoruz. Kültürel yaşam biçimlerindeki çeşitliliğin, etnik grupların, mezheplerin ve dünya görüşlerinin sayısı gittikçe artmaktadır. Bundan kaçınmak da olanaksızdır” (2004: 26). Gerçekten de modern toplumlarda toplumsal ve kültürel kimlikler birbirinden farklı ve çoğullaşmış bir hale gelmekte ve dolayısıyla ulus devlet artan bir biçimde çok farklı etnik ve kültürel kimlik taşıyan gruplardan oluşmaktadır (Hall ve Held, 1995: 184). Bu bağlamda, nüfuslarını çeşitli etnik ve ulusal kökenlerden gelen insanların oluşturduğu ulus devletlerin sorun alanlarından birisini bir *ulus kimliğinin inşa edilmesi, onun korunması ve sürekli yeniden üretilmesi* süreci oluşturmaktadır. Unutulmamalıdır ki, bu inşa etme, koruma ve yeniden üretme süreci bir üst kimlik olarak yurttaşlığın yeniden inşasını da içeren bir süreçtir (İçduygu, 1996: 139).

İçduygu’ya göre “yurttaşlık kurumunun günümüz toplumsal oluşumları içinde başat bir üst kimlik sağlamak amacıyla çatışmaya giren etnik veya ulusal farklılıkları olumlu ve üretken bir toplumsal yapılanmaya çevirmeyi

hedefleyen, bu anlamda da kendisi bütün bu alt kimlikleri birleştirici bir üst kimlikte temsil etme savındaki bir siyasal proje olarak algılanması gerekir". Yurttaşlığa bu bağlamda baktığımızda yurttaşlığın bir ulusa üye olmaktan daha çok bir devlete üyeliği yansıttığını ileri sürebiliriz. Devlete üyelik bağlamında istenilen yurttaşlık tanımı ise ayrı etnik, kültürel, dinsel ya da ulusal bağları olan bireyleri aynı ulus-devlet içinde aynı hak ve sorumluluklara sahip bireyler yapacak bir tanımdır (1996: 142).

Ünsal'a göre bu tanım yurttaşlığın kamusal ve siyasal alanlarda bireyin üst kimliğini oluşturması biçiminde organize edilebilir. Dolayısıyla kamusal ve siyasal alanlarda bir üst kimlik olarak kabul edilen yurttaş kimliği bireyin alt kimliklerinin –tikel aidiyetlerinin- ikinci plana atılmasını gerektirir (1998a: 4). Schnapper'e göre kamusal ve siyasal alanlarda bir üst kimlik olan yurttaşlık bireyin özgüllüklerinin -tikel aidiyetlerinin- özel alanında var olmasını ve bireylerin kamusal alanda yurttaşlık mantığına uymalarını gerektirmektedir. Bireyin yurttaşlığının *birlik/eşitlik/evrenselliği*, kamusala; buna karşılık, *insanın varoluşuna özgürce bir yön verdiği kimliklerin ve tikel gönderi kaynaklarının olumlanması özele aittir*. Çünkü modern ulus, yurttaş tanımlarken, soyut bir birey olarak, tikel bir kimliği ve niteliği yokmuş gibi tanımlamaktadır. Böyle bir tanımlama kuşkusuz yurttaş bireyi tüm somut ayırt edici özelliklerinin berisinde ve ötesinde kabul etmektedir (1995: 11). Bir başka ifadeyle ulus kendisini *yurttaşlık yoluyla* tikel mensubiyetlerin üstüne çıkma ve yurttaş, somut belirginliklerin ötesinde hiçbir tikel kimliği ve niteliği olmayan soyut bir birey şeklinde tanımlama ve tanıma savıyla nitelendirmektedir (Schnapper, 1995: 55–56). Böylece devlete üyelik bağlamında aranılan yurttaşlık tanımına yani ayrı etnik ya da ulusal bağları olan kişileri aynı ulus-devlet içinde aynı hak ve sorumluluklara sahip kişiler kılacak yurttaşlık tanımına kavuşmuş olunur.

Bu tanım gereği modern anlamıyla yurttaş, siyasi toplumun bir üyesidir. Modern yurttaş, bu üyelik dolayısıyla herhangi bir topluluğa aidiyetten bağımsız olarak herkes için aynı olan ödev ve sorumluluklar ile hakların

paydaşı olma özelliğini göstermektedir. Eşit yükümlülükleri ve hakları paylaşan modern yurttaşlar, dil, din ve diğer etnik özelliklerine bakılmaksızın - yasalar karşısında- eşit kabul edilirler (Ünsal, 1998a: 4). Bir başka ifadeyle yurttaşlar, kendilerine verilen tüm haklar ve sorumluluklarla birlikte siyasi bir topluluğun tam ve eşit üyeleridir (Faist, 2003: 194-195).

Ancak, Üstel'e göre yurttaşlık ve yurttaşların yasa önünde eşit oldukları yönünde yapılan tartışmaların önemli bir kısmı yurttaşın *de jure* ve *de facto* eşitliği konusunu gündeme getirmektedir. *De jure* ve *de facto* eşitlik temelindeki bu tartışmaların gerisinde ise iki farklı çıkış noktası yatmaktadır. Bu noktalardan ilki, *yurttaşların de jure eşitliğinin her zaman için fiili eşitliğe yol açmadığı yönündeki saptama*, ikincisi ise *eşitleştirme operasyonunun benzerleştirmeye eşlik eden ve dolayısıyla da benzemediği oranda dışlayan doğasına ilişkin sorgulamadır* (1999: 94).

İkinci saptamanın çıkış noktası, ulus devletlerin ulusun ortak bir kültür, dil, etnik köken ve hatta din paydası üzerinde bulduklarını varsayarken bu ulusal topluluğu çeşitli biçimlerde tanımlamaları yönünde var olduğunu inanılan eğilimdir. Çünkü bu tanımlama genellikle ulusal kimliğin çekirdek unsurlarını din, ırk ya da etnisite gibi tarihsel kökenlerden gelen kimliklerin bir bileşimi olarak nitelemektedir. Ancak çoğu kez bu tanımın kalbinde, bazen örtülü, bazen de açık bir şekilde, etnik ya da dini bir kimliğin yatmakta olduğu ve bu kimliğin devletin yurttaşlarına gösterdiği muameleyi etkilediği düşünülmektedir (Gülalp, 2007: 12). Dolayısıyla yurttaşlar arasında eşitlik sağlamak adına girişilen bir eşleştirme operasyonu, kuşkusuz tanımın kalbinde yatan etnik ya da dini kimlik lehinde olacak ve benzemeyenler bu etnik ya da dini kimliğe benzer kılınmaya çalışılacaktır. Bu durum ise şüphesiz Köker'in ifade ettiği gibi "modern toplumun ekonomik, kültürel, ideolojik veya yaşam tarzı tercihlerinden kaynaklanan ve birbirlerini çoğu kez dikine kesen eksenler üzerinde oluşmuş *farklılıkları* ve dolayısıyla da *eşitsizlikleri* daha da perçinleyecektir" (1997: 44).

Yurttaşların *de jure* eşitliğinin her zaman için fiili eşitliğe yol açmadığı yönündeki saptamaya ilişkin şimdiye kadar yapılan eleştiriler ise gayet bildiktir ve dikkate değer bir ağırlık taşımaktadır. Önemli bir eleştiri şudur: Yurttaş biçimsel olarak *yasa önünde eşitlik* taşıyabilir. Ancak, tartışmasız bu böyle olsa da önemli olan, pratikte kişinin *farklı etkinlik tarzları* arasında seçim yapmak için maddi ve kültürel kaynaklarının olup olmadığıdır. Yani kadınlarla erkekler, işçilerle işverenler arasında, toplumsal sınıflar ya da siyahlar, beyazlar ve diğer etnik gruplar arasında var olan ilişkilerin pratikte yurttaşlığın bir gerçeklik haline gelmesine izin verilip verilmediği (Hall ve Held, 1995: 175) durumu tespit edilmelidir. Hall ve Held' e göre elbette, köken, tarih ve kültür bakımından farklılıkları ne olursa olsun, toplumdaki kalıcı unsurlar, *politik cemaatin* tam üyeleri olarak, kendi kültürel kimlikleriyle birlikte, ortak hak ve yetki iddiasında bulunabilmelidirler. Ama yinede bu, bütün sorunları çözmeyebilir. Çünkü her çeşit farklılıklar, yurttaşlığın evrenselci bir kavranışı temelinde söze dökülenlerin üstünde ve ötesinde, *sözel ve tikel ihtiyaçlar* yaratmayı sürdürecektir (Hall ve Held, 1995: 185).

Yurttaşların *de jure* eşitliğinin her zaman için fiili eşitliğe yol açmadığı yönündeki eleştiri Marshall'ın yazdığı "Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar" adlı makalede önemle vurgulanmıştır. Marshall (2006) bu makalesinde özellikle "sınıfsal eşitsizlik" üzerinde durmuş ve yurttaş olmanın ya da yurttaşlık haklarından yararlanmanın bu eşitsizliği engellemeyeceğini ileri sürmüştür. Marshall'a göre toplumu oluşturan bireyler arasında yurttaşlık kurumundan kaynaklanan bir eşitlik vardır ancak bu eşitlik toplumda varolan eşitsizliklerin devamını sağlayan ve bu eşitsizlikleri meşrulaştırarak görünmez kılan bir eşitlik durumudur. Marshall bu durumu "yurttaşlık toplumun üyelerine bağışlanan bir statüdür. Bu statüye sahip olan herkes, haklar ve ödevler çerçevesinde tam bir eşitliğe sahiptir. Ancak, bu eşitlik anlayışı, sınıfsal eşitsizliğin oluşmasına engel teşkil etmemektedir" şeklinde ifade etmektedir (2006: 20).

Marshall'a göre yurttaşlık, toplumdaki eşitsizlikleri (Marshall bunu sınıfsal eşitsizlik olarak sadeleştirmiştir) meşrulaştırmakla ya da görünmez kılmakla birlikte, temelde herkesin toplumun eşit ve özgür bir üyesi olarak muamele görmesini sağlama meselesidir. Böyle bir yurttaşlık algısı ortaya çıkarmanın yolu ise, insanlara giderek artan sayıda yurttaşlık hakkının verilmesinden geçmektedir (Kymlicka ve Norman, 2008: 187–188)⁷.

Bu bağlamda, Marshall'a göre yurttaşlık tarihsel açıdan üç farklı eksenin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Bu eksenler sırasıyla medeni haklar, siyasal haklar ve sosyal haklardır. Bu aşamaların her birisi Batı'da o gelişmeyle ilgili büyük halkaların oluşumuna karşılık gelmektedir ve dolayısıyla Marshall'ın tanımında yurttaşlık tamamlanan bir süreçtir. Zaten medeni hakların oluşumu 18. yüzyıla, siyasal hakların oluşumu 19. yüzyıla ve sosyal hakların oluşumu ise 20. yüzyıla rastlamaktadır (2006: 9)⁸.

Marshall'a göre medeni haklar eksenini oluşturan unsurlar bireysel özgürlük, konuşma özgürlüğü, düşünce ve inanç özgürlüğü, mülk edinme ve sözleşme yapma özgürlüğü ve adalet hakkı gibi hak ve özgürlüklerdir. Medeni hakları doğrudan ilgilendiren kurumların hukuk mahkemeleri olduğu söylenebilir. Siyasal haklar eksenini ise siyasal karar alma sürecine seçmen ve seçilen olarak katılma hakkını ifade eder. Sosyal haklar eksenini ile ifade edilen şey ise yaşadığımız toplumun standartları ölçüsünde ekonomik refah ve sosyal güvenlik gibi haklara sahip olmaktan, çağdaş bir birey gibi

⁷ Marshall'ı destekler nitelikte Janowitz'e göre de siyasal, ekonomik ve sosyal eşitliğin sağlanması için yurttaşlık haklarının yaygınlaştırılması gerekmektedir (1980: 1).

⁸ Işın'a göre yurttaşlığın içeriği sadece tarihi değişikliklerden etkilenmemiş, aynı zamanda belirli hakların ve taleplerin harekete geçirilmesinde de kullanılmıştır. Esas olarak kişileri devletin keyfiliği karşısında koruma özellikle özel mülkiyetle ilgilidir, ancak zamanla yurttaşlık kavramı siyasal ve sosyal hakları da içerecek şekilde genişlemiştir (Işın, 1997). Bresser-Pereira' ya göre de uygarlığın tüm dünyada gelişmesiyle birlikte yurttaşlık haklarının da aynı tarihsel süreç içerisinde geliştiği iddia edilmektedir. Medeni hakların tanımlanması ve hukuk kapsamına alınması, liberal siyasal rejimlerin ortaya çıkmasının işaretidir. Siyasal hakların ise liberal demokrasilerin ortaya çıkması ile gün yüzüne kavuştuğu ileri sürülmektedir. Sosyal hakların gelişimi ise sosyal demokrasilerin ortaya çıkması ile mümkün olmuştur. Bu haklardan her biri bir öncekinin üstüne inşa edilmiştir (2002: 159).

yaşayabilme hakkına değin uzanan geniş bir haklar dizinidir. Eğitim hakkı ve sosyal hizmetler bu çerçevede değerlendirilebilir (Marshall, 2006: 6-7).

Kymlicka ve Norman'a göre Marshall yurttaşlığın tam olarak gerçekleşmesi için liberal demokratik bir refah devleti gerektiğine inanmaktadır. Yurttaşlığın tam olarak gerçekleşmesi demek, *herkesin toplumun eşit ve özgür bir üyesi olarak muamele görmesinin sağlanması ve insanlara giderek artan sayıda yurttaşlık hakkının verilmesi* demektir. Bu bağlamda düşünüldüğünde refah devleti tüm yurttaşların medeni, siyasal ve sosyal haklarını garanti altına alarak toplumun tüm üyelerinin, *ortak yaşama katılabilen ve bunun keyfini süren tam birer üyesi gibi hissetmelerini sağlayacaktır*. Bu haklar kısıtlandığında veya ihlal edildiğinde ise insanlar doğal olarak marjinalleşecek ve ortak yaşama katılamayacaklardır (2008: 188).

Kymlicka'ya göre insanlara giderek artan sayıda yurttaşlık hakkı verilmesi temelde herkesin toplumun eşit ve özgür bir üyesi olarak muamele görmesini sağlamanın yanında yurttaşlar arasında belli bir ortak ulusal kimliği de geliştirecektir. Marshall'ın yurttaşlık haklarını sağlık hizmetleri ve eğitim gibi temel sosyal hakları da içerecek biçimde genişletmeyi savunmasının temelinde, bunun ortak bir ulusal üyelik ve ortak bir ulusal kimlik duygusunu geliştireceğine duyulan inanç da vardır (2004: 454-455). Yurttaşların sağlık ve eğitim hizmetlerinden faydalanmasını sağlamak Marshall için, sadece insani nedenler açısından önem arz etmemektedir. Özellikle sosyal haklar bağlamında düşünüldüğünde sosyal hakların daha önce dışlanmış grupların ortak bir ulusal kültürle bütünleşmelerini sağlayacağı ve böylece bir ulusal birlik ve bağlılık kaynağı olacağı aşikardır.

Ancak burada ifade edilmesi gereken önemli bir nokta vardır. Bu nokta, yurttaşlığın tarihsel kuruluşunun medeni haklardan sosyal haklara uzanan bir evrimden ibaret kalmadığıdır. Yurttaşlık tartışmalarında sıkça işaret edildiği üzere, "yakın dönemin toplumsal hareketleri epey bir zamandır medeni,

siyasi ve sosyal haklardan başka hakların da yurttaşlık hakları arasına dahil edilmesi için kayda değer bir tazyik oluşturmaktadır” (Yeğen, 2002:201). Gerçekten de, Kaya'nın da ifade ettiği gibi Marshall'ın medeni, siyasi ve sosyal haklar şeklinde üç eksen den oluştuğunu iddia ettiği modern yurttaşlık kurumuna günümüzde birkaç eksenin daha dahil edilmesi gerektiği pek çok bilim adamı tarafından da dillendirilmiştir (2006: 133-134). Bu haklar kültürel haklar, ekonomik haklar ve ekolojik haklar şeklinde özetlenebilir⁹.

Kültürel haklar eksenini olarak adlandırılan eksen son yıllarda oldukça sık şekilde gündeme gelmiştir. Kültürel eksenin de yurttaşlık matrisine dahil edilmesiyle birlikte *farklılık*, *heterojenleşme*, *çokkültürcülük* ve *entegrasyon* gibi kavramlar sıkça dile getirilir olmuştur (Kaya, 2003: 154-155).

Bu kavramlar Keyman'nın da ifade ettiği gibi özellikle 1980'lerden günümüze gelinen süreçte dünyanın değişen yapısı ve bu değişime anlamını veren *postmodernizasyon*, *küreselleşme*, *Soğuk Savaş'ın bitmesi* ve *11 Eylül terörü* süreçlerinden ayrı olarak tasavvur edilemez (2008: 220-221). 1980'den günümüze değin uzanan bu süreçte özellikle bireylerin ve toplulukların hakları sıklıkla dillendirilir olmuş, kültürel varlıklar ve topluluklar bir insan hakları öznesi olmaya başlamıştır (Özyurt, 2008: 217).

Kültürel haklar ekseninin bir diğer boyutu da, Kaya' nın ifade ettiği gibi pek çok grubun –siyahlar, kadınlar, yerliler, etnik ve dini azınlıklar, eşcinseller- kendilerini ortak yurttaşlık haklarına sahip olmalarına karşın hala *marjinalleştirilmiş* ya da *damgalanmış* hissettikleridir. Bu grupların birçok üyesi, sosyo-kültürel kimlikleri ve farklılıkları dolayısıyla da kendilerini *marjinalleşmiş* hissetmektedirler. (2003: 154-155). Farklılaşmış ya da farka dayalı yurttaşlıkla birlikte çokkültürlü yurttaşlık, radikal demokratik yurttaşlık,

⁹ Ekonomik haklar eksenini, özellikle toplumun alt katmanlarında bulunan bireylerin ekonomik haklarının güvence altına alınmasını sağlamak amacıyla oluşturulmalıdır. Ekonomik haklar, sosyal haklardan nitelik itibarıyla farklıdır. Sosyal haklar, sistemin içerisinde yer alan yurttaşlara sistemin yaptığı ödemeleri içerirken (emeklilik, işsizlik, sağlık), ekonomik haklar ise sistemin dışladığı insanlara yapılacak ve asgari yaşam standardını sağlayacak ödemeleri kapsamaktadır.

küresel yurttaşlık, yeni cumhuriyetçi yurttaşlık ve anayasal yurttaşlık vs. yurttaşlığın yeniden tanımlanması çabalarının ifadeleri olarak kabul edilebilir (Esendemir, 2008: 11-12).¹⁰

1.4. Türkiye’de Yurttaşlık

Bu kısımda Türkiye’de yurttaşlık kavramının İmparatorluktan ulus devlete geçiş sürecindeki değişimi, geçmiş Anayasalar ve yürürlükteki Anayasa bağlamında yurttaşlık konusu, bir başka ifadeyle Türkiye’de yurttaşlığın hukuksal boyutu ve nihayet Türkiye’de yurttaşlık tartışmaları konuları tartışılacaktır.

1.4.1. İmparatorluktan Ulus-Devlete Geçiş

Kurtuluş Savaşı ertesinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti bu süreci iki aşamada gerçekleştirmiştir. Birinci aşamada, modern bir ulus devletin temelleri atılmış, ikinci aşamada ise demokratik yönetime geçilmiştir (Sunay, 1998: 227–228). Cumhuriyetin ilanıyla birlikte devam eden ve 1923- 1950 yılları arasını kapsayan dönem Keyman ve İçduygu ’ya göre yeni bir ulusun, yeni bir devletin ve bu devlete ve ulusa üyelik ekseninde bir yurttaşlığın tasarlandığı ve yapılandırılmaya çalışıldığı bir dönemdir (1998a: 150–151). Modern bir ulus devletin temellerinin atıldığı birinci aşamada özellikle *ümmetin yerine millet, müminin yerine yurttaş* getirilmiş, meşruluğu gelenek ve din temelinde yükselen yönetim anlayışındaki tebaanın yeri ilk kez yurttaş ile değişmiştir (Ünsal, 1998b: 13). Bu süreçte yaratılmaya çalışılan ulus devlet, –Fransız ya da Alman ulus anlayışına dayanmasından bağımsız olarak- kuşkusuz tüm ulus devletlerle aynı hedefe yönelmiştir. Bilgin’e göre

¹⁰“Küresel yurttaşlık”, (van Steenberg, 1994; Yuval-Davis, 1999; Falk, 2000; Reid ve Taylor, 2000; Urry, 2000; Conway, 2004), “Ulus üstü yurttaşlık” (Brodie, 2004), “Uluslararası yurttaşlık” (Linklater, 1992) ya da “Ulus sonrası yurttaşlık” (Soysal, 1994), “Çokkültürlü yurttaşlık”(Kymlicka, 1998), “Radikal demokratik yurttaşlık” (Mouffe, 1992), “Ekolojik yurttaşlık”(Van Steenberg, 1994), “Yeni cumhuriyetçi yurttaşlık” (Van Gunsteren, 1994).

bu hedef; “politik, kültürel, ekonomik bir birlik oluşturmak ve ulus devletin bünyesinde topladığı farklı grupları bütünleştirmektir. Aynı şekilde dinsel cemaatleri ve etnik toplulukları görmezden gelerek, yurttaşlığı esas almak; yani farklılıkları dile getirmeksizin, ilke olarak insanları yurttaş yapan şeyin dışında adlandırmamaktır” (1998: 142). Bu amaç kuşkusuz ulus devletin sınırları içinde yaşayan ulusun ortak bir kültür, ortak bir dil, ortak bir etnik köken ve hatta ortak bir din paydası üzerinde bulunduğunu varsayarken, ulusu türdeşlik esasına göre tanımlama eğilimi göstermektedir.

Türkiye’de ulus devlet ve yurttaşlık konusu tartışılırken genellikle Fransız modeli ile örtüştüğü savunulmaktadır. Aslında burada şunu ifade etmek gerekir ki, Türkiye’de gerek ulus ve ulus devletin kuruluşu gerekse de yurttaşlığın kurgulanışı sürecinde doğrudan Fransız modeliyle ya da doğrudan Alman modeliyle ilişki kurup, var olan paralellikler dolayısıyla bu süreci Fransız ya da Alman geleneğinin uzantısı ya da Türkiye’deki yansıması olarak görmek toptan bir sonuca varmak anlamında hatalıdır. Her şeyden önce toplumların birbirlerinden farklı bir tarihsel geçmişleri, kurumlar bütünü, değerler sistemi mevcuttur. Yaratılmak istenen yeni bir ulus devlet ve yurttaşlık anlayışı doğaldır ki, bazı modeller çerçevesinde kurgulanmış ve kendinden öncekilere öykünmüştür ama bu Türkiye’de ulus devletin ya da yurttaşlık kurumunun doğrudan Fransız ya da doğrudan Alman modellerinden birinin aynısı ya da Türkiye’deki yansıması olduğu anlamına gelmemektedir.¹¹

Her şeyden önce yeni ulus devletin meşruluğunun kaynağını dayandırdığı millet, Osmanlı İmparatorluğundan farklı olarak, dinsel bir nitelik taşımamaktadır. Köker’e göre, “millet Osmanlı siyasal ve toplumsal düşüncesinde dinsel özellik gösteren bir kavramdır. Bütünüyle dinsel nitelikte

¹¹ Kaldı ki, Kemalist kadro *Türkiye Cumhuriyeti’nin temeli kültür olacaktır* derken Alman ulus modeline, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmakla ilgili bir durum olarak Türklüğü *farazi* ya da *gerçek* bir etnik soydan gelmeyle değil, yurttaşlık dolayısıyla imlemesi anlamında Fransız modeline yakındır diyebiliriz. Kuşkusuz Türkiye’de yurttaşlığın Alman ve Fransız modeline yakınlaştığını başka noktalar da vardır. Çalışmanın devamında bu noktalara değinilecektir.

olan semboller sistemini, aidiyeti simgelemektedir. Bu niteliğiyle millet bir yandan devletin uyruklarını tanımlama aracı olarak kullanılırken diğer yandan da devlet içinde yaşayan insanların kendi kimliklerini ifade etme şekli olmaktadır. Milliyet kavramının bu dinsel niteliği kavramın dinsel olmayan farklılaşmaları giderici, birleştirici bir işlev ve özellik kazanmasında da ortaya çıkmaktadır” (2007: 150-151).

İslam dininin etnik farklılıkları giderici bu işlevinden Cumhuriyet öncesinde ve Cumhuriyete varan süreçte de faydalandığı bilinmektedir. Yine Köker’e göre “Kurtuluş savaşı içinde dinsel özelliklerle tanımlanan millet kavramı, 1930’larda oluşan Kemalist ideoloji içine laiklik ilkesinin bir sonucu olarak dinsel özelliklerinden arındırılmış bir biçimde girmiştir” (2007: 151).

Bu döneme damgasını vuran Kemalizm en genel anlamı içinde Keyman’a göre akıl ve sermaye birleşmesi temeline dayalı model ulus yaratmayı hedefleyen bir projedir. Bu proje esasında Aydınlanma ilkeleri üzerine yapılandırılmış bir modernleşme projesidir (1996: 10). Bir modernleşme projesi olarak kabul edilebilecek olan Kemalizm’in düşünsel kaynakları, Tanör’ e göre *Aydınlanma Çağı, Fransız ve Amerikan Devrimi, akılcılık, bilimcilik, Jakobenzim, aydın despotluğu* ve kısmen de *materyalizm* olarak sıralanabilir. Bu düşünsel kaynakların kesiştiği nokta, doğanın, evrenin ve toplumların bilimle açıklanabilmesi ve değiştirilebilmesidir (1998: 161–163). Buradan kalkarak bir modernite projesi olarak bu söylemin temel hareket mekanizmasının beşeri ilişkilerin akıl kategorisine dayalı bir şekilde yeniden kurulması olduğu söylenebilir. Toplumsal ilişkilerin akıl kategorisine endeksli bir tarzda yeniden kurulması aşamasının ilk somut karşılığı ise *modernite projesini içselleştirecek ulusal bir kimlik yaratmaktır* (Keyman, 1996: 10).

Ulusal kimliğin yaratılması aşamasında devlet, toplumsal ilişkilerin tanımlayıcısı pozisyonundadır. Yani Kemalist modernite projesi batı modernitesinden farklı olarak ulus devleti toplumun *örgütleyici ve tanımlayıcı*

egemen öznesi haline getirmiştir. Bu durum Keyman'ın işaret ettiği gibi ulus devletin kurulması sürecinde iki önemli noktaya işaret etmektedir. Bunlardan birincisi, birey kavrayışı olmadan geliştirilen ve daha ziyade devlete karşı sorumlulukların ön plana çıktığı bir yurttaşlık anlayışı ve ikincisi de devletin ayrıcalıklı konumundan kaynaklanan “organik ve homojen bir toplum anlayışıdır” (Keyman, 1996: 10). Organik ve homojen bir toplum anlayışından hareketle oluşturulmak istenen ulus devleti inşa etme hedefi çerçevesinde izlenen politika Bağlı ve Özensel'e göre Osmanlı'dan kalan ve dinsel, mezhepsel, dilsel ve etnik açıdan heterojen olan toplumu ulus devlet içinde türdeş kılmak şeklinde belirlemiştir. Bunu yaparken Cumhuriyetçi kadrolar, soyut bir yurttaşlık anlayışıyla eyleme geçmiş, ulusu homojenlik temeline göre tanımlama yönünde bir eğilim göstererek siyasal bir üst kimlik -*Türk vatandaşlığı*- çevresinde farklılıkları bütünleştirmeye çalışmıştır (2005: 29-30).

Ancak öncelikle ifade etmek gerekir ki, Türk yurttaşlığında ifadesini bulan Türklük kavramı Keyman ve İçduygu'ya göre “bir verili biyolojik ya da kan bağı ürünü olarak algılanmaktan daha çok, *inşa edilen ve yeniden üretilen* bir kimlik olarak belirlemiştir”. Çünkü ulusun türdeşlik esasına göre tanımlandığı bu süreçte yeni ulusun ve onun yurttaşlarının *kolektif kişiliklerinin yeniden yapılandırılması, geleneklerin ve göreneklerin bile gözden geçirilip, günlük özel yaşam biçimlerinin de modernleştirilmesi gündeme gelmiştir*. Dolayısıyla bu süreç Türk kimliğinin yeniden yapılandırılmasını da içermektedir (1998b: 176–177).

Bu bağlamda Türkiye'de ulus devlet ve milliyetçiliğin ortaya çıkışındaki sıraya işaret etmek önemlidir. Alman örneğinde devleti önceleyen bir ulustan bahsetmek mümkün iken (yani devletini arayan millet), Türkiye bağlamında bu sıralamanın tersine çevrildiği ileri sürülebilir. Kadıoğlu'na göre çağdaş Cumhuriyet Türkiye'sinde ulusu ve milliyetçi hisleri önceleyen bir devletten söz edilebilir –*yani milletini arayan devlet*- söz konusudur. Dolayısıyla inşa edilen, yeniden üretilen bir kimlik olarak Türk kimliği millete öncel bir devletin

varlığında somutluk kazanmıştır. Yani, Türk kimliği devlet seçkinlerince üretilmiş, yapılandırılmış bir kimliktir (Kadioğlu, 1998: 201).

Kancı'ya göre ulusu ve milliyetçiliği önceleyen bir devletin mevcudiyetinde Türk milliyetçiliği, Türkiye'ye baktığında kendi içinde türdeş, homojen bir millet görmek istemekte ve bu coğrafyada yaşayan insanların yüzyıllar boyunca aynı kalarak varlığını devam ettirmiş türdeş bir bütün olduğunu iddia etmektedir (2008: 75). Kadioğlu'na göre de Türk milliyetçiliği denilince, Türk milletinin milli iradesini kendiliğinden bulmasından öte bir *toplumsal mühendislik projesi* akla gelmektedir. Devlet kadroları Türk milletini uyandırırken merkezîyetçi bir tavır takınmışlar ve geçmişle olan bağları yok etmeye çabalamışlardır. Bu projeyi yürütebilmek için de *merkezîyetçi, mutlak ve tekçi bir resmi kimlik* oluşturmak zorunda kalmışlardır (1998: 209).

İfade etmek gerekir ki, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nden farklı olarak Osmanlı Devleti'nde hiçbir zaman modern ulus devlete zemin oluşturacak, etnik ve kültürel açıdan homojen bir halk tabanı olmamıştır (Timur, 1998: 128). Ayrıca, Osmanlı topraklarında yaşamış olan nüfus, dil ve din açısından da heterojen bir yapıya sahiptir (Somel, 1997: 71-73). Zaten Osmanlı'nın kuruluşundan 1908'e kadar modern merkezi bir ulus devlet yaratma amacı pek görülmemiştir. 1908'de siyasal iktidara ortak olan İttihat ve Terakki hareketi, modern merkezi bir ulus devlet yaratmak istemiştir. Merkezi ve modern bir devlet yaratmanın en temel ilkelerinden birisinin yurttaşlık kurumu olduğu ve yurttaşlık kurumunun tesisi için ise tüm üyelerin genel eşitlik prensibi temelinde sadece devlete karşı sorumlu olmalarının sağlanmasının gerekli olduğu kabul edilirse Osmanlı millet sisteminin özünde buna ters olduğunu da kabul etmek gerekecektir. Millet sistemi etrafında şekillenen Osmanlı toplumu Akçam'a göre bazı dini cemaatlere ayrılmış, her bir cemaate özel haklar verilmiş ve yurttaş kavramı da henüz tam manasıyla yerleşmemiştir. Devletin önemli fonksiyonları olan vergi toplamak, yargı vb. hala cemaatlerce yerine getirilmektedir ve devlet bireylerle değil bu cemaatlerle ilişki halindedir (1997: 145).

Osmanlı İmparatorluğu'nun cemaatler üzerine kurulmuş olan yapısı, İmparatorluğun parçalanması sürecinde bu cemaatsel yapının nasıl bir dönüşüme uğrayacağı sorusunu da beraberinde getirmiştir. Kuşkusuz İmparatorluğun parçalanması sürecinde bu cemaatsel yapı yerini çoğunluğu *Müslüman-Türk bir birime* bırakmıştır. Ancak burada önemli olan bu birimin sınırlarının nasıl tanımlanacağıdır (Mardin, 2004a: 236).

Bu birimin sınırlarının nasıl tanımlanacağı üzerinde çalışan Kemalist kadro, Güvenç'e göre "Tanzimat'ın ikilemlerini yaşamış, İkinci Meşrutiyet ve hürriyet deneyimini kazanmış, bir dünya devletinin çöküşüne tanık olmuş, karşı devrimi bilen ve bekleyen aydınlanmış bir kadrodur". Bundan dolayı, koruyucu ve yatıştırıcı bir önlem olarak *Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültür olacaktır* hedefiyle hareket etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli olarak kabul edilen bu kültür, Osmanlı mirası milletlerin geleneksel cemaat ve ümmet kültürlerinin bir mozaiği değil de Cumhuriyet'in gelecekte yaratacağı *laik, çağdaş, Türk kültürüdür* (1998: 120). Bu kültürün üzerine yeşerip biçimleneceği yeni bir toplum yaratılması Kemalist kadronun bir diğer amacı olmuştur. Böyle bir toplum için, Ahmad' a göre "tıpkı Fransa'daki devrimcilerin yeni bir Fransız insanı yaratmak zorunda kalmaları ve Bolşeviklerin yeni bir Sovyet insanı ya da sosyalist insan yaratma sürecinde olmaları gibi, kendileri de Osmanlı'dan çok farklı yeni bir Türk tipi yaratmak zorunda kalmışlardır" (2005: 97). Ancak öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, Kemalistler, bir Türk kimliği nosyonunun nerdeyse hiç var olmadığı bir toplum devralmışlardır. Gerçekten de 19. yüzyılın başlarına kadar halk kendisini dini bağlılıklarına göre tanımlamıştır. Kişinin Bulgar ya da Arap olmasından bağımsız olarak, Rum Ortodoks Kilisesi'ne mensup olması kendisini Rum olarak tanımlaması için yeterli bir koşul olmuştur (Ahmad, 2005: 97).

Böyle bir toplumda yani, bir Türk kimliği nosyonunun nerdeyse hiç var olmadığı bir toplumda yaratılacak olan Türk tipinin ya da Türk kimliğinin her şeyden önce Osmanlı mirasını devam ettirmemesi gerekmektedir (Mardin,

2004a: 237). Çünkü Türk milli kimliğinin öteki imgesi Bora'ya göre çok açık bir şekilde, "Türkiye'nin tarihsel-toplumsal gerçekliğine içseldir. Bu öteki imgesi açık bir şekilde "Eski Türkiye" dir, yani Osmanlı'dır; yani dini dünya görüşünün egemen olduğu eski medeniyettir" (1997: 58). Dolayısıyla, Osmanlı mirası hiçbir zaman yeni kurulan bu cumhuriyetçi rejim için kabul edilen bir referans olmamıştır. Bundan kaynaklı olarak tarihin cumhuriyet kuşaklarına sağladığı *benliğin* başka bir kaynaktan gelmesi gerekmektedir. Gerçekten de 1930'lara doğru birleştirici odak noktası olarak böyle bir *benlik geliştiricisine* gereksinim olduğu açıkça ortaya çıkmıştır (Mardin, 2004a: 237).

İşte bu gereksinimle birlikte ortaya çıkan Türk Tarih Tezi, Kemalist liderliğin, *yeni bir ulusal kimlik ve güçlü bir ulusal birlik* kurmaya çalışırken kullandıkları araçlardan birisi olmuştur. Bu kuram, "Türklerin aslen Orta Asya'da yaşamış olduklarını ama kuraklık ve kıtlık yüzünden Çin, Avrupa ve Yakındoğu gibi başka bölgelere göç etmek zorunda kaldıklarını kabul etmektedir. Böylelikle Türkler dünyanın yüksek uygarlıklarını yaratmışlardır. Yakındoğu'daki Sümerler ve Hititler aslında ilk Türklerdir. Atilla ve Cengiz Han, uygarlaştırma misyonunun icracıları olarak tanımlanmıştır" (Zürcher, 2004: 277). Zürcher'e göre bu kuram Türklere kendi geçmişleri ve kendi ulusal kimlikleri için Osmanlı döneminden ayrı bir övünme duygusu vermeyi hedeflemektedir. Hititlerin ve Truvalıların ilk Türkler olduklarının ifade edilmesi, Anadolu'nun çok eski çağlardan bile bir Türk ülkesi olduğunu ispatlama noktasında ayrıca bir faydaya sahip olup, Cumhuriyet yurttaşlarının köklerini böylece yaşadıkları topraklara dayandırmış olmaktadır (2004: 277–278). Ögün'e göre Türk tarih tezinden de anlaşılacağı üzere, Atatürk'ün *ihitirastlı bir passeizmden* ya da geçmişe bağlı *derin bir nostaljiden* ve hatırlamadan yana olduğu söylenemez. Kemalist tarih tezleri kesinlikle hatırlamanın mümkün olamayacağı kurgular üzerinden yürümektedir. Kemalist doğrultular tam tersine *unutmaktan* ve *unutturmaktan* yanadır (1997: 226). Kadioğlu'na göre de Türkiye'de Türk kimliğinin inşası aşamasında bu topraklarda yaşayan "farklı kimliklerin dışlanması ya da

özümsemesi süreçlerine eşlik eden son derece ciddi bir *unutma/unutturma* dönemi” yaşanmıştır (2008: 15-16).

Kemalist liderliğin, yeni bir ulusal kimlik ve güçlü bir ulusal birlik kurmaya çalışırken kullandıkları araçlardan birisi olan Türk Tarih Tezinin dışında birtakım *uluslaştırıcı politikalar* da kullanılmıştır. Uluslaştırıcı politikaların ideolojik, siyasi, hukuki ve bastırıcı araç ve aygıtları üzerinde durmak gerekirse, Tanör’e göre ideolojik araç ve aygıtların başlıcaları laiklik ile kültür ve eğitim kurumları olmuştur. Siyasal araç ve aygıt olarak en önemli unsur, Parti’dir. Hukuki araç aslında hukuk reformunun kendisidir. Laiklik temeline dayanan hukuk birliği ve tekliği, *toplumu ve yurttaşları birleştirmenin*, dolayısıyla uluslaştırmanın hukuki aracı olmuştur. Bastırıcı araç ve aygıtlara gelince, *genelde otoriter tek partili rejim*, özel olarak da *Takrir-i Sükun Kanunu, İstiklal Mahkemeleri, parti kapatma kararları, İskan Kanunu, Varlık Vergisi*, bu alanda ilk anılması gerekenlerdir. Uygulama alanında ise denilebilir ki, inkılapların hemen hepsinde uluslaştırıcı bir eğilim vardır (1998: 230-231). Gambetti’ye göre dil yasaları, İskan Kanunları, vakıf mülkleri ve faaliyetleri ile ilgili resmi ve gayri resmi kısıtlar, ibadet yer ve biçimlerine getirilen kısıtlar, yer ve kişi adlarının değiştirilmesi, tarihin yeniden yazılması ve mahalli tecrit (yoğunluklu olarak bir bölgeye veya mahalleye sıkıştırma) gibi pratiklerin süreç içerisindeki sonucu, öteki kimliklerin kamusal ve toplumsal alanda görünmez kılınarak bu sayede ulusal birlik hedefi gerçekleştirilmeye çalışılması olmuştur (2008: 18). Bu süreçte ulusun kendini temsil edecek somut belirtiler de geliştirilmiştir. Schnapper’e göre alanlara, caddelere, havaalanlarına ya da anıtlara verilen isimler, ulusal değerlere görünür bir biçim vermektedir. Ulusal marş, ulusal bayram ya da bayrak kutsal gibi görülen duygu ve davranışlara yol açmaktadır (1995:148). Zaten var olan büyük şehirleri başkent yapmayıp hiç yoktan bir başkent yaratma kararı da aynı mantık içerisinde yer almaktadır. Yüzyıllar boyunca Osmanlı İmparatorluğu’nun siyasi merkezi olmuş İstanbul yerine, Ankara’yı seçmek; geçmiş etnik topluluklardan, devletlerden ya da rejimlerden bağımsız, yeni bir *siyasal kendiliğin* yaratıldığını göstermektedir (Schnapper, 1995:148).

Geçmişle olan bağların koparılması işleminin toplumun her alanında görünür kılınması için geliştirilen bir başka teori de Güneş Dil Teorisidir. Bu teori konuşulan tüm dillerin başlangıçta Orta Asya’da konuşulan, tarihin en eski dönemlerine ait olan tek bir dilden türediğini, tüm diller içinde bu kökene en yakın olanın Türkçe olduğunu ve tüm dillerin Türkçeden geçerek bu en eski döneme ait olan dilden gelişmiş olduklarını kabul etmektedir (Zürcher, 2004: 276). Yine Zürcher’e göre bu kuramın başarısı için çok iyi bir pratik neden vardı: “Eğer bütün sözcükler aslen Türkçeden geliyorsa, bunları tasfiye etmeye artık gerek yoktu, bunlar yapma bir etimoloji sayesinde kolaylıkla ulusallaştırılabilirlerdi” (2004: 276).

1.4.2. Anayasalar ve Yurttaşlık

Kimin yurttaş olarak kabul edileceği, yurttaş olarak kabul edilen bireyin sahip olduğu haklar ve özgürlükler ile bu hak ve özgürlüklerin sınırları, anayasalar ve kanunlarla belirlenmektedir (Soyarık Şentürk, 2008: 27). Dolayısıyla yurttaşlığın hukuksal boyutu, yurttaşın sahip olduğu haklar ve özgürlüklerle bunların sınırları ve yurttaşların yerine getirmesi gereken sorumlulukların neler olduğuna ilişkin bir çerçeve sunması bakımından önemlidir ve yurttaşlığın temellerinden birisi olarak kabul edilebilir.

Yurttaşlık deyimi, Türk hukukunda ilk kez 1924 Anayasası’nın ilgili hükmü ile ifade edilmiştir. 1924 Anayasasının 88. maddesinde Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla Türk itlak olunur (Aybay, 1998: 39) denmektedir. Bilgin’e göre söz konusu Anayasanın 88. maddesi “Türk ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla Türk dendiğini, farklı bir etnik kökenden gelenlerin Türklüğü iradi olarak seçmesi ve vatandaşlık kanununun mucibince Türklüğe kabul edilmesi halinde Türk olacaklarını” belirtmektedir (1998: 142). Buradan da görüleceği üzere, Cumhuriyet, ülke sınırları içinde yaşayan halkına *anayasal bir yurttaşlık*

kimliği sunarken, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarının uyruğunu Türk olarak tanımlamaktadır (Güvenç, 1998: 121).

Ancak burada üzerinde durulması gereken önemli bir konu, Kemalist rejimin henüz tam pekiştirilmiş olmadığı yıllarda yapılan 1924 Anayasası'nın görüşülmesi sırasında Türk olmayan Müslüman etnik grupların statüsünün gündeme getirilmemiş olmasıdır. Özbudun'a göre "vatandaşlıkla ilgili 88. maddenin görüşülmesi sırasında sadece Müslüman olmayan azınlıkların durumu söz konusu edilmiştir" (1998: 153). Bu bağlamda 88. maddenin anlamı, Özbudun'a göre, Müslüman olmayan azınlıkların eşit yurttaşlık haklarına sahip oldukları, fakat toplumbilimsel manada Türk olarak algılanmadıklarıdır (1998:154). Etnik bakımdan Türk olmayan Müslüman azınlıklardan hiç söz edilmemiş olmaması ise bunların da Türklük kavramı içerisinde düşünüldüğünün, dolayısıyla Türklüğün tanımlanmasında din bağının önemli bir unsur olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Akçam'a göre esasında bütün laik görünümüne rağmen, din hem Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin önemli dayanaklarından bir tanesi olagelmıştır hem de toplumda tüm kesimleri bir arada tutan bir *üst-kimlik* durumundadır. Yukarıda da ifade edildiği gibi Cumhuriyetin özellikle kuruluş yıllarında Türklük etnik anlamda tanımlanmamakla birlikte İslami kimlikle Türklük *bir ve aynı* olacak şekilde tanımlanmaya çalışılmıştır (1997: 143-144). Burada amaç, daha önce de ifade edildiği gibi, aslında İslam dininin etnik farklılıkları giderici işlevinden yararlanmaktır. Ancak özellikle Kurtuluş Savaşı içinde dinin farklılıkları giderici işlevinden yararlanılsa da Keyman ve İçduygu'ya göre "1930'larda oluşan Kemalist ideoloji laiklik ilkesi çerçevesinde yurttaşlık kavramını Kemalist seküler bir Türk kimliği kavramı temelinde, türdeş ve seküler bir ulusal kültür şemsiyesi altında siyasal ve kültürel olarak tanımlamıştır" (1998b: 177-178).

1961 Anayasasının siyasal haklar ve ödevler başlıklı dördüncü bölümünde Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk'tür (Madde 54) denmektedir. Aybay'a göre aslında bu hüküm 1924

Anayasasındaki hükmün değişik bir anlatımla yinelenmesidir (1998: 40-41). Maddenin devamında Türk babanın veya Türk ananın çocuğu Türk'tür. Yabancı babadan ve Türk anadan olan çocuğun vatandaşlık durumu kanunla düzenlenir. Vatandaşlık, kanunun gösterdiği şartlarla kazanılır ve ancak kanunda belirtilen hallerde kaybedilir. Hiçbir Türk, vatana bağlılıkla bağdaşmayan bir eylemde bulunmadıkça, vatandaşlıktan çıkarılamaz. Vatandaşlıktan çıkarma ile ilgili karar ve işlemlere karşı yargı yolu kapatılamaz ifadeleri yer almaktadır.

1982 Anayasasında yer alan yurttaşlıkla ilgili hüküm ise 1961 Anayasasından aynen alınmıştır. Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk'tür. Türk babanın veya Türk ananın çocuğu Türk'tür (Yabancı babadan ve Türk anadan olan çocuğun durumu kanunla düzenlenir ifadesinin yer aldığı 2.cümle, 3.10.2001 tarih ve 4709 sayılı kanunla yürürlükten kaldırılmıştır). Hiçbir Türk, vatana bağlılıkla bağdaşmayan bir eylemde bulunmadıkça, vatandaşlıktan çıkarılamaz. Vatandaşlıktan çıkarma ile ilgili karar ve işlemlere karşı yargı yolu kapatılamaz (1961 Anayasası m.54 ve 1982 Anayasası m.66). Doğan'a göre Anayasada yer alan bu hükümde de, Türk vatandaşlığının kazanılmasında, *kan (soy bağı)* esasına yer verilmiş, *toprak (doğum yeri)* esasına göre vatandaşlığın kazanılması nazara alınmamıştır". Vatandaşlığın aslen kazanılmasını düzenleyen ikinci fıkra ise, vatandaşlığın kazanılması bakımından cinsiyetten kaynaklanan ayrımcılık reddedilmiş ve ana veya babanın Türk vatandaşı olması çocuğun Türk vatandaşlığını kazanabilmesi için yeterli görülmüştür (2008: 38-39).

Kaygusuz'a göre gerek 1961 gerekse 1982 Anayasasında tanımlanan yurttaşlık en genel ifadeyle, "siyasi-topraksal olarak tanımlanmış, tekil-birleştirici, cumhuriyetçi, merkezîyetçi, kapsayıcı, haklardan çok topluma ve devlete karşı yükümlülöklere vurgu yapan, dolayısıyla bireyin kamusal alandaki konumu açısından, katılımcı ve etken bir kimlikten çok pasif-edilgen bir statü yaratan bir üyeliktir" (2005: 196-197).

Kadioğlu'na göre modern yurttaşlığın Türkiye açısından kavramsallaştırılması, tıpkı ulus devletin kurulması aşamasında olduğu gibi- hem *devrimci Fransız geleneğine* –nk aile ve dini içeren özel alana müdahale mevcuttur- hem de *Alman edilgin geleneğine* benzer görünmektedir (2008c: 179). Fransız geleneğinde devlet eşitlikçiliği aşırılığa götürmekte ve özel alanın siyasal alana etki etmesini engellemektedir (Kadioğlu, 2008c: 179). Türkiye'de de yurttaşlık kamusal alan içinde tanımlanmaktadır ve kamusal alanın alanı oldukça geniştir. Dolayısıyla Caymaz'a göre yurttaş devlete bağlı edilgen bir özne olarak tasarlanmakta, varlığını kendisini devlete bağlayan aidiyet duygusuyla anlamlandırması beklenmektedir (2007: 57).

Bu noktadan hareketle Kadioğlu'na göre "Türkiye Cumhuriyeti vatandaşını özel alanına müdahale edilmiş, cılız ve kurumsallaşmamış bir kamusal alanda hareket etmek zorunda bırakılmış bir kimse olarak tanımlamak mümkündür" (1999: 128). Üstel'e göre de aslında Cumhuriyetin yurttaş profili, iki ana eksen üzerinde, bir yandan *medenilik*, diğer yandan *yurtseverlik* eksenleri üzerinde inşa edilmek istenmiştir. Medeni ve yurtsever yurttaşın davranışlarının arka planına egemen olan ise, *cumhuriyetçi ve laik bir ahlak anlayışı*dır. Bu ahlak anlayışı yurttaşın yalnızca kurumsal değil, ama aynı zamanda bireyin özel alanını da düzenleyen ve denetleyen bir sistematik sunmaktadır (2005: 175).

Kadioğlu'na göre Türkiye'de yurttaşlık kavramının Fransız yurttaşlık kavramından ayrıldığı nokta, yukarıdan tanımlanması ve dolayısıyla *edilgin* olmasıdır (2008c: 179). Kuşkusuz, Batı toplumlarında yurttaşlığın ortaya çıkmasının ve gelişiminin tarihi, aynı zamanda *kapitalizmin ehlileştirilmesinin, toplumsal sınıfların sosyal ve siyasal mücadelelerinin* de tarihidir. Türkiye'de ise yurttaşlık Osmanlı modernleşmesinden itibaren, yönetici kesimlerin bir ölçüde Batı'dan öykünerek yukarıdan aşağıya uygulamaya koydukları projelerin tarihi olmuştur (Caymaz, 2007: 158). Kahraman'a göre Türkiye'de Cumhuriyetle birlikte ortaya çıkan yurttaşlaşma süreci, Marshall'ın üç aşamalı

yurttaşlık anlayışını dolaylı olarak içersin istenmiştir ve burada bir çelişki meydana gelmiştir. Bu aşamaların her birisi Batı'da o gelişmeyle ilgili büyük halkaların oluşumuna karşılık gelmektedir ve yurttaşlık tamamlanan bir süreçtir. Oysa Türkiye'de böyle bir gelişmeden söz edilemeyeceği, Cumhuriyetin bunu bir hamlede kapsamak istediği açıktır (1996:6). Dolayısıyla Arat'a göre Türkiye'de yurttaşlık, yöneticilerin, toplumsal uyumu artırmak ve devleti güçlendirmek için halka bu hakları verme doğrultusunda yaptıkları tercihler sonucunda meydana gelmiştir (1998: 67). Aynı şekilde Türk yurttaşlığı kavramı, Avrupa'daki yurttaşlık kavramıyla karşılaştırıldığında, şehir olgusuyla bağlantısının noksanlığı da görülmektedir. Kadioğlu'na göre bunun yerine, ulusal birliğin kurulması, Türkiye'de yurttaşlık kavramının varlık sebebi olarak ortaya çıkmaktadır (2008b: 34).

Son söz olarak yurttaşlığa hak ve görevler rejimi olarak bakıldığında söylenebilir ki, Türkiye'de hak ve görevler rejiminin klasik cumhuriyetçi, yani gayri liberal olduğu söylenebilir.¹² Güllalp'a göre Türkiye'deki Osmanlı mirası üzerine bir de Fransız cumhuriyetçi modelin konulması, devletin yurttaştan bir dizi ödev ve sorumluluk talep etmesine neden olmaktadır. Sonuç olarak siyasal kültürümüzde yurttaş haklardan çok ödev ve sorumluluklarıyla tanımlanmıştır (2008: 30-31). Keyman ve İçduygu'ya göre de "Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu sürecinde Kemalist çağdaşlaşma projesinin yurttaş, cumhuriyetçi, toplum için çalışan, çağdaşlaşma projesinin sembolü olan ulus devlete karşı ödevlerini yerine getirmeyi kendi siyasal ahlakı olarak gören, *erdemli yurttaş*tır (1998b: 172). Dolayısıyla Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren yaratılmaya çalışılan yurttaş genellikle görevler üzerinden tanımlanmıştır. Bir başka ifadeyle vatan millet yurttaşlık üçlemesinde yurttaşlık hak ve ödevlerinden bahsedilse de kişinin ideal bir Türk yurttaş olması için ödevlerini bilmesi, yani devletin kendisine yüklediği sorumlulukları yerine getirmesi gerekmektedir (Caymaz, 2007: 17).

¹² Heper'e göre "Osmanlı'dan günümüze devlet bireyi ciddiye almamıştır. Askerlik ve vergi söz konusu olduğunda onu hatırlamış, fakat isteme ve özlemlerine kayıtsız kalmış, onu yalnız bırakmıştır. Türkiye'de milletin değil, devletin kurtarılmasının önemli olduğu düşünülmüştür" (1998: 47).

1.4.3. Türkiye’de Yurttaşlık Tartışmaları

Türk yurttaşlığına ilişkin tartışılan konulardan bir tanesi Türk yurttaşlığının etnik içeriği konusudur. Yani, Türk yurttaşlığındaki temel vurgu olan Türklüğün soy temelinde mi yoksa toprak ya da siyasi birlik temelinde mi tarif edildiğidir. Yeğen’e göre, Türklüğün topraksal ya da siyasi birlik temelinde tarif edildiğini savunanlar Türklüğün Türk soyundan olanlar ve olmayanlar ayrımı olmaksızın, tüm Türk yurttaşlarına verilen yasal-siyasi bir statü olduğunu kabul etmektedirler. Dolayısıyla siyasi-yasal bir statü olarak kabul edilen Türklüğün gerçek ya da farz edilen bir etnik soyla ilgisi yoktur (2002: 206). Güldiken’e göre de Türklük sıfatının siyasi-yasal bir statü olduğunu kabul edenler, Türklüğün yurttaşlık bağı olarak dinsel ya da ırksal bir anlam içermediğini ve sadece bir coğrafi bağ ifade ettiğini düşünmektedirler. Bu durum da 1924 Anayasası ile Anayasal bir tanıma kavuşturulmuştur (2006: 162). Göztepe’ye göre de 1961 ve 1982 Anayasalarında da 1924 Anayasasında olduğu gibi yurttaşlık kavramı devletle kurulan hukuki bağ temelinde tanımlanmış, etnik köken bu hukuki kurumun önkoşulu olarak kabul edilmemiştir. Literatürde de, Türklük ile Türkiye Cumhuriyeti’ne hukuki ve siyasal bağlılığın ifadesi olarak yurttaşlık kavramının, Türk ile de Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarının vurgulandığını noktasındaki görüş ağır basmaktadır (2003: 235). Bunun yanında yine Güldiken’e göre ulus devletin ulus anlayışı Atatürk’ün *Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türkiye halkına Türk Milleti denir* biçimindeki tanımı ile de en üst düzeyde siyasal tanıma kavuşturulmuş ve güvenceye alınmıştır (2006: 162). Dolayısıyla Atatürk kurduğu Cumhuriyetin birleştirici kimliği olarak Türk kimliğini yükseltmiştir (Öğün, 1998: 110). Böylece ulusal sınırlar içinde yaşamakta olan herkes din ve etnik köken farkı gözetmeksizin *Ne mutlu Türküm diyene* anlayışı çerçevesinde Türk olarak kabul edilmiştir (Çeçen, 1997: 167). Yukarıda ifade edilen bütün bu özellikleri itibarıyla Türk yurttaşlığının Fransız modelini takip eden, *kapalı ya da ayrımcı* olmak yerine, *açık ve kapsayıcı* bir yurttaşlık olduğu savunulmaktadır (Yeğen, 2002: 206).

Öte yandan bu yaygın kanının her zaman bu kadar belirgin olmadığını belirtmek gerekmektedir. Yeğen'e göre yurttaşlığın etnik içeriğinde en azından kimi belirsizlikler ya da kararsızlıklar olduğu, Türk yurttaşlığının işaret ettiği Türklüğün siyasi bir kategori olduğunu savunan çalışmaların bir kısmı tarafından da ifade edilmektedir. Türklüğün etnik ve siyasi tanımları arasındaki kararsızlığı tespit ettiklerinde dahi bu çalışmalar, anılan kararsızlığı, Türk yurttaşlığını tanımlayan metinlerle yurttaşlık pratikleri arasındaki uyumsuzlukla açıklamaktadırlar (2002: 206). Gerçekten de Türk yurttaşlığı üzerine yapılan çalışmalar göstermektedir ki, modern Türk yurttaşlığı, ideal olarak kapsayıcı birleştirici bir kimlik olarak tanımlanmasına karşın, Cumhuriyet tarihi boyunca kimi *özümseyici*, *ayrımcı* hatta *dışlayıcı* siyasal uygulamaların bir aracı da olabilmektedir. Bu nedenle modern Türk yurttaşlığının temel niteliği, aslında "teorik tanımı ile siyasal pratiği arasındaki bu ikilem ya da çelişkidir" (Kaygusuz, 2005: 196–197). Bora, bu çelişkiyi bir yandan *yurttaşlık ve vatan bağıyla belirlenen siyasi-hukuki bir kimlik tanımı*; diğer yandan *etnisist bir temele dayanan, biricikliğiyle kutsallaştırılan özcü bir kimlik tanımı* (1997: 53) olarak ifade etmektedir. Bağlı ve Özensel'e göre de şüphesiz Cumhuriyetin kuruluş yıllarında bir üst siyasi kimlik olarak yurttaşlığı temsil eden Türklük, alt kimliklerin varlığını inkar anlayışı üzerine kurulmamıştır. Ancak pratikte, kültürel farklılıklar için bir üst kimlik olarak farz edilen Türklük pek çok kez bütün anlamını bir alt kimlik olmasında bulmuş; anayasal Türklük yerini, *homojen*, *kaynaşmış*, *farklılaşmamış* bir alt kimlik olarak Türklük anlayışına bırakmıştır (2005: 30-31). Örneğin 1934'de çıkan İskan Kanunu Türk ırkından olan ve Türk ırkından olmayan muhacir ve mültecilere ayrı düzenlemeler öngörmüş; tek parti döneminde askeri okullara öğrenci ve personel alım ilanlarında Türkiye Cumhuriyeti tebasından ve Türk olmak/Türk ırkından olmak koşullarının, ayrı ayrı anıldığı görülmüştür (Yıldız, 2007).

Şu an yürürlükte olan 5543 sayılı İskan Kanununa göre göçmen, Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olup, yerleşmek amacıyla tek başına veya toplu halde Türkiye'ye gelip bu Kanun gereğince kabul olunanlardır. Serbest

göçmen, Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olup, yerleşmek amacıyla tek başına veya toplu halde Türkiye'ye gelip, Devlet eliyle iskan edilmelerini istememek şartıyla yurda kabul edilenlerdir(...) Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olmayan yabancılar ile Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı bulunup da sınır dışı edilenler ve güvenlik bakımından Türkiye'ye gelmeleri uygun görülmeyenler göçmen olarak kabul edilmezler. Göçmen olarak kabul edilecekler bakımından Türk soyundan olmanın ve Türk kültürüne bağlılığın tayin ve tespiti, ilgili bakanlıkların görüşü alınarak Dışişleri Bakanlığının teklifi üzerine Bakanlar Kurulu kararı ile yapılır denmektedir.

625 Sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu'nun 24. maddesi ise Türkçeden başka dille öğretim yapan ve yabancılar tarafından açılmış bulunan özel okulların müdürleri, Türkçe veya Türkçe kültür dersleri öğretmenliği yapma niteliğini taşıyan ve öğretim dilini bilenlerden birini, Türk müdür başyardımcısı olarak çalışma izni düzenlenmek üzere Milli Eğitim Bakanlığına önerir. Türkçe ve Türkçe kültür dersleri öğretmeni bulunamaması halinde, okulun öğretim dilinde özel alan eğitimi görmüş Türk asıllı ve Türkiye Cumhuriyeti uyruklu öğretmenlere de bu görev verilebilir (...) demektedir.

Yukarıda ifade edilen düzenlemeler ışığında Türk yurttaşı tanımının nötr olmadığı ileri sürülebilir. Nitekim Kadioğlu'na göre "Türk vatandaşı dinsel (Sünni/İslam) dilsel (Türkçe) ve kültürel özelliklere sahiptir" (2008b: 34). Bağlı ve Özensel'e göre de yurttaşlığın bir üst kimlik olarak bütünleştirici bir işlev görebilmesi hem mevcut tüm kimliklerin varlıklarının kabulünü ve hem de tüm alt kimlikler çıkarıldığında geriye hiçbir kimlik ögesinin kalmamasını gerektirmektedir. Ancak zaman içinde uygulamaya geçirilen bazı politikalar sayesinde, alt kimliklerin tamamı üst kimlik içerisinde eritmeye çalışılmış ve söz konusu üst kimlik; "etnik açıdan Türk soyuna, dinsel açıdan sekülerize edilmiş İslam dinine ve mezhepsel olarak da Sünni inancına, hatta Sünnilik içerisinde Hanefiliğe dayandırılmıştır" (2005: 29-30). Bu bağlamda girişte de ifade edildiği gibi bu durumun devletin yurttaşlarına gösterdiği muameleyi etkilediği ileri sürülebilir. Bu noktada Çingene/Roman kökenli yurttaşların pek

çok kez bu tip düzenlemelerin konusunu oluşturdukları görülmektedir. Bununla birlikte yine giriş kısmında da ifade edildiği gibi Çingeneleri/Romanları konu edinen pek çok çalışmada Çingene/Roman kökenli yurttaşların yurttaşlık haklarından yararlanmaları bağlamında bir takım sıkıntılar yaşadıkları ileri sürülmektedir. Bu durum da kuşkusuz hukuki eşitliğin (yurttaşlığın de jure eşitliği) pratikte bir eşitlik durumu (yurttaşlığın de facto eşitliği) yaratıp yaratmadığı, bir başka deyişle yurttaşlığın bir gerçeklik haline gelip gelmediğinin tespit edilmesi gerekliliği ile örtüşmektedir. Bu nedenle bu çalışmada Çingene/Roman kökenli yurttaşların yurttaşlık hakları ve sorumlukları bağlamında devletle olan ilişkileri analiz edilmeye çalışılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇİNGENELER/ROMANLAR VE TÜRKİYE'DEKİ ÇİNGENELERİN/ROMANLARIN YURTTAŞLIK STATÜLERİ

“Nasıl bazı insanlar ‘mekanı’ evin bir odası, bazıları kentin bir binası, başka birileri de ülkenin bir kenti, dünyanın bir ülkesi ya da evren içinde bir gezegen olan dünya olarak tanımlarsa, ONLAR için mekan o an için yaşadıkları yerdir. An’da yaşarlar... Zamanın sonsuzluğu içinde yitip gitmenin dayanılmazlığı altında kaybolmamak adına bir dikili ağaçları olmayan en bildik, en tanıdık sokak komşularımızdır ONLAR... Çoğumuzun görmezden geldiği, dudak büktüğü, yok saydığı, varlıklarından bile ürktüğü en yakın sokak komşularımız olarak Çingenerler, yalnızca bu topraklarda değil, evrensel ölçekte ÖTEKİ olmanın gururlu temsilcileri gibidirler. Bilinçlerdeki çarpık görüntüleriyle hırsızdırlar, soyguncudurlar, çapulcu ve utanmazdırlar... Bu dünyanın zencileri olma sıfatını renklerinden dolayı değil, kimliklerinden dolayı edinmiş biricik nitelikleriyle bize nanik yapan yaramaz mahalle çocuklarına benzetilmeleri daha bir olasıdır...”
(Yoors, 2005: 11-12).

Yoors’un bu sözleri sadece belli bir ülkede ya da bölgede yaşayan Çingenerlere/Romanlara değil dünyanın neresinde yaşadığı fark etmeksizin tüm Çingene/Roman topluluklarına ithaf edilmektedir. Ancak ifade etmek gerekir ki, Çingenerler/Romanlar homojen bir bütün değildirler ve kendi içlerinde pek çok kavime ya da alt gruba ayrılmaktadırlar. Dolayısıyla Çingenerler/Romanlar hakkında yapılan genellemeler ve varılan olumlu ya da olumsuz önyargılar Çingenerlere/Romanlara ilişkin bilinenlerden daha fazladır.

Bu bölümde öncelikle Çingene kavramının anlamını da içeren genel bir girişten sonra metin ayrıntılandırılacak Çingenerlerin/Romanların kökeni ve dili; Hindistan’dan Avrupa’ya göçleri ve bu göçün sonuçları; nüfusları ve marjinal bir grup olarak özellikleri ile uluslararası Çingene/Roman hareketi konuları tartışılacaktır. Devam eden kısımda

ise Türkiye’de yaşayan Çingene/Roman gruplar hakkında bilgi verilip, yurttaşlık statüleri tartışılacaktır.

2.1. Çingene mi Roman mı?

Çingener/Romanlar Avrupa’da ve dünyanın pek çok yerinde yaşayan, genellikle Hindistan’dan 5. ve 15. yüzyıllar arasında batıya göç ettikleri kabul edilen bir halktır (Liebich, 2007: 540). Ancak Fraser’e göre şayet halk denilen şey, ortak bir dile, ortak bir kültüre ve ortak bir soya sahip olan ve komşularından kolaylıkla ayırt edilebilen insanlardan meydana geliyorsa Çingener bir halk olmaktan uzun zaman önce çıkmış, çağlar geçtikçe birbirinden ayrılmış ve büyük ölçüde çeşitlenmiştir (2005: 11). Aslında Çingener/Romanlar belirgin bir kimliğe sahiptirler ancak çeşitlilikleri bu kimliğin tanımlanmasını güçleştirmektedir. Esasen tüm Çingener/Romanlar aynı kökeni, kültürü ve *Avrupa’daki sarsıcı tarihsel deneyimleri* paylaşmaktadırlar. Sorun, kendilerini birleşik bir etnik grup olarak görmemelerinden ve aşiret bağları ya da bağlı oldukları başka bir alt grupla tanımlamalarından kaynaklanmaktadır (Barany, 2002b: 289; Fonseca, 2002: 311). Dolayısıyla Çingener/Romanlar dil ve morfolojik özellikler açısından aynı etnik kökene sahip olmalarına rağmen çeşitli alt grupların olması nedeniyle homojen bir grup olarak tanımlanamazlar (Halwachs, 2005: 155). Berger’e (2000:5-8) göre Çingene olduğunu iddia eden üç ana grup bulunmaktadır. Bunlar, Kaldera, Gitano ve Manuşlardır.¹³ Bu gruplardan her

¹³ Berger’e göre Kaldera Çingeneleri yalnız kendilerinin gerçek Çingener olduğunu iddia ederler. Rumence’de kazanın adı calderadır. Adlarından da anlaşılacağı üzere, çoğu kazancılıkla uğraşmaktadırlar. Önce Balkan Yarımadası’ndan çıkmışlardır, sonra Orta Avrupa’dan Fransa’ya geçip beş kola ayrılmışlardır:

- a) Lovariler. Macaristan’da uzun süre yaşadıklarından dolayı, Fransa’da “Macar” adıyla çağrılırlar.
- b) Boyhalar. Transilvanya’dan gelmişlerdir ve savaştan önce, evcilleştirilmiş hayvanlarla gösteri yapan Çingenerin çoğunluğunu oluşturmaktaydılar.
- c) Luri ya da Luliler. Bugün de Firdevsi’nin anmış olduğu Hint kavminin adını taşırlar.
- d) Çurariler. Diğer Kaldera Çingenerlerinden ayrı olarak yaşarlar. Vaktiyle at alıp satan Çurariler, bugün kullanılmış araba alım satımı ile uğraşmaktadırlar.
- e) Turko-Amerikalılar. Avrupa’ya gelmeden önce, Türkiye’den Amerika Birleşik Devletleri’ne göç etmiş oldukları için kendilerine bu isim verilmektedir.

biri, yalnız kendilerinin gerçek Çingene/Roman olduğunu iddia etmektedir. Ne var ki Yoors'a göre Çingenelere ait kültürel birikimlerin ne kadarının gerçekten onlara özgü olduğu sorusuna yanıt vermek kolay değildir (2005: 17). Fraser'e göre Çingene topluluklarının birbirlerine karşı tavırları, Çingene olmayanların kendi aralarında *asil Çingenelerin* kim olduğu üzerine yaptıkları tartışmaların oluşmasına da katkıda bulunmaktadır. Ayrıca bu durum coğrafi terimlerle, örneğin Fransız Çingeneleri şeklinde konuşmayı faydasız kılmakta ve Çingeneler hakkında genelleme yapmayı zorlaştırıp, yanıltıcı hale getirmektedir (2005: 17). Berger'e göre Çingeneler üzerinde genelleme yapmanın bir diğer zorluğu da Çingenelerin *söylense* ya da *söylene benzer* sözlü geleneklerinin ortaya çıktıkları zaman ve geldikleri yere bakıldığında bunların birbirinden oldukça farklı öğelerden oluşmuş olmasıdır (2000: 14-25).

Ancak ifade etmek gerekir ki, tüm farklılıklarına karşın dünyanın değişik ülkelerinde yaşayan Çingene/Roman toplulukları Çingene/Roman halkının ortak kimliklerinden kaynaklanan ve ulusal sınırların ötesine uzanan temel özellikleri ve pratikleri paylaşmaktadırlar (Crespo vd., 2002: 51). Ayrıca Çingenelerin/Romanların büyük çoğunluğu hala Hindistan'da yaklaşık bin yıl önce konuşulan Sanskritçe köküne dayalı ve bugün 60'dan fazla lehçesi olan Romani dilini konuşmaktadırlar (Cenderberg, 2006: 1; Lewy, 2000:1). Günümüzde, UNESCO, Avrupa Birliği, Avrupa Konseyi gibi uluslararası kuruluşlar tarafından da resmi olarak tanınan Çingene/Roman dilini yani Romani'yi eski SSCB ve Türkiye dışındaki bütün Avrupa ülkelerinde yaşayan

Gitanolar, kendilerine yalnızca İspanya, Portekiz, Kuzey Afrika ve Güney Fransa'da rastlamak mümkündür. Dış görünüşleri, lehçeleri ve gelenekleriyle Kalderalar'dan ayrılırlar. Kendi içlerinde İspanyol ya da Endülüsler ve Katolanyahılar diye ayrılırlar. Manuşlar: Orta Avrupa'daki Çingenelerdir. Muhtemelen İndus kıyılarından geldikleri için, kendilerine "Sinti"de denmektedir. Üç alt gruba ayrılırlar:

a) Valsikanlar ya da Fransız Sintileri. Pazarcılık yapar ve sirklerde çalışırlar.

b) Gaygikanlar ya da Alman, Alsalsı Sintiler. Bunlar çoğu kez Çingene olmayan, ancak aynı gelenek ve göreneklere göre yaşayan Avrupalı göçebelerle karıştırılmaktadırlar.

c) Piemontesiler ya da İtalyan Sintileri. Örneğin, İtalya'nın tanınmış ailelerinden Buglioneler bu gruba girmektedir (2000:5-8). Ancak ifade etmek gerekir ki, Berger'in kabul ettiği sınıflamanın evrensel bir geçerliliği yoktur. Örneğin, Yoors Çingenelerin kendilerini Lovaralar, Tşuraralar, Kalderaşlar ve Matchvayalar olarak dört ana kabileye ayırdıklarını iddia etmektedir. Ayrıntısı için bkz: Yoors, 2005: 16-17

Çingenerin/Romanların önemli bir çoğunluğu (%37) güncel yaşamda konuşmakta ve iletişim kurmaktadır (Arayıcı, 2008: 51- 52).¹⁴ Ancak, Romani ilişkide bulunduğu dillerin öğeleriyle öylesine değişmiştir ki, anadilleri Romani olan birçok insanın, başka bölgelerdeki Romaniyi konuşanları farklı lehçelerden dolayı anlamakta zorluk çekeceği bir gerçektir (Fraser, 2005: 258).

Kolukırık'a göre Türkiye'de olduğu gibi Çingenerin yaşadığı toplumlardaki kimlik karmaşası Çingener için oldukça önemli bir sorunu oluşturmaktadır (2005: 57). Çingener/Romanlar çoğunlukla, yaşamlarını devam ettirdikleri toplumlarda birden çok tanımlama ile yer almaktadırlar. Kolukırık ve Toktaş'a göre Çingener yüzyıllar boyunca farklı coğrafyalarda farklı adlar almışlar, çoğu zaman *aşağılayıcı ve olumsuz* özelliklerle anılmış ve tanımlanmışlardır (2007: 761). Çingenerlere/Romanlara ilişkin yapılan adlandırmalarda bir yandan yaptıkları işleri tanımlayan sıfatlar ön plana geçerken, diğer yandan da Çingenerin/Romanların geldikleri yere bir başka ifadeyle kökenlerine ilişkin tanımlar ön plana geçmektedir. Örneğin, Çingener/Romanlar Bulgaristan ve bütün Slav toplumlarında *Tsigani*, Romanya'da *Tigani*, Macaristan'da *Ciganyok* (Czigani) gibi isimlerle çağrılmaktadırlar (Arayıcı, 2008: 39).¹⁵ Aslında bu isimlerin çoğu Çingene karşılığında kullanılan ve Yunanca *atsinganos* teriminden türemiş isimlerdir. Yukarıda sayılanlara ilave olarak bu addan türemiş diğer tanımlamalar şöyledir: *Zigenare* (İsveççe) *Zigeuner* (Almanca), *Zigeuner* (Flamanca) ve *Tsiganes* (Fransızca) (Kenrick, 2006; 47). Çingener/Romanlar konusunda çalışan kişilerin büyük çoğunluğu *Tsigani* veya benzer çağrışımlı isimlerin *Atsingani*, *Atsinkani* veya *Atsinganos* den türediğini kabul etmektedir. Bu sözcüğün anlamına ilişkin kesin bir yanıt vermek mümkün olmamakla birlikte bu adın, çeşitli *bilicilik türleri*, *el falı*, *cinler* ve *vantriloglukla* (karından

¹⁴ Gerçekte bir dili konuşan kişi sayısını vermek oldukça zordur. Bu durum Romani içinde geçerlidir. Romani dili konuşanların sayısı da tam olarak bilinmemektedir (Bakker ve Kyuchukov, 2000: 39)

¹⁵ Fonseca'ya göre *Cigan*, *Tigan* ya da *Cygani* terimleri, bu ülkelerde sapkın, işe yaramaz, dolandırıcı, hırsız, kavgacı anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca bu terimler Doğu Avrupa'da yukarıdaki anlamlara ilave olarak gösterişin, maçoluğun ve abartılı bir duygusallığın da simgesi olarak kabul edilmektedir (2002: 257).

konuşma sanatı) uğraşan manici ya da benzer bir sapkın topluluğa işaret ettiği ve sonunda Çingenerin/Romanların atalarına geçtiği düşünülmektedir (Marushiakova ve Popov, 2006: 16; Lewy, 2000:1).

Yaptıkları işlerle ilgili olarak yapılan tanımlamaların yanı sıra Çingenerin/Romanların kökenine ilişkin yapılan tanımlamalar da vardır. Örneğin Fraser The Oxford English Dictionary'ye dayalı olarak yaptığı tanımlamada Çingene kavramının şu anlama geldiği ifade etmektedir: "gypsy, gypsy (Çingene)... İngiltere'ye ilk olarak 16. yüzyıl başlarında gelen, o dönemde *Mısırlı* oldukları düşünülen, Hint kökenli gezgin bir ırkın üyesidir (kendilerine Roman derler). Esmer tenli, siyah saçlıdırlar. Geçim kaynaklarının arasında sepetçilik, falcılık, at satıcılığı, vs. vardır ve göçebe yaşayış tarzlarından dolayı şüphe duyulan insanlar olmuştur.¹⁶ Dilleri (Romani), çeşitli Avrupa dillerinden gelen kelimelerle karışmış, Hintçe'nin fazlasıyla bozulmuş bir lehçesidir." (2005: 11) Fraser'in yaptığı alıntıdan da anlaşılacağı üzere İngilizce bir sözcük olan gypsy *Mısırlı*dan türetilmiştir (Okely 1998; Lewy, 1999: 79; Hancock, 2002: xxi). Çingenerin Mısırlı sözcüğünden türetilmiş olan adlarından bazıları: *Gitanes* (Fransa), *Gitanos* (İspanya), *Egyptenaren* (Almanya-Hollanda) şeklindedir (Bakker ve Rooker, 2001: 4). Ancak Lewy'e göre, gypsy kelimesi (gyp) Çingenerin Mısırlı olmalarına atfen verilmiş bir isim olmanın ötesinde, Çingenerin *gürültücü*, *kirli*, *ahlaksız* ve *düzenbaz* olduklarını ifade ederek olumsuz özelliklerle anılması için kullanılmaktadır (1999: 80).

Yukarıdaki tanımlama çokluğundan da görüleceği üzere Çingener/Romanlar dünya sahnesinde ilk görülmeye başlandığı tarihten günümüze kadar gelen süreçte farklı isimler almış ve farklı şekillerde tanımlanmışlardır. Bununla birlikte henüz *Çingene* adının nereden geldiği

¹⁶ Bugün Çingenerin/Romanların hepsinin göçebe topluluklar olmadığı ve büyük bir kesiminin yerleşik düzende yaşadığı bilinmektedir. Türkiye'de de bunun örneklerine sıklıkla rastlamak olasıdır. Bu çalışmanın üzerinde inşa edildiği Edirne'de yaşayan Çingenerin/Romanların tamamına yakını yerleşiktir. Arayıcı günümüzde Türkiye dışında Balkanların ve dünyanın değişik yerleşim birimlerinde yaşayan Çingenerin %70-80 arasında değişen oranda yerleşik bir düzende yaşamlarını sürdürmekte olduklarını ileri sürmektedir (2008:32).

konusunda bir uzlaşma yoktur. Bugün Çingene/Roman çalışmalarının genel özelliği olan *standartlaşma çabaları* Çingene adı konusunda da yaşanmaktadır (Kolukırık, 2005: 54). Aslında Avrupa'da onlara verilen isimler –Çingene ya da Zigeuner- tek bir bütüne gönderme yapmaktadır. Fonseca'ya göre bu adlar, onların kendilerine ilişkin algılarının iyi bir karşılığı değildir ve yalnızca yabancılar tarafından nasıl algılandıklarının bir göstergesidir (2002:311).

Orta Avrupa'da amaçları Çingenerin/Romanların sosyal ve ekonomik şartlarını iyileştirmek olan siyasal hareketlerin ortaya çıkmasıyla birlikte, Çingene sözcüğü ile birlikte kullanılan pek çok önyargının üstesinden gelebilmek için bir yol olarak *Roman* sözcüğü kullanılmaya ve yaygınlaşmaya başlamıştır (Vermeersch, 2005: 456). Aslında her ikisinin de kullanılma nedenleri açısından farklılıklar vardır. Roma ya da Roman teriminin kökü *Rom* sözcüğüdür. Rom, Sanskritçe temelli bir kelimedir ve Rom sözcüğü *adam, insan, evli erkek, koca* manalarına gelmektedir (Bakker ve Rooker, 2001: 5). Roman kelimesini kullananlar ya da bu kelimenin kullanılmasını savunanlar göre, Roman kelimesinin orijinali Romani'den gelmektedir. Gypsy ya da Çingene kelimesi Çingene olmayanların kendilerine taktığı bir isim olması dolayısıyla kendileriyle ilgili değildir (Gheorghe, 1991: 829). Sözlüklerde ve zihinlerde bir takım olumsuz çağrışımlar yapması bundan dolayıdır. Bu nedenle Fonseca Roman kavramının Çingener için ortak bir ad olarak kabul edildiğini ve bunun da yeni bir kolektif bilincin doğuşunu müjdelediğini ileri sürmektedir (2002: 311). Vermeersch'a göre ise Roman sözcüğü Çingene toplumunun kendini kültürel olarak adlandırışını (endonym) temsil edebilir ve böylece Çingenerin kültürel, etnik ve hatta ulusal bir grup olarak tanımlaması talebine temel sunabilir (2005: 456). Fakat bu değişim tam anlamıyla bir yenilik anlamına gelmemektedir. Çünkü yine Vermeersch'e göre Roman kelimesi bariz bir şekilde Çingene sıfatının tamamen yerini alsada Çingener ebedi yabancılar olarak görülmeye devam edecek ve bu grubu damgalanma ve dışlanmanın eski tarihi içine yerleştirecektir (2005: 452-453).

Bununla birlikte Uluslararası Çingene Birliği, dünya Çingeneleri için Roma adının kullanılmasını önermektedir (Kolukırık, 2005: 54). Son yıllarda da Türkiye özelinde *Roman*, Avrupa genelinde ise *Roma* veya *Rroma* ismi tüm Çingeneleri tanımlamak üzere yaygın olarak kullanılmaktadır. Çingene, Tsigane, Zigeuner ve Gitano gibi isimler tarihsel olarak *daha eski ve yerele* vurgu yapmakta birlikte *Roma(n)* kavramı, uluslararası bir tanıma ve kullanıma işaret etmektedir (Kolukırık, 2005: 57). Yoors (2005:193) *Roma(n)* kavramının uluslararası kullanımını aşağıdaki sözlerle ifade etmiştir:

“Rusya’da uzun bir süre yolculuk etmiş ve yaşamış olmaları Onları Rus Çingeneleri mi yapmıştı ya da yapacaktı? Türkiye’de, Balkanlar’da, Fransa ve İspanya’da da yaşamışlardı. Bu yerlerin her birinde arkalarında kalan, önde giden, bir ara sokakta karşılarına çıkmış akrabaları olmuştu. Onlar Romandılar; Türk, Bulgar, Yunan, İspanyol veya Fransız Çingeneleri değillerdi.”

Yukarıda ifade edilen nedenlerden dolayı bu çalışmada Çingene ve Roman kelimeleri birlikte kullanılmıştır. Bu kullanımın altında yatan nedenlerin başında Roma(n) kelimesinin uluslararası bir tanıma ve kullanıma işaret etmesi kadar Türkçe literatürde Çingene kelimesinin de yaygın olarak kullanılması ve kabul gördüğü üzere yerele vurgu yapması gelmektedir. Ancak yapılan doğrudan alıntılarda yazarın tercihi doğrultusunda sadece Çingene ya da sadece Roman kelimesinin kullanıldığı ifadeler de bulunmaktadır.

2.1.1. Çingenelerin/Romanların Kökeni ve Dili

Son iki yüzyıldır bilim dünyasında önemli bir ilgi odağı olan Çingenelerin/Romanların kökeni pek çok araştırmaya konu olmuştur. Ancak Çingenelerin/Romanların kökenlerine ilişkin yapılacak bir çalışma için kullanılacak birincil kaynak ve verinin sayısı oldukça azdır. Goulet ve Walshok’a göre Çingenelerin tarihlerine ilişkin esaslı bir bilgileri yoktur. Kolektif hatıraları yaşayan en yaşlı kişinin hatırladığı ve anlattıklarından öteye

gitmemektedir (1971: 457). Fonseca (2002: 274) da bu durumu aşağıdaki şekilde açıklamaktadır:

“Çingenerin dünyanın başlangıcıyla ya da kendi kökenleriyle ilgili hiçbir efsaneleri, büyük tarihsel geçmişlerine dair hiçbir fikirleri yoktur. Bellekleri ancak üç ya da dört kuşak geriyi anımsayacak kadar tazedir; yani atalarını ve yaşadıkları olayları aralarında yaşayan en yaşlı kişinin anımsayabildiği kadarıyla bilirler. Sanki geriye kalan, tarih değildir onlar için.”

Çingenerin/Romanların kökenine ilişkin birincil kaynakların azlığı nedeniyle çok uzun bir süre Çingenerin/Romanların kökeninin Mısır olduğu düşünülmüş ve bu nedenden dolayı Çingener/Romanlar, Mısırlı (Kıpti) anlamına gelen *Gypsie*, *Egyptian* ve *Gitano* gibi isimlerle anılmışlardır. Ancak son iki yüzyıldır özellikle dil konusunda yapılan çalışmalarda Çingenerin/Romanların Mısır değil Hint kökenli oldukları düşüncesi ağırlık kazanmıştır (Özkan, 2000: 3; Fraser, 2005: 11).

Kuşkusuz, Çingene/Roman dilinin (Romani) araştırılması dilin gelişimi ve Çingenerin/Romanların kökeni hakkındaki pek çok gerçeği ortaya çıkaracaktır. Ancak burada sorulması gereken asıl soru, dilin kökeni konusunda varılan gerçeklerin, bu dili konuşanların kökeni ve gelişimi konusunda da aynı gerçekliği sergileyip sergileyemeyeceğidir.

Romani'nin kökeni ile Çingenerin/Romanların etnik kökeni arasında geliştirilecek doğrudan bir ilişki konusunda bazı Çingene/Roman uzmanları şüphelerini belirtmişlerdir. Örneğin Fraser, dil bilim tarihinin bu dili ilk konuşanların sosyal ve etnik kökenlerini belirleyemeyeceğini ileri sürmüştür. Fraser (2005: 28)'e göre:

“Dil ve soy arasında temel veya zaruri bir bağlantı yoktur, birçok etnik grup vardır ki zaman içinde dillerini tamamıyla değiştirdikleri bilinmektedir. Yani sırf birbirleriyle akraba diller konuştukları gerçeğine dayanarak, bir grup insanın aynı soydan geldiği varsayılmaz.”

Fraser tartışmayı bu noktadan almakta ve dilbiliminden kalan boşlukları doldurmak için fiziksel antropoloji ve nüfus genetiğine (nüfus genetiği biliminin başlıca verisi, kan gruplarıdır) dayanan çalışmaların Çingenerin/Romanların etnik kökenini anlamada ne kadar başarılı olacağını tartışmaktadır.¹⁷ Fraser nihai aşamada, Çingeneri/Romanları da içeren kafatası ölçümüne dayanan fiziksel antropoloji çalışmalarının hatalı ve istatistiksel geçerlilikten yoksun olduğunu ileri sürmektedir. Bu nedenle fiziksel antropolojinin ve nüfus genetiğinin yol gösterici olsa da, bizi Çingenerin/Romanların etnik kökeni konusunda kesin sonuca ulaştıramayacağını ileri sürmektedir. Ancak nihai aşamada Fraser'e göre bu iki bilim dalı, Çingene/Roman dili ile onu ilk konuşanlar arasındaki Hint bağlantısını saptamıştır (2005: 30-31). Yani, başlangıçta dilbilimsel kanıtlar ile kökene ilişkin yapılacak bir çıkarsamaya ilişkin duyulan kuşku, nihai aşamada dil ve köken arasında var olan ilişkiyi ispatlamıştır.

Kenrick'e göre Çingene dili ve Çingenerin etnik kökeni arasındaki bağlantı hakkında çalışan bilim insanlarının Çingene dilinin Pencap ve Hindu dilleri gibi bazı Kuzey Hindistan dilleriyle yakından ilgili olduğunu keşfetmesi 1780'li yılları bulmuştur. Bu buluşun ardından Çingenerin/Romanların haliyle Hindistan'dan göç ettiği varsayılmıştır (2006: 19). 1787 yılında A.H.Grellmann, yayınladığı *Çingener Üzerine Tezler* başlıklı eserinde dilbilimsel kanıtlar sunarak Çingene/Roman dilinin Hint kökenli olduğuna dair genel bir fikrin oluşmasına yol açmıştır (Fraser, 2005: 172). Çingene/Roman kültürünün tartışma götürmez Hintli kökenini kanıtlamayı başaran, *Çingene Dili ve Hintçe Arasında Karşılaştırmalı Bir Çalışma* ile 19. yüzyılda Alman dil bilim profesörü A. F. Pott olmuştur.¹⁸ Pott'a göre, "Çingene dili Kuzey Hindistan'dan halk terimleri türetmektedir ve kendine özgü karışımına karşın

¹⁷ Fiziksel antropoloji ve nüfus genetiği çalışmaları ile birlikte özellikle günümüzde Çingenerin kökenini anlamaya yönelik olarak geliştirilen genetik çalışmalar da, Çingenerin kökenini anlamak için Çingenerin biyolojik ve genetik özelliklerine bakmaktadır. Bu konuda bkz: Gresham vd., 2001.

¹⁸ Pott, 1844-1845'te *Çingene Dili ve Hintçe Arasında Karşılaştırmalı Bir Çalışma* (Die Zigeuner in Europa und Asien) isimli eserini yayımlamıştır.

yapı açısından Sanskritçeye bağlanmaktadır” (Asséo, 2007: 68–69).¹⁹ Okeley’e göre Çingene dili Romani ile Sanskritçe arasında olan bu ilişki Çingeneleri genetik olarak Hindistan’a bağlamaktadır (1998: 8). Soulis’ e göre de A.F. Pott ile birlikte Fr. Miklosich’in Çingene lehçeleri üzerine yaptıkları çalışmalar Çingenelerin Hindistan kökenli olduklarını kesinleştirmiştir (1961: 143).

Çingene/Roman dili ve Hintçe arasındaki bağlantıdan çıkarılabilecek etnik sonuç Fraser’e göre Çingenelerin, kendi erkekleri ve ırkları için tercih ettiği ve Avrupa Romani’sinde *rom*; Ermeni Romani’sinde *lom*, Süryani ile İran (Asya) Romani’sinde ise *dom* şeklinde genel olarak kullanılan isimden kaynaklanmaktadır. Üçünün de, toplulukların belli bir şekilde birleşmesi anlamına gelen, Sanskritçede *domba*, Modern Hintçede ise *dom* veya *dum* kelimeleriyle fonetik açıdan benzer olduğu bir gerçektir. Bu nedenle Domlar’ın, Hindistan’ın diğer göçmen halkları gibi, Dravid kökenli olma ihtimali yüksektir (2004: 31). Yaron’ a göre bu anlamsal prototipten hem gruba ait olan kişi hem de grup etiketinin kendisi olan, teşhis edilebilir bir topluluğa benzer gruba ait kişi/kişiler etiketi türemektedir (2004: 67). Benzer şekilde Hancock literatürde Rom, Lom ve Dom gruplarının üçünün de Çingene/Roman olarak kabul edildiğini ve bunların Hindistan’dan göç ettiklerini ifade etmiştir (2002: 5). Nitekim bu konuda çalışan pek çok bilim adamı Avrupa ve Amerika Çingeneleri/Romanları ile halen Hindistan’da var olan Domların aynı kökenden geldiğine inanmaktadır (Beynon, 1936: 359).²⁰

¹⁹ Fraser ‘e göre aslında, diller arası ilişkileri belirlemede en önemli ipuçları, *temel kelime hazinesi ortaklığı, dilbilgisel yapının benzerliği ve ses benzerliğinin düzenidir*. Ve bu her iki dilde de aşağı yukarı aynı anlama sahip kelimelerin arasındaki ses ilişkisinin uyumlu olması, bir düzendeki bir sesin, diğer düzende belirli başka bir sese dönüşmesi anlamına gelmektedir. Ancak dikkate alınacak temel faktör miktar değil, başka bir yerden alıntı olmayan, temel önemi olan değişmez kelimelerdir. Evrimsel ilişkiler üzerine kurulu bu üç test (temel söz dağarcığı ortaklığı, dilbilgisel yapının benzerliği ve ses benzerliğinin düzeni) Romani ile Hint dillerine uygulandığında, çıkan her sonuç, ortak bir kökten geldiklerini göstermektedir (2005: 22-23).

²⁰ Beynon’a göre Hindistan’daki Domlar Himalayalardaki dağ etekleri ve ova bölgesinde yaşayan bir grup insandır. Hepsisi yüzyıllar boyunca en adi işleri yapmaya zorlanmış ve bütün bir Hindu toplumunun kölesi olarak çalıştırılmışlardır. Sosyal piramidin en altında olan Maghiya Domları belediye tarafından çöpçü olarak çalıştırılırlar ve az olan gelir kaynaklarını dilencilik yaparak arttırmaya çabalarlar (1936: 359).

Çingener/Romanlar arasında etnik bilincin 1945 yılından itibaren artmasıyla birlikte, Rom adının görece düşük bir kasttan türetilmesine ilişkin kuşklar dile getirilir olmuştur. Nitekim son yıllarda tüm kaynakların yeniden yorumlanması, Racput diye anılan bir kuramın ortaya atılmasına yol açmıştır (Fraser, 2005: 32).²¹ Diğer yandan Kenrick, Çingene/Roman halkının 7. ve 10. yüzyıllar arasında Hindistan sınırları içinde değil, dışında ortaya çıktığını iddia etmektedir. Kenrick'e göre, çeşitli kabilelerden gelen Hintli göçmenler İran'da evlilik yoluyla birbirine karışmış, burada Dom (sonraları Rom) adı altında bir halkı oluşturmuş ve birçoğu daha sonra Avrupa'ya geçmiştir. Dolayısıyla Kenrick, günümüz Çingenerinin/Romanlarının onların soyundan geldiğini ileri sürmektedir (2006: 18).

Bununla birlikte, Çingenerin/Romanların kökenlerinin Hindistan'dan çok daha eskiye uzandığına inananlar da bulunmaktadır. Bu fikre inananlar Çingenerin/Romanların kökenini *Kitabı Mukaddes'teki İsrail'in yitik kabileleri, Sam'ın oğullarının soyu* geleneğine dek uzandırır. Çingenerin/Romanların kökenine ilişkin geliştirilen alternatif kuramların yanı sıra bazı bilim adamları tarafından Çingener/Romanlar bugün, toplumsal bakımdan dışlanmış Avrupalılar olarak görülmekte ve Çingenerin/Romanların kökeninin Hindistan olduğu kabulü yadsınmaktadır (Asséo, 2007: 63-64).²²

²¹ Bu kuram ilk olarak Letonyalı Çingene Dr. Jan Kochanowski'nin ve Hintli dil bilimci W.R. Rishi'nin yazılarında ileri sürülmüştür. Rishi, Prithviraj Chauhan'ın Racput kabilelerini, Müslüman işgalci Muhammed Guri ile savaşmak üzere bir birlik halinde örgütlenmesini anlatır. 1192'de Racputlar yenilgiye uğramıştır. Rishi'nin yazdığına göre, "Prithviraj'ın yenilgiye uğrayan ordusu üç gruba dağıldı. Kendisini Romane Chave (Tanrı Rama'nın çocukları) olarak adlandırılan üçüncü grup Afganistan üzerinden Avrupa'ya doğru yola çıktı". Bu Racput göçmenlerine, orduya bağlı başka birçok topluluktan ayı oynatıcıları ve çömlekçilerin yanı sıra demirci, astrolog, çalgıcı gibi kadın ver erkekler katılmıştı (Kenrick, 2006: 20-21). Bu görüşün Hancock (2002: 14) tarafından öne sürülen bir diğer yorumuna göre göçmenler yenilgiye uğramış askerlerden değil, savaştan galip çıkmış bir ordunun üyelerinden oluşmaktaydı. Hancock ayrıca göçü yüzyıl öncesine tarihlendirmektedir. Savaşçı Hintli kastın aslında savaşmadığını, başkalarını kendi adına savaşmaları için örgütlediğini yazmaktadır. Demek ki Hindistan'ın hükümdarları Müslüman işgalcilerle özellikle de Gazneli Mahmud'un ordusuyla savaşmak üzere çeşitli etnik topluluklardan birlikler oluşturmuştu. 1015'de muzaffer Hint birlikleri –ilk Çingener- Mahmud'un yenilgiye uğrayarak batıya çekilen askerlerinin peşi sıra gitmişler ve 1300 dolayında güneydoğu Avrupa içlerine girmişlerdi.

²² Bu çalışmalardan biri için bkz: Okely,1983.

Ancak ifade etmek gerekir ki, Fraser'in de belirttiği gibi zaman ve yer konusundaki seçenekleri azaltmak mümkün olmadığı sürece, bin yılı aşkın bir süre önce Hint Yarımadası'ndan ayrılanların kast olup olmadıkları, geçim kaynaklarının neler olduğu, etnik kökenlerin ne olduğu olduğu ve tek bir grup halinde ayrılıp ayrılmadıkları konusu her zaman tartışmaya açık olacaktır (2005: 32).²³ Dahası, dilsel kanıtlar Çingenerin/Romanların anavatanının kuzey Hindistan da bulunan Pencap bölgesi olduğunu gösterse de bugün Çingenerin/Romanların büyük çoğunluğunun atalarının nereden geldiği konusunda fikirleri bulunmamaktadır (Barany, 2002a: 2).

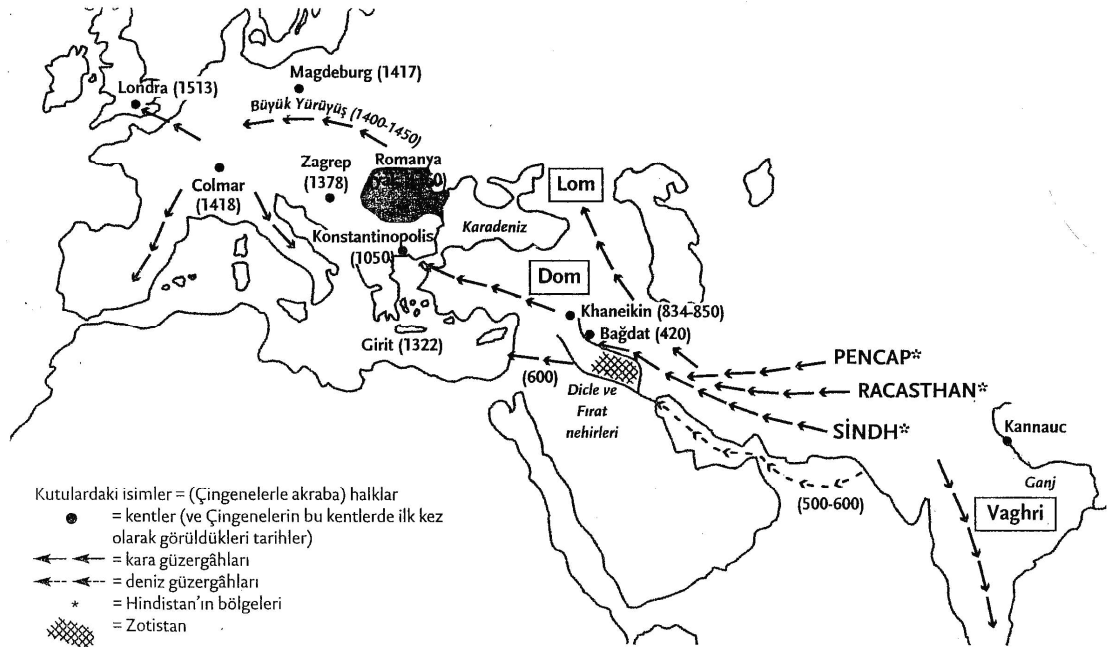
2.1.2. Çingenerin/Romanların Hindistan'dan Avrupa'ya Göçü

Çingenerin/Romanların Hindistan'dan Avrupa'ya göçleri konusunda çeşitli kuramlar bulunmakla birlikte baskın görüş, bunun tekil bir olay değil, yüzyıllara yayılan bir süreç olduğudur. Bu süreç, Çingenerin/Romanların atalarının pek çok nedenden dolayı yurtlarını küçük toplulukları halinde terk ettikleri ve uzun Avrupa yoluna koyuldukları bir süreçtir (Marushiakova ve Popov, 2006: 13). Belki de birçok kere yaşanan ve özellikle Hindistan'ın alt kıtasından yaklaşık bin yıl önce başlayan göç İran, Ermenistan ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya doğru gerçekleşmiştir (Lewy, 1999: 78–79). Benzer şekilde ilk olarak Romani sözlüğü derleyen Pott, Çingene/Roman dilinin tüm lehçelerinde Hindistan, İran, Ermenistan ve Yunan menşeli kelimeler olduğunu ve Çingenerin bu göç yolu izleyerek Avrupa'ya ulaştıklarını ifade etmiştir (Bakker ve Kyuchukov, 2000: 15-16; Lewy, 2000:1).

Soulis'e göre, sonuçta tüm Avrupa ve Balkanlara yayılmış olsalar da Çingenerin İstanbul'a ve Trakya'ya ulaşmak için takip ettikleri Anadolu rotaları kaynaklarda belirlenemediği için doğrulanamamıştır (1961: 144). Ancak Avrupa'ya devam eden göç yolunun İran, Ermenistan, Anadolu, devamında da Yunanistan ve Güney Slovakya bölgesi üzerinden

²³ Bu konudaki tartışmalar için Bkz. Turner, 1926; Sampson, 1927; Turner, 1927.

gerçekleşmiş olması Çingenerin/Romanların lehçelerinde Ermenice, Türkçe, Yunanca ve Slovakça'dan alınmış kelimeler bulunması nedeniyle doğrulanmaktadır (Özkan, 2000: 12-13). Nitekim dilsel kanıtlar Çingenerin/Romanların atalarının ne zaman Hindistan'dan ayrıldığı ve Avrupa'ya göç sırasında izledikleri rotanın yönü hakkında bilgi vermektedir (Bakker ve Kyuchukov, 2000: 15). Williams'e göre de Çingene dilindeki lehçe farklılıkları büyük oranda Çingenerin yaptıkları göçlerle ilişkilidir. Bu nedenle bugün Çingenerin konuştuğu dilleri inceleyerek atalarının izledikleri güzergahı keşfetmek olasıdır (1994: 21). Gerçekten de Avrupa Çingenerinin/Romanlarının farklı lehçelerindeki yabancı elementlerin dikkatli incelenmesi ve sınıflandırılması ile hepsinin aynı gruba ait olduğu ve Çingenerin/Romanların şimdiki yurtlarına yerleşmeden önce kayda değer bir süre Yunan ve Slav dillerinin konuşulduğu topraklarda yaşadıkları sonucuna varılmıştır (Soulis, 1961: 144).

Kaynak: KENRICK, Donald; **Çingener, Ganj'dan Thames'e**, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, 1. Basım, 2006, s. 53.

Ganj'dan Thames'e uzanan *Büyük Yürüyüş* güzergahının görüldüğü yukarıdaki haritada Çingenerin/Romanların atalarının Hindistan'ın hangi

bölgelerinden geldikleri (Pencap, Racasthan ve Sindh) ve Avrupa'ya doğru olan göçte izledikleri güzergah görülmektedir (Kenrick, 2006: 52).

Hindistan'dan göçün başlangıcına ve Çingenerin/Romanların dünyaya dağılmasına ilişkin tahmini tarihler, 5. ile 15. yüzyıl gibi hayli geniş bir zaman aralığında değişmektedir (Marushiakova ve Popov, 2006: 13). Hindistan'dan başlayan bu toplu göçün nedenleri tam olarak bilinmese de (Lewy, 1999: 79) Hindistan'dan göçte temel itici etken, güneye doğru genişlemeye çalışan ama çoğu zaman kendi aralarında çatışan birçok küçük krallığın bulunduğu kuzey batı Hindistan'daki süren değişim ve kargaşa ortamıdır. Bununla birlikte Hindistan'ın Persler tarafından istila edilmesi ise temel çekici etken olmuştur.²⁴ Bu dönemde İran'a göçen Hintli göçmenlerin tümü sonraki yıllarda Arap işgali altına giren İran'ı topluca terk etmemiştir. Bu nedenle Ortadoğu'da bugün hala çeşitli Hint lehçelerini konuşan Hindistan kökenli birçok topluluk yaşamaktadır (Kenrick, 2006: 43-44).

Marushiakova ve Popov'un ileri sürdüğü kadarıyla Çingener/Romanlar 10. yüzyılın sonuna doğru ve 11. yüzyıl başlarında kuzey Mezopotamya'ya ve Bizans İmparatorluğu'nun doğu sınırına ulaştıklarında, üç ana göçmen topluluğuna bölünmüşlerdir: *Ben* lehçesini konuşan Dom'lar (güney güzergahını izlemiş veya Ortadoğu'da kalmışlardır) ve *Phen* lehçesini konuşan diğer iki topluluk, yani Lom'lar (kuzey güzergahını izlemişlerdir) ve Rom'lar (batı güzergahını izlemişleridir). İlk Çingene/Roman topluluğu güneybatıya yönelerek zamanla Suriye ve Filistin'e yerleşmiştir. Bir bölümü buradan Mısır'a ve kuzey Afrika'ya geçmiştir. Bu topluluktan olan Çingenerin/Romanların, İber yarımadasında Arapların egemen olduğu dönemde, Kuzey Afrika güzergahı olarak anılan yolu izleyerek bu bölgeye ulaşmış ve İspanya'ya kuzeyden gelen diğer Çingene/Roman topluluklarıyla karışmış olmaları, her ne kadar çoğu yazar bu göç güzergahına itirazında

²⁴ Kenrick'e göre M.S 3. yüzyılda İran Şahı Ardaşir kuzey Hindistan'ı (günümüzde Pakistan) fethetmiş ve Pers devletinin ya da günümüzdeki adıyla İran'ın bir sömürgesi haline getirmiştir. Bunun sonuçlarından birisi, insanların çalışmak üzere Hindistan'dan İran'a gitmesi olmuştur (2006: 25).

inandırıcı olsa da, akla yatkın olarak görülmektedir (2006: 14). İkinci Çingene/Roman topluluğu kuzeye yönelerek Kafkasların güneyindeki topraklara yerleşmiştir (başta günümüz Ermenistan ve Gürcistan toprakları). Bazı varsayımlara göre, bu topluluğun üyeleri kuzey güzergahı diye anılan bu yolda ilerleyerek (Kafkas dağlarından ve Karadeniz'in kuzey kıyılarından geçerek) günümüz Romanya, Balkanlar, Orta ve Batı Avrupa topraklarına ulaşmıştır (Barany, 2002a: 9; Marushiakova ve Popov 2006: 14). Ne var ki çoğu yazar, inandırıcı tarihsel ve dilbilimsel verilerden yoksun olduğu için, bu sava kuşkuyla yaklaşmaktadır. Üçüncü ve en büyük Çingene/Roman göçmen topluluğu (phen lehçesinin konuşan Rom'lar) batıya, Küçük Asya (Anadolu) ve Balkanlara yönelmiş ve zaman içinde buradan Orta ve Batı Avrupa'ya gitmiştir. (Marushiakova ve Popov, 2006: 15).

2.1.3. Avrupa'ya Göçün Sonuçları

Avrupa'ya varan Çingener/Romanlar, *Bohemyalılar*, *Kiptiler*, *Çiganlar* ya da *Zigeuner* olarak adlandırılmış ve kendilerini savaşçı ve gezgin olarak tanımlamışlardır (Asséo, 2007: 13). Aynı zamanda bu topluluklar yakın zamanda Küçük Mısır'dan geldiklerini söylemişlerdir. Bu durum söz konusu yerin Mısır'la karıştırılmasıyla sonuçlanmıştır (Kenrick, 2006: 19). *Mısırlı* (Egyptian) adı zaman içinde Çingene (Gypsy) ve diğer dillerdeki karşılıkları şeklinde kısaltılmıştır.

Mısırlılar adlandırması 14. ve 15. yüzyıllarda iyice yaygınlık kazanmıştır; birçok yazar bunun kaynağını Küçük Mısır olarak bilinen bir bölgeye bağlamaktadır. Bilim adamlarının çoğunluğu, Küçük Mısır'ı Mora yarımadasının bir parçası olarak değerlendirmektedir. Bununla birlikte Küçük Mısır'ın Küçük Asya'da, bugünkü İzmir ve Antiokheia çevresi (günümüz Türkiye'sinde Antakya) olması gibi başka kuramlar da mevcuttur. Örneğin Marushiakova ve Popov' a göre Çingenerlerin Küçük Mısır'ın kralları olduğuna ilişkin söylencelerin de bu zamanlarda meydana gelmiş olması olasılık dahilindedir. Bunlar, doğrudan Çingenerlerin 15. yüzyılda batı Avrupa'ya

gelişleriyle birlikte yaydıkları söylencelerdir (2006: 19). Sway' e göre bu efsanelerin yayılmasında, Çingenerin kökenlerine ve göç yollarına ilişkin net bir bilginin bulunmaması etkili olmuştur. Çingenerin kendilerini Çingene olmayanlarla karıştırmaktan kaçınmaları nedeniyle, kendileri ya da başkaları tarafından yaratılan bu efsaneler çoğu zaman Çingener tarafından da sahiplenilmiştir (Sway, 1988: 39).²⁵

14. yüzyılda Doğu Balkanlarda ilk defa görülen Çingener/Romanlara ilişkin belgesel kanıtlar 14. ve onu takip eden yüzyıllarda Romanya topraklarında çok fazla Çingenenin/Romanın olduğunu göstermektedir (Soulis, 1961:162). 14. yüzyılda Balkanlar görülen Çingener/Romanlar Orta Avrupa'ya ve buradan da 15. yüzyılın ilk yarısında Batı Avrupa'ya göç etmişlerdir (Soulis, 1961:163).

1450 yılına kadar Avrupa'da Çingener/Romanlara karşı gösterilen tepki büyük ölçüde *umursamazlık* şeklinde olmuş, Çingener/Romanlara karşı düşmanca bir tavır sergilenmemiştir. Ancak sonraki yıllarda özellikle Batı Avrupa'da durum değişmiş, ciddi şekilde yükselen bir *Çingene karşıtlığı* durumu ortaya çıkmıştır (Kenrick, 2006: 85). Kenrick'e göre bu Çingene karşıtlığının temelinde iki nokta vardır. Bunlardan ilki, Çingenerin toplumun ahlak sistemini tamamen reddeden kişiler olarak da algılanmalarına temel hazırlayan büyücülük, falcılık gibi uğraşlarıdır. Fal bakmak ve büyücülük yapmak dinle rekabete girmek olarak algılanmakta ve bu da toplumda Çingenerlere karşı bir olumsuz tutumun ortaya çıkmasına neden olmaktadır (2006: 85). Toplumun olumsuz tutumunun diğer nedenleri arasında Çingenerin/Romanların etnik özellikleri ve özellikle de esmer tenleri yer almıştır. Bir başka anlatımla Çingenerin/Romanların genel olarak esmer olmaları, Avrupa'daki insanlarda çirkin ve dolayısıyla kusurlu oldukları izlenimini uyandırmış; uzun saçları, küpeleri ve yabancı kılıkları birçok insana itici gelmiştir (Fraser, 2005: 112). Merimée (2004: 270-271)'nin Çingener

²⁵ Çingener/Romanlara ilişkin geliştirilen mitler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Loughran, 1972; Somma, 1992.

hakkında yaptığı aşağıdaki tanımlama bu olumsuz önyargının en belirgin örneklerinden birisidir.

“Çingenelerin yüz ve vücut özelliklerini tarif etmek, görünce fark etmekten daha zordur. Adam bir tanesini görse, bin kişi içinde bu soydan bir insanı derhal tanır. Renkleri çok yağızdır. Aralarında yaşadıkları ahaliden daima koyu renklidirler. Fark edilecek derecede çekik, iri, çok kara olan gözleri, uzun ve gür kirpiklerle gölgelenir. Erkeklerin çoğu endamlı, fidan boylu, çeviktir. Almanya’da Çingene kadınları genelde güzeldirler; İspanya Çingeneleri arasında ise güzeline seyrek rastlanır. Pek genç yaşta çirkinlikleri sevimli sayılsa bile, bir kere ana oldular mı iğrenç bir hal alırlar. Erkeği de kadını da tarif edilemeyecek kadar pis olurlar, bir Çingene karısının saçlarını görmemiş olan, en sert, en yağlı, en tozlu bir yeleği göz önüne getirse bile gene de bunun hakkından bir fikir edinemez.”²⁶

Toplumda Çingenelerin/Romanların özellikle ten renklerinden kaynaklanan önyargıların dışında, Çingene/Roman toplumunun dini inançlarına ilişkin önyargılar da mevcuttur. Özellikle Hıristiyan toplumu Avrupa’da var olan Çingenelerin/Romanların Hıristiyan olduğu iddialarının doğru olduğunu kabul etmemiştir. Bazı kaynaklarda Çingenelerin/Romanların sıklıkla Pagan olduğuna ilişkin referanslar bulunmaktadır. (Margalit, 1999: 77).²⁷

Aslında Çingeneler/Romanlar Avrupa’ya vardıkları ilk andan itibaren her çağ ve dönemde olduğu gibi farklı yaşamları ve farklı yerlerden gelmeleri dolayısıyla davetsiz misafir ve yabancı olarak görülmüşlerdir. Avrupa’da

²⁶ Grollier Society’in 1952 basımlı kitabında ise Çingeneler, parlak saçlara ve inci gibi dişlere sahip, parlak ve siyah gözlü, esmer tenli, çok fazla batıl inanca sahip ve ilkbaharın gelmesiyle yol kenarlarına yayılan insanlar olarak tanımlanmıştır (Hancock, 1991: 4).

²⁷ Strand ve Marsh’ a göre Çingene kimliği tartışmalarının ilgi çekici hale gelmesini sağlayan temel özelliklerinden bir diğeri Çingenelerin ortak bir devlet ya da ortak bir din (kutsal kitap) sahibi olmamalarıdır (2006: 16). Bu nedenle Romanların dini tercihlerinin genellikle göçtükleri ülkelerdeki çoğunluğun dini tercihleriyle uyumlu olduğu görülmektedir (Halwachs, 2005: 148). Marushiakova ve Popov’a göre Çingeneler hakkında çalışan pekçok Avrupalının bugüne kadar karşılaştıkları ilk şey, Çingenelerin dinleri hakkındaki düşünce ve tutumlarını kolaylıkla ve hızla değiştirdikleri ya da birbirinden ayrı düşünce, inanış veya öğretileri kaynaştırmaya çalışan felsefeye sahip kişiler gibi farklı dinlerin unsurlarını ve eski Pagan inanışlarını birleştirdikleridir (1999: 81).

Çingener/Romanlar hakkında var olan önyargının altında yatan temel neden Çingene/Roman olmayanların Çingenelere/Romanlara ilişkin algılarıdır. Çingene/Roman olmayanların Çingener/Romanlar için edindikleri ilk algı, Çingenerin/Romanların gizemli olduğu ve folklorik özellikler taşıdığı, özgür, vahşi ve doğaya yakın olduklarıdır (Okeley, 1998: 2). Bu nedenle 1500'lü yıllarda batı Avrupa'nın birçok ülkesinde Çingener/Romanlar aleyhinde yasalar çıktığı görülmektedir. Bu, bazı ülkelerin tüm Çingeneri/Romanları ya sınırları ya da düzen dışına sürmesiyle sonuçlanmıştır. Yasalara göre, Çingenerin/Romanların bir kısmı soyluların ve diğer toprak sahiplerinin arazilerine sığınacak, bir kısmı ise evlilik yoluyla yerel göçebe topluluğuna karışarak Çingene/Roman kimliğini gizleyecekti (Kenrick, 2006: 86–87).

Fraser'e göre Çingenelere karşı var olan tutumların ilk olarak sertleşmeye başladığı ülke Almanya olmuştur. 1497 yılında Kutsal Roma İmparatorluğu'nun Yasama Kurulu araya girmiş, Kurultay Çingeneri casus olmakla suçlamış ve onlardan kurtulmanın yollarını aramaya başlamıştır. 1498 yılında casus oldukları bahanesiyle sınır dışı edilmeleri gerektiğine karar verilmiş, Çingenelere 1500 yılına kadar süre tanınmıştır. O tarihten sonra Almanya topraklarında bulunan Çingenelere karşı şiddet uygulamak suç kabul edilmemiş; kısacası *kanun kaçağı* ilan edilmişlerdir (2005: 85).

Fraser'e göre Çingenelere karşı çıkarılan kanunlar²⁸ birkaç aylığına bile olsa uygulanabilmiş olsaydı, bütün Çingener 16. yüzyılın ortalarından önce Hıristiyan Avrupa'sından büyük ölçüde silinmiş olurdu (2005: 118). Kurtarıcı unsur, en ağır cezaların bile ister nüfusun bir kısmının karşı koymasıyla, isterse memurların rüşvet almasıyla olsun, var olan güvenlik güçlerinin yetersizliğiyle birlikte genellikle uygulanamaması olmuştur. Bu uygulamalar ne kadar etkisiz olursa olsunlar, baskıcı yaptırımlar eninde sonunda Avrupa'daki Çingenerin/Romanların hayatlarında inanılmaz boyutlarda

²⁸ Ülkeler ve çıkardıkları kanunlar konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Fraser, 2005.

değişikliklere yol açmıştır (Fraser, 2005: 157). Örneğin 18. yüzyılda Avusturya-Macaristan İmparatoricesi Maria Theresa'nın hazırlamış olduğu baskıcı ve zorlayıcı bir projeyle, Çingenerler/Romanlar göçebe yaşamdan yerleşik bir düzene geçmeye ve tarımla uğraşmaya zorlanmıştır (Arayıcı, 2008: 264).

Dünyadaki Çingene/Roman nüfusunun dağılımında önemli değişikliklere yol açan gelişme sanayi devrimi ve Avrupa'da modern çağın başlangıcı olmuştur. Bu sürecin göçebe Çingenerlerin/Romanların yaşamlarında büyük değişikliklere yol açmasıyla, yeni iş türleri bulmaları ve geleneksel olarak göçebelik yaptıkları bölge topraklarıyla sınırlı kalmamaları gerekmiştir (Marushiakova ve Popov, 2006: 102). Ancak ifade etmek gerekir ki, Çingenerlerin/Romanların imajı modernitenin etkileyici değişikliklerinden fazlaca etkilenmemiştir (Margalit, 1999: 80).

Dolayısıyla bazı Çingene/Roman toplulukları 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Balkan ülkelerinden ve Macaristan'dan Avrupanın dört bir yanına büyük ölçekte göç etmişlerdir (Fraser, 2005: 195). Çingenerlerin/Romanların Eflak ve Boğdan²⁹ çıkışlı ana güzergahları, Transilvanya'dan geçtikten sonra ikiye ayrılmış olsa da Çingenerlerin/Romanların ortak buluşma noktaları Fransa, İngiltere ve İspanya gibi ülkeler olmuştur. Daha sonra bu ülkelere gruplar halinde Avustralya, Kanada, Güney Amerika, Güney Afrika ve Amerika'ya yönelmişlerdir. Çingene/Roman topluluklarının dünyanın her yerinde oluşturdukları yeni ve hayli farklı bir görüntü Birinci ve İkinci Dünya Savaşları arasındaki dönemde son halini almıştır (Marushiakova ve Popov, 2006: 102–103).

Bu büyük göç hareketinin Avrupa'da yarattığı sonuçlardan biri ve belki de en önemlisi, Batı Avrupa hükümetlerinin Çingenerlere/Romanlara karşı

²⁹ Eflak ve Boğan'ın (günümüzde Romanya) özel bir statüye sahip olan Çingenerleri, batı Avrupa'ya yönelik Büyük Kalderari Akını diye anılan akının ardındaki başlıca güç olmuştur (Marushiakova, Popov, 2006: 101).

Çingenelele/Romanlara yaptığı eziyeti, amacı Avrupa'daki tüm Yahudilerin imhası olan Yahudi Soykırımı şeklinde atfetmek oldukça genel bir durum haline gelmiştir. Diğer taraftan, Hıristiyanların Avrupa'daki Çingenelele/Romanlara ve Yahudilere tavırlarının belirli benzerlikler göstermesi nedeniyle yüzyıllar boyu Yahudilere karşı Hıristiyan tavırlarını belirleyen aynı unsurların Hıristiyanların Çingenelele/Romanlara karşı olan tutumu da belirlediği ileri sürülebilir (Margalit, 1999: 75–76). Yahudiler ve Çingenelele/Romanlar arasında var olan ya da var olduğu kabul edilen bir başka benzerlik de, Yahudilerin ve Çingenelele/Romanların çoğu zaman suçla itham edilmeleri ve özellikle Çingenelele/Romanların yaşamlarına ilişkin önyargılar günlük konuşma diline yansımastır. Lewy 'e göre bir Avrupa atasözü olan *bir Çingene gibi yalancı* sözü belki de bunun en belirgin örneklerinden birisidir. Ayrıca pek çok dilde Yahudi ve Çingene kelimesinin sıkı pazarlık ve tefecilik karşılığı kullanılıyor olması da bir başka belirgin örnektir (2000: 10).³⁰

Yahudilerin ve Çingenelele/Romanların kendi ulusal dilleri, geleneksel yasaları, belirgin etik kuralları, ritüelleri ve davranışları olduğu bilinmektedir. Her iki halk da belli mesleklerle özdeşleştirilmişlerdir. Yine her iki halk da, birbirilerinden farklı derecelerde, konukları oldukları toplumun kültürüne bağımlı olmalarından dolayı kendi geleneksel kültürlerine yabancılaşmışlardır. Ancak Aydınlanma, Yahudilere daha önceden eğitim görme ve ticarete katılma imkanını vermiştir; böylece toplumsal olarak Çingenelele/Romanlardan daha fazla gelişmişlerdir. Çingenelele/Romanlar asimilasyonu (eğitim de dahil) reddetmiş, içlerine kapanık yaşamışlardır. Bu farklılık Yahudilerin ve Çingenelele/Romanların soykırımı verdikleri tepkilere

³⁰ Nitekim Hancock göre, Çingeler hakkında yapılan tanımlamaların ortak noktası onlara karşı duyulan olumsuz ön yargıları içermektedir. Hancock Britannica Ansiklopedisinin 1911 ve 1958 yıllarındaki baskılarında, Oxford İngilizce Sözlüğü'nde ve Amerikan Uluslararası Ansiklopedisi'nin 1953 basımında Çingenelele hakkında yapılmış tanımlara değinmiştir. Hancock'un yaptığı alıntılarda Çingenelele; aşırı ve zevksiz şekilde süslü, gösterişli, kibirli, hilekar, kaypak ve batıl inançlı, on yaşındaki bir çocuk aklına sahip, hiç bir şeyi başaramayan, kavgacı, çabuk sinirlenen veya gülen, zalim, zaman kavramı ve eğitim hakkında fikri olmayan, eğitimsiz, çocuklarını aylak, dolandırıcı ve hırsız olarak yetiştirenler insanlar olarak tanımlanmıştır (1991: 4).

de yansımıştır (Fonseca, 2002: 308). Fonseca'ya göre Yahudiler zulme ve dünyanın heryerine dağıtılmalarına, *devasa bir anımsama endüstrisiyle* karşılık vermişlerdir. Çingenerler ise *unutmanın sanatını* yaratmışlardır (2002:311).

Asséo'a göre İkinci Dünya Savaşı esnasında Çingenerlere yazılan *trajik* yazgı, onların yüzyıllardır konusu oldukları genel topluma aykırılık düşüncesinde temel bir değişikliğe yol açmamıştır. Batı Avrupa'da savaş sonrasında konaklama yasakları çoğalmıştır. Doğu Avrupa'da komünist rejimler, Çingenerlerin *asalak* bir yaşam sürdürdüklerini ileri sürmüşlerdir. Hükümetler uzun süre *sindirme, toplumsal bütünleşme, etnik birleştirme ve bölgelere ayırma* politikaları arasında gidip gelmişlerdir (2007:105).

Özellikle 1990'lı yıllarda Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde yaşayan Çingenerler/Romanlar buldukları ülkelerdeki ekonomik, politik ve değişik birçok nedenden dolayı batı Avrupa ülkelerine göç etmek zorunda kalmışlardır.³¹ AB'ye üye Almanya yoğun Çingene/Roman göçü alan ülkelerin başında gelmiştir (Arayıcı, 2008: 94–95).³² Fonseca, 1991–1995 yılları arasında Doğu Avrupa'da – Arnavutluk, Bulgaristan, eski Çekoslovakya, Almanya, Moldova, Polonya, Romanya ve eski Yugoslavya-yaptığı uzunlu kısalı pek çok gezinin sonucunda, Çekoslovakya ile birlikte Bulgaristan'ın Çingenerlerin/Romanların geleneksel kültürlerinden en fazla koparıldığı yerler olduğunu sonucuna varmıştır. Bu ülkelerde

³¹ 1990-2002 yılları arasındaki Doğu Avrupa'dan Batı Avrupa Roman göçünün itici ve çekici faktörleri şunlardır. İtici faktörler, ırkçı şiddet eylemleri, katliamlar, eğitimde, istihdamda ve yerleşimde ayrımcılık, sosyo-ekonomik statünün gelişmesi şansının olmaması ve tefecilik (tefecilik özellikle 1990'lar boyunca Çek Cumhuriyetine sığınmacı ya da sığınmacı olmayan göçen Slovak Romanlarının göçlerinde bir itici faktör olmuştur) gibi faktörlerdir. Çekici faktörler ise, Roman diasporası (kabul edildikleri ülkelerde kendilerinden önce göçen göçmenlerden arkadaşlar ve akrabalar), iş imkanları, Birleşik Krallık şartları, sosyal hizmetlerin sığınmacı olarak başvuranların geçimini sağlaması, toplumda kabul edilen olma hissi, daha iyi okuma imkanları ve roman çocukların okullarda yabancı dil yeteneklerini geliştirmesi (Almanya ve Birleşik Krallık içinde) gibi faktörlerdir (Sobotka, 2003: 106).

³² Fakat bu dönemde aşırı milliyetçi akımların güç kazanması, başta Çingenerler olmak üzere, etnik azınlıklara karşı şiddet eylemlerini artırmış, 1992 yılında Almanya'ya kaçan 43 bin Çingene Romanya'ya geri gönderilmiştir (Bozkurt, 2008:5).

Çingenerin/Romanların çoğu artık kendi dillerini bile konuşmamaktadır. Hem kırdan, hem kentte, evlerin dışında olduğu kadar içinde de yerleşim yerleri inanılmaz sefalet içindedir. Bu da *Çingenerin Romanlıklarını neden kaybettiklerini* açıklamaktadır. Kimliksizleştirme farklı biçimlerde de gerçekleştirilmektedir. Bu olgu Çingenerin/Romanların ayrıcalıklı sınıfları arasında dahi görebilmektedir (2002: 129–130).

Çingenerin/Romanların Avrupa'da var olan durumları Birleşik Devletler (U.S) ile karşılaştırıldığında görülen odur ki, Birleşik Devletler'e göç eden Çingener/Romanlar da Avrupa'dakilere benzer şekilde genel olarak bir takım olumsuz toplumsal önyargılarla karşılaşmışlardır. Sutherland'a göre, 20. yüzyılın başında Birleşik Devletlerin doğu kıyısından batı kıyısına büyük topluluklar halinde göç ettiklerinde Çingenerden korkulmuş, uzak durulmuş ve sıklıkla çocuk çalmaktan tutuklanmışlardır. Çingenerin çocuk çaldıklarına dair hiçbir kanıt olmadığı halde bu mit çok güçlü biçimde kabul edilmiştir. Tüm bunlara karşın Çingenerin/Romanların Birleşik Devletlerde daha çok insan haklarından faydalanmış oldukları ve sayılarının daha fazla olduğu Avrupa ya da Rusya'dakinden daha az ayrımla karşılaştıkları görülmektedir (1997: 394).

2.1.4. Çingenerin/Romanların Nüfusu

Çingenerin/Romanların dünyadaki toplam sayılarına ilişkin olarak net veriler sunmak bugün için olanaklı değildir. Bu konuda sadece tahmini rakamlar ileri sürülmektedir. Günümüzde dünya genelinde 5-12 milyon arasında Çingene/Roman nüfusu olduğu tahmin edilmektedir (Bakker ve Rooker, 2001: 6). Bazı uzmanlara ve Çingene/Roman derneklerine göre ise, dünyadaki toplam sayıları 45-50 milyon arasında değişmekte olup bunların 30 milyonu anavatanları Kuzey-Batı Hindistan'ın Penjab, Rajasthan ve Banjara eyaletlerinde; 10-13 milyon arasında değişen bir kesimi Avrupa'da ve geri kalanı ise, dünyanın değişik ülkelerinde yaşamaktadır (Arayıcı, 2008: 18).

Tablo 1: Avrupa Ülkelerinde Yaşayan Çingene/Roman Nüfusu³³

Ülkeler	En Az	En Fazla
Arnavutluk	90.000	100.000
Almanya	150.000	200.000
Avusturya	20.000	25.000
Belçika	25.000	30.000
Beyaz Rusya	10.000	15.000
Bosna Hersek	30.000	40.000
Bulgaristan	700.000	800.000
Çek Cumhuriyeti	250.000	300.000
Danimarka	1.500	2.000
Estonya	1.000	1.500
Finlandiya	8.000	10.000
Fransa	280.000	340.000
Hırvatistan	20.000	30.000
Hollanda	35.000	40.000
İngiltere	90.000	120.000
İsveç	30.000	40.000
İsviçre	30.000	35.000
İrlanda	25.000	35.000
İspanya	700.000	800.000
İtalya	90.000	110.000
Kıbrıs	500	1.000
Letonya	5.000	7.000
Litvanya	2.500	3.000
Lüksemburg	100	150
Macaristan	550.000	600.000
Makedonya	120.000	160.000
Moldavya	20.000	25.000
Norveç	2.000	3.000
Polonya	40.000	50.000
Portekiz	40.000	50.000
Romanya	1.800.000	2.500.000
Rusya	300.000	400.000
Slovakya	480.000	520.000
Slovenya	8.000	10.000
Türkiye	400.000	500.000
Ukrayna	50.000	60.000
Yugoslavya	400.000	450.000
Yunanistan	200.000	300.000
TOPLAM	7.003.600	8.712.650

Kaynak: Jean-Pierre Liégeois (2005). "Les Roms au coeur de l'Europe", Le Courier des pays de l'Est, [La Doc. française](#), Paris, s. 21. Aktaran; Arayıcı (2008) s.36.

³³ Bu rakamlar tahmini olarak verilmektedir.

Avrupa'daki Çingene/Roman nüfusu da tam olarak bilinmemekle birlikte Baclija vd. göre bugün Avrupa'da yaklaşık 10 milyona yakın Çingene olduğu tahmin edilmektedir (2008: 230).³⁴ Doğu Avrupa'da yaşadığı düşünülen beş milyon Çingene/Roman'ının ise Doğu Avrupa'nın en önemli azınlığı olduğu iddia edilmektedir (Yoors, 2005: 37-38). Tablo 1'den de görüleceği üzere Çingenelerin/Romanların Avrupa'da yoğun olarak yaşadığı ülkeler; Romanya, İspanya, Slovakya, Rusya, Macaristan, Türkiye ve Bulgaristan gibi ülkelerdir. Barany'e göre birçok Avrupa ülkesinde Çingeneler nüfusa oranla yoğun bir şekilde yaşamaktadırlar (2002b: 278).

2.2. "Marjinal" Bir Grup Olarak Çingeneler/Romanlar³⁵

Geleneksel olarak dağılmış ve bir akraba devletin (kin state) ilgisinden ve korumasından mahrum kalmış bir grup olarak görülen Çingeneler/Romanlar (Vermeersch, 2005: 452), gerek göçebe bir yaşam sürmeleri, gerek iç ilişkileri, gerekse zaman ve mekan kavramlarının farklılığı nedeniyle yüzyıllar boyunca süren *ayrımcı politikalarla ve dışlanma* ile karşılaşmışlardır (Aydoğan, 2007: 5). Hansen ve Johansen'e göre Çingeneler, Avrupa'da en fazla zulme uğramış topluluklardan biridir (2006: 118). Pek çok ülkede açıkça ayrımcılıkla ve şiddetle karşılaşmışlardır. Örneğin Soğuk Savaş sonrası dönemde, Çingene/Roman nüfusu Orta ve Doğu Avrupa'da ekonomik ve politik süreçlerin oldukça dışında tutulmuştur. Pek çok Çingene/Roman grubu fakirlik ve fiziksel izolasyon dolayısıyla görmezden gelinmiş ve marjinalize edilmiştir (Baclija ve Haček, 2007: 155). Öyle ki, Doğu Avrupa'da yaşadığı düşünülen yaklaşık 5 milyon Çingene/Roman'ının Avrupa'nın en büyük ve en marjinal etnik azınlığını olduğu düşünülmektedir (Barany, 2002b: 277).

³⁴ 5 Eylül 1990 tarihinde Almanya'da çıkan "Der Spiegel" adlı haftalık dergide Avrupa'da bulunan Çingene nüfusu 7.101.500 olarak verilmiştir ve bu sayının %60'ı Balkanlarda yaşamaktadır.

³⁵ Burada kullanılan grup kelimesi *etnik grup-etnik küme* anlamına gelmekte ve dar anlamıyla aynı ana dili paylaşan insan topluluğu, geniş anlamıyla da antropolojik köken, toprak kökeni, kullanılan dil, siyasal ve tarihsel ortak karakterler, din gibi öğelerin yarattığı, bir araya gelmeleri kendi başına bir dizge (sistem), kültürel bir yapı (bir kültür) oluşturan, birbirine görünmez bağlarla bağlanan bir insan topluluğu olarak tanımlanmaktadır (Tacar, 1996:25-26).

Aslında tüm etnik gruplar sahip oldukları dilleri, gelenekleri, kültürleri ve tarihsel geçmişleri nedeniyle özü itibariyle tektirler ve diğerlerinden farklıdırlar (Barany, 2002a:1). Ancak modern ekonomik, sosyal ve politik çevrelere entegre olamamış tüm gruplar marjinal gruplardır (Goulet ve Walshok, 1971: 454). Gropper ve Miller'e göre marjinal gruplar toplumun gelirlerine ve aktivitelerine tamamen katıl(a)madıkları için sosyal yapının istenmeyenleri ve sakıncalıları olarak algılanmaktadır (2001: 83). Bu nedenle Gropper ve Miller'e göre genel kamunun yararı ve iyiliği için bu gruplar kontrol altında tutulmalı ve bastırılmalıdır(2001: 83). Goulet ve Walshok'e göre, marjinal grupların çoğu kırsal kesimde yaşamakta ya da şehre göç etmekle birlikte göç ettikleri yerde şehre fiziksel olarak uyum sağlayamamış olarak kalmaktadırlar. Bunların marjinallikleri gelişmemiş ve kalkınmamış olmalarından, etkin bir şekilde modernitenin çevresinden dışlanmış olmalarından ya da moderniteye geçişlerinin engellenmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca bu marjinaler genellikle bir ülkenin ya da bir bölgenin çoğunluğudur ya da en azından önemli bir azınlığıdırlar. Hindistan'daki köylüler, Sahra'daki Bedeviler ve Kıyı Yunanistan'daki balıkçılar bu bağlamda marjinal olarak sınıflandırılırlar. Kalkınmamış ve gelişmemiş olmaları nedeniyle marjinal olarak kabul edilen grupların yanı sıra etnik, dinsel ve kültürel birtakım özelliklerinden dolayı marjinal olarak kabul edilen daha küçük gruplar da bulunmaktadır. Bunlara örnek olarak, Brezilya ve Peru'nun Amazon bölgesindeki ilkel yerliler ve Sahra'daki eski köleler olan Harratin'ler verilebilir. İkinci kategoride sayılan bu grupların marjinalliği, kalkınmamışlığın yarattığı marjinallik (yani modern sektörlerden dışlanma) nedeniyle ve kendilerine özgü birtakım dinsel, etnik ve kültürel özellikler nedeniyle iki boyutludur (1971: 454).

Goulet ve Walshok (1971) tarafından yapılan marjinallik sınıflandırması dikkate alındığında Çingenerin/Romanların daha çok ikinci grupta yer alan marjinal grupların özelliklerini taşıdığı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle Çingener/Romanlar moderniteden dışlanmış olmalarının yanında kendilerine özgü birtakım etnik ve kültürel özelliklere sahip olmaları nedeniyle

de marjinal bir grup olarak kabul edilebilirler. Örneğin Goulet ve Walshok'a göre İspanya Çingenerinin marjinal bir grup olarak sayılmasının nedeni yaşam standardı, okuma yazma oranı, mesleki durumları ve ekonomik çevrelerinin özerkliği bakımından görece kalkınmamış olmalarıdır. Ayrıca bu Çingener modern sektörlerle ilişkilerini resmi kurumlar aracılığıyla genellikle zorunlu olarak kurmaktadır (1971: 456). Askerlik hizmeti, okula devam zorunluluğu, hareket ve belgeler üzerindeki polis kontrolü ve vergi yaptırımı gibi uygulamalar kurulan bu zorunlu ilişkiye örnek olarak verilebilir (Goulet ve Walshok, 1971: 456). Crespo vd. göre, İspanya'daki Çingene topluluğunun büyük çoğunluğu ekonomik olarak muhtaçtır ve eğitim yönünden dezavantajlıdır. Yoksulluk ve dışlanma daha genel bir etki yapmakta ve bu durum onların kültürünün pek çok özelliğine nüfuz etmektedir (2002: 51). Goulet ve Walshok' a göre Çingener gerçek bir getto toplumu olarak kabul edilebilirler. Çingener coğrafi olarak izole edilmiş, daha büyük toplumlardan gözle görünür bir şekilde farklı olduklarının bilincinde olan, tahribata karşı kendilerini korumak için grup içi kimlik ve birlik öğelerini korumaya zorlanmış, gerçek ya da potansiyel olarak çoğunluktan dışlanmış ve toplumun diğer sektörleriyle ilişkilerinde kendi kendini yönetmeden mahrum edilmiş bir gruptur (1971: 456-457). Beynon'a göre de Çingener, diğer gruplar tarafından yönetilen ekonomilerde kendilerine yer bulan insanlar olarak paryalara benzer tavırlar göstermektedirler (1936: 369). Çingener/Romanlar temel olarak marjinal gruplar olduklarından mesleki bir boşluk buldukları toplulukların sosyal ve fiziksel kenarlarında yani gettolarda yaşamaktadırlar. Bu nedenle bir ekonominin diğer elemanları tarafından gerçekleştirilemeyecek kadar düşük statüdeki belirli işler genellikle Çingener/Romanlar tarafından yerine getirilmektedir.³⁶ Crespo vd.'e göre ise geleneksel olarak Çingener yaşamlarını özgürlük aşklarına ve disipline karşı dirençlerine uyan oldukça uçlarda aktivitelerle kazanmaktadırlar.

³⁶ Beynon'a göre ancak belirli meslekler Çingenerin statüsünü yükseltmektedir. Örneğin müzisyenlik mesleği çeşitli ekonomilerde Çingener için sosyal bir asansör olmuştur (1936: 369).

Başkalarının daha önce boşalttığı kaynakları, düşük resmîyetli ya da hiç resmî olmayan, çeşitli ve değişken, katı ve belirli rutini ya da çizelgesi olmayan, genellikle dışarıda yapılan işler yapmaktadırlar. Bunlar takip edilmesi ve izlenmesi zor geri dönüşüm aktiviteleri, sanat, ticaret ve seyyar satıcılık ya da işportacılık gibi işleri içermektedir. Bu nedenle, toplum olarak hareketleri oldukça görünmezdir (2002: 51). Dolayısıyla Çingenerler/Romanlar marjinal grupların temel karakteristikleri taşımakta ve bu marjinallik yoksulluk ve dışlanma ile daha da derinleşmektedir. Bu durum da kuşkusuz Çingenerler/Romanlar hakkındaki önyargısal imajların yaratılmasına ve sürdürülmesine katkı sağlamaktadır.

Barany'e göre de Romanlar birçok açıdan olağan dışı, marjinal bir etnik gruptur. Çingenerler/Romanlar sadece Doğu Avrupa'da değil tüm dünyada marjinal etnik bir grup olarak kabul edilmektedirler. Çingenerler/Romanlar Avrupa'ya göç ettikleri yıllarda politik, sosyal, kültürel ve ekonomik olarak göçtükleri bölgelerdeki dominant nüfus tarafından marjinalize edilmişlerdir (2002a:1–2). Yine Barany (2002a)'e göre Romanlar, Kürtler ve Yahudiler ile kıyaslandığında geleneksel olarak daha dışlanmış ve dezavantajlı bir gruptur. Bugün pek çok ülke, Romanların toprağı-ülkesi olmaması, farklı ülkelere yayılmış nüfuslarının ülke nüfusları içinde görece küçük olması, hiçbir önemli (doğal) kaynağı kontrol etmemeleri ve çok zayıf politik güçleri olması nedenleriyle Çingenerlere zorlama bir ilgi göstermektedir.

Ancak ifade etmek gerekir ki, Çingenerler/Romanlar, ülke ya da rejim ne olursa olsun sürekli şekilde politik, ekonomik ve sosyal olarak majinalleştirilmelerine rağmen yaklaşık yedi yüzyıldır buldukları Avrupa ülkelerdeki topluluklarla beraber var olmuşlardır (Barany, 2002b: 277). Ancak bu durum Çingene/Roman karşıtı önyargıların oluşmasına engel oluşturmamaktadır. Bugün dünyanın pek çok yerinde yaşayan Çingenerlerin/Romanların hepsini kapsar şekilde birçok önyargı vardır: Çalarlar, çalışmazlar, güvenilir değildirler, büyü yaparlar, arsız şekilde yalan söylerler. Goulet ve Walshok'a göre bu temelsiz önyargılar da izolasyonu,

şüphesizliği ve bazen açık çatışmayı tetiklemektedir– Çingenelele karşı aleni ayrımcılık uygulamalarının sık sık kendisini belli etmesi, sosyal problemlerin derinleşmesi ve sınırlı devlet kaynaklarına bağımlılığın gerginlikleri körüklenmesi nedeniyle Çingenelele ve diğler etnik gruplar arası ilişkiler kötüleşmiş (1971: 457) ve dolayısıyla Çingenelele daha çok marjinalleşmiştir.

2.3. Çingene/Roman Hareketinin Uluslararası Boyutu

Komünizmin çöküşünden sonra 1990'ları takip eden süreçte pek çok Avrupa ülkesinde özellikle de Orta ve Doğu Avrupa'da belirgin etnik azınlıklar ortaya çıkmıştır (Vermeersch, 2005: 452). Vermeersch, (2005)'e göre Avrupa'nın en büyük azınlığı olma yolunda gelişen Çingenelele dikkat çeken grupların başında gelmektedir. Bununla birlikte Çingenelele/Romanlar Avrupa'da tek bir ülkenin sınırlarının ve sorumluluklarının ötesinde bir azınlık gruptur. Özellikle Avrupa Birliği'nin genişlemesiyle Çingenelelelerin/Romanların küçük bir topluluk olmadıkları ve azınlıklar tarafından yaşanan problemlerin dışında kendilerine özgü problemler de yaşadıkları görülmüştür (Bacliya vd., 2008: 230). Yaşadıkları ülkelerde halk desteğinden yoksun olan ve siyasal olarak temsil edil(e)meyen Çingenelele/Romanlar bundan dolayı Avrupa'nın en büyük kaybedenleri (losers) haline gelmiştir (Vermeersch, 2005: 452).

Aslında Avrupa'daki *vatansızlar*, *topraksızlar* ve *unutulmuşlar* olarak lanse edilen Çingenelele/Romanlar ve genel sorunlarıyla Avrupa Konseyi, UNESCO, Avrupa Birliği gibi uluslararası kuruluşlar, 1960'lardan beri yakından ilgilenmektedir (Arayıcı, 2008: 25). 1990'ların başından itibaren ise insan hakları ve bu konuda varılan anlaşmalar doğrultusunda Çingenelelelere/Romanlara karşı geliştirilen politikalar (çevre, kadın erkek eşitliği, ulusal azınlık hakları gibi pek çok konu ve alanda) önemli bir ivme kazanmıştır (Sobotka, 2006: 141). Bu süreçte, artan sayıda aktör Çingenelelelerin/Romanların ekonomik ve sosyal durumlarının geliştirilmesi için azınlık hakları savunuculuğu ve etnik siyasal temsil türünden belirli projelerle bu konuda bir tanıtım ve bilgilendirme yapmaktadır. Şu anda çok sayıda yerel

siyasal ya da siyasal olmayan Çingene/Roman Derneği var olmakla birlikte yine çok sayıda Çingenelere/Romanlara destek veren dernek bulunmaktadır (Vermeersch, 2005: 452-453). Bugün resmi verilere göre sadece Avrupa'daki Çingene/Roman derneklerinin toplam sayısı 1000'den fazladır (Arayıcı, 2008: 308).

Tarihsel açıdan bakıldığında siyasi düzeyde Çingenelerin/Romanların 1930'larda Polonya ve Romanya'da uluslararası baskı gruplarının kurulması için bazı hazırlıklar yaptıkları görülmüştür (Fraser, 2005: 268).³⁷ Fakat Çingenelerin/Romanların örgütlenmelerindeki asıl ivme İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sanayi toplumlarındaki Çingenelerin/Romanların yaşamlarında ortaya çıkan yeni sorunlar, başlangıçta Çingene/Roman toplumunun durumu konusunda endişelenen *gaco* örgütlerince ele alınmış, fakat zamanla Çingeneler/Romanlar ulusal ve uluslararası düzeyde dini, siyasi ve kültürel derneklerle baskı grupları oluşturmaya başlamışlardır. Almanya'da 1950'lerden itibaren iyileştirme taleplerini iletme amacıyla olan çeşitli Çingene/Roman heyetleri kurulmuştur. Fransa ise uluslararası alanda ilerleme sağlamak amacıyla yapılan girişimlerin başlangıç yeri olmuştur. İlk yıllarda ortaya atılan projeler ütöpik görülmüş olsa da 1965'te Paris'te daha gerçekçi hedeflere sahip Comité International Tsigane (Uluslararası Çingene Komitesi) isimli bir topluluk kurulması mümkün olmuştur (Fraser, 2005: 268-269).

³⁷ Örneğin 1926'da Romanya'da Roman Derneği kurulmuş 1930-1934 yılları arasında ise "Romany Family" isimli dergi yayınlanmıştır 1920'lerde Çingene olmayan bir grup tarafından *Romanya'daki Romanların Genel Birliğı* The General Union of Romanies of Romania) isimli organizasyon yaratılmış, 1933'e kadar hayatta kalan bu organizasyon The Romani Voice ve The Rom isimli iki yayın basmıştır. Aynı yıl Aralık ayında ise *Avrupa'nın Birleşmiş Çingeneleri* başlıklı uluslararası bir konferans gerçekleştirmiştir (Hancock, 2002: 115).

Nisan 1971'de Comité International Tsigane (CIT) tarafından Londra'da ilk Dünya Roman Kongresi³⁸ düzenlenmiştir (Lewy, 1999: 84). 14 ülkeden katılan delegeler ortak unvan olarak Rom ifadesini benimsemiş ve kendilerine bir flama ve Opré Roma! (Roman Uyan!) şeklinde yalın bir slogan seçmişlerdir (Yoors, 2005: 38). Bu kongrede CIT, - bir isim değişikliği ile Kongrenin daimi sekreterliği ve yönetici organı haline gelmiş ve beş devamlı komisyon kurulmuştur. Bu komisyonların toplumsal sorunlar, savaş suçları, dil standartlaşması, kültür ve eğitim konularında faaliyet göstermesi hedeflenmiş ve bu konularda Avrupa Komisyonu ve Batı Almanya hükümetiyle müzakerelere başlanmıştır (Hancock, 2002: 121).

İkinci Dünya Roman Kongresi 7 yıl sonra 8–11 Nisan 1978 tarihleri arasında Cenova'da düzenlenmiştir. İkinci Dünya Roman Kongresine 28 ülkeden 60 delege ve gözlemci katılmıştır (Hancock, 2002:121). Bu kongrenin açılışı, Hindistan'dan getirilen su ve toprağın törensel bir sunumuyla yapılmıştır (Fraser, 2005: 269–270). İkinci Kongre sırasında dilbilim komisyonu, Avrupa Çingene/Roman lehçelerinde eksik olan bazı sözcüklerin Hintçe sözcüklerle karşılanmasının teşvik edilmesini önermiş, Hintçeden geçen bu sözcükler ozanlar ve yazarlar aracılığıyla yaygınlık kazanmıştır (Kenrick, 2006: 106). İkinci kongreye Hindistan'dan oldukça fazla kişi gelmiş ve Çingenelerin/Romanların burayla bağlantısının üzerinde uzun uzun durulmuştur. Birleşmiş Milletler, BM İnsan Hakları Komisyonu ve UNESCO'ya gönderilmek üzere delegeler seçilmiş ve bir sonraki kongreye kadar işlemleri yürütmesi için Uluslararası Romani Birliği ve Romani Birliği kurulmuştur.³⁹

³⁸ Yapılan dünya kongerilerine ilişkin olarak yazarlardan bir kısmı Çingene Kongresi, bir kısmı ise Roman Kongresi ifadesini kullanmıştır. Bu kısımda bütünlük sağlamak için meselenin uluslararası boyutunu da göz önünde bulundurarak Roman Kongresi ifadesi tercih edilmiştir.

³⁹ Bu ikinci isim altında 1979'daki BM Toplumsal ve Ekonomik Komisyonu'nda danışmanlık statüsüne sahip olunmuştur. Ondandır, hükümetlerle uluslararası örgütler içinde kulis faaliyetleri dikkatle sürdürülmüştür (Fraser, 2005: 269).

Üçüncü Dünya Roman Kongresi 16–20 Mayıs 1981 tarihinde Göttingen’de toplanmıştır. Kongreye 20’den fazla ülkeden gelen 300 delege katılmıştır. Bu kongre Alman Sinti Derneği tarafından organize edilmiş ve Tehdit Edilen İnsanlar Birliği tarafından desteklenmiştir (The Association for Threatened Peoples) (Hancock, 2002: 122). Üçüncü kongrede, ele alınan başlıca konu Çingenelerin/Romanların Nazilerin yönetimi altındaki durumu olmuştur.

4-13 Nisan 1990 tarihleri arasında Dördüncü Dünya Roman Kongresi Polonya’da Varşova’nın bir varoş mahallesi olan Serock’da UNESCO’nun kısmi desteğiyle düzenlenmiştir (Hancock, 2002: 122). Katı rejimlerin çökmesi nedeniyle bu kongreye katılan 250 civarında delegenin hemen hemen yüzde 75’i eski komünist bloktan gelmiştir. Dünya Roman Kongresinin dördüncüsü, iyileştirmeler, eğitim, kültür, halka ilişkiler ve dünyanın bildiklerini dünya Çingenelerinin/Romanlarının bakış açısıyla değiştirmek hedefinde olan, Çingeneler/Romanlar üzerine değil, Çingeneler/Romanlar için bir ansiklopedi çıkarmak gibi konularda kapsamlı birkaç program görevini yürütme kuruluna vermiştir. Morfolojik çeşitlilik, standart bir söz dağarcığının bulunmaması ve temel kavramlarda bile lehçe farklılıklarının bulunduğu gerçeği, uzun vadeli çalışmaların arasına standart yazınsal bir dil yaratma çabasını da sokmuştur (Fraser, 2005: 269–270). Bu kongrede ele alınan konular tüm Çingenelerin/Romanların Çingene/Roman olmayan dünya ile daha etkili bir diyalog ihtiyacını yaratmıştır (Hancock, 2002: 122). Dördüncü Dünya Roman Kongresi öncesinde düzenlenen Dil Konferansında, Latince ve Yunanca kökenli sözcüklerin alınması yönünde bir eğilim olduysa da, Hintçeden geçenlerin edebiyatta kullanılabileceği görüşü yeniden onaylanmıştır. Bu süreç, fiziksel ve dilsel akrabalık bağının aşıkardığını gören Hintlilerin de Avrupalı yakınlarına ilgi duymasıyla birlikte iki yönlü işlemiştir (Kenrick, 2006: 106). Beşinci Dünya Roman Kongresi ise 24–28 Temmuz 2000 tarihinde Prag’da düzenlenmiştir (Hancock, 2002: 122).

İkinci Dünya Roman kongresinden sonra, Üçüncü Dünya Roman Kongresine kadar geçen sürede gerekli işlemleri yürütmesi için kurulan ve bugün uluslararası bir sivil toplum kuruluşu olan Uluslararası Romani Birliği Çingenerin/Romanların genel haklarını ve sorunlarını dünya kamuoyunda etkin bir şekilde savunan bir kuruluş olmuştur.⁴⁰ Bu kuruluşun en önemli talepleri arasında *Avrupa vatandaşlığı* talebi gelmektedir. Avrupa vatandaşlığı talebi kabul edilirse, bu talebi dile getirenler Çingenerin/Romanların bütün Avrupa ülkelerinde rahatça dolaşabileceklerini, eşitlik temelinde ve barış içinde insanca yaşayabileceklerini düşünmektedirler (Arayıcı, 2008: 298).

Çingenerin/Romanların bu örgütsel hareketleri sonucunda uluslararası siyasal tepki açısından başarılı sonuçlar aldıkları görülmektedir (Vermeersch, 2005: 457). Örneğin Birleşmiş Milletler Sosyal ve Ekonomik Konseyi 1979 yılından beri, Uluslararası Romani Birliği'ne uluslararası toplantılara gözlemci statüsü ile katılma hakkını tanımıştır. Aynı zamanda, Uluslararası Romani Birliği, BM, AK, UNESCO, UNICEF gibi uluslararası kuruluşlar da ve AGİK'de bir temsilcilik bulundurma hakkını elde etmiştir (Arayıcı, 2008: 308, Vermeersch, 2005: 457). Nitekim 1990 yılında Çingener/Romanlar genel durumlarını ve sorunlarını Avrupa Birliği'nde savunmak ve kendilerini Avrupa Birliği parlamentosunda temsil etmek için resmi olarak bir temsilciye de sahip olmuşlardır (Arayıcı, 2008: 308).

Haziran 1990'da Kopenhag'da toplanan Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'nın sonuç belgesinde Avrupalı Çingenerin/Romanların kendilerine özgü sorunları kabul edilmiştir. Konferansa katılan devletler "totalitarizmi, ırksal ve etnik nefreti" açıkça kınamışlar, Uluslararası Romani Birliği ise üye ülkelere ülkelerindeki Çingenerin/Romanların ulusal azınlık

⁴⁰ Romanların genel sorunlarını ve hakların dünya kamuoyuna taşıyan sadece bu kuruluştan değil, bugün için ciddi boyutlara ulaşmış bir Roman aktivizminden de söz etmek gerekir. Gerek azınlık hakları, gerek ayrımcılık konularında faaliyet gösteren bu aktivistler, hem örgütlü düzeyde hem de bireyler düzeyde Roman hareketine bir yön verme çabası içindedir. Bu konuda bkz: Vermeersch, 2005.

olarak tanınmaları için çağrıda bulunmuş ve onlardan Kosova, Romanya ve Çek Cumhuriyeti'nde yapılan şiddet eylemlerini araştırmalarını istemiştir (Asséo, 2007: 107-108).

Avrupa Birliği'nin Kopenhag Kriterleri içerisinde azınlıkların korunmasına ilişkin olarak belirgin şekilde yapılan atıfların yanında, Çingenerin/Romanların statüsü katılım müzakerelerinin en göze çarpan ve belirgin konularından birisi olmuştur. Avrupa Birliği Komisyonu tarafından hazırlanan yıllık raporlarda da Çingenerin/Romanların statüsüne ilişkin önemli atıflar yapılmaktadır. Hem Komisyon hem de Avrupa Parlamentosu Çingenerin/Romanların yaşam koşullarında bir gelişme sağlamak amacıyla sürekli olarak üye ve aday ülkelere çağrıda bulunmaktadır (Simhandl, 2004:1). Özellikle 1997 sonrasında Avrupa Komisyonu Avrupa Birliği'ne aday devletlerin üyelik şartları içinde bu ülkelerdeki Çingenerin/Romanların durumlarını da hesaba katmaktadır. 1997 yılında Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan Gündem 2000 (Agenda 2000)'de birkaç aday devletteki Çingenerin/Romanların durumları hariç, genel olarak aday devletlerdeki azınlıklara yapılan muamelenin genellikle tatmin edici olduğu belirtilmiştir. Takip eden yıllarda Avrupa Komisyonu Çingenerle/Romanlarla ilgili meselelerde daha hassas davranılması konusunda etkide bulunmuştur (Vermeersch, 2005: 457).

Avrupa Konseyi ise eğitime, sigortaya ve Çingene/Roman topluluklarının Avrupa Birliği içinde dolaşmalarına ilişkin bir dizi karar almıştır (Asséo, 2007: 109). Nitekim Avrupa Konseyi'nin 1993 yılında almış olduğu 11 maddelik bir kararda, AB'ye Mayıs 2004 tarihinde üye ve 2007 yılında tam üye olacak ülkelerde Çingenerin/Romanların genel durumları açık olarak dile getirilerek: *“Avrupa'nın kültürel çeşitliliğine katkıda bulunmuş olan Romanların yaşadıkları ülkelerde durumlarının düzeltilmesi gerektiğine”* işaret edilmiştir (Arayıcı, 2008: 25). Toprak Karaman'a göre, Avrupa Konseyi, yalnızca tarihin utancını değil, bugüne kadar gelen insan hakları tanısı gereklerinin yerine getirilmesindeki sorumluluğunu da üstlenerek,

Çingenerin haklarına ilişkin kararları kamuoyunun gündemine taşımaktadır (2007: 35).⁴¹ Son dönemde medyanın da artan ilgisi ile Çingenerin/Romanların statüsü kamuoyunun aklında hasıl olmuştur. Böylece Çingener/Romanlar siyasal bir kategori olarak bütünüyle siyasal gündemde belirgin yer etmiştir (Simhandl, 2004:1).

Resmi kurumlar tarafından yapılan girişimlerin ötesinde Çingenerin/Romanların sorunlarının temelden çözümüne yönelik bir takım projeler de hayata geçirilmiş ya da tartışmaya açılmıştır. Bu projelerden bir tanesi 1995 yılında gündeme gelen Sınırsız Romani Cumhuriyeti projesidir.

Sınırsız Romani Cumhuriyeti projesi 1995 yılında, IRP'si (İtalyan Radikal Parti) ile Uluslararası Romani Birliği'nden Çingene/Roman kökenli Nicolae Gheorghe ve Ian Hancock tarafından hazırlanan bir uyum politikası sonucunda ortaya çıkmıştır. Çingenerin/Romanların genel sorunlarının temelden çözümüne yönelik çeşitli önerileri ve politikaları kapsayan bu projeye göre Çingener/Romanlar, özgürce, eşitlik ve barış içinde buldukları ülkelerde sorunsuz olarak yaşayacaklardır (Arayıcı, 2008: 300). Çingenerin/Romanların marjinal yaşamaktan kurtularak bir *Romani Kimliğine* kavuşabilmeleri için önerilen Sınırsız Romani Cumhuriyeti projesinde Çingenerin/Romanların birer parlamentosu, Anayasası, hükümeti ve bir de diplomatik kurumları olması amaçlanmıştır. Bu proje göre Çingener/Romanlar sadece Romani Devletinin yurttaşları olarak kalacaklarından buldukları ülkelerin yurttaşları gibi askerlik hizmetlerini yerine getirmeyebileceklerdir (Arayıcı, 2008: 301).

Sınırsız Romani Cumhuriyeti projesinin mimarlarından biri olan Ian Hancock tarafından bir başka proje daha geliştirilmiş ve bu sayede bir ulus yaratma fikrinden söz edilmeye başlanmıştır.

⁴¹ Konseyin azınlıkların korunması, ırkçılıkla mücadele, tahammülsüzlük ve sosyal dışlanmanın önlenmesi ana başlıklarında öne çıkardığı konularla bütünleşik olarak Romanlara yönelik çalışmalar, mevcut sorunlara paralel devam etmektedir (Toprak Karaman, 2007: 35).

Ian Hancock, *yeniden birleşme* anlamına gelecek bir ulus ötesi kimlik hayal etmiş, diasporaya yayılmış bir örgütler ağı ve Çingene/Roman dilinin standartlaşması aracılığıyla bu amaca ulaşmayı öngörmüştür. Hancock'un bu yeniden birleşme çağrısı, Çingenelerin/Romanların bir halk, bir ulusmuş gibi hareket edebileceklerine işaret etmiştir (Fonseca, 2002: 342).

Avrupa Roman Hakları Merkezi (ERRC), Azınlık Hakları Grubu (MRG), Avrupa Roman Bilgi Ofisi (ERIO) ve Açık Toplum Enstitüsü (OSI) gibi uluslararası hükümet dışı organizasyonlar (NGO) da yaptıkları birtakım girişimlerle Çingenelerin/Romanların gelişmesine ve kalkınmasına, durumlarının düzeltilmesine yönelik projelere destek vermektedirler (Vermeersch, 2005: 452-453).

Hükümet dışı organizasyonlar ayrımcılık ve marjinalliğe ilişkin kanıtlar ve olaylar dolayısıyla, hükümetleri sorumlu davranmaya ve yeni politikalar geliştirmeleri yönünde harekete geçirmeye teşvik etmeye çalışmaktadırlar. Ancak yapmaya çalıştıkları sadece hükümete baskı yapmak değil aynı zamanda doğrudan Çingene/Roman kimliğinin yaratılmasına katkı sağlamak ve bu kimliği yaratarak temel meselelerde dayanışma sağlamaktır (Vermeersch, 2005: 452-453). Bunun neticesinde 1990'ların sonlarından itibaren hükümetler ve hükümet dışı aktörler arasında bir dayanışma yükselmiştir. Bu işbirliğinin açıkça görüldüğü ayırt edici olaylardan birisi 2005 yılında hükümetleri kendi Çingene/Roman nüfusunun entegrasyonu konusunda harekete geçiren resmi başlangıç olarak Roman Katılımının Onyılı "*Decade of Roma Inclusion*" teşebbüsüdür. Bu program Dünya Bankası ve Açık Toplum Enstitüsü tarafından desteklenmiş, Orta ve Doğu Avrupa'daki pek çok hükümet tarafından da resmi olarak uygun bulunmuştur (Vermeersch, 2005: 458).

Roman Katılımı'nın Onyılı 2005-2015 yıllarını kapsayan, Avrupa ülkelerindeki Çingenelerin/Romanların sosyo ekonomik durumlarını

geliştirmek ve Çingenerin/Romanların toplumsal katılımını sağlamak için hazırlanan siyasal bir sözleşme ve hükümetleri, uluslararası kuruluşları ve NGO'ları kapsayan uluslararası bir girişimdir. Roman Katılımı'nın Onyıllık öncelikli alanlar olan eğitim, istihdam, sağlık ve konut yanında yoksulluk ve ayrımcılık gibi konulara odaklanarak hükümetlerin bu sorunları dikkate almasını amaçlamaktadır. 2003 yılında imzalanan bu anlaşmaya şu anda toplam 12 Avrupa ülkesi taraf olmuştur. Bu ülkeler Bulgaristan, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Makedonya, Romanya, Sırbistan, Karadağ, İspanya, Arnavutluk, Bosna Hersek ve Slovakya'dır. Tüm bu ülkelerde önemli oranda Çingene/Roman nüfusu vardır ve bu ülkelerdeki Çingener/Romanlar ekonomik ve sosyal açıdan daha dezavantajlı konumdadırlar. Bu nedenle söz konusu ülkelerden her biri amaçları ve öncelikli alanları belirleyen on yıllık ulusal eylem planı hazırlamıştır. Slovenya ise on üçüncü ülke olarak gözlemci statüsündedir. Roman Katılımı Onyıllık'nın kurucu uluslararası kurumları, Dünya Bankası, Açık Toplum Enstitüsü, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, Avrupa Konseyi, Avrupa Konseyi Kalkınma Bankası, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın Roman ve Sinti⁴² Konuları İletişim Noktası, Avrupa Roman Enformasyon Bürosu, Avrupa Roman ve Göçebeler Forumu ve Avrupa Roman Hakları Merkezi'dir. 2008'de, Birleşmiş Milletler HABITAT, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği ve Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu da Onyıl bünyesine dahil olmuşlardır (ROMADECADÉ, 2009).

Aslında Arayıcı'ya göre Çingener/Romanlar, yaşadıkları bazı Balkan ülkelerinin ve Avrupa'nın değişik ülkelerinin resmi olarak yurttaşları olup diğer tüm yurttaşlar gibi eşit yurttaşlık haklarına sahiptirler (2008: 298). Fakat burada önemli olan nokta, eşit yurttaşlık statüsü ve eşit yurttaşlık haklarına sahip olma durumunun ötesinde Çingenerin/Romanların bu haklardan ne derece faydalandıklarıdır. Bu nedenle Uluslararası Roman Birliği ve diğer

⁴² Farklı Çingene grupları kendilerini Roman veya Sinti olarak tanımlamaktadır. Sinti kelimesi 15.yy'dan bu yana Batı Avrupa'da kullanılırken, Roman kelimesi 19. ve 20. yüzyıllardan bu yana Güney Doğu Avrupa'da kullanılmaktadır. Her iki grupta yer alanlarda aynı dilin farklı çeşitlerini konuşmaktadır. Bugün birçok Çingene ve yazar her ikisini eş anlamlı kullanmaktadır (Bakker ve Kyuchukov, 2000: 10-11).

uluslararası sivil toplum kuruluşları ve birçok dernek Avrupa'nın değişik ülkelerinde yaşayan Çingenerin/Romanların haklara ulaşımının sağlanması, hayat koşullarının düzeltilmesi ve Çingenerin/Romanların sorunlarının temelden çözülmesi adına mücadele vermektedir.

Bir başka anlatımla aktivistler eşitlik talep etmekte ve böylece doğuştan bir takım farklılıklara sahip olan grupları hiçe sayanlara, görmezden gelenlere, onların önem derecesini düşürenlere karşı itiraz etmektedirler (Vermeersch, 2005: 465).

McGarry' e göre Çingene olarak isimlendirilen tüm insanlar, farklı noktalarda Çingene olmayanlar tarafından yapılan ortak bir asimilasyon, zulüm, entegrasyon ve eziyet tarihini paylaşmaktadırlar (2009: 103). Bu durum Çingenerin/Romanların her seviyede yeterli temsilinin gerektiği sonucunu yaratmaktadır. Aslında Çingener/Romanlar her zaman siyasal platformlarda yerel, ulusal ve ulus üstü seviyelerde varolmak istemektedirler. Buna karşın Barany (2002b) Çingenerin/Romanların düşük politik etkilerine dikkat çekmektedir. Barany'e göre nüfus yoğunluklarına rağmen 2001 yılı itibarıyla Çingenerin Doğu Avrupa ülkeleri parlamentolarında sadece toplam altı sandalye sahibi olmaları ve bunlardan sadece birisinin Çingene partisinin bir temsilcisi olarak yetki kazanmış olması oldukça şaşırtıcıdır. Çünkü diğer etnik grupların tersine Çingener Batılı NGO' lardan, hükümetlerden ve Avrupa Birliği ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Organizasyonu (OSCE) gibi kuruluşlardan maddi ve manevi destek almaktadırlar. Dahası, bu ve diğer organizasyonlar Çingene azınlığa yapılan uygulamaların iyileştirilmesi için Doğu Avrupa devletlerine yoğun baskı yapmaktadırlar (2002b: 278). Barany'e göre tüm dünyadaki bastırılmış marjinal gruplar ayrımcılığa rağmen politik hareketlerinde başarı olduklarına göre tek başına ayrımcılık Çingenerin başarısız politik hareketinin sonucunu açıklayamaz. O zaman bu bulmacayı ne açıklar? (2002b: 278). Bu sorunun yanıtı yine Barany (2002b: 289) tarafından verilmektedir: Çingene hareketindeki eksikliklerin temel kaynağı güçlü bir etnik kimliğin eksikliğidir. Birçok Çingene kendini etnik geçmişi ile

tanımlamayı reddetmektedir. Bu bağlamda kuşkusuz Çingenerler arasında var olan zayıf etnik dayanışma onların gelecekteki siyasal hareketine de engel olacaktır.

Barany'den farklı bir bakış açısına sahip Baclija ve Haček'e göre ise eğer Romanlar kendi toplumlarının problemleri hakkında daha iyi çözüm alanlarına ve fırsatlara sahip olsalardı, kendiliğinden siyasal süreçlere katılımlarının seviyesini artırmaya ihtiyaç duyacaklardı. Romanlar çok az siyasal deneyime sahip oldukları için Roman siyasal katılımının önündeki engelleri kaldırmak ve organize olmuş Roman siyasal öncülüğünün gelişmesi için ulusal düzeyde yasalar uygulamak gerekmektedir (2007: 155).

2.4. Türkiye'de Çingenerler/Romanlar ve Yurttaşlık Statüleri

Çalışmanın bu kısmında genel olarak Türkiye'de yaşayan Çingenerler/Romanlar ve Çingenerlerin/Romanların yurttaşlık statüleri konularına değinilecek ve Türkiye'de Çingenerler/Romanlar hakkında yapılmış olan uygulamalı çalışmalardan söz edilecektir.

2.4.1. Türkiye'de Çingenerler/Romanlar

Anadolu'daki varlıkları uzun bir geçmişe dayanan Çingenerlerin/Romanların, Hindistan'dan ayırdıktan sonra Anadolu'yu bir geçiş rotası olarak kullandıkları ve yaşam alanı olarak seçtikleri bilinmektedir (Kolukırık, 2008: 146). Ancak Çingenerlerin/Romanların Anadolu'ya ilk olarak ne zaman geldikleri konusunda net bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat bu konuda da bazı kabullerden hareket edilmektedir. Bunlardan bir tanesi, Çingenerlerin/Romanların Anadolu'ya 10. yüzyılda geldiğine ilişkindir. Buna göre 9. yüzyılın sonundan ve 10. yüzyılın başından itibaren Anadolu'ya gelen

Çingener/Romanlar özellikle Afganistan ve İran üzerinden Anadolu'ya gelmişlerdir.⁴³

Anadolu'ya gelen Çingenerin/Romanların önemli bir kesimi Anadolu'da kalmış ve kesin olarak yerleşmiş, diğer kesimi ise sonraki yüzyıllarda İstanbul üzerinden Balkan ülkelerine gitmiştir. Balkan ülkelerine göç eden Çingenerin/Romanların bir kesimi burada yerleşmiş, diğer bir kesimi ise 14. yüzyılın sonundan ve 15. yüzyılın başından itibaren Avrupa'nın diğer ülkelerine dağılmışlardır.⁴⁴ Avrupa'nın değişik ülkelerinde yaşayan Çingener/Romanlar Türkiye'den göç ettikleri gerekçesiyle 15. ve 20. yüzyıllar arasında *Türk ajanları*⁴⁵ oldukları düşünülerek sürgün edilmişlerdir. Bu durum Birinci Dünya Savaşına kadar sürmüştür. Lozan Barış Anlaşması gereğince, Bulgaristan'dan, Yugoslavya'dan, Yunanistan'dan ve diğer Balkan ülkelerinden yüz binlerce Türk ve on binlerce Çingene/Roman, Türk kökenli oldukları gerekçesiyle Türkiye'ye gönderilmiştir (Arayıcı, 2008: 235).

Bugün Türkiye'nin hemen her bölgesinde yaşayan Çingenerin/Romanların sayısı etnik gruplara ilişkin resmi veriler kaydedilmediğinden tartışma konusudur. 1960'ların ortalarından beri, nüfus sayımlarında etnik kökene ilişkin soru bulunmamaktadır. Fakat Türkiye'de yaşayan Çingenerlerle/Romanlarla ilgili sıkça kullanılan sayı 500-600 bin'dir (Marsh, 2008b: 21).⁴⁶ Uluslararası kuruluşların verilerine göre ise, ülkemizde gerek göçebe olarak ve gerekse yerleşik düzende yaşayan

⁴³ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: Sampson, 1923.

⁴⁴ Hancock'a göre Avrupa'ya göçte Osmanlı İmparatorluğu'nun İstanbul'u ele geçirmesiyle etkisini Balkanlara kadar hissettiren İslamiyet de etkili olmuştur (2002:1; 2006: 85).

⁴⁵ Avrupa'ya ilk gelen Çingenerler Türk casusu olarak tanımlanmışlardır (Hancock, 2002: 1). Dilleri, esmer görünüşleri, köklerinin belirsiz oluşu, yerel yasaları ve kısıtlamaları iyi bilmeleri, gittikleri yerin geleneklerine uyum sağlamayı reddetmeleri ve kimseye bir bağlılık duymamaları Çingenerleri bu suçlamayı açık hale getirmektedir. Ne bir devletleri, ne de devlet kurma arzuları olduğuna göre, demek ki yabancı bir ülkenin ya da devletin hizmetinde olmalıydılar (Fonseca, 2002: 256).

⁴⁶ Osmanlı zamanında yaşamış Çingenerlerin sayısına ilişkin net bir sayı vermek, bugün Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan Çingenerler hakkında nüfus bakımından net bir sayı vermek kadar mümkün görünmemektedir. Ancak burada 1978 yılında Shaw tarafından yapılmış bir çalışmaya değinmekte fayda vardır. Shaw, *The Ottoman Census System and Population, 1831-1914* başlıklı çalışmasında Rumeli ve Anadolu olarak ayırdığı toplam Anadolu nüfusunun 1831 yılında 3.753.642 olduğunu iddia etmiş, bunlardan 36.675'inin Çingene olduğunu, bu Çingenerlerden de 29.532'sinin Rumeli'de, 7.143'ünün de Anadolu topraklarında yaşadığını söylemiştir (Shaw, 1978: 326).

Çingenerin/Romanların toplam sayısı 450-550 bin arasında değişmektedir. Ancak, gerçek sayının bu rakamın üstünde olduğu iddia edilmektedir. Türkiye'deki bazı Çingene/Roman ileri gelenleri Türkiye'deki Çingene/Roman nüfusunun 2 milyondan fazla olduğunu ileri sürmektedir (Arayıcı, 2008: 236).

Türkiye'nin hemen her bölgesinde yaşayan *Çingeneri* tanımlamak için kullanılan kavramlar yörelere göre değişmektedir: Türkiye'de Çingener *Poşa* (Erzurum, Artvin, Erzincan, Bayburt ve Sivas), *Mutrib* (Hakkari, Mardin, Siirt, Van'ın güney kısmı), *Arabacı* (Akdeniz başta olmak üzere Anadolu'nun pek çok yerinde), *Elekçi* (Orta Anadolu), *Sepetçi* (Akdeniz ve Ege bölgelerinde), *Cono* (Adana civarı), olarak alarak adlandırılmaktadırlar. *Esmere vatandaş*, tabiri genellikle resmi dilde kullanılmakla birlikte çeşitli yörelerde halk tarafından da kullanılmaktadır. Ayrıca ülkemizde *Kıpti* kelimesi de çok yaygın bir şekilde kullanılmaktadır (Özkan, 2000: 4; Oprişan, 2002). Kıpti, Mısırlı anlamına gelmektedir. Osmanlı döneminde *çingane* şeklinde ifade edilen Çingener/Romanlar, Mısırlı oldukları düşüncesiyle, Kıpti adıyla anılmış (Çelik, 2004: 1) ve bu tabir günümüze kadar gelmiştir.⁴⁷ Bulgaristan'dan gelerek Kayseri, Osmaniye, Adana, Sakarya ve Çorum illerinde yerleşen Çingener için *Haymantos* tabiri kullanılmaktadır. Erzurum il sınırları içinde yaşayan bir grup *Şıhbızınlı* ismiyle anılırken, Yugoslavya, Yunanistan, Bulgaristan gibi Avrupa ülkelerinden gelerek Trakya yöresinde yoğunlukta bulunan Çingener için doğrudan *Roman* tabiri kullanılmaktadır (Özkan, 2000: 31). Buradan da görüleceği üzere Roman tabiri aslında Türkiye'de uluslararası kullanımından bağımsız olarak zaten var olan ve özellikle Trakya bölgesinde yaşayan Çingeneri niteleyen bir kavramdır. Ancak bu çalışmada Çingene kelimesiyle birlikte kullanılan Roman kelimesi bu kullanımından bağımsız olarak tüm Çingeneri kapsar şekilde ve Çingene kelimesiyle birlikte kullanılmıştır.

⁴⁷ Osmanlı Devleti'nde Çingene ve Kıpti tabiri aynı amaca hizmet eden bir kelime olarak görülmekte, her ikisi de aynı anlamda kullanılmaktadır (Altınöz, 2007: 14).

Avrupa Çingeneri/Romanları ile kültür, dil ve ekonomik özellikler paylaşan bir grup olan Türkiye Çingeneri/Romanları arasında, çoğu meslekleriyle tanımlanan birçok alt grup mevcuttur (Marsh, 2008b: 22). Türkiye'nin Çingene/Roman nüfusu, Türkiye'nin farklı bölgelerinde yaşayan (aynı zamanda üç ana *dilsel grup* olan)⁴⁸ Rom, Dom ve Lom şeklinde isimlendirilen gruplardan oluşmaktadır (Kolukırık, 2008: 145). Bu gruplardan her biri farklı bir kültürü yaşatmakta ve bir kısmı çoktan kaybedilmiş geleneksel meslek ve zanaatları sürdürmektedir (Marsh, 2008a: 18).

Lozan anlaşmasıyla Türkiye'ye gelen ve Türkiye'nin batı bölgelerinde yaşayan Romlar en fazla bilinen Çingene/Roman gruplarıdır. Bu gruptakilerin eğitim düzeyi diğer gruptakilere oranla nisbeten daha yüksektir ve *gacolarla* kurmuş oldukları sosyal ve ekonomik ilişkiler diğer gruptakilere oranla daha fazladır (Kolukırık, 2008: 149-150). *Domlar*, Ortadoğu'daki Dom Çingenerinin/Romanlarının bir koludur ve Ermeni tarihçilerine göre Türk topraklarının güneydoğusuna (Diyarbakır, Mardin, Antakya) 11. yüzyılın başlarında gelmişlerdir. Günümüzde Türkiye'nin güney ve doğu bölgelerinde çoğunlukla göçebe olarak yaşamakta ve esas olarak davul ve zurna çalarak müzisyenlikle hayatlarını kazanmaktadırlar (Marsh, 2008b: 22). Dom gruplarının en önemli özelliklerinden biri Kürt kültürü ile çok yakın ilişki içinde olmalarıdır (Kolukırık, 2008:150). Kendi dilleri olan Domari (Domca) yanında Kürtçe, Zazaca ve Türkçe de konuşmaktadırlar. Poşa olarak da tabir edilen *Lomların* kökenleri ise son derece belirsizdir (Marsh, 2008b: 22-23). Poşalar özellikle yerleşik yaşamı seçen Çingener/Romanlardır. Ancak Poşalar Çingene/Roman tanımlamasını kabul etmemektedir (Erkul, 1998: 24-25). Kendilerini Orta Asya'dan ve Ermenistan gelen gruplar olarak tanımlamaktadırlar (Kolukırık, 2008: 150). Yine de 11. yüzyılda Çingenerden/Romanlardan ayrılan ve batıya doğru ilerlemek yerine

⁴⁸ Kuşkusuz Çingene toplumunda da alt gruplar ile onların kullandıkları lehçe arasında karşılıklı bir ilişki vardır. Doğal olarak her zaman kullandıkları dil ya da lehçe kendilerini diğer Çingene toplumlarından ayırarak kendilerine ve kendi kimliklerine özgü bir tanımlama sunmaktadır (Marushiakova ve Popov, 2001: 424).

Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Anadolu'nun doğusunda kalmış bir grup olmaları muhtemeldir. Kuzey doğu ve Karadeniz bölgesinde küçük gruplar halinde yaşayan Lomların çoğunluğu yerleşiktir ve tarımla uğraşmaktadırlar. Bazıları ana dilleri olan Lomavren'i konuşmayı ve müzisyenlik geleneğini sürdürmektedir. Belli bir meslek sahibi olanları ise Türkiye'deki mevki sahibi çok sayıda Çingenenin/Romanın yaptığı gibi etnik kökenlerini saklamaktadır (Marsh, 2008b: 23).⁴⁹

Dilsel farklılıklar da Türkiye'deki Çingene/Roman gruplarının ne derecede çeşitli olduklarını göstermektedir (Marsh, 2008a: 18). Türkiye Çingenelerine/Romanlarına dilsel açıdan bakıldığında son derece karmaşık bir tablo ortaya çıkmaktadır. Anadilin kullanımı Ankara bölgesinde azalmaktadır. Ancak karmaşa, Domlar arasındaki dilsel beceri seviyesinin çok yüksek olduğu, Türkiye'nin doğu bölgelerinde bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Türkiye'nin güneydoğusunda Domca, Kürtçe ve Arapçanın karışımından oluşan bir dilin varlığı belgelenmiştir. Lomların ana dili kullanma boyutları henüz bilinmemektedir (Marsh, 2008b: 26). Anadolu'daki gezgin Çingene/Roman gruplar arasında dilin asimilasyona uğradığı görülmektedir. Romanide bulunan kelimeler Kürtçe, Türkçe ve Farsça ile birlikte kullanılmakta, bazen de bu bileşimlere ön ve arka ekler de katılarak gizli diller meydana getirilmektedir. Türkiye'nin doğusundaki Poşalar tarafından konuşulan, Ermenicenin Çingene/Roman lehçesi bunlardan ayrıdır ve bir Trakya lehçesi ise Samsun'da hala konuşulmaktadır (Andrews, 1992: 196).

Sonuç olarak Türkiye'deki Çingenelerin/Romanların kullandıkları dil, kabile ve nüfus göstergelerine ilişkin yeterli sayıda kanıt ve çalışma olmadığını belirtmek gerekir (Kolukırcık, 2006: 4). Fakat Türkiye'deki Çingenelere ait en önemli özellik, kimliklerin çeşitliliğidir. Bu durum Avrupa'da yaygınlaşan ve son yıllardaki Çingene/Roman aktivizminden türeyen siyasi hareketin temelindeki birleşmiş Çingene/Roman kimliği anlayışından farklıdır.

⁴⁹ Bu konuda bkz: Aksu, 2006.

Marsh'a göre Türkiye'deki Çingenerin/Romanların kimliklerinin karmaşıklığı, daha detaylı biçimde incelenmesi gereken bir konudur. Örneğin Türkiye'nin doğusundaki farklı Çingene/Roman grupları yeterince tanınmamaktadır; Türkiye'deki Dom ve Lom topluluklarına ait bilgiler, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyıl başı tarihli *Journal of the Gypsy Lore Society*'nin Notlar ve Sorular bölümünde yer alan kısa atıflardan ibarettir (2008b:22).

2.4.2. Türkiye'deki Çingenerin/Romanların Yurttaşlık Statüleri

Türkiye'de yaşayan Çingenerin/Romanların yurttaşlık statüsünü anlayabilmek için, Osmanlı İmparatorluğu döneminden günümüze kadar geçen süreçte yaşanan gelişmelere değinmekte yarar vardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Çingenerin/Romanların nasıl bir yurttaşlık statüsüne sahip oldukları çok sorulmuş bir soru olmakla birlikte bunun basit bir yanıtı bulunmamaktadır. Bu durum, Çingenerin/Romanların İmparatorluğun bütün toplumsal ve idari yapısı içinde özgün bir yer edinmiş olmaları nedeniyle karmaşık bir mesele olarak görülmektedir (Oprişan, 2002; Marushiakova ve Popov, 2006: 55). Fakat genel olarak Çingenerin/Romanların Osmanlı'da nasıl bir yurttaşlık statüsüne sahip olduğu sorusuna verilecek en net yanıt; *Çingenerin/Romanların Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olmayan her yurttaşının haklarına sahip ve özgür olduklarıdır*. Çingenerin/Romanların göçebelğe dayalı hayatlarını değiştirmek için arada sırada yapılan girişimlerin dışında⁵⁰, özgür olanların istedikleri gibi hareket etmiş oldukları düşünülmektedir (Fraser, 2005: 156–157).

Osmanlı İmparatorluğu 17. yüzyılda en geniş sınırlarına ulaşmışken Avrupa'daki Çingene/Roman nüfusunun büyük çoğunluğu (kıtadaki toplam nüfusun yaklaşık yüzde onuyla kıyaslanınca), Osmanlı egemenliği altında

⁵⁰ Örneğin Sultan IV. Murat'ın göçebe Çingeneri/Romanları yerleşik bir hayata geçirmek için çok çaba gösterdiği ifade edilmektedir (Halliday, 1922: 167).

yaşamıştır. Bu dönemde Çingeneri/Romanları konu alan fermanlar genellikle düzen ya da vergiyle ilgili olmuştur (Fraser, 2005: 153-154).⁵¹ Osmanlı'da Çingenerlere/Romanlara karşı açıkça farklı bir vergilendirme politikası uygulanmış ve fakat Çingenerler/Romanlar Osmanlı toplumunun yasal bir parçası ve devlet gelirlerinin istikrarlı bir kaynağı olarak görülmüşlerdir (Ginio, 2004: 141).

Osmanlı'da Çingenerler/Romanlar ne mümin ne de reaya olarak kabul edilmiştir. Her iki grup içinde de yer almayan Çingenerler/Romanlar, ancak etnik kökenlerine göre ayırt edilebilmiştir (Marushiakova ve Popov, 2006: 55). Aslında, Çingenerler/Romanlar Osmanlı'nın Balkanlardaki nüfusu içinde yer alan marjinal bir grup olarak görülmüştür. Müslüman ya da Hıristiyan olmalarından bağımsız olarak, bazı ortak özellikleri paylaşan farklı bir grup olarak kategorize edilmişlerdir (Ginio, 2004: 141). Osmanlı'da Çingenerlerin/Romanların durumu Yahudilere gösterilen tutuma bir derece benzemekle birlikte, Osmanlı İmparatorluğu kanunları açısından nadir rastlanan bir durumdur. Buna karşın Müslüman ve Hıristiyan Çingenerler/Romanlar arasında ne vergilendirme, ne de toplumsal statü bakımından büyük bir ayırım yapılmadığı görülmüştür (Marushiakova ve Popov, 2006: 55). Sadece onlara tahsis edilmiş özel bir kişisel vergi, kelle vergisi (poll tax) ödemek zorunda kalmışlardır (Ginio, 2004: 141).

Hıristiyan Avrupa'nın tersine, 18. yüzyılda Osmanlı Çingenerleri/Romanları ne merkezi hükümet tarafından ne de kendilerini çevreleyen toplum tarafından sürekli bir baskı ya da zulme uğramamışlardır.

⁵¹ Örneğin Fraser'e göre II.Selim 1574'te bir fermanla Bosna'daki madenlerde çalışan Çingenerlerin bazı vergilerden muaf olacağını ve her elli kişilik grubun bir reis seçebileceğini duyurmuştur. Endüstride önemli bir role sahip oldukları açıktır. Sultan I. Ahmed zamanında çıkarılan bir başka ferman da ise Balkanların batısında bulunan tüm Çingenerlerden 1604-5 yılında belirli bir vergi ve para cezasının alınacağı ilan edilmiştir. Yerleşik olup kayıtlara geçirilmiş Çingenerleri de çadırılı göçebeler olup kayıtlarda yer almayanları da kapsayacak şekilde, Müslüman olan her birinden 180 akçe, Hıristiyan olan her birinden de 250 akçe vergi toplanacak, bunu yerine getirmeyenlerden de duruma uygun bir para cezası alınacaktı. Bu fermanın anlaşıldığı kadarıyla göçebelerden büyük bir kısmı hala Hıristiyan idi ve normalde de bu türden vergiler sadece Müslüman olmayanlardan alınırdı. Müslüman Çingenerlerden de alınmasının sebebi, ayınlar ve ahlaki değerlerle ilgili yasalara birçok bakımdan uymadıkları gerekçesiyle hizipçi gözüyle görülmeleriydi (2005: 155).

Çingenerin/Romanların varlığı Osmanlı toplum mozağının bir kısmı ve parçası olarak görülmüştür (Ginio, 2004: 141). Oprışan (2002)'a göre Romanların Osmanlı İmparatorluğunda statüsü kesinlikle aynı zaman diliminde var olmuş Batı Avrupa'daki Romanların statüsünden daha üstündür. Altınöz'e göre ise, "Osmanlı Devletinde diğer topluluklar gibi can, mal, ırz ve namusları güvence altında bulunan Çingener, devletin himayesinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Gelenek ve göreneklerine sıkı sıkıya bağlı bir topluluk olarak Çingenerin/Romanların, göçebelik gibi temel özelliklerini yitirmeden Osmanlı Devletinde yaşadıkları, çok değişik hukuki ve idari uygulamalara rağmen yaşayışlarını terk etmedikleri görülmektedir (2007: 28).

Ancak, Avrupalıların Çingenerlere/Romanlara ilişkin olumsuz düşüncelerinin yaygınlaşması ve Osmanlı oryantlizminin kendi *öteki* söylemini geliştirmesiyle, Çingenerin/Romanların koşulları genel olarak kötüleşmiştir (Marsh, 2008a: 14). Nitekim o döneme ait sicil kayıtları Çingenerin/Romanların devlete karşı yerine getirmesi gereken sorumlulukları yapmaktan kaçınan bir grup olarak damgalandığını göstermektedir. Ayrıca bu dönemde Çingenerlere/Romanlara kolaylıkla bir yerden diğer bir yere hareket edebildikleri için yakalanması zor, ele geçmez ve bundan dolayı şüpheli ve sıkı kontrol altında tutulması gereken bir grup olarak muamele edilmiştir (Ginio, 2004: 141). Öyleki birçok kaynakta, Çingenerin/Romanların gerek Osmanlı ve gerekse yerel halk tarafından değersiz ikinci sınıf bir halk olarak hor görüldükleri ifade edilmektedir (Marushiakova ve Popov, 2006: 55). Avrupalı kaynaklar ve sınırlı sayıda var olan Osmanlı arşivlerinde Çingenerin/Romanların, kabul edilen norm ve kuralların dışında yaşayan inançsız insanlar olarak damgalanmış olduğuna dair kayıtlar vardır. Dahası kaba ve gürültülü davranışları ve kötü edepleri olan insanlar olarak görüldükleri için küçümsenmişlerdir (Ginio, 2004: 141).

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte başlayan yeni dönemde Çingenerin/Romanların yurttaşlık statüsüne bakıldığında söylenebilir ki, modern Türkiye yurttaşlığı, Bulgaristan ve Romanya'nın totaliter rejimlerinden

sonra, Çingener/Romanlar için daha güvenilir bir ortam sunmuş bu nedenle yeni ulus devlete yoğun göçler yaşanmıştır (Marsh, 2008a: 15). Ancak genelde erken Cumhuriyet ideolojisinde belli toplumsal gruplar için çok keskin bir *ötekileştirme* söz konusu olmamakla birlikte zaman zaman Çingenerlere/Romanlara yönelik uç söylemlere rastlanabilmektedir (Altın, 2003: 1). Nitekim Cumhuriyet'in ilk dönemlerindeki ılımlı yaklaşım, 1934 tarihli İskan Kanunu ile Çingenerler için son bulmuş ve Kanununun 4. maddesi gereğince Türk kültürüne bağlı olmayanlar, anarşistler, göçebe Çingenerler, casuslar ve memleket dışına çıkartılmış olanlar, Türkiye'ye 'muhacir' göçmen olarak kabul edilemezler ifadesi benimsenmiştir. Eylül 2006'ya kadar yürürlükte kalan 2510 sayılı Kanun, ayrıca *göçebeler ve gezginci Çingenerlerin, İçişleri Bakanlığının mütalaası alınarak Sağlık ve Sosyal Güvenlik Bakanlığınca uygun görülecek yerlere yerleştirilmelerini* öngörmektedir (Marsh, 2008a: 16).⁵²

Ancak hala varlığını koruyan ayrımcı bir yasa olan, Yabancıların Türkiye'de İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kanun'un 21. maddesinde *Tabiiyetsiz veya yabancı devlet tebaası olan Çingenerlerin ve Türk kültürüne bağlı olmayan yabancı göçebelerin sınır dışı edilmelerine İçişleri Bakanlığı yetkilidir* denmektedir. Bunun yanında Polisin Merasim ve Topluluklardaki Rolüne ve Polis Karakolları Teşkilatlanmasına Dair Talimatname'nin 134/B/a/5 maddesinde, *Esaslı bir mesleği olmayan Çingenerler, önleyici tedbirlere konu olan şüpheli kategorilerinden biri olarak belirtilmiş ve bu ibare de 20.06.2006 tarihli Bakan Onayı ile yürürlükten kaldırılmıştır.*

Yukarıda ifade edilen hukuki düzenlemelerde uzun yıllar var olmuş ya da halen varlığını koruyan ayrımcı ifadeler kuşkusuz Çingene/Roman kökenli yurttaşları rahatsız etmekte ve bu durum kendilerinde eşit yurttaşlık anlayışının zedelendiği hissini yaratmaktadır. Bununla birlikte

⁵² Bu kanun, 2006 yılında 5543 numaralı yeni İskan Kanunu'nun kabulüyle yürürlükten kaldırılmıştır

Çingene/Roman kökenli yurttaşların diğer toplum kesimleriyle kıyaslandığında görece düşük statüleri ve kısıtlı imkanları da bu hissi derinleştirmektedir.

Nitekim Avrupa Birliği Konseyi Irkçılık ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu (ECRI) 2005 yılında yayınladığı Türkiye ile ilgili üçüncü raporunda zayıf durumdaki gruplar arasında saydığı Türkiye'deki Çingenerin/Romanların sosyal alanlardan tümüyle dışlanmış olmaktan kaynaklanan zorluklarla karşılaştıklarını, istihdam, konut ve kamuya açık alanlardan faydalanma konularında ayrımcılığa uğradıklarını ileri sürmektedir. ECRI (2005)'ya göre Türkiye'deki Çingener/Romanlar çoğu kez alternatif konut önerileri sunulmaksızın zorla kovuldukları geçici yerleşim birimlerinde zor koşullarda yaşamaktadırlar. Sağlık hizmetlerinden faydalanmada ve istihdamda bir fırsat eşitsizliği söz konusudur, ama aynı zamanda ebeveynlerin çocuklarını okula yollayamayacak kadar fakir olmaları nedeniyle eğitim hizmetlerinden faydalanmada da bir fırsat eşitsizliği mevcuttur. Bu nedenle ECRI 2001 yılında yayınladığı raporda da Türk yetkililere tavsiye ettiği gibi üçüncü raporda Türk yetkililere Türkiye'deki Çingene/Roman toplumunun durumunu ele alıp, özellikle de hoşgörüsüzlük ve yaşamın çeşitli alanlarındaki ayrımcılıklar açısından karşılaşılabilecekleri sorunları saptayacak araştırmalar yapılmasını tavsiye etmiştir.

European Roma Rights Center (ERRC) ise, Türkiye'deki Çingenerin/Romanların haklarına ilişkin yaptığı değerlendirmede (2009a) Türkiye'deki Çingenerin/Romanların (bazı dini azınlıklar dışında diğer bazı gruplar gibi) Türk hükümeti tarafından azınlık bir grup olarak tanınmadığına vurgu yapmaktadır.⁵³ ERRC (2009a)'ye göre Çingener/Romanlar devlet görevlileri tarafından fiziksel şiddete ve kötü muameleye uğramaktadırlar.⁵⁴

⁵³ Türkiye henüz Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 12. protokolünü imzalamamıştır. İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme'ye Ek 12 Numaralı Protokol: *Yasa ile öngörülmüş olan tüm haklardan yararlanma, cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasi veya diğer kanaatler, ulusal veya sosyal köken, ulusal bir azınlığa mensup olma, servet, doğum veya herhangi bir diğer statü bakımından hiçbir ayrımcılık yapılmadan sağlanır. Hiç kimse, hangisi olursa olsun hiçbir kamu*

ERRC'nin Türkiye'deki Çingenelele/Romanlara ilişkin bir başka değerlendirmesinde (2009b) Türkiye'deki Çingenelele/Romanların sosyal olarak tümüyle dışlanmış olmaktan kaynaklanan ciddi zorluklarla karşılaştığı ifade edilmektedir. ERRC (2009b)'nin bu değerlendirmesine göre Çingenelele/Romanlar istihdam alanında ve kamuya açık alanlardan faydalanmada ayrımcılığa tabi tutulmaktadır. Hatta pek çok şehirde yer alan restoranlarda Çingenelele/Romanlara servis dahi yapılmamaktadır. Bunlarla birlikte ERRC İstanbul'un bazı bölgelerinde yaşayan ortalama 600 Çingenelele/Romanın kişisel belgelerinin olmadığını, çoğunun da isimsiz olduğunu ifade etmiştir.⁵⁵

ERRC araştırmacılarından Tara Bedard, Çingenelele/Romanların Türkiye'deki statülerini araştırmak amacıyla 2003 yılında İstanbul'da kısa süreli bir alan araştırması yapmıştır. Bedard (2003) çalışmadan elde ettiği bulgulardan bir kısmı şöyledir: Türkiye'deki Çingenelele/Romanlar Türk devleti tarafından bir azınlık olarak kabul edilmemektedir. Türkiye'de güçlü bir asimilasyoncu politika vardır, Çingenelele/Romanlar bir azınlık olarak tanınmasa da Çingenelele/Romanlara karşı ayrımcı hükümler içeren yasal düzenlemeler vardır, Türkiye'deki Çingenelele/Romanlar standartların altında ve ötesinde barınma şartlarına sahiptirler, sosyal ve ekonomik şartlar bakımından sıkıntılar yaşamaktadırlar, diğer ülkelerdeki Çingenelele/Romanların statüleri Türkiye'deki Çingenelele/Romanların statülerinden az çok farklı olsa da, problemlerin çoğu aynıdır, Türkiye'de Çingene/Roman sivil toplumu çok zayıftır ve Çingene/Roman meselesine çok az ilgi gösterilmekle birlikte önlemler de yeterli değildir.

makamı tarafından özellikle 1. fıkrada belirtilen gerekçelere dayalı bir ayrıma maruz bırakılmaz şeklindedir (ERRC, 2009a). Burada ifade edilmesi gereken bir başka konu ise ERRC'nin vurguladığından farklı olarak yapılan alan araştırması ve okumalardan da anlaşıldığı üzere Türkiye'de yaşayan Çingene/Roman yurttaşların herhangi bir azınlık taleplerinin olmadığını.

⁵⁴ Türkiye'de Anayasanın 10. maddesi dışında ayrımcılık karşıtı ayrıntılı bir yasal düzenleme bulunmamaktadır (ERRC, 2009a).

⁵⁵ Kolukırık ve Topktaş'a göre Türkiye'de yaşayan yaklaşık bir milyon Çingenelele/Romanın 100 bininin TC kimlik kartları yoktur (2007: 763).

Daha öncede değinildiği üzere, AB'ye üye ve aday ülkelerin, ülkelerindeki Çingene/Roman nüfusun yaşam koşullarını iyileştirmek için harekete geçirdikleri Roman Katılımı Onyılı 2005-2015 (Decade of Roma Inclusion 2005-2015) uluslararası girişimine Türkiye henüz katılmamıştır. Bu nedenle Türkiye'deki Roman Dernekleri Romanların, toplumla bütünleşmesi; eğitim, sağlık, istihdam ve barınma alanlarında yaşadıkları sorunlara adil, demokratik ve kalıcı çözümler üretilmesi yönünde hükümetlerin siyasi irade beyan etmesi ve gerekli adımları ulusal bir program çerçevesinde atması için hükümete çağrıda bulunmuş bu kapsamda ERRC ve EDROM Türkiye Hükümeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'a ithafen yazdıkları mektubu (EK-1) göndermişlerdir.

Genel olarak bakıldığında Çingenerin/Romanların sosyal, kültürel ve eğitimle ilgili konulardaki durumlarının Türkiye'nin Avrupa Birliği ile yaptığı müzakerelerde önemli bir yer işgal etmediği görülmektedir. Bunda Çingene/Roman dernek ve örgütlerinin Avrupa ülkeleri ile kıyaslandığında yetersiz olması önemli bir etkidir. Ancak ilk adım geçen yıllarda atılmış ve dernekleşme konusunda Türkiye'de önemli gelişmeler yaşanmıştır (Benninghaus, 2006: 214). Geçtiğimiz 10 yıl içinde Türkiyeli Çingenerin/Romanların Türkiye Cumhuriyeti yurttaşları olmaktan kaynaklı Anayasal haklarını kullanarak pek çok şehir ve ilçede dernekler kurarak örgütlendikleri görülmektedir.⁵⁶ Türkiye'deki Çingene/Roman dernekleri, Çingenerlere/Romanlara yönelik yasalarda varolan ayrımcı uygulamaların kaldırılmasından toplumda Çingenerlere/Romanlara karşı olan olumsuz önyargıların azaltılmasına ve Çingene/Roman kültürünün yaşatılmasına kadar bir çok konuda önemli bir misyon üstlenmektedirler. Örneğin EDROM'un vizyonu *Romanların eşit vatandaşlık haklarından yararlanabilmeleri sağlamaktır...* Misyonu ise; *Romanların örgütlü yapılarının geliştirilmesine yönelik çalışması kapsamında, ayrımcılık, dışlanma ve toplum*

⁵⁶ Aslında geçmişi 10 yıla dayansa da, Roman hakları hareketi en hararetli dönemini son 3-4 yıllık süreçte yaşamıştır. Roman hareketinin lokomotiflerinden biri olan Edirne Roman Kültürünü Araştırma Geliştirme Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği/EDROM da, AB ile bütünleşme çabalarının canlılığını koruduğu süreçte, Mart 2004 yılında kurulmuştur (Uzpeder, 2008: 112).

tarafından kabul görülmeme gibi haklarına yönelik ihlallerin önlenmesi ve sona erdirilmesine odaklanmış aktivite ve eylemler gerçekleştirmek olarak tanımlanmıştır.

Tüm bunlarla birlikte meselenin toplumsal boyutuna bakıldığında, Türkiye’de Çingenele/Romanlara karşı önyargılı bir tutum sergilenerek toplumun bütününden farklı bir uygulamaya maruz kaldıkları görülmektedir. Arayıcı (2008:244)’ya göre “Adnan Menderes’in 1950’li yıllardaki iktidarı döneminde, Çingenelelerin *esmer vatandaş* olarak anılması ve adlandırılması bu farklı uygulamaların en belirgin örneklerinden birisidir” (Arayıcı, 2008: 244). Türk toplumunda Çingenele/Romanlara yönelik algı ise, onları sosyal hiyerarşinin en altına yerleştirmektedir. Toplumun genelinin, Türkiye’deki Çingenele/Romanlara ilişkin önyargısal kanaatlerin ötesinde pek az bilgisi bulunmaktadır (Gökçen ve Öney, 2008: 130). Nitekim Türkçede Çingene kelimesinin taşıdığı aşağılayıcı, küçük düşürücü ve suçlayıcı tanımlamalar, Çingene isminin kullanırlığını geri plana itebilmektedir. Kolukırık’a göre “edebi eserlerdeki Çingene imgesi ve önyargısı, toplumun aynası ve kollektif bilincin ürünleri olarak değerlendirilebilir” (2005: 58). Bu yaklaşımdan hareketle Kolukırık, Çingeneleleri konu edinen Türkçe edebi eserlerdeki; Ahmet Mithat Efendinin (Letaif-i Rivayat) Çingene, Osman Cemal Kaygılı’nın Çingenele, Melih Cevdet Anday’ın Raziye, Metin Kaçan’ın Ağır Roman eserlerinde ve Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlüğünde kullanılan Çingenelele yönelik ifadeleri belirlemiş ve irdlemiştir (2005: 58-59).⁵⁷

⁵⁷ TDK’nun 1988 Tarihli Türkçe Sözlüğünde Çingene Tanımlamaları: Çingene; (Küçük ç ile) mecazi anlamda cimri, Çingenelik; Mecazi. Arsızca aç gözlülük, cimrilik, Çingeneleşmek; Cimrice davranışlarda bulunmak, Çingene borcu; Tutarı pek önemli olmamakla birlikte ufak ve dağınık borçların bütünü, Çingene çergesi; Derme çatma ve pis bir yer, Çingene düğünü; Gürültülü toplantı, Çingene kavgası; Önemsiz bir sorun üzerine başlayıp gittikçe kızışan, yakası açılmadık küfürlere yol açan kavga, Çingene parası; Bozuk para, ufaklık, Çingene pembesi; Göz alıcı, çığ pembe renk (s. 312). Ancak TDK’nun daha yeni tarihli basımlarında bu tanımlamaların değiştiği görülmektedir. Örneğin 1992 yılı basımında Çingene: Hindistan’dan çıktıkları söylenen, dünyanın çeşitli yerlerinde göçebe olarak yaşayan bir topluluk olarak tanımlanmaktadır.

Kolukirik (2005) yaptığı çalışmanın sonucunda Türk toplumunda Çingenelelere karşı örülmüş pek çok olumsuz önyargının olduğu ifade etmiştir. Kolukirik (2005: 67) temel sorunu aşağıdaki gibi aktarmıştır.

“Önyargı mekanizmalarının ürünü olan sıfatlar, söylenceler ve fıkraların Çingene kimliği ve imgesini sıkıştırması, Çingene olanlar ve olmayanlar arasındaki iletişimi etkilemesidir. Genel perspektif içerisinde düşündüğümüzde Çingeneleler hakkındaki olumsuz imge ve önyargıların özelliği, çoğunlukla buldukları toplumdan farklı olana işaret etmesidir. Tarihsel bağlamda üretilen bu imge ve önyargıların ortak noktası ise Çingenelelerin bir yabancı olarak sunumudur.”

Strand'e göre Çingenelelere/Romanlara karşı küçük düşürücü ve alay edici tanımlamalar, medyada yaygın olarak Çingenelelere/Romanlara karşı geliştirilen olumsuz tasvirlerle perçinlenmektedir. Diğer taraftan pek çok Çingenenin/Romanın pek çok Çingene/Roman olmayan ile paylaştığı ortak sorunlar işsizlik ve fakirlik gibi sosyo-ekonomik düzlemde ortaya çıkmaktadır. Bu durum Çingenelelerin/Romanların neredeyse her zaman en fakir gruplar arasında olduğu ve sosyal hiyerarşinin en altında oldukları gerçeğini yansıtmaktadır (2006: 101). Kolukirik ve Toktaş göre ise “Türkiye’deki Çingeneleler düşük sosyo-ekonomik statü ile birlikte düşük gelir ve eğitim seviyesine sahiptirler ve yaşamlarının her döneminde olumsuz ve ayrımcı eylemlerin öznesi olmaya devam etmektedirler” (2007: 762). Ancak Arayıcı’ya göre her ne kadar Türkiye’de Çingenelelerin toplumsal statüleri düşük ve imajları oldukça olumsuz olarak görülse de Avrupa’da olduğu gibi Türkiye’de Çingeneleler bu kimliği taşıdıklarından dolayı herhangi bir (ırkçı) saldırıya maruz kalmamışlardır (2008: 234).

2.4.3. Türkiye’de Çingeneleler/Romanlar Hakkında Yapılan Uygulamalı Çalışmalar

Türkiye’deki Çingeneleleri/Romanları konu alan çalışmalar sınırlı sayıdadır. Buna karşılık Türkiye’nin her tarafına yayılmış olmaları ve bir kısmının hala göçebe bir hayat sürmesi, diğerlerinin şehirlerin kenar

mahallelerinde kümelenmeleri, toplumda Çingenele/Romanlara yönelik var olan önyargılar ve Çingenele/Romanların sosyo-ekonomik yaşam koşulları başlı başına araştırma ve inceleme konusudur.

Türkiye'deki Çingene/Roman topluluklarıyla ilgili ilk ciddi araştırma girişimi 1860'larda Dr. Alexander G. Paspati ve Hamlin tarafından yapılmıştır. Paspati ve Hamlin özellikle 1860'larda Türkiye'de yaşayan Çingenele/Romanların kendi aralarında konuştukları dili anlamaya ve tanımlamaya çalışmıştır (Paspati ve Hamlin, 1860). Halliday (1922) tarafından yapılan bir başka çalışmada ise Türkiye'de yaşayan göçebe Çingene/Roman grupları ile yarı göçebe Yörüklerin arasındaki ilişkiye değinilmiştir. Levy'in 1952 yılında yaptığı çalışmaya ise İstanbul'da ve özellikle de Sulukule'de yaşayan Çingenele/Romanlar konu edilmiştir.

Ülkemizde Çingenele/Romanlara ilişkin olarak son yıllarda yapılan çalışmaların önemli bir kısmı onların kültürel ve sosyolojik yapısına ilişkindir. Sivas'taki Poşa topluluğunun aile yapısını (Önder, 1992), Poşaların sosyal ve kültürel yapısını (Korkmaz, 1985; Akgül, 2004), Antalya Zeytinköy Romanlarının toplumla bütünleşmelerini (Coşkun, 1998) konu alan çalışmalar bunlara örnek verilebilir. Benzer şekilde Kolukırık (2006), İzmir'de yaşayan Çingenele/Romanlar üzerinde yaptığı bir araştırma ile Türkiye'de yaşayan Çingenele/Romanların sosyolojik bir analizini yapmıştır. Alpman (2004) ise, Trakya bölgesinde yaşayan Çingenele/Romanların yaşam biçimlerini, gelenek ve göreneklerini incelemiştir. Türkiye Çingenele başlıklı çalışmasıyla Özkan (2000), Çingenelelerin sosyo-kültürel özelliklerini yani dillerini, danslarını, ikamet ve seyahat biçimlerini, müziklerini, geleneklerini, göreneklerini ve inançlarına ilişkin yönlerini ele almıştır. Bedard (2003), Türkiye'de yaptığı alan araştırmasında Çingenele/Romanların işsizlik ve sosyal yardım sorunları ile eğitim ve konut koşullarını ele almıştır.

Ülkemizde Çingenele/Romanların etnik kimliği üzerine yapılan çalışmalara da rastlamak mümkündür. Erkul (1998) Sivas il merkezinde

yaşayan Poşaların kentin mevcut yapısıyla olan benzerlikleri ve farklılıklarını değerlendirerek, Poşaların bir alt kültür grubu kimliklerini koruyup korumadıklarını incelemiştir. Bozkurt (2009) ise Poşalar örneğinde etnik kimlik ve toplumsal cinsiyet ilişkisini konu eden bir çalışma yapmıştır. Daha farklı bir bakış açısıyla Çingenerin/Romanların ikamet ve seyahat özgürlüklerini (Aydoğan, 2007) konu alan çalışmalar da yapılmıştır. Ceyhan (2003) Çingene/Roman topluluğunun kimlik oluşumunu, etnik, sınıfsal ve toplumsal cinsiyet boyutu içinde Edirne örneğinde tartışmıştır. Kazgan (1999) Kuştepe Araştırması başlıklı çalışmasında Çingenerin/Romanların yoğun olarak yaşadığı Kuştepe’de İstanbul Bilgi Üniversitesi’nin kurulmasıyla birlikte bölgede, toplumsal ilişkilerde ve mekanda yaşanan değişimi araştırmıştır. Yine Kazgan (2002) aynı bölgede yaşayan gençlerin ihmal edilmişliğini incelemektedir. Bu çalışmada Kazgan, Kuştepe gençliğinin sosyo-ekonomik görünümünü ortaya koyarken, gençlerin kadın ile erkek farklı ve gençlik olgusuna ilişkin algılamaları ve popüler kültürle ilişkilerini incelemiştir. Bu çalışmada ayrıca günümüzde Çingenerin/Romanların sorunları ve Avrupa ülkelerinin onlarla ilgili yasal düzenlemelerine de yer verilmiştir.

Çingenerin/Romanların Türkiye Coğrafyasındaki tarihine yönelik çalışmaların ise Osmanlı İmparatorluğu dönemi kapsadığını görülmektedir. Şerifgil (1981), XVI. Yüzyılda Rumeli Eyaletindeki Çingeneri, Altınöz (1995 ve 2005) ise tarihsel olarak Osmanlı imparatorluğunda Çingenerin yerini, Marushiakova ve Popov (2006) ise Çingenerin Osmanlı İmparatorluğu’ndaki ve Balkanlardaki tarihini ele almışlardır. Aydın (2005) tarafından yapılan çalışmada ise, devlet ve yurttaşlar arasındaki ilişkiler farklı etnik kimlikler üzerinde uygulamalı olarak analiz edilmiştir. Sonuçta farklı etnik gruplara mensup kişilerce yapılan görüşmeler, özellikle 19. ve 20. yüzyıl boyunca başka yerlerden Türkiye’ye göç etmek zorunda kalmış olanların gözünde devletin sığınılan siyasal bir koranak olarak algılandığını ortaya çıkarmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EDİRNE'DE YAŞAYAN ÇİNGENE/ROMAN KÖKENLİ YURTTAŞLARA YÖNELİK ALAN ARAŞTIRMASI

Çalışmanın üçüncü bölümünde Çingene/Roman kökenli yurttaşların Anayasada yer alan hakların kendilerine ne ölçüde sağlandığına ilişkin görüşlerini diğer bir ifadeyle bu konudaki algılarını birinci elden toplanan veri ile belirlemek için Edirne örneğinde yapılan alan çalışmasının sonuçları değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda üçüncü bölümde öncelikle araştırmanın yöntemi açıklanmış, ardından araştırmadan elde edilen veri için yapılan ön test sonuçları ve elde edilen bulguların analiz sonuçları ele alınmıştır.

3.1. Yöntem

Bu çalışmanın genel amacı Çingene/Roman kökenli yurttaşların Türkiye Cumhuriyeti Devleti yurttaşı olmalarından kaynaklanan yurttaşlık hakları ve ödevleri bağlamında devletle olan ilişkilerini analiz etmektir. Bu doğrultuda Çingene/Roman kökenli yurttaşların medeni haklar, siyasal haklar, sosyal ve ekonomik haklar başlığında Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında yer alan her bir hakkın kendilerine ne ölçüde sağlandığına ilişkin görüşleri, diğer bir ifadeyle bu konudaki algıları, anket ve derinlemesine görüşme yöntemi ile tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada ek olarak Çingene/Roman kökenli yurttaşların bu hakların kullanımında herhangi bir ayrımcı uygulamayla karşılaşmışlar mı, varsa ayrımcı uygulamalar karşısında hak arama yolları ve devletten yeni bir hak talepleri ve/veya beklentileri ile yerine getirmekle yükümlü oldukları ödev ve sorumluluklara ilişkin davranış eğilimleri/tutumları da belirlenmeye çalışılmıştır. Tüm bunlarla birlikte Çingene/Roman kökenli yurttaşların sahip oldukları demografik özelliklere göre ayrımcılık ve Anayasada belirtilen hak ve yükümlülükler konularındaki algılarının farklılık gösterip göstermediği de tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmada öncelikle yurttaşlık ve Çingener/Romanlar üzerine yazılmış, ikincil kaynaklar toplanıp incelenmiştir. Ardından, birincil veri toplamak amacıyla, derinlemesine görüşme yöntemi ile güvenilir ve sistematik veri toplamak için geliştirilen anket yöntemi bir arada kullanılmıştır.

Anket yöntemi, sosyal konularda yapılan araştırmaların veri kaynağı olan insandan doğrudan bilgi alma yöntemlerinden biridir. Anket yönteminin yaygın ve sık kullanılması bilinen bir özelliğidir. Bu yöntemin diğer bir özelliği ise esneklik ve çeşitliliğidir. Anket yöntemi ile çok sayıda ve çok çeşitte bilgi toplamak olanaklıdır. Bu yöntem ile cevaplayıcıların tutum ve davranışlarından demografik özelliklerine kadar değişik türde bilgiler elde edebilmek söz konusudur. Anket yönteminin bir diğer önemli özelliği de verilerin daha çabuk ve daha az maliyetle elde edilebilmesidir (Odabaşı, 1999, 82). Bu özelliklerinin yanında anket yöntemi ile nicel ve ana kitleye genellenebilir veri toplanabilmektedir.

Nitel bir görüşme yöntemi olan derinlemesine görüşmede ise görüşülen kişiden konu hakkında derinliğine bilgi edinilmesi amaçlanmaktadır (Arseven, 2001: 133). Derinlemesine görüşme görüşmeci ile görüşülen kişi arasındaki ilişkinin özgür bir biçimde geliştiği görüş ve yargıların kökenine inmeyi sağlayan bir yöntem olduğu için (Tezcan, 2006: 11) bu çalışmada kullanılmıştır.

Bu çalışmada ana kitle Edirne'de yaşayan 18 yaş ve üzerindeki Çingene/Roman kökenli yurttaşlardır. Çalışmanın Edirne ölçeği üzerinden yürütülmek istenmesinin birkaç nedeni bulunmaktadır. Öncelikle Edirne tarihsel olarak Türkiye'nin önemli şehirlerinden biridir ve Türkiye'nin Avrupa'ya açılan kapısıdır. Birçok farklı kültürü bir arada barındıran bu şehir Osmanlı İmparatorluğu döneminde uzun süre başkent olmuştur. I. Dünya Savaşı sonrasında Lozan Anlaşmasına bağlı olarak Balkan ülkelerinden Türkiye'ye yaşanan Çingene/Roman göçünün (Arayıcı, 2008: 235) ilk uğrak yeri yine Edirne'dir. Balkan ülkelerinden göç eden Çingene/Roman

nüfusunun bir kısmı sonraki yıllarda Anadolu'nun değişik şehirlerine Edirne'den göç etmişlerdir. Bugün Türkiye'nin birçok farklı bölgesinde yaşayan Çingenerin/Romanların nüfusa oranla en yoğun olarak yaşadığı illerin başında Edirne gelmektedir. Bununla birlikte Edirne'de yerleşik olan Çingenerin/Romanların kendi kültürlerini yaşatması ve kimliklerini koruması önemli bir tercih noktasıdır. Her yıl geleneksel olarak düzenlenen Kakava Şenlikleri bunun en güzel örneğidir. Hatta 2005 yılındaki Kakava Şenliklerinde Ulaşılabilir Yaşam Derneği ve Edirne Çingene Kültürünü Araştırma Geliştirme Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği'nin işbirliğinde Edirne'de Uluslararası Roman Sempozyumu düzenlenmiştir. Bir başka örnek de 2008 Mayıs'ında yapılan "Çeribaşı Seçimleri"dir. Edirne'de yaşayan Çingene/Roman yurttaşlar kendilerini temsil edecek olan Çeribaşı'nı belirlemek için seçime giderek 18 yıllık Çeribaşılarını değiştirmiş ve kendilerini temsil edecek olan yeni Çeribaşısını seçmişlerdir (Hürriyet, 5 Mayıs 2008).

Öte yandan Edirne'de yaşayan Çingenerin/Romanların örgütlü olması – ki Türkiye'de faaliyet gösteren birkaç Roman kültürünü yaşatma ve geliştirme derneğinden birisi bu ildir – Edirne tercihinde önemli bir kriterdir. EDROM (Edirne Roman Derneği)'la⁵⁸ birlikte başlayan dernekleşme sürecinin başka şehirlerdeki Çingenerlere/Romanlara da öncülük etmesi sonucunda pek çok şehirde Roman dernekleri kurulmaya başlamıştır. Şubat 2006'da birkaç Roman Derneği tek bir çatı altında toplanarak merkezi Edirne'de bulunan Roman Dernekleri Federasyonu'nu (ROMDEF) kurup faaliyetlerini Edirne merkezi üzerinden sürdürmeye başlamıştır. Dolayısıyla Edirne'deki bu örgütlülük düzeyi ve örgütlenme faaliyetleri, bu bölgede yapılacak alan çalışmasının başarılı olmasına katkı sağlayacak önemli bir unsurdur.

⁵⁸ 2004 yılında Edirne Çingene Kültürünü Araştırma, Geliştirme, Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği (EDÇİNKAY) adıyla kurulan dernek, 2006 yılındaki isim değişikliği ile yoluna EDROM (Edirne Roman Derneği) olarak devam etmektedir.

Söz konusu alan araştırması Edirne’de Çingene/Roman nüfusunun yoğun olarak yaşadığı 4 mahallede gerçekleştirilmiştir. Edirne merkezde bulunan bu mahalleler; Menzilahır (Kemikçiler ve Çadırcılar), Umurbey (Küçükpazar ve Çalgıcılar), Çavuşbey (Gazimihal, Süpürgeciler ve Papazoğlu) ve Yıldırım (Kum Mahalle ve Yıldırım Beyazıd) mahalleleridir.

Anket çalışması yüz yüze görüşme tekniği kullanılarak 2009 yılı Mayıs ve Haziran ayı boyunca toplam 415 kişi ile yapılmıştır. Katılımcıların eğitim ve okuryazarlık durumları göz önünde bulundurularak katılımcılardan anket formunu doldurmalarını istemek yerine soruların tek tek okunması yolu seçilmiştir.

Çalışmada kullanılan anket formunda, karma ölçekte ve çoktan seçmeli olarak hazırlanmış yapılandırılmış soruların yanında, açık uçlu sorulara da yer verilmiştir. Anket formunun birinci kısmında katılımcıların yurttaş olmalarından kaynaklı Anayasal haklarını bilip bilmedikleri ve Anayasal haklarının devlet tarafından kendilerine ne ölçüde sağlandığı bir başka deyişle bu konudaki algılarını belirlemeye çalışan ifadeler yer almıştır.⁵⁹ Anketin ikinci kısmında, katılımcıların devlete karşı olan ödev ve sorumluluklarını bilip bilmedikleri ve bu ödev ve sorumluluklara ilişkin davranış eğilimlerini/tutumlarını belirlemeye çalışan ifadeler yer almıştır. Sonrasında katılımcılara devletten yeni bir hak talepleri ve/veya beklentilerinin olup olmadığını belirleyebilmek için açık uçlu bir soru sorulmuştur. Anketin dördüncü kısmında katılımcıların hayatları boyunca devlet kurumlarında bir ayrımcılığa maruz kalıp kalmadıkları, kalmışlarsa nedeni ve bu ayrımcılık karşısında başvurdukları hak arama yollarını

⁵⁹ Söz konusu ifadeler ön görüşmeler sonucunda Anayasada yer alan aşağıdaki haklar doğrultusunda hazırlanmıştır:

(1) **Sosyal ve Ekonomik Haklar:** Eğitim ve Öğrenim Hakkı, Sosyal Güvenlik Hakları, Sağlık hizmetleri ve çevrenin korunması hakkı, Konut Hakkı, Çalışma Hakkı

(2) **Siyasal haklar:** Seçme, seçilme ve siyasi faaliyette bulunma hakları, Kamu hizmetine girme hakkı, Dilekçe Hakkı

(3) **Medeni Haklar:** Kişi dokunulmazlığı, kişinin maddi ve manevi varlığı koruma, Kişi Hürriyeti ve Güvenliği Özel Hayatın Gizliliği ve Korunması, Düşünce ve kanaat hürriyeti, Dini inanç ve kanaat hürriyeti, Hak Arama Hürriyeti, Yerleşme ve seyahat hürriyeti, Dernek kurma hürriyeti

belirlemeye yönelik sorular sorulmuştur. Bunun yanında bu kısımda ayrımcılık ölçeğine ilişkin sorular da yer almıştır. Anketin beşinci kısmında katılımcılara, geçmişten bugüne yurttaşlık haklarındaki gelişmenin yönü ve bu haklara ilişkin gelecekteki beklentilerinin ne olduğu sorulmuştur. Anket formunun son kısmında ise, katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin sorulara yer verilmiştir. Bu kapsamda hazırlanan ve uygulanan anket formu EK-2'de verilmiştir.

Bu büyüklükte bir çalışmada evrenin tamamına ulaşmakta yaşanan zorluklar nedeniyle örneklem seçme yoluna gidilmiştir. Örneklem, belirli kurallara göre, belli bir ana kitleden seçilmiş ve seçildiği ana kitleyi temsil etme yeterliliğine sahip küçük kümedir. Örneklemden elde edilen sonuçlar, istatistiksel bir takım varsayımları sağladığı takdirde ana kitle için genellenebilmektedir. Edirne'de yaşayan Çingene/Roman nüfusuna ilişkin net bir veri elde edilememiştir. Ancak, Edirne'de yaşayan Çingene/Roman nüfusunun 30000 dolayında olduğu ifade edilmektedir.⁶⁰ Bu durumda Edirne'de yaşayan 18 yaş ve üzeri nüfusun 15000 üzerinde olduğu ifade edilebilir.⁶¹ EK-3'te yer alan Örneklem Büyüklüğü Tablosu'na göre %95 güven düzeyinde ana kitlenin 15000 olması durumunda 375 veya 20000 olması durumunda ise 377 örneklem yeterli olmaktadır. Nitekim bu çalışmada 415 tane anket formu elde edilmiştir.

Anket bulgularının böyle hassas ve önemli bir konuda tek başına yeterli ol(a)mayacağı düşünülerek anket yöntemine ek olarak 26 Çingene/Roman kökenli yurttaş ile derinlemesine görüşme yapılmıştır. Anket formuna büyük ölçüde paralel olarak hazırlanan görüşme soruları (EK-4) üzerinden elde edilen sonuçlar, anketlerden elde edilen bulgular ile karşılaştırılarak ilgili konu çerçevesinde tartışılmıştır. Ayrıca, anketlerin doldurulması sürecinde ilave

⁶⁰ EDROM başkanı ile yapılan görüşmede Dernek Başkanı Edirne merkezinde yaşayan Çingene/Roman nüfusunun yaklaşık olarak 25000-30000 dolayında olduğu ifade etmiştir.

⁶¹ DİE tarafından 2000 yılı genel nüfus sayımı sonucunda Türkiye nüfusunun yaklaşık %40'ının 0-18 yaş grubunda yer aldığı belirtilmiştir (Aslan ve Şenol, 2006: 66).

edilen düşünceler ve yapılan gözlemler de çalışmanın son şeklini almasına katkı sağlamıştır.

3.2. Ön testler

Bu kısımda öncelikle anket görüşmelerinden elde edilen verinin istatistiksel testlere uygunluğunu belirlemek için cevaplayıcıların bağımsızlık kontrolü, cevapların tesadüfiliği ve normallik dağılımı ile anket formunda yer alan ölçeklerin güvenilirliğine ilişkin ön testlerin sonuçları değerlendirilmiştir.

3.2.1. Cevapların Bağımsızlık Kontrolü

Katılımcıların Anayasal haklardan ne ölçüde yararlandıklarının tespiti, diğer bir ifadeyle devlet tarafından Anayasal hakların kendilerine sağlanıp sağlanmadığının kendi ağızlarından belirlenmesi için hazırlanan karma ölçekte, katılımcılardan her bir ifadenin *1.Tamamen Sağlıyor 2.Sağlıyor 3.Ne Sağlıyor ne de Sağlamıyor 4.Sağlamıyor 5.Hiç Sağlanmıyor* şeklinde değerlendirmeleri istenmiştir. Benzer şekilde ödev ve sorumluluklar ölçeği ile ayrımcılık ölçeğinde de katılımcılardan karma ölçek olarak hazırlanmış ifadeleri yanıtlamaları istenmiştir. Bu nedenle, katılımcılar tarafından her bir ifadeye verilen cevap alternatiflerinin birbirlerinden ne kadar bağımsız olarak değerlendirdiği belirlenmelidir. Örneğin bir ifadenin karşılığında bulunan *Tamamen Sağlıyor, Sağlıyor, Ne sağlıyor ne de sağlamıyor, Sağlamıyor, Hiç Sağlanmıyor* şeklinde cevap alternatifleri bulunduğu cevaplayıcının bu cevapları ne kadar birbirinden bağımsız olarak değerlendirdiğini bulmak için parametrik olmayan Ki-Kare testi yapılabilir (Kavak, 2008: 225). Bu doğrultuda, anket formunda yer alan ifadeler için hesaplanmış Ki-Kare sonuçları EK-5'da gösterilmiştir.

Sonuçlar, katılımcıların istatistiksel olarak anlamlı biçimde cevap seçeneklerini birbirinden ayırt edebildiğini göstermiştir.

3.2.2. Cevapların Tesadüfiliği ve Normallik Dağılımı

Elde edilen veriye ilişkin olarak istatistiksel analiz yapabilmek için verinin tesadüfiliğine ve normallik dağılımına bakmak gerekmektedir. Bir araştırmada olması istenen, verinin tesadüfi örneklem yöntemiyle toplanmış olmasıdır. Tesadüfilik, verinin birbirine bağlı olmadan tamamen rastgele toplanmış olduğunu ifade eder (Kavak, 2008: 230). Bu amaçla SPSS paket programında RUNS testi yapılmıştır. Verinin tesadüfilik sınavının yanında normal dağılım özelliğinin olup olmadığının da incelenmesi gerekmektedir. Normal dağılım, örneklemden elde edilen sonuçların ana kitleye genelleştirilebilmesi için gerekli bir varsayımdır. Veri normal dağılıma sahip olduğu ölçüde ana kitle için genelleştirilebilir (Kavak, 2008: 229). Bu doğrultuda elde edilen verinin normal dağılıma sahip olup olmadığını belirlemek için SPSS paket programı ile Tek Örneklem Kolmogorov-Smirnov testi yapılmıştır. EK-6'de ve EK-7'de anket çalışmasından elde edilen verinin tesadüfilik ve normallik dağılımı sonuçlarına yer verilmiştir.

Elde edilen sonuçlar verinin genel olarak tesadüfilik ve normal dağılım özelliklerini sağladığını göstermektedir.⁶² Dolayısıyla örneklemden elde edilen verinin tesadüfi olarak toplandığını ve örneklemden elde ettiğimiz sonuçları da ana kitleye genelledebileceğimizi ileri sürebiliriz.

3.2.3. Ölçeklerin Güvenirliliği

Bu çalışmada, Anayasal haklar, ödev ve sorumluluklar ile ayrımcılığa ilişkin ölçekler geliştirilmiştir. Bu nedenle söz konusu ölçeklerin güvenirliliği hesaplanmıştır. Ölçek güvenirliliğinin hesaplanmasında Cronbach Alpha katsayısı kullanılmıştır.

⁶² Burada sadece Anayasal haklara ilişkin ölçekte yer alan “Mahkemede adil ve tarafsız yargılanma imkanı” ifadesinin istatistiksel olarak tesadüfi olduğunu ileri sürmek mümkün değildir.

Her bir ölçeğe ilişkin Cronbach Alpha EK-8'da gösterilmiştir. Kayış (2006: 405)'a göre Cronbach Alpha değeri 0.40 ile 0.60 arasında ise ölçeğin güvenilirliği düşüktür. Buna karşın Cronbach Alpha değeri 0.60 ile 0.80 arasında ise ölçek oldukça güvenilirlerdir. Hair ve diğerlerine (2000: 391) göre ise uygulamada ölçeğin kabul edilebilir Cronbach Alpha değeri 0.60 ve üzeri olduğunda ölçeklerin güvenilirliği söz konusu olabilmektedir. Bu bakımdan çalışmada her bir ölçeğe ilişkin olarak elde edilen güvenilirlik sonuçlarının kabul edilebilir olduğu ileri sürülebilir.

3.3. Bulgular

Elde edilen verinin analizinde ayrıca, örneklemin demografik özelliklerine göre gruplar arasında farklılık olup olup olmadığını belirlemek t-testi, tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ve analizler sonucunda aralarında anlamlı fark bulunan gruplarda Post Hoc Tukey HSD ve LSD testi istatistiksel yöntemleri kullanılmıştır. Farkların hangi gruplardan kaynaklandığı %5 anlamlılık düzeyinde test edilmiştir.

3.3.1. Örneklemin Demografik Özellikleri

Anket çalışmasında yer alan örneklemin demografik özelliklerini görmek amacıyla Tablo 2 hazırlanmıştır. Bu tabloda katılımcıların yaş, eğitim, gelir durumu, cinsiyet, meslek, medeni durum ve Edirne'de yaşama süreleri gibi özelliklerine ilişkin elde edilen sonuçlar verilmiştir.

Tablo 2: Örneklemin Demografik Özellikleri

Yaş	Sıklık	Oran (%)	Eğitim	Sıklık	Oran (%)
18-25	68	16.4	Okur Yazar Değil	129	31.1
26-34	100	24.1	Okur Yazar	51	12.3
35-49	150	36.1	İlkokul	185	44.6
50-64	77	18.6	İlköğretim (Ortaokul)	40	9.6
65-74	17	4.1	Lise	10	2.4
75 ve Üzeri	3	0.7			
			Cinsiyet		
Düzenli Gelir			Erkek	201	48.4
Olanlar	120	28.9	Kadın	214	51.6
Olmayanlar	293	70.6			
Diğer	2	0.5	Meslek		
			Devlet memuru	2	0.5
Aylık Ortalama Gelir			Esnaf	23	5.5
0-500 TL	316	76.1	Ev hanımı	107	25.8
501- 1000 TL	82	19.8	İşçi	25	6.0
1001-1500 TL	11	2.7	İşsiz	56	13.5
1501-2500 TL	4	1.0	Emekli	24	5.8
2501 ve üzeri TL	2	0.5	Serbest Meslek	44	10.6
			Diğer	134	32.3
Edirne'de Yaşama Süresi					
2 Yıldan Az	2	0.4	Medeni Durum		
2-7 Yıl	7	1.7	Evli	335	80.7
8-13 Yıl	4	1.0	Bekar	38	9.2
14 Yıl ve üzeri	402	96.9	Diğer	42	10.1

Tablo 2'deki sonuçlara göre, ankette yer alan katılımcılardan 201'i (%48.4) erkek ve 214'i (% 51.6) kadındır. Katılımcıların 150'si (%36.1) 35-49 yaş aralığındayken, 100'ü (%24.1) 26-34; 77'si (%18.6) 50-64; 68'i (%16.4) 18-25; 17'si (%4.1) 65-74 ve nihayet sadece 3'ü (%0.7) ise 75 ve üzeri yaş grubundadır. Katılımcılardan 335'i (%80.7) evli, 38'i (%9.2) bekar iken, 42'si (%10.1) diğer (dul ve boşanmış) kategorisinde yer almaktadır. Katılımcıların 129'u (%31.1) okuryazar değildir, 51'i (%12.3) okur yazardır. Katılımcıların 185'i (44.6) ilkokul, 40'ı (%9.6) ilköğretim (ortaokul) ve nihayet 10'u (%2.4) lise mezunudur. Ankete katılanlar içerisinde üniversite mezunu bulunmamaktadır. Bu sonuçlardan rahatlıkla anlaşılacağı üzere, örneklem içerisinde yer alan katılımcıların eğitim düzeyleri son derece düşüktür.

Katılımcıların yalnızca %12'lik bir kısmı lise ve ortaokul (ilköğretim) mezunudur. Sadece okuryazar ve ilkokul mezunu olanların toplamı dahi %57 gibi önemli bir orana ulaşmaktadır. Bununla birlikte okuryazar olmayanların oranı (%31) ise hiç azımsanmayacak kadar çoktur.

Gelir düzeyi açısından bakıldığında, katılımcıların 293'nün (%70.6) düzenli bir geliri yoktur. Buna karşın 120'sinin (%28.9) düzenli bir geliri vardır. Sadece 2 kişi (%0.5) diğer kategorisindedir. Diğer kategorisindeki bu 2 kişi sadece yardımlarla geçindiğini ifade etmiştir. Tablodan da anlaşılacağı üzere, katılımcıların büyük çoğunluğunun düzenli bir geliri olmadığı gibi, yaklaşık %76 (316)'sının ortalama geliri 0-500 TL arasındadır. Katılımcılardan 82'si (%19.8) 501–1000 arası; 11'i (%2.7) 1001–1500 arası; 4'ü (%1.0) 1501–2500 arası ve sadece 2'si (%0.5) 2501 ve üzeri bir aylık ortalama gelire sahiptir.

Ankete katılanların 2'si (%0.5) devlet memuru; 23'ü (%5.5) esnaf; 107'si (%25.8) ev hanımı, 25'i (%6.0) işçi, 56'sı (%13.5) işsiz, 24'ü (%5.8) emekli, 44'ü (%10.6) serbest meslek ve 134'ü (%32.3) diğer kategorisindedir. Diğer grubu içerisinde düzenli bir işe sahip olmayan, aslında "işsiz" kategorisinde sayabileceğimiz insanlar yer almaktadır. Bu insanlar, kurbağacılık, çöpçülük, hamalcılık, hurdacılık, mevsimlik tarım işçiliği, merdiven temizliği, kağıt toplayıcılığı, at arabacılığı gibi kayıt dışı geçici işler yapmaktadırlar. O halde, kendini işsiz olarak görenlerin yanında, düzenli işi olmayıp diğer grubunda yer alanların toplamı 190 kişi (%48.5)'dir. Dolayısıyla bu oran bize yaklaşık her iki kişiden birisinin işsiz olduğunu ifade etmektedir. Burada elde edilen çarpıcı bir sonuç da ankete katılan 415 kişiden sadece 2'sinin devlet memuru olmasıdır.

Ankete katılanların 402'si (%96.9) 14 yıl ve daha uzun süreden beri Edirne'de yaşamaktadır. Hatta katılımcıların birçoğu Edirne'de doğup büyüdüklerini ifade etmiştir. Katılımcıların 7'si (%1.7) 2-7 yıldır; 4'ü (%1.0) 8-13 yıldır ve 2'si de (%0.4) 2 yıldan az bir süreden beri Edirne'de

yaşamaktadır. Bu sonuçlara dayalı olarak Edirne’de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşların uzun süre önce yerleşik hayata geçtiklerini ileri sürebiliriz.⁶³

Ülkemizde halen yürürlükte olan 1982 Anayasasının 60. maddesinde “*herkesin, sosyal güvenlik hakkına sahip olduğu*” belirtilmiştir. Bu doğrultuda katılımcılara demografik özelliklerinin yanında sahip oldukları sosyal güvencenin ne olduğu da sorulmuştur. Tablo 3’de katılımcıların sosyal güvencelerine ilişkin elde edilen sonuçlara yer verilmiştir.

Tablo 3: Katılımcıların Sahip Oldukları Sosyal Güvence

Sosyal Güvenlik	Sıklık	Oran (%)
Bağkur	38	9.2
SSK	72	17.3
Emekli Sandığı	9	2.2
Özel Sigorta	3	0.7
Yeşil Kart	260	62.7
Güvencem Yok	29	7.0
Diğer	4	1.0
Toplam	415	100.0

Tablo 3’te görüleceği üzere, katılımcıların 260’ı (%62.7) yeşil karta sahiptir. Katılımcıların 72’si (%17.3) SSK; 38’i (%9.2) Bağkur, 9’u (%2.2) Emekli sandığı ve 3’ü (%0.7) özel sağlık sigortasına sahiptir. 29 kişinin (%7.0) herhangi bir sosyal güvencesi yoktur. 4 kişi (%1.0) diğer kategorisindedir. Diğer kategorisinde yer alanlar işlemlerinin sürmesi nedeniyle geçici süre ile herhangi bir sosyal güvenceden mahrum kaldıklarını ifade etmişlerdir.

Anayasasının 60. maddesinin devamında “*Devlet, bu güvenliği sağlayacak gerekli tedbirleri alır ve teşkilatı kurar*” denmektedir. Bu bağlamda, Edirne’de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşların %7’lik kısmı dışında kalan büyük çoğunluğun bir sosyal güvenceye sahip olduğunu

⁶³ Nitekim anket görüşmeleri sırasında bazı katılımcılar babalarının veya dedelerinin Bulgaristan, Selanik, Yugoslavya gibi yerlerden Edirne’ye göç ettiğini ve Edirne’de yerleştiklerini, bazı akrabalarının ise Edirne’den Türkiye’nin başka yerlere göç ettiklerini ifade etmiştir.

söyleyebiliriz. Yukarıdaki tablodan da görülebileceği üzere Edirne’de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşların %62.7 gibi büyük bir çoğunluğu yeşil kart sahibidir.⁶⁴

3.3.2. Anayasal Haklar

Edirne’de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşların Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmalarından kaynaklanan ve Anayasada yer alan haklarını bilip bilmediklerini, diğer bir ifadeyle Anayasal haklardan ne ölçüde haberdar olduklarını belirlemek için anket formunda katılımcılara ilk olarak bu konuyla ilgili soru sorulmuştur. Elde edilen sonuçlar Tablo 4’ te verilmiştir.

Tablo 4: Anayasada Yer Alan Haklardan En Az Birini Bilenlerin Oranı

İfadeler	Sıklık	Oran (%)
Evet	51	12.3
Hayır	356	85.8
Fikrim Yok	8	1.9
Toplam	415	100.0

Tablo 4’teki sonuçlara göre ankete katılan Çingene/Roman kökenli yurttaşlardan sadece 51’inin (%12,3’ü) Anayasada yer alan haklardan en az birini bildiği görülmektedir. Geriye kalan büyük çoğunluk ise yurttaş olmaktan kaynaklı Anayasal haklarının neler olduğunu hiç bilmemektedir.

Anket görüşmeleri sırasında bazı katılımcılar haklarını bilmediklerini ve bunun gerekçelerini sözlü olarak açıklamaya çalışmışlardır. Aşağıdaki örnek ifadelerden de görüleceği üzere katılımcılar haklarından haberdar olmamalarını cahillik ve yaşam koşulları gibi gerekçelere bağlamışlardır.

“Haklarımızı bilmiyoruz. Bilmediğimiz için haklarımızı arayamıyoruz. Cahillik, bilgisizlik var.” (L.M.)

⁶⁴ Yeşil kart, hiçbir sosyal güvencesi olmayan ve sağlık hizmetleri giderlerini karşılayacak durumda bulunmayan Türk vatandaşlarının bu giderlerinin devlet tarafından karşılanmasına yönelik bir uygulamadır. Yeşil Kart uygulama, usul ve esasları için 3816 sayılı kanuna bakınız.

“Çalışmaktan, iş aramaktan gözümü açamıyorum ki, haklarımı nasıl bileyim ben.”
(G.K.)

Tablo 5: Katılımcıların Bildikleri Anayasal Hakların Dağılımı⁶⁵

Bilinen Haklar	Sıklık	Anayasal hakları bilenler içindeki Oranı	Ana Toplam İçindeki Payı
Sosyal Güvenlik (Emeklilik, yeşil kart)	11	0.216	0.027
Sağlık	9	0.176	0.022
Seçme Seçilme	8	0.157	0.019
İnsan (gibi yaşama) hakkı	6	0.118	0.014
Eğitim	6	0.118	0.014
İş İmkani	5	0.098	0.012
Kadın hakları	5	0.098	0.012
Sosyal Yardım	4	0.078	0.01
Özgürlük	4	0.078	0.01
Çocuk Yardımı	4	0.078	0.01
Yaşama Hakkı	3	0.059	0.007
Konut	2	0.039	0.005
Çalışma hakkı	2	0.039	0.005
Ayrımcılık yapılmaması	2	0.039	0.005
Sosyal Haklar	2	0.039	0.005
Sosyal Faaliyetlerde bulunma	1	0.02	0.002
Devlet işine girme imkanı	1	0.02	0.002
Kıyafet özgürlüğü	1	0.02	0.002
Dilekçe hakkı	1	0.02	0.002
Konuşma özgürlüğü	1	0.02	0.002
Hakkını arama	1	0.02	0.002
Baskı altında yaşamama	1	0.02	0.002
Mahkemeye başvuru	1	0.02	0.002
kadın erkek eşitliği	1	0.02	0.002
İşsizlik Yardımı	1	0.02	0.002
Siyasal Haklar	1	0.02	0.002
<i>Diğer</i>	2	0.039	0.005

Tablo 5'te Çingene/Roman kökenli yurttaşlar tarafından bilinen hakların dağılımı görülmektedir. Anket formunda açık uçlu olarak sorulan bu soru sonuçlarına göre Anayasada yer alan haklardan en az birini bilen 51 kişiden 11'i (%21.6) sosyal güvenliğin kendilerine Anayasal bir hak olarak verildiğini ifade etmiştir. Ankete katılanların diğer bildikleri haklar sırasıyla sağlık, seçme ve seçilme, insan gibi yaşama hakkı, eğitim şeklinde sıralanmaktadır. Burada önemli olan en çok bilinen sosyal güvenlik hakkının bile toplam örneklem (415) içindeki payının ancak %2.7 olmasıdır.

⁶⁵ Burada yer alan ifadeler Anayasada var olduğu şekildedir farklı olarak katılımcıların ağzından çıktığı şekilde ifade edilmiştir.

3.3.2.1. Anayasal Hakların Algılanması

Tablo 6'da Anayasada ifade edilen hakların devlet tarafından Çingene/Roman kökenli yurttaşlara sağlanıp sağlanmadığı, daha açık bir ifadeyle Edirne'de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşların bu konudaki algısı gösterilmektedir. Katılımcılardan her bir ifadeyi 5'li karma ölçek üzerinde değerlendirmeleri istenmiştir. Buna göre; **1.Tamamen Sağlıyor, 2.Sağlıyor, 3.Ne Sağlıyor ne de Sağlamıyor, 4. Sağlamıyor** ve **5.Hiç Sağlanmıyor** anlamına gelmektedir. Bu anlamda tabloya bakıldığında, bir ifade için **üçten büyük** bir değer elde edilmesi, söz konusu hakkın devlet tarafından Çingene/Roman kökenli yurttaşlara yeterince **sağlanmadığı** anlamına gelmektedir. Diğer bir anlatımla söz konusu hakka erişmede Çingene/Roman kökenli yurttaşların zorluklarla karşılaştığı ileri sürülebilecektir. Ters yönde bakıldığında, **üçten küçük** değerlerde, Çingene/Roman kökenli yurttaşların algıları söz konusu hakkın kendilerine yeterince **sağlandığı** şeklindedir. Tam üç değeri ise söz konusu hakkın ne sağlandığı ne de sağlanmadığı anlamına gelmekte yani bir kararsızlık durumuna işaret etmektedir.

Tablo 6'dan da görüldüğü üzere Edirne'de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşlara göre devlet Anayasal görevlerinden biri olan *işsizlere iş bulma imkanı yaratma* işlevini neredeyse hiç yerine getirmemektedir. Nitekim en olumsuz değeri (mean=4.24) bu hak elde etmiştir. Bu sonuç aynı zamanda Çingene/Roman kökenli yurttaşların en önemli sorunlarının başında işsizliğin geldiği anlamına da gelmektedir. Benzer şekilde devletin *işsizlere koruma sağlanması* görevi olumsuz (mean=4.12) bir değer elde edilmiştir ki bu yoğun bir işsizlik sorunu ile karşı karşıya olan Çingene/Roman kökenli yurttaşların işsiz kaldıklarında da devlet korumasından yararlanamadıkları ve/veya bu hakka ulaşamadıkları anlamına gelmektedir. Bu iki güçlü ifadeyi yine istihdam ile ilgili olan *devlet işine girme imkanı* takip etmektedir. Çingene/Roman kökenli yurttaşlar

devletin kendilerine yeterli düzeyde *devletin işine girme imkanı* (mean=3,50) yaratmadığını düşünmektedirler.

Tablo 6: Katılımcıların Anayasal Haklara İlişkin Algıları

Anayasal Haklara İlişkin Ölçek	Ortalama	Standart Sapma	Ölçek				
			1	2	3	4	5
Eğitim ve öğrenim imkanı	3.048	1.391					
İsteddiğiniz alanda çalışma özgürlüğü	3.339	1.16					
İşsiz kaldığımızda koruma (işsizlere işsizlik yardımı)	4.12	.862					
Sağlıklı bir çevrede yaşama imkanı	3.481	1.225					
Sosyal güvenlik	1.371	1.073					
Oturulabilir ve yaşanabilir konut imkanı	3.489	1.246					
(Sizce) İşsizlere iş bulma imkanı	4.248	.821					
Tıbbi malzeme ve ilaç	2.147	1.12					
Sağlık hizmeti	1.884	1.153					
(Sizce) Yaşlılara ve sakatlara koruma	2.657	1.18					
Hiçbir baskı altında kalmadan özgürce yaşama imkanı	2.212	1.207					
Düşüncelerinizi serbestçe açıklama imkanı	2.38	1.29					
İnançlarınızı dilediğiniz gibi yaşama imkanı	1.99	1.175					
Mahkemede adil ve tarafsız yargılanma imkanı	2.795	1.185					
İsteddiğiniz yerde yerleşme (yaşama) özgürlüğü	2.539	1.303					
İsteddiğiniz yere seyahat etme özgürlüğü	2.308	1.23					
Kötü muamele yapılmamasını (engelliyor mu)	2.375	1.156					
Serbestçe mahkemeye başvuru imkanı	1.973	.991					
Önceden izin almaksızın dernek kurma imkanı	2.983	.899					
Seçimlerde oy kullanma imkanı	1.438	.67					
Seçimlerde aday olma imkanı	2.25	1.231					
Devlet işine girme imkanı	3.503	1.231					
Dilek ve şikayetleriniz için yetkili makamlara başvurma imkanı	2.233	1.21					
Serbestçe bir siyasi partiye girme ve partiden ayrılma imkanı	2.284	1.249					
Sizi ilgilendiren siyasi kararlara katılma imkanı	3.327	1.288					

İş ve işsizlik yardımlarına ilişkin sorunların hemen ardından Çingene/Roman kökenli yurttaşların ulaşamadıkları ve/veya yararlanamadıkları en önemli iki Anayasal hak konut ve sağlıklı çevre ile ilgilidir. Buna göre Çingene/Roman kökenli yurttaşlar genel olarak oturulabilir

ve yaşanabilir konut (mean=3,48) ve sağlıklı bir çevrede yaşama (mean=3,48) imkanlarına sahip olmadıklarını ileri sürmektedirler.

Bu sorunlara ek olarak anket sonuçlarına göre Edirne’de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşlar, devletin kendilerine istedikleri alanda *çalışma özgürlüğü sağlamadığını* (mean=3,33) ve kendileri ile ilgili *siyasal kararlara katılmadıklarını* (mean=3,32) ifade etmişlerdir. Katılımcılar sadece seçim dönemlerinde hatırlandıklarını dile getirmişlerdir.

Devletin sağladığı *eğitim imkanları* (mean=3.04) nispeten olumsuz bir değer almıştır. Buna göre Çingene/Roman kökenli yurttaşlar –kısmen de olsa- devletin kendilerine yeteri kadar eğitim imkanı sağlamadığını ifade etmişlerdir. Bu konu ile ilgili olarak katılımcılar Çingene/Roman çocuklar arasında düşük olan okullaşma oranının niteliksiz eğitim ve ayrımcı uygulamalar nedeniyle daha da düştüğünü ifade etmektedirler.

Yukarıda sıralanan ve Anayasa maddelerini temsil eden ifadeler dışında Çingene/Roman kökenli yurttaşlar ankette sorulan her bir Anayasal hakkın devlet tarafından kendilerine sağlandığı ifade etmişlerdir. Bu kısımda, devlet tarafından yeteri kadar sağlandığına inanılan Anayasal hakların başında, *sosyal güvenlik* (mean=1.37) gelmektedir. Bunun nedeni başka bir sosyal güvencesi olmayan hemen her Çingene/Roman kökenli yurttaşın yeşil kart sahibi olmasıdır. Nitekim, ankete katılan Çingene/Roman kökenli yurttaşlar sosyal güvenlik hakkına paralel olarak devletin sağlamış olduğu *sağlık hizmetlerinden* (mean=1.88) de yeteri kadar faydalandıklarını ifade etmişlerdir. Dolayısıyla Edirne’de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşlar sosyal güvenlik ve sağlık hizmetleri konusunda son derece olumlu bir algıya sahiptirler. Öte yandan genel olarak Edirne’de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşlar devletin sosyal güvenlik şemsiyesi altında bulunan *yaşlılara ve sakatlara sağladığı korumanın* (mean=2,65) da yeterli olduğunu düşünmektedirler.

Sosyal güvenliğe ve sağlık hizmetlerine ek olarak Çingene/Roman kökenli yurttaşlar, genel olarak seçimlerde *hiçbir baskı altında kalmadan oy kullanabildiklerini* (mean=1,43) ifade etmişlerdir. Buradan hareketle Edirne'de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşların seçme haklarını rahatlıkla kullandıkları ileri sürülebilir. Buna karşın Edirne'de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşlar *seçimlerde aday olma imkanı* (mean=2,25) konusunda oy kullanma imkanına oranla daha olumsuz bir algı içerisindedirler.

Devletin Çingene/Roman kökenli yurttaşlara kötü muamele yapılmasını engellemesi ile ilgili ifadenin ortalama değeri 2.37'dir. Buna göre Edirne'de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşlar genel olarak kötü muamele ile karşılaşmamaktadırlar.

Edirne'de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşlar devletin serbestçe mahkemelere başvurma (mean=1.97) ve adil ve tarafsız yargılanma imkanı sağladığını (mean=2.79) ifade etmişlerdir. Bunların yanında katılımcılar *dilek ve şikayetleri için yetkili makamlara başvurmada* (mean=2,23) herhangi bir zorluk ile karşılaşmadıklarını belirtmişlerdir.

Edirne'de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşlar devletin kendilerine *inançlarını dileği gibi yaşama* (mean=1.99) ve *hiçbir baskı altında kalmadan özgürce yaşama imkanı* (mean=2.21) sağladığını düşünmektedirler. Ayrıca Edirne'de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşlar genel olarak *düşünce ve kanaat hürriyetine* (mean=2,38) sahip olduklarını ifade etmişlerdir.

Anayasada ifade edilen seyahat (mean=2.35) ve yerleşme (mean=2.53). özgürlüğüne ilişkin olarak katılımcılar algısı, bu hakların kendilerine sağlandığı yönündedir. Edirne'de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşlara göre istedikleri yere seyahat ve istedikleri yerde yerleşme özgürlüğü devlet tarafından kendilerine sağlanmaktadır.

Önceden izin almaksızın dernek kurma hakkı da Edirne’de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşlar için devlet tarafından kendilerine sağlanan bir hak olarak algılanmaktadır (mean=2.98). Buna göre Edirne’de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşlar bu hakka erişmekte (özellikle günümüzde) herhangi bir engelle karşılaşmamaktadırlar.

3.3.3. Ödev ve Sorumluluklar

Çalışmanın bu kısmında Edirne’de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşların devlete karşı yerine getirmekle yükümlü oldukları ödev ve sorumlulukları bilip bilmedikleri ve bunun yanında bildikleri ödev ve sorumlulukların neler olduğunu belirlenmeye yönelik sorulardan elde edilen sonuçlar değerlendirilmiştir.

Aşağıdaki Tablo 7’de Edirne’de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşların devlete karşı yerine getirmekle yükümlü olduğu sorumluluk ve ödevlerin en az birinin bilinme oranı verilmiştir

Tablo 7: Anayasa’da Yer Alan Ödev ve Sorumluluklardan En Az Birini Bilenlerin Oranı

İfadeler	Sıklık	Oran (%)
Evet	87	21.0
Hayır	316	76.1
Fikrim Yok	12	2.9
Toplam	415	100.0

Tabloda 7’de yer alan sonuçlara göre ankete katılan Çingene/Roman kökenli yurttaşların 87’si (%21’i) devlete karşı yerine getirmekle yükümlü oldukları sorumluluk ve ödevlerin en az birisini bilmektedir. Buna karşın geriye kalan büyük bir oran (%79) devlete karşı yerine getirmesi gereken sorumluluklarını ve ödevlerini bilmemektedir. Ancak burada ifade etmek gerekir ki ödev ve sorumlulukların bilinme düzeyi (%21) Anayasal hakların bilinme düzeyinden (%12.3) nispeten daha yüksektir.

Tablo 8’de Edirne’de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşlardan devlete karşı yerine getirmekle yükümlü oldukları ödev ve sorumlulukları bilenlerin (87 kişi) bildikleri ödev ve sorumluluklara ilişkin dağılım verilmiştir.

Tablo 8: Anayasa’da Yer Alan Ödev ve Sorumlulukların Bilinme Oranları

Bilinen Ödev ve Sorumluluklar	Sıklık	Bilenler İçindeki Payı	Ana Toplam İçindeki Payı
Vergi vermek	44	0.506	0.106
Yasalara ve kurallara uymak	22	0.253	0.053
Askerlik	13	0.149	0.031
Çevreyi korumak	8	0.092	0.019
Oy kullanmak	6	0.069	0.014
<i>Diğer</i> ⁶⁶	13	0,149	0.031

Tablo 8’den açıkça görüleceği üzere, Edirne’de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşlar arasında devlete karşı yerine getirmekle yükümlü olunan sorumluluklar içinde en çok bilineni vergi vermektir. Ödev ve sorumlulukların en az birini bilen 87 katılımcının yarısından fazlası (%50.6) *vergi vermenin* bir ödev ve sorumluluk olduğunu ifade etmiştir. Ancak bu oranın **toplam katılımcı içindeki payı** %10’dur. Buna göre Edirne’deki Çingene/Roman kökenli yurttaşların sadece %10’luk bir kısmı vergi vermenin bir sorumluluk ve ödev olduğunu ifade etmiştir. Vergi vermeyi sırasıyla yasalara ve kurallara uymak, askerlik ve çevreyi korumak izlemiştir.

Çingene/Roman kökenli yurttaşların ödev ve sorumluluklarına ilişkin davranış eğilimlerini/tutumlarını belirlemek için Tablo 9’da yer alan her bir ifade katılımcılara 5’li ölçekte sorulmuştur. Buna göre **1. Kesinlikle katılıyorum 2. Katılıyorum 3. Ne Katılıyorum Ne de Katılmıyorum 4. Katılmıyorum 5. Kesinlikle Katılmıyorum** anlamına gelmektedir. Tablo 9’da her bir ifadeye verilen yanıtların ortalama değeri verilmektedir. Bu anlamda bir ifade için üçten büyük bir değer elde edilmesi halinde Çingene/Roman

⁶⁶ Tabloda yer alan diğer seçeneğinde, katılımcıların ödev ve sorumluluk olarak gördükleri devlete karşı saygılı olmak, elektrik ve su faturası ödemek gibi ifadeler yer almaktadır.

kökenli yurttaşların söz konusu ödev ve sorumluluğa karşı olumsuz bir tutum/davranış eğilimi içinde olduğunu, üçten küçük değerlerde ise söz konusu ödev ve sorumluluğa karşı olumlu bir tutum/davranış eğilimi içinde olduklarını ileri sürmek mümkün olacaktır. Bir ifade için ortalama olarak üç değerinin elde edilmesi durumunda ise Çingene/Roman kökenli yurttaşların olumlu ya da olumsuz bir tutum/davranış eğilimi içinde olduklarını ileri sürmek mümkün olmayacaktır.

Tablo 9: Katılımcıların Ödev ve Sorumluluklara İlişkin Davranış Eğilimleri/Tutumları

Ödev ve Sorumluluklara İlişkin Ölçek	Ortalama	Standart Sapma	Ölçek				
			1	2	3	4	5
Çalışmak devlete karşı ödevimdir	2.1349	1.20230					
Bir gelirim varsa vergi ederim	1.5614	.79276					
İhtiyaç olduğunda askerlik hizmetine katılırım	1.5928	.92754					
Yasalara ve kurallara uyarım	1.7976	.91814					
Her seçimde oy kullanırım	1.3904	.69289					
Çevrenin kirlenmesini önlerim	1.7373	.78076					

Tablo 9'da yer alan sonuçlara göre Edirne'de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşlar genel olarak devlete karşı yerine getirmekle yükümlü oldukları ödev ve sorumluluklarına ilişkin olumlu bir tutum/davranış eğilimi içerisinde oldukları görülmüştür. Bu tabloya göre en olumlu tutum/davranış eğilimi oy verme yükümlülüğünde görülmüştür. Bunu sırasıyla vergi vermek, askerlik hizmetine katılmak, çevrenin kirlenmesini önlemek, yasalara ve kurallara uymak ve son olarak çalışma ödevi takip etmektedir.

Bu sonuçlara rağmen ankete katılanlar arasında ödev ve sorumluluklara ilişkin eleştirel bakışını sözlü olarak ifade edenler de olmuştur. Katılımcılardan Ü.Ö'nin aşağıda yer alan sözleri ödev ve sorumluluklara yönelik bu eleştirileri özetler niteliktedir.

“Devlet olarak bana haklarımı kullandırmıyorsan, ayırım yapıyorsan, beni neden askere alıyorsun, neden benden vergi alıyorsun?” (Ü.Ö.)

3.3.4. Devletten Yeni Bir Hak Talepleri ve/veya Beklentileri

Anket çalışmasında katılımcılara mevcut Anayasal haklara ek olarak devletten yeni bir hak talepleri ve/veya beklentileri olup olmadığı sorulmuştur. Tablo 10’da devletten yeni bir hak talebi ve/veya beklentisi olan katılımcıların oranı verilmiştir.

Tablo 10: Devletten Yeni Bir Hak Talebi ve/veya Beklentisi Olanların Oranı

İfadeler	Sıklık	Oran (%)
Evet	352	84.8
Hayır	59	14.2
Fikrim Yok	4	1.0
Toplam	415	100.0

Tablo 10’da yer alan sonuçlara göre katılımcılardan 352’si (%84,8’i) devletten yeni bir hak talebi ve/veya beklentisi olduğunu ifade etmiştir. Devletten bu yönde beklentileri ve/veya talepleri olanlara beklentilerinin ve/veya taleplerinin neler olduğu herhangi bir yönlendirmeden kaçınmak için açık uçlu soru ile sorulmuştur. Bu doğrultuda elde edilen sonuçlar Tablo 11’de gösterilmiştir.

Tablo 11’de yer alan yanıtların dağılımından da görüleceği üzere çalışmanın yapıldığı yıl (2009) kapsamında yaşanan ekonomik krize de paralel olarak devletten beklentileri olanların %60’nın beklentisi devletin iş imkanlarını artırması ve yeni iş alanları açması yönünde olmuştur. Bu tür beklentileri bulunan kişilerin toplam içindeki payı ise %52 dolayındadır. İş imkanına ek olarak öncelikli beklentiler arasında konut ve yardımlar gelmektedir. Ayrıca, devletten bir beklentisi olduğunu ifade edenlerin yaklaşık %6.5’i devletin ayrımcılık yapmamasını ve toplumda var olan (var olduğunu

düşündükleri) Çingener/Romanlar hakkındaki olumsuz önyargının kaldırılması için girişimde bulunmasını talep etmiştir.

Tablo 11: Devletten Yeni Bir Hak Talebi ve/veya Beklentisi Olanların Taleplerinin ve/veya Beklentilerinin Dağılımı

	Sıklık	Hak Talebinde Bulunanlar İçindeki Payı	Ana Toplam İçindeki Payı
Kendileri ya da yakınları için iş imkanı	214	0,608	0,516
Konut imkanı	65	0,185	0,157
Yoksulluk yardımı	54	0,153	0,130
Devlet ayrımcılık yapmaması ve Çingene/Romanler hakkındaki olumsuz önyargıları kırması	23	0,065	0,055
Sakatlar, yaşlılar, dul ve çocuklar için koruma sağlanması	20	0,057	0,048
Sağlıklı, insana yaraşır bir yaşam ve çevre	20	0,057	0,048
Çocukları ve kendileri için temiz ve güzel bir gelecek	15	0,043	0,036
Maaşların iyileştirilmesi ve işsizlik maaşı	15	0,043	0,036
Sosyal güvence ve emeklilik hakkı sağlanması	13	0,037	0,031
Devletin Çingene/Romanlere sahip çıkması ve can güvenliklerini sağlaması	10	0,028	0,024
Eğitim imkanlarının artırılması, yatılı okul ve meslek edindirme kurslarının açılması	10	0,028	0,024
Özgür yaşam, seyahat ve ifade özgürlüğü	10	0,057	0,048
Sağlık imkanlarının artırılması	9	0,026	0,022
Devlet işine girme imkanı	6	0,017	0,014
Kültürü ve dili geliştirme-Roman tv	6	0,017	0,014
Temsil hakkı ve parti kurma imkanı	5	0,014	0,012
Hakları aramak-öğrenmek	4	0,011	0,010
Başlık parasının kaldırılması-aile kurma imkanı	4	0,011	0,010
Adil yargılanma	2	0,006	0,005
Devletin Sağlığı	2	0,006	0,005
Hakların pekiştirilmesi	2	0,006	0,005
Kadın hakları	2	0,006	0,005
<i>Diğer</i> ⁶⁷	10	0,028	0,024

Devletten bir beklentisi olanların ifade ettiği konular arasında dikkat çekici olan bir mevzu, Çingene/Roman kökenli yurttaşların çocukları ve onların geleceklerine ilişkin olarak devletten daha temiz ve güzel bir gelecek

⁶⁷ Diğer seçeneği içinde; “hurda fiyatlarının artırılsın”, “şarap yerine rakı içeyim”, eşimi cezaevinden dışarı çıkarmak isterim”, “milletvekili donulmazlığı kaldırılınsın”, “at arabamı kaldırmaları”, “kredi”, “kızanların Priması ucuzlasın”, “devlet ekonomiyi düzeltsin”, “terörü önlesin” gibi ifadeler yer almaktadır.

beklentisidir. Tüm bunlarla birlikte, katılımcılardan ikisinin beklentisi, iş, yardım, konut gibi doğrudan kendilerini ve çocuklarını ilgilendiren konulardan öte devletin bekası yönünde olmuştur.

Tablo 11’de yer alan ifadeler katılımcıların kendi ifadeleridir. Genel olarak katılımcıların devletten beklentileri mevcut hakların geliştirilmesi ve pekiştirilmesi üzerine olmuştur. Katılımcıların yeni hak talepleri ve/veya beklentilerine ilişkin yukarıdaki tabloda gösterilen ifadelerden de anlaşıldığını üzere Anayasada yer almayan sınırlı sayıda “yeni” hak talebi (*Temsil hakkı*⁶⁸ *3 kişi, kültür ve dili geliştirme 3 kişi gibi*) bulunmaktadır. Bu durum belki de en iyi şekilde katılımcılardan H.B’nin “*Ben açken başka hak talep edemem*” ifadesiyle açıklanabilir.

3.3.5. Ayrımcılık

Tablo 12 Edirne’de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşların bu haklarını kullanırken hayatları boyunca kendileri ya da yakınlarına devlet kurumlarında bir ayrımcılık veya farklı muamele yapıp yapılmadığı sorusuna verdikleri yanıtlar doğrultusunda hazırlanmıştır.

Bilindiği üzere Anayasada yer alan hakların kullanımı bir şekilde yurttaşları devlet kurumları⁶⁹ ile karşı karşıya getirmektedir. Devlet kurumları ve burada devlet memuru olarak çalışan kişiler devletin görünür yüzünü oluşturmaktadır. Dolayısıyla Çingene/Roman kökenli yurttaşların devlet kurumlarında kamu hizmeti alırken kendilerine ayrımcılık yapıldığı konusundaki olumsuz algısı, eşit yurttaşlık prensibine aykırı olarak devletin kendilerine karşı ayrımcı bir tutum içerisinde olduğu düşüncesi yaratmaktadır.

⁶⁸ Temsil hakkı katılımcıların ihtiyar meclisi ve belediye meclisi içinde bir Roman olarak yer almak ve Romanları temsil etmek istemek şeklindeki ifadeleri doğrultusunda yeni bir hak olarak tanımlanmaktadır.

⁶⁹ Yeatman’a göre yurttaşlığın öznesi bireydir. Bu birey organik ve bireysel yaşamın bütünleşmiş bir tekidir. Yurttaşlık aynı zamanda bireyselliğin kamusal yüzüdür ve yurttaşlık devlet kurumları aracılığıyla kurulur ve korunur (Yeatman, 2007: 105).

Ayrıca 1982 Anayasasının Kanun önünde eşitlik başlığını taşıyan 10.maddesi *Devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde ve her türlü kamu hizmetlerinden yararlanılmasında kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadırlar* şeklinde düzenlenmiştir.⁷⁰ Bu bağlamda Çingene/Roman kökenli yurttaşların hayatları boyunca kendileri ya da yakınlarına devlet kurumlarında bir ayrımcılık veya farklı muamele yapıp yapılmadığına ilişkin sorulan sorunun Tablo 12’de yer alan sonuçlarına göre katılımcılardan 174’ü yani yaklaşık %42’si kendilerine ya da yakınlarına devlet kurumlarında ayrımcılık yapıldığını ve farklı bir muamele ile karşılaştıklarını ifade etmişlerdir.

Tablo 12: Devlet Kurumlarında En Az Bir Defa Ayrımcılığa Maruz Kalanların Dağılımı

İfadeler	Sıklık	Oran (%)
Evet	174	41.9
Hayır	237	57.1
Fikrim Yok	4	1.0
Toplam	415	100.0

3.3.5.1. Ayrımcılığın Nedenleri

Ayrımcılığa maruz kaldıklarını ileri süren katılımcılara ayrımcılığın nedeninin ne olduğu sorulduğunda Tablo 13’de yer alan sonuçlar elde edilmiştir.

⁷⁰ Anayasanın 10. maddesi 9/2/2008 tarih ve 5735 sayılı Kanununun 1 inci maddesiyle, bu fıkranın *bütün işlemlerinde* ibaresinden sonra gelmek üzere *ve her türlü kamu hizmetlerinden yararlanılmasında* ibaresi eklenmiştir. Ancak daha sonra aynı ibare, Anayasa Mahkemesinin 5/6/2008 tarih ve E.2008/16, K.2008/116 sayılı Kararı ile iptal edilmiştir (Resmî Gazete, 22 Ekim 2008, Sayı 27032).

Tablo 13: Katılımcılara Göre Ayrımcılığın Nedenleri⁷¹

Ayrımcılık Nedeni	Sıklık	Ayrımcılığa Uğrayanlar içindeki Payı	Ana Toplam içindeki Payı
İrk-Köken	138	0.793	0.333
Kılık-Kıyafet	83	0.477	0.200
Renk	33	0.190	0.080
Dil	30	0.172	0.072
<i>Diğer</i>	28	0.167	0.070

Bu tablodan rahatlıkla görüleceği üzere, devlet kurumlarında ayrımcılığa uğradığını ileri süren katılımcılara göre bunun en önemli nedeni Çingene/Roman olmalarıdır. Nitekim yaklaşık %80 gibi bir oran bunun nedenin ırk-köken olduğunu ifade etmiştir. Bu oranın toplam katılımcı içindeki payı %33.3'dür. Dolayısıyla her üç katılımcıdan birinin kendisi ya da bir yakını Çingene/Roman olmaktan dolayı en az bir defa devlet kurumlarında ayrımcılığa maruz kalmıştır. Ayrımcılığın ikinci nedeni ise %47'lik bir oranla kılık-kıyafet yani dış görünüştür. Renginden dolayı kendisinin ya da yakınlarının ayrımcılığa uğradığını ileri sürenlerin oranı %19'dur. Dilinden(şive) dolayı ayrımcılığa maruz kalanların oranı ise %17'dir. Diğer seçeneğinde ise ayrımcılık nedeni olarak yoksulluk, oturdukları semt, cahillikten dolayı kendini ifade edememe, cinsiyet gibi faktörler sayılmıştır.

3.3.5.2. Hak Arama Yolları

Tablo 14'te ise Edirne'de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşlara Devlet kurumlarında hak ihlallerine uğradıklarında ya da ayrımcılığa maruz kaldıklarında haklarını nasıl arayacakları sorusu üzerine elde edilen yanıtların dağılımı gösterilmektedir.

⁷¹ Bu yanıtlarda katılımcılar sadece bir seçenek ile sınırlandırılmamıştır.

Tablo 14: Katılımcıların Devlet Kurumlarında Ayrımcılığa ya da Haksızlığa Maruz Kaldıklarında Hak Arama Yolları⁷²

Hak Arama Yolları	Sıklık	Toplam İçindeki Payı
Mahkemeye başvuru	181	0.436
İlgili makama şikayet ederim	180	0.434
Kolluk kuvvetlerine başvuru	101	0.243
Hakkımı kendi kendime ararım	112	0.27
Basına Bildirim	75	0.181
Hiçbirşey yapmam	71	0.171
Gösteri-yürüyüş yaparım	31	0.075
<i>Diğer</i>	14	0.034

Tablodan da görüleceği üzere Çingene/Roman kökenli yurttaşların%43.6 gibi büyük çoğunluğu devlet kurumlarında bir haksızlığa ya da ayrımcılığa maruz kaldıklarında yasal yollara başvuracaklarını ifade etmişlerdir. Yine %43.4 gibi önemli bir kısmı ise maruz kaldığı ayrımcılığa bağlı olarak ilgili kuruma şikayette bulunacağını ifade etmiştir. Burada dikkat çeken sonuçlardan biri katılımcıların %27'lik bir kısmının gerekirse haklarını kendi kendilerine arayacaklarını ifade etmeleri olmuştur. Haksızlığı ya da ayrımcılığı sineye çekenlerin oranı ise %17.1'dir.

Edirne'de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşlar içerisinde devlet kurumlarında bir ayrımcılığa maruz kaldıklarında, aynı zamanda anayasal bir hak olan, gösteri-yürüyüş yaparım -tertiplerim ya da katılırim- diyenlerin oranı ancak %7,5'dir.

Tablo 14'te diğer seçeneği içinde yer alan katılımcıların büyük çoğunluğu bir ayrımcılığa maruz kaldıklarında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine başvuru yaparım demiştir. Bunun yanında Başbakan'a çıkarım, iş bitirici bulurum, derneğe başvururum ya da sorunumu iletişimle, konuşarak çözerim gibi ifadeler kullanan katılımcılar da bulunmaktadır

⁷² Bu yanıtlarda katılımcılar sadece bir seçenek ile sınırlandırılmamıştır. Dolayısıyla sıklık toplamı toplam katılımcı sayısı olan 415'den fazladır.

3.3.5.3. Ayrımcılığa İlişkin Algı

Çingene/Roman kökenli yurttaşların ayrımcılığa ilişkin algılarını belirlemek için hazırlanan ayrımcılık ölçeğinin sonuçları Tablo 15'te verilmiştir. Tablo 15'te yer alan her bir ifade katılımcılara 5'li ölçekte sorulmuştur. Buna göre **1. Kesinlikle katılıyorum 2. Katılıyorum 3. Ne Katılıyorum Ne de Katılmıyorum 4. Katılmıyorum 5. Kesinlikle Katılmıyorum** anlamına gelmektedir. Tablo 15'deki ortalama değerler katılımcıların her bir ifadeye verdikleri yanıtların basit ortalamasıdır.

Tablo 15: Katılımcıların Ayrımcılığa İlişkin Algıları

Ayrımcılık İfadeleri	Ortalama	Standart Sapma	Ölçek				
			1	2	3	4	5
Devlet işine alınmada vatandaşlar arasında ayırım yapılıyor	2.130	1.1					
Roman olmamdan dolayı devlet işine alınmıyorum	2.568	1.27					
Yaşadığım yerde bazı insanların bana karşı olumsuz önyargıları var	2.783	1.282					
Yaşadığım toplumda diğerlerinden farklı olduğumu hissediyorum	3.337	1.218					
Roman olmamdan iş bulmakta zorlanırım	2.395	1.219					

Tablo 15'te yer alan sonuçlardan görüleceği üzere katılımcılar genel olarak *Yaşadığım toplumda diğerlerinden farklı olduğumu hissediyorum* ifadesi dışındakilere katılmaktadırlar. Buna göre Edirne'de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşlar, devlet işine alınmada *vatandaşlar arasında ayırım yapıldığını*, *Çingene/Roman oldukları için devlet işine alınmadıklarını* ve *Çingene/Roman oldukları için iş bulmakta zorlanacaklarını*, *yaşadıkları toplumda kendilerini diğer insanlardan farklı hissetmeseler de Gacoların⁷³ kendilerine karşı olumsuz bir önyargı içinde olduklarını düşünmektedirler.*

⁷³ Gaco, Çingene/Romanların Çingene/Roman kökenli olmayan insanlar için kullandığı bir kavramdır.

Tablo 16'da Edirne'de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşların *Devlet işine alınmada vatandaşlar arasında ayırım yapılıyor* ve *Kimliğimden dolayı devlet işine alınmıyorum* ifadelerine verdikleri yanıtlar arasındaki korelasyon ilişkisinin sonucu verilmiştir.

Tablo 16: “*Devlet işine alınmada vatandaşlar arasında ayırım yapılıyor*” ve “*Kimliğimden dolayı devlet işine alınmıyorum*” İfadeleri Arasındaki Korelasyon İlişkisi

İfadeler	Kimliğimden dolayı devlet işine alınmıyorum
Devlet işine alınmada vatandaşlar arasında ayırım yapılıyor	0.415 (**)
<i>N</i>	415

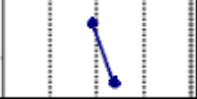
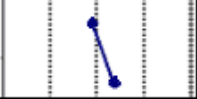
** Pearson Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlıdır (2-Yönlü)

Tabloda yer alan sonuca göre “*Devlet işine alınmada vatandaşlar arasında ayırım yapılıyor*” ve “*Kimliğimden dolayı devlet işine alınmıyorum*” ifadeleri arasında %41.5 oranında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı korelasyon ilişkisi elde edilmiştir. Bu sonuçtan hareketle devlet işine alınmada “vatandaşlar arasında ayırım yapıldığını” ileri sürenler ile “etnik kimliğinden dolayı devlet işine alınmadığını” ifade edenler arasında anlamlı bir ilişki vardır denilebilir.

3.3.6. Haklara İlişkin Geçmişteki Durum ve Geleceğe Yönelik Beklentiler

Edirne'de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşlara genel olarak sahip oldukları hakların bugüne göre geçmişte nasıl olduğu ve bu hakların gelecekte seyrinin ne olacağı diğer bir ifadeyle bu yöndeki beklentilerinin ne olduğu sorulmuştur. Katılımcılar geçmişte (10 yıl önce) sahip oldukları hakların bugüne göre nasıl olduğunu ve bugün sahip oldukları hakların gelecekteki (10 yıl sonra) seyrinin ne olacağını **1.Çok İyi, 2.İyi, 3.Aynı, 4.Kötü** ve **5.Çok Kötü** şeklindeki 5'li ölçek ile değerlendirmişlerdir. Elde edilen sonuçlar Tablo 17'de gösterilmektedir.

Tablo 17: Katılımcıların Anayasal Haklara İlişkin Olarak Geçmiş ve Gelecek Değerlendirmesi

Geçmişteki Durum ve Geleceğe Yönelik Beklenti	Ortalama	Standart Sapma	Ölçek				
			1	2	3	4	5
Geçmişteki Durum	2.9133	1.12597					
Geleceğe Yönelik Beklenti	3.4410	1.17985					

Elde edilen sonuçlara göre Edirne’de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşlar geçmişte genel olarak sahip oldukları hakların bugüne göre nisbeten daha iyi olduğunu ifade etmişlerdir.

Edirne’de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşların geleceğe yönelik beklentileri ise karamsardır. Çingene/Roman kökenli yurttaşlar bugün sahip oldukları haklara ilişkin olarak gelecek 10 yıl içerisinde olumsuz gelişmeler yaşanacağını düşünmektedir.

3.3.7. Demografik Özelliklere Göre Ölçeklerin Farklılık Değerlendirmesi

Bu çalışmada ek olarak Anayasal haklar ölçeği, ödev ve sorumluluklar ile ayrımcılık ölçeğine verilen yanıtlar arasında demografik özelliklere göre farklılık olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Bu nedenle katılımcılar tarafından söz konusu ölçeklere ilişkin verilen yanıtların yaş, sahip oldukları meslek, sosyal güvenlik, eğitim ve gelir gibi değişkenlere bağlı olarak değişip değişmediği ANOVA (Tek Yönlü Varyans Analizi) testi ile sınanmıştır.⁷⁴ Ortalamaları arasında anlamlı farklılık belirlenen değişkenlerde farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek için ise Post Hoc testlerden biri olan Tukey testinden yararlanılmıştır. Sadece iki grup yer alması sebebiyle cinsiyet değişkenine bağlı farklılığın sınanmasında bağımsız örneklem t-testi kullanılmıştır.

⁷⁴ ANOVA grup ortalamaları arasında anlamlı farklılık olup olmadığını belirlemeye imkan vermektedir. Demografik özelliklere ilişkin değişkenlerin grup ortalamaları EK-9’da verilmiştir.

3.3.7.1. Anayasal Haklar Ölçeği ve Demografik Özellikler

Anayasal hakların algılanmasına yönelik olarak hazırlanan ölçekte ANOVA testi sonuçlarına göre Çingene/Roman kökenli yurttaşlar arasında sahip oldukları sosyal güvenlik türü ($F_{(6,408)}= 4.693$, $p=0.00$), eğitim ($F_{(4,410)}= 5.702$, $p=0.00$) ve gelir ($F_{(4,410)}= 5.519$, $p=0.00$) değişkenlerine göre gruplar arasında anlamlı farklılıklar belirlenmiştir.

Tablo 18: Anayasal Haklar Ölçeği ve Demografik Özellikler İle İlgili ANOVA Testi Sonuçları

Demografik Özellikler	df	F Testi	p. Değeri
Yaş	(5, 409)	.345	.885
Sosyal Güvenlik	(6, 408)	4.693	.000
Eğitim	(4, 410)	5.702	.000
Meslek	(7, 407)	1.926	.064
Gelir	(4, 410)	5.519	.000

Ancak ANOVA testinde önemli noktalardan biri grup varyansların eşit olup olmama durumunun sınanması gerekliliğidir. Varyansların homojenliği testinde varyansların eşit olması ANOVA testi sonuçlarının geçerliliğini sağlayacaktır. Bu durumu belirlemek için Levene test istatistiğinden yararlanılabilir.⁷⁵ Nitekim Levene test istatistiğine göre gruplar arasındaki varyansların eşitliği sadece eğitim değişkeni için elde edilmiştir (EK-10). Bu nedenle çoklu karşılaştırma tablosu (Tukey testi) yalnızca eğitim değişkeni için hesaplanabilir.

Eğitim değişkeni için yapılan Tukey testi sonucunda ise istatistiksel olarak anlamlı farklılığın okuryazar olmayanlar ile ilkokul ve lise mezunları arasında olduğu görülmüştür. Buna göre okuryazar olmayan Çingene/Roman kökenli yurttaşlar ilkokul ve lise mezunu olanlara göre devletin kendilerine sağladığı haklar konusunda daha olumsuz bir bakış açısına sahiptirler. Diğer

⁷⁵ Levene testi sonucunun istatistiksel olarak anlamlı olması bir değişken içerisinde yer alan grupların varyanslarının eşit olmadığını göstermektedir. O halde ANOVA testi sonuçlarının yorumlanabilmesi için Levene test istatistiği sonucunun istatistiksel olarak %5 hata düzeyinde anlamlı olmaması gerekir.

bir ifadeyle bu grupta yer alanların haklar konusundaki algıları diğerlerine göre daha olumsuzdur.

Anayasal haklara ilişkin algıda kadın ve erkekler arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek için yapılan t-testi istatistiksel olarak %5 düzeyinde anlamlı çıkmıştır (Tablo 20).

Tablo 19: Eğitim Değişkeni İçin Çoklu Karşılaştırma Tablosu

	(I) Eğitim	(J) Eğitim	Ortalamalar Arasındaki Farklılık (I-J)	Std. Hata	p.
Tukey HSD	Okuryazar Değil	Okuryazar	.1516	.07054	.201
		İlkokul	.1761(*)	.04892	.003
		Ortaokul	.1353	.07718	.403
		Lise	.5263(*)	.13998	.002
	Okuryazar	Okuryazar Değil	-.1516	.07054	.201
		İlkokul	.0245	.06745	.996
		Ortaokul	-.0163	.09007	1.000
		Lise	.3747	.14749	.084
	İlkokul	Okuryazar Değil	-.1761(*)	.04892	.003
		Okuryazar	-.0245	.06745	.996
		Ortaokul	-.0408	.07436	.982
		Lise	.3502	.13845	.086
	Ortaokul	Okuryazar Değil	-.1353	.07718	.403
		Okuryazar	.0163	.09007	1.000
		İlkokul	.0408	.07436	.982
		Lise	.3910	.15077	.073
	Lise	Okuryazar Değil	-.5263(*)	.13998	.002
		Okuryazar	-.3747	.14749	.084
		İlkokul	-.3502	.13845	.086
		Ortaokul	-.3910	.15077	.073

* Gruplar arasındaki farklılık %5 hata düzeyinde anlamlı

Tablo 20: Anayasal Haklar Ölçeği ve Cinsiyet Değişkeni Arasındaki t-testi Sonucu

Cinsiyet	N	Mean	Std. Sapma	Ortalamalar Farkı	t	df	p. (2-yönlü)
Erkek	201	2.5829	.46587	-.1407	-3.307	393.07	.001
Kadın	214	2.7236	.39512				

Buna göre kadınların ortalaması erkeklerin ortalamasından anlamlı şekilde daha yüksektir. Dolayısıyla Edirne’de yaşayan Çingene/Roman kadınları erkeklere göre hakların sağlanması konusunda daha olumsuz bir algı içerisindedirler.

3.3.7.2. Ödev ve Sorumluluklar Ölçeği ile Demografik Özellikler

Tablo 21’de yer alan sonuçlardan görüleceği üzere Anayasada yer alan ödev ve sorumluluklara yönelik olarak hazırlanan ölçekte ANOVA testi sonuçlarına göre Çingene/Roman kökenli yurttaşlar arasında sadece yaş ($F_{(5,409)}= 2.847$, $p=.015$) değişkenine bağlı olarak anlamlı bir farklılık belirlenmiştir.

Tablo 21: Ödev ve Sorumluluklar Ölçeği ile Demografik Özellikler ANOVA Testi Sonuçları

Demografik Özellikler	df	F Testi	p. Değeri
Yaş	(5, 409)	2.847	.015
Sosyal Güvenlik	(6, 408)	1.793	.099
Eğitim	(4, 410)	1.345	.252
Meslek	(7, 407)	1.395	.206
Gelir	(4, 410)	.430	.78

Ancak bu farklılığın varyansların homojenliği (eşitliği) varsayımını sağlamaması (EK-11) sebebiyle yaşa göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olduğunu ileri sürmek mümkün olmamıştır.

Tablo 22: Ödev ve Sorumluluklar Ölçeği İle Cinsiyet Değişkeni Arasındaki t-testi Sonucu

Cinsiyet	N	Mean	Std. Sapma	Ortalamalar Farkı	t	df	p. (2-yönlü)
Erkek	201	1.5796	.53387	-.238	-4.360	412.869	.00
Kadın	214	1.8178	.57872				

Diğer yandan cinsiyet değişkeni için yapılan t-testi sonuçları Çingene/Roman kadın ve erkekleri arasında anlamlı bir farklılığın olduğunu ortaya koymuştur. Buna göre kadınlar erkeklere oranla Anayasal ödev ve sorumluluklarını yerine getirmede daha olumsuz bir tutum/davranış eğilimi içerisindedirler.

3.3.7.3. Ayrımcılık Ölçeği ve Demografik Özellikler

Ayrımcılık ölçeği kapsamında demografik değişkenlere göre yapılan ANOVA testi sonuçlarında ise katılımcıların sahip oldukları mesleğe göre $F_{(7,407)} = 3.362, p = .00$ anlamlı farklılıklar belirlenmiştir.

Tablo 23: Ayrımcılık Ölçeği ve Demografik Özellikler ANOVA Testi Sonuçları

Demografik Özellikler	df	F Testi	p. Değeri
Yaş	(5, 409)	1.036	.396
Sosyal Güvenlik	(6, 408)	.814	.56
Eğitim	(4, 410)	1.129	.34
Meslek	(7, 407)	3.362	.00
Gelir	(4, 410)	.568	.68

Ancak bu değişkene göre belirlenen farklılıklar varyansların eşitliği varsayımını sağlamamıştır (EK-12). Dolayısıyla istatistiksel olarak ayrımcılık ölçeğine verilen yanıtlar arasında demografik değişkenlere göre anlamlı farklılık olduğunu ileri sürmek mümkün değildir.

Tablo 24: Ayrımcılık Ölçeği ve Cinsiyet t-testi Değişkeni Arasındaki Sonucu

Cinsiyet	N	Mean	Std. Sapma	Ortalamalar Farkı	t	df	p. (2-yönlü)
Erkek	201	2.5602	.84357	-.160	-2.035	413	.04
Kadın	214	2.7206	.76167				

Diğer ölçek sonuçlarında da olduğu gibi cinsiyet değişkeni için hesaplanan t- testi sonucu %5 ($p=0.04$) hata düzeyinde anlamlı çıkmıştır. Buna göre erkekler ayrımcılık konusunda kadınlara oranla daha olumsuz tutum/davranış eğilimi içerisindeyler. Diğer bir ifadeyle Edirne’de yaşayan Çingene/Roman erkekleri kadınlara oranla ayrımcılığı daha fazla hissetmektedirler.

3.3.8. Derinlemesine Görüşme Bulguları

Bu bölümde derinlemesine görüşme yapılan 26 görüşmecinin EK-4’de verilen görüşme sorularına verdikleri yanıtlar anket yöntemindeki bulguların gösteriminden farklı olarak her bir araştırma sorusu başlığı altında kategorize edilerek verilmiştir. Derinlemesine görüşmelerin değerlendirildiği bu bölümde derinlemesine görüşme sorularında yer alan haklar Anayasa maddeleri ile açıklanmıştır. Ayrıca çalışmanın bu kısmında görüşmecilerin kendi tercihleri göz önünde bulundurularak kimi zaman sadece Roman ya da sadece Çingene kelimelerinin kullanıldığını da ifade etmek gerekmektedir.

3.3.8.1. Derinlemesine Görüşme Yapılan Görüşmecilere İlişkin Demografik Özellikler

Derinlemesine görüşme yapılan görüşmecilere ilişkin demografik özellikleri görmek amacıyla Tablo 25 hazırlanmıştır. Bu tabloda katılımcıların yaş, eğitim, gelir durumu, cinsiyet, meslek, medeni durum ve Edirne’de yaşama süreleri gibi özelliklerine ilişkin elde edilen sonuçlar verilmiştir.

Tablo 25'deki sonuçlara göre, derinlemesine görüşme yapılan görüşmecilerden 14'ü (%53.8) erkek, 12'si (%46.2) kadındır. Görüşmecilerden 17'si (%65.4) yeşil kart sahibi iken, 5'i (%19.2) Bağ-Kur, 1'i (%3.8) Emekli Sandığı ve 2'si (%7.7) SSK'lıdır. Görüşmeciler arasında 1 kişinin ise (%3.8) hiçbir sosyal güvencesi yoktur. Görüşmecilerden 7'si (%26.9) okuryazar değil iken, 5'i (%19.2) sadece okur yazardır. Görüşmeciler arasındaki 6 kişi (%23.1) ilkokul mezunu, 4 kişi (%15.4) ortaokul (iköğretim) mezunu, 3 kişi (%11.5) lise mezunu ve nihayet 1 kişi (%3.8) önlisans mezunudur.

Tablo 25: Derinlemesine Görüşme Yapılan Görüşmecilere İlişkin Demografik Özellikler

Eğitim	Sıklık	Oran (%)	Yaş	Sıklık	Oran (%)
Okur Yazar Değil	7	26.9	18-25	4	15.4
Okur Yazar	5	19.2	26-34	3	11.5
İlkokul	6	23.1	35-49	11	42.3
İlköğretim (Ortaokul)	4	15.4	50-64	7	26.9
Lise	3	11.5	65-74	1	3.8
Ön lisans	1	3.8			
			Medeni Durum		
Aylık Ortalama Gelir			Evli	13	50
0-500 TL	19	73.1	Bekar	6	23.1
501- 1000 TL	4	15.4	Dul	3	11.5
1001-1500 TL	-	-	Boşanmış	4	15.4
1501-2500 TL	1	3.8			
2501 ve üzeri TL	2	7.7	Meslek		
			Kağıt toplayıcısı	1	3.8
Edirne'de Yaşama Süresi			At Arabacılığı	1	3.8
10-25 Yıl	7	26.9	Esnaf	3	11.5
26-40 Yıl	9	34.6	Ev Hanımı	5	19.2
41 Yıl ve üzeri	10	38.5	İşsiz	9	34.6
			Serbest Meslek	2	7.7
Sosyal Güvenlik			Seyyar Satıcı	2	7.7
Bağ-Kur	5	19.2	Dilenci	1	3.8
Emekli Sandığı	1	3.8	İşçi	2	7.7
Sosyal Güvencesi Yok	1	3.8			
SSK	2	7.7	Cinsiyet		
Yeşil Kart	17	65.4	Erkek	14	53.8
			Kadın	12	46.2

Görüşmecilerin yaş aralığı ise şu şekildedir: 4 kişi (%15.4) 18-25 yaş aralığında, 3 kişi (%11.5) 26-34 yaş aralığında, 11 kişi (%42.3) 35-49 yaş aralığında 7 kişi (%26.9) 50-64 yaş aralığında, 1 kişi (%3.8) 65-74 aralığındadır. Görüşmecilerin 13'ü (%50) evli, 6'sı (%23.1) bekar, 3'ü (%11.5) dul ve nihayet 4'ü (%15.4) boşanmıştır. Görüşmecilerden 7'si (%26.9) 10-25 yıl, 9'u (%34.6) 26-40 yıl, 10'u (%38.5) 41 yıl ve üzeri süredir Edirne'de yaşamaktadır. Görüşmecilerin mesleklerine⁷⁶ ilişkin durumları; 1 kişi (%3.8) kağıt toplayıcılığı, 1 kişi (%3.8) at arabacılığı, 3 kişi (%11.5) esnaf, 5 kişi (%19.2) ev hanımı, 2 kişi (%7.7) seyyar satıcı, 1 kişi (%3.8) dilenci, 2 kişi (%7.7) işçi ve nihayet 9 kişi (%34.6) işsiz şeklindedir. Görüşmecilerinden 19'unun (%73.1) aylık ortalama geliri 0-500 TL; 4'ünün (%15.4) aylık ortalama geliri 501-1000TL, 1'inin aylık ortalama geliri (%3.8) 1501-2500 TL arasında olup sadece 2'sinin (%7.7) 2501 ve üzeri aylık ortalama geliri bulunmaktadır.

3.3.8.2. Çingene/Roman Kökenli Yurttaşlar Türkiye Cumhuriyeti Devleti Yurttaşı Olmaktan Kaynaklanan Haklarını Biliyorlar mı?

Yapılan derinlemesine görüşmelerde görüşmecilere Anayasal haklarını bilip bilmedikleri sorulduğunda, anket sonuçlarını destekler nitelikte pek çok görüşmeci bu konuda hiç bilgi sahibi olmadığını ifade etmiştir. Bazı görüşmeciler ise Anayasal haklardan bir kaçını bildiğini ifade etmekle birlikte, bu konuda bir kafa karışıklığı içindedir. Örneğin C.İ. park ve bahçeleri kullanmayı ve askerlik hizmetini bir Anayasal hak olarak düşünmektedir. Ayrıca hakların da kadın hakları ve erkek hakları olarak ayrıldığını ifade etmektedir.

"Bildiğim haklar, sağlık, eğitim, park ve bahçeleri kullanmak, askerlik gibi haklarımız var. Anayasa ise büyük kararlar demek, bizim çapımıza göre daha

⁷⁶ Kuşkusuz burada ifade edilen dilencilik, kağıt toplayıcılığı ya da at arabacılığı gibi işler kişilerin meslekleri olarak tanımlanmaktan öte yaptıkları iş kategorisinde yer almaktadır ancak soru genel olarak meslek şeklinde sorulduğu için böyle bir sınıflama yapılmıştır.

büyük kurallar, hukuk kuralları demek.” “Kadın hakları erkek haklarından daha çok.” (C.İ.)

Derinlemesine görüşmelerde yurttaşlık haklarını neler olduğunu bilenler ve Anayasaya referansla bildiklerinin sayanlar da vardır. Örneğin E.B. bu konuda Anayasa metnini okumuş biri olarak bilgisinin olduğunu ifade etmiştir.

“Seçme seçilme hakkından tutun da, savunma hakkına, seyahat özgürlüğüne kadar hemen hepsini biliyorum. Daha çok Türkiye Cumhuriyeti Anayasasını okumuş biri olarak biliyorum.” (E.B.)

Haklarının neler olduğunu bilen görüşmecilerden bir kısmı ise kendisi yurttaşlık haklarını bilse de mahallesindeki ya da etrafındaki Çingene/Roman kökenli yurttaşların bu hakları bilmediği ve dolayısıyla bu konuda endişeleri olduğunu ifade etmiştir.

“Ben haklarımı biliyorum. En önemlisi devletin benim üzerimde sağlık, eğitim, güvenlik olarak devletin bunları vermesi gereken temel haklarım olduğunu biliyorum. Sağlık konusunda devlet bana bütün hakları, eğitim konusunda temel eğitim olarak, güvenlik konusunda benim güvenliğimi sağlamak zorunda, anayasal hak olarak ise, herhangi bir dilekçe verdiğimde dilekçeme karşılık vermek zorunda. Bu konularda devlet kurumları ve diğer kurumlarla ilgili olarak ne yapmam gerekiyorsa biliyorum. Ama benim mahallemde 500 kişiden 5 kişi biliyor mu, bu konuda çelişkilerim var.” (L.M.)

Burada vurgulanması gereken önemli bir husus, Edirne’de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşların büyük bir kısmının esasen vatandaşlığın/yurttaşlığın⁷⁷ ne, vatandaşın/yurttaşın kim olduğuna ilişkin net bir bilgi sahibi olmadıklarıdır. Yapılan derinlemesine görüşmelerde görüşmecilere “vatandaş ve vatandaşlık kavramı size ne ifade ediyor” diye sorulduğunda aşağıda sıralanan farklı görüşler ifade edilmiştir.

⁷⁷ Günlük dilde daha çok vatandaş kavramı kullanıldığı için, bu tip sorularda yurttaş yerine vatandaş terimi kullanılmıştır.

“Vatandaş insan demek. Ben geliyorum aklıma kendim geliyor vatandaş denilince.” (Ö.E.)

“Benim şeyime göre vatandaş insan, iyi bir insan demek. İyi vatandaş diyorlar.” (K.N.)

“Vatandaş deyince, hepimiz bir bayrağın altındayız, hepimiz insanız.” (H.N.)

Yukarıdaki ifadelerde genel olarak yurttaşlığı bir “insan olma durumu” ile ilişkilendirilmiştir. Bununla birlikte yurttaşlığı Türkiye Cumhuriyetinde yaşamakla ilişkilendiren ifadeler de vardır.

“Türkiye Cumhuriyetinde yaşayan herkese vatandaşlık sıfatı verilmiştir. Bu ülkede yaşayan bu ülkeyi ayakta tutanlardır.”(M.C.)

“Türkiye Cumhuriyetinde yaşayan herkes. Etnik kimliklere farklı olabilir ama herkes Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı oluyor.” (L.M.)

Derinlemesine görüşmelerde bazı görüşmeciler ise yurttaşlığın zihinlerindeki farklı algılamalarını ifade etmiştir. Yurttaşlık zenginlikle, ölümle, Müslümanlıkla, Atatürk’e bağlılıkla ilişkilendirilmiştir.

“Hepimiz Müslümanız, vatandaşlık kardeşlik gibi bir şey, hepimiz aynı bayrak altında yaşıyoruz.” (R.T.)

“Türkiye’de yaşamak, Türkiye’nin şartlarına ve Türk bayrağına uymak, Atatürk’e bağlı olmak demek vatandaşlık.” (M.K.)

“Vatandaş, önce zenginlik geliyor insanın aklına. Zengin insan vatandaş, fakir vatandaş değil. Biz vatandaş mıyız, göbek atan insanız. Vatandaşlar yüklü maaş alıyorlar, yemeleri, içmeleri yerinde ama tüm yük fakirin omzunda, fakire vatandaşa verdiğini verse, yesem içsem ben de vatandaş olurum.” (K.K.)⁷⁸

⁷⁸ Bu ifade “Halk plajlara hücum etti, vatandaş denize giremiyor” sözü ile benzerliği bakımından ilgi çekicidir.

“Vatandaş deyince aklıma ölüm geliyor, başka bir şey de gelmiyor. Bu şartlarda yaşamak ölümden farksız.” (T.A.)

Tüm bu ifadelerle birlikte bazı görüşmelerde yurttaşlığın tanımına paralel şekilde yurttaş ve devlet arasındaki ilişkiye değinen cümleler de kurulmuştur. Bu konuya ilişkin olarak ise aşağıdaki örnekler verilebilir.

“Vatandaş demek, genelde insanlar devlet der. Hükümet, devlet, vatandaş bir arada olursa ülke oluruz. Vatandaş ve devlet aynı şeydir. Tüm etnik kökenlerden değil, vatandaşlar bir araya gelerek devleti oluşturur. Herkesi vatandaş belirliyor. Vatandaş bir ülkeyi kuran, bir ülkede yaşayan insanlardır, ferdidir. Vatandaşsız devlet olur mu?” (M.O.)

“Vatandaş, askerlik yapandır. Devletin kanunlarına saygı gösteren, bayrağını seven, ülkesine, milli değerlerine sahip çıkandır. Ülkesi için üreten, çalışandır. Vergi verendir.” (L.B.)

“Ulusal bütünlük çerçevesinde paylaşılan hak, adalet, ülke çıkarları ile ülke menfaatleri ile bireysel hakların eşit paylaşımı. Yönetimin eşit bir parçası olabilmek, bunun yanında ülkenin nüfusa oranı kadar paya sahip olmasıdır.” (E.B)

3.3.8.3. Devlet Çingene/Roman Kökenli Yurttaşlara Anayasada Yer Alan Haklarını Yeterince Sağlıyor Mu? Çingene/Roman Kökenli Yurttaşların Bu Konudaki Algısı Nedir?

Derinlemesine görüşmelerde görüşmecilerin Anayasada yer alan her bir hakkın kendilerine sağlanıp sağlanmadığı yönündeki algısı ayrı birer başlık altında ve Anayasa maddesi ile açıklanarak değerlendirilecektir.

3.3.8.3.1. Dernek Kurma Hürriyeti⁷⁹

Yapılan derinlemesine görüşmelerde görüşmeciler genel olarak geçmişte dernek kurma konusunda sıkıntılar yaşadığını, Avrupa Birliği süreci ile birlikte 2000'li yıllarda Çingenerin/Romanların dernekleşme sürecine girdiğini ve günümüzde Çingene/Roman derneği kurmanın önünde herhangi bir engel bulunmadığını ifade etmişlerdir. Bu konu ile ilgili olarak iki görüşmeci düşünceleri şöyle aktarmışlardır.

“Dernek kurmakla ilgili bir sıkıntı şimdi yok ama 2002’den önce bu sıkıntılar vardı. Bizim derneğimiz mahkeme kararı ile kurulmuş bir dernek. Oysa şimdi sorun yok. Küçük çapta birçok dernek kuruldu.” (E.B.)

“Dernekleşmede Çingene ismini koymak yasaktı. AB Kopenhag kriterleri bu hükümet döneminde uygulamaya alındı. Bu hükümet döneminde bizim için iyileşmeler oldu. Biz 2003 yılında bir Çingene derneği olan EDÇİNKAY’ı kurmak istedik ama valilik Çingene isminde bir derneği kurmamıza izin vermedi. Bu isimle dernek kuramazsınız dediler. Ama aynı sorunla Mustafa Aksu Ankara’da karşılaşmış Yargıya giderek Çingene isimli bir derneğin kurulabileceğine ilişkin Ankara Başsavcılığından çıkarttığı kararı bize gönderdi. Biz de Edirne’de bu kararı örnek göstererek derneğimizi kurduk.” (L.B.)

Yapılan görüşmelerde Roman ya da Çingene derneklerinin dışında dernek kuran ve bu konuda bir sıkıntı yaşamadığını belirten görüşmeciler de bulunmaktadır. Görüşmecilerden biri Çingene/Roman Derneği dışında kurdukları derneğe ilişkin olarak aşağıdaki sözleri sarf etmiştir.

“Dernek kurma imkanımız var, bizim daha önce Çavuşbey Mahallesi Kalkındırma ve Güzelleştirme Derneğimiz vardı. Mahalle halkı olarak kurduk. Roman

⁷⁹ 1982 Anayasanın 33. maddesine göre “Herkes, önceden izin almaksızın dernek kurma ve bunlara üye olma ya da üyelikten çıkma hürriyetine sahiptir. Hiç kimse bir derneğe üye olmaya ve dernekte üye kalmaya zorlanamaz. Dernek kurma hürriyeti ancak, millî güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlık ve genel ahlâk ile başkalarının hürriyetlerinin korunması sebepleriyle ve kanunla sınırlanabilir. Dernek kurma hürriyetinin kullanılmasında uygulanacak şekil, şart ve usuller kanunda gösterilir. Dernekler, kanunun öngördüğü hallerde hakim kararıyla kapatılabilir veya faaliyetten alıkonulabilir.”

olmayanlar da vardı içinde, daha sonra kapandı. Bir engel yok dernek konusunda, kanunlara uyarsa engel yok.” (K.Ş.)

3.3.8.3.2. Yerleşme ve Seyahat Hürriyeti⁸⁰

Yapılan derinlemesine görüşmelerde görüşmecilerin bir kısmı “istediği yerde yerleşme” konusunda yasal olarak bir engel olmadığını belirtmekle birlikte, yaşanan yerde Çingene/Roman olmaları nedeniyle bir takım olumsuzluklarla karşılaşacaklarını ifade etmişlerdir. Görüşmecilerin bu konudaki düşünceleri üç farklı görüşmecinin aşağıdaki sözleri ile aktarılabilir.

“Başka mahalleye taşınınca komşuların seni yargılar, önyargılı davranır; havluları, ayakkabıları dışarı bırakmayayım, komşum Roman der çalar der, seninle konuşmaya korkar, döveriz diye. İlk aşamada sorun olabilir. Ev sahibim eve taşınırken hırsızlık yapmayasın, ben içkiyi sevmem dedi. Ev sahibi Küçükpazarlı bir Roman, farklı mahalle olduğu için O da önyargılıydı. Taşındığında ilk Roman olduğun için önyargı olur, ondan sonra sana bağlı. Cahil insandan herkes korkar, vururum kırarım diyor, aslında yine kendine zararı var, hapiste yatacak olan o.”(C.İ.)

“Diyelim ki çok param oldu gittim Binevlere, düzenimi de uydurdum diyelim, bu defa ayrımcılık yapıp Çingene ya da Roman demezler ama göçmen derler. Yunan Çingenesi derler, yine kendilerine yakıştırmazlar Edirne Çingenesini.” (D.A.)

“Romanlar için çok zor. Bunda onların eğitimlerinin de önemi büyük. Gittiğiniz yerde Çingene yoksa, bir Roman mahallesinde yaşamıyorsanız büyük ayrımcılıklara uğrarsınız. Burada Çingenelelere çok iş düşüyor.” (Ç.F.)

Görüşmecilerden bazıları istedikleri yerde yaşamayı özellikle maddi güçle açıklamaya çalışmışlar ve maddi güçleri iyi olduğu zaman yerleştikleri yerde kimsenin rahatsızlık duymayacağını ifade etmişlerdir. Bununla birlikte

⁸⁰ 1982 Anayasasının 23. maddesi Yerleşme ve Seyahat Hürriyetini düzenlemektedir. Buna göre “Herkes, yerleşme ve seyahat hürriyetine sahiptir. Yerleşme hürriyeti, suç işlenmesini önlemek, sosyal ve ekonomik gelişmeyi sağlamak, sağlıklı ve düzenli kentleşmeyi gerçekleştirmek ve kamu mallarını korumak; Seyahat hürriyeti, suç soruşturma ve kovuşturması sebebiyle ve suç işlenmesini önlemek; amaçlarıyla kanunla sınırlanabilir.”

görüşmecilerden bir kısmı komşuluk görevlerinin yerine getirilmesi durumunda ve birlikte yaşama kurallarına uyulduğunda herhangi bir sıkıntı ile karşılaşılmayacağını ifade etmiştir. Bu konu ile ilgili olarak görüşmecilerden K.Ş. ve E.B. tarafından dile getirilen sözler örnek olarak gösterilebilir.

“Eğer ekonomik olarak kendini geliştirmişsen, böyle bir sıkıntı olmaz. Etnik yapı, kültür, bunların hepsi ekonomik yapı ile öz değer. Senin 4x4’ün varsa, Saraçlar’da güzel bir restoran işletiyorsan kimse senin etnik kimliğinle uğraşmaz. Uğraşan olsa bile çok sınırlı bir kesim olur. Özellikle Edirne’de etnik dışlama olursa bu ekonomik faktörlerle ilgilidir. Ekonomik olarak gelişirsen önyargıları kırıyorsun zaten.” (E.B.)

“Komşuluk vasıflarını yerine getirirsen kimse karışmaz, her yerde geçerli bu. Sen komşunla iyi olursan kim ne der ki. Ama rahatsız eder, gürültü yaparsan o zamanda sıkıntı olur.” (K.Ş.)

Görüşmecilerden biri (M.O.) ise yaptığı iş nedeniyle kendi mahallesi dışında bir yerde yaşayamayacağını ve bunun maddi imkanla ilgili olduğunu ifade etmiştir.

“Yaptığım işler Binevlerde oturmaya uygun değil. Babamın at arabası var. Atına orada bakamaz ki. Çöp toplayıcılığını kabul etmezler. Maddi durumum iyi olmadığı için de oturamam. Ben de mahalleden çıkmak istiyorum ama kendimi geçindirmekten acizim nasıl çıkayım.” (M.O.)

3.3.8.3.3. Din ve Vicdan Hürriyeti⁸¹

Yapılan derinlemesine görüşmelerde görüşmecilerin büyük çoğunluğu din ve vicdan hürriyeti konusunda bir sıkıntı yaşamadıklarını ileri sürmüşlerdir. Din ve vicdan hürriyeti olduğunu ileri süren görüşmecilerden bazılarının ifadeleri aşağıdaki şekildedir.

⁸¹ 1982 Anayasasının 24. maddesi Din ve Vicdan Hürriyetini düzenlemektedir. Buna göre, “Herkes, vicdan, dinî inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir. 14 üncü madde hükümlerine (Temel Hak ve Hürriyetlerin Kötüye Kullanılmaması) aykırı olmamak şartıyla ibadet, dini ayin ve törenler serbesttir. Kimse, ibadete, dinî âyin ve törenlere katılmaya, dinî inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; dinî inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz ve suçlanamaz”

“Hiçbir baskı altında kalmadan dini inançlarımı yaşıyorum, elhamdülillah Müslüman’ım. Ama bunu kimseye de ispatlamak zorunda değilim.” (M.O.)

“Çingenelerin çoğu Hanefi’dir. Rahatlıkla ibadetlerini yaparlar. Bu konuda insanlarımız hiçbir sorun yaşamıyor. Dini inançlar eskiden çok baskın bir ayrımcılık yaratıyordu. Bugün önemli sanat din ahlakıdır. Müslüman olsun, Hıristiyan olsun fark etmez, önemli olan ahlaklı olmaktır.” (L.B.)

Bununla birlikte görüşmecilerden biri din ve vicdan hürriyeti konusunda hiçbir sorun yaşamadıklarını dile getirmekle birlikte, yaşadıkları mahallelerin din ve vicdan hürriyetini içine sindirmiş olması nedeniyle toplumun birçok kesimine örnek olabileceğini ileri sürmüştür.

“Bizim mahallelerde mahalle baskısı yok. Bu konuda demokrasiyi içine sindirebilmiş Türkiye’ye örnek olabilecek mahallelerdir. Başka gruplardan insanlar burada 10-15 gün gelip yaşamalıdır. İnsanlar alkol alanla beş vakit namaz kılanın nasıl aynı kahvede sohbet ettiklerini görmeli. Oruç tutanla tutmayanın dine inanan ile inanmayanın hiçbir şekilde birbirini düşman şekilde görmediği gerektiğinde sıkıntısında yardımcı olan mahallelerdir bizim mahalleler. Dolayısıyla bu konuda bir sıkıntı yok.” (E.B.)

3.3.8.3.4. Düşünce ve Kanaat Hürriyeti⁸²

Yapılan derinlemesine görüşmelerde görüşmecilerin önemli bir kısmı düşündüklerini çevre baskısından ve yanlış anlaşılmaktan korktukları veya bilinçli olmadıklarını düşündükleri için özgürce ifade edemediklerini ileri

⁸² 1982 Anayasasının 25. maddesi Düşünce ve Kanaat Hürriyetinin, 26. maddesi ise Düşünceyi Açıklama ve Yayma Hürriyetini düzenlemektedir. Buna göre “Herkes, düşünce ve kanaat hürriyetine sahiptir. Her ne sebep ve amaçla olursa olsun kimse, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; düşünce ve kanaatleri sebebiyle kınanamaz ve suçlanamaz”. Anayasanın 26. maddesine göre ise, “Herkes, düşünce ve kanaatlerini söz, yazı, resim veya başka yollarla tek başına veya toplu olarak açıklama ve yayma hakkına sahiptir. Bu hürriyetlerin kullanılması, millî güvenlik, kamu düzeni, kamu güvenliği, Cumhuriyetin temel nitelikleri ve Devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünün korunması, suçların önlenmesi, suçluların cezalandırılması, Devlet sırrı olarak usulünce belirtilmiş bilgilerin açıklanmaması, başkalarının şöhret veya haklarının, özel ve aile hayatlarının yahut kanunun öngördüğü meslek sınırlarının korunması veya yargılama görevinin gereğine uygun olarak yerine getirilmesi amaçlarıyla sınırlanabilir.

sürmüşlerdir. Bu konu ile ilgili olarak görüşmecilerden ikisi tarafından ifade edilen sözler örnek olarak verilebilir.

“Kendi düşüncelerimi çok rahat söyleyemem. Çekinirim, bilinçli olmadığım için söylediğim şeyin suç olup olmadığını bilmiyorum.” (A.İ.İ.)

“Yeni yeni düşüncelerimizi söylüyoruz. Düşüncelerimizi açıkça söyleyemiyorduk. Fikir beyan etmiyorduk. Ama liseyi bitirmiş gençlerimiz daha rahat konuşuyor. O zaman bu eğitimle ilgili. Bizim fikirlerimizde bölücülük yok, baskı yok. Normal fikirlerimizi söylüyoruz. Bazıları kimliğinden ötürü bazı şeyleri söyleyemiyor. Yadırganacaklarından korkuyor. Bunu yıkmanın yolu eğitimden geçiyor.” (L.M.)

Diğer yandan görüşmecilerin bir kısmı hiçbir baskı altında kalmadan düşündüklerini söylediğini ifade etmiştir. Görüşmecilerden M.O. bu konudaki fikrini, *“Ben konuşurum hiçbir baskı hissetmiyorum. Mecbur hissedersem kanunları bile aşarım, konuşurum.”* şeklinde beyan etse de görüşmecilerden K.N. *“Düşüncelerimi ifade etmekten hiç korkmam. Ölmüşüm ben zaten ölü yaşıyorum.”* diyerek konunun farklı bir boyutuna vurgu yapmıştır.

3.3.8.3.5. Dilekçe Hakkı⁸³

Yapılan derinlemesine görüşmelerde görüşmecilerden pek çoğu herhangi bir şikâyet ya da istekleri ile ilgili dilekçe vermek konusunda bir zorluk yaşamadıklarını ve bu konuda yasal bir engel olmadığını ifade etmekle birlikte birkaç görüşmeci maddi gerekçelerle dilekçe veremediklerini ya da verdikleri dilekçelerin pek çok kez işleme konmadığını ve cevabını alamadıklarını ifade etmiştir. Örneğin A.İ.İ. bu durumu aşağıdaki sözlerle ifade etmiştir.

⁸³ 1982 Anayasasının 74. maddesi Dilekçe Hakkını düzenlemektedir. Buna göre, “Vatandaşlar ve karşılıklılık esası gözetilmek kaydıyla Türkiye’de ikamet eden yabancılar kendileriyle veya kamu ile ilgili dilek ve şikâyetleri hakkında, yetkili makamlara ve Türkiye Büyük Millet Meclisine yazı ile başvurma hakkına sahiptir. Kendileriyle ilgili başvuruların sonucu, gecikmeksizin dilekçe sahiplerine yazılı olarak bildirilir.

“Dilekçe hakkım var biliyorum. Dilekçe de verebiliyorum. Dilekçemi verdikten sonra olumlu olarak bakamıyorum. Kurumlardaki mekanizma da çok ağır işliyor. Bunun yanında mesela mahkemeye dilekçe verdiğinde para da vermek gerekiyor. O zaman dilekçe veremiyorsun, maddi imkanlar nedeniyle. Bazen kenar mahalleden gelen dilekçeleri geciktiriyorlar. O zaman verdiğin dilekçenin anlamı kalmıyor. Hakkını aramaya kalktığında ya geç kalıyor ya da susuyor. O zaman bakış açısı çok değişiyor. Kafasında düşünceler üretiyor.” (A.İ.İ.)

Diğer bir görüşmeci ise dilekçe ile resmi kurumlara başvurulduğunda dilekçelerin dikkate alınmadığını bunun sadece kendilerine özgü bir sorun olmakta öte kurumların işleyişi ile ilgili olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir.

“Buradaki insanlar tek başlarına dilekçe ile başvurduğunda kimse onları takmıyor. Dilekçeyi dikkate almıyorlar. Ama bir tanıdık, selam ve aracı sokmak gerekiyor. Ama bu Romanlarla ilgili değil bence. Kurumların işleyişi ile ilgili.” (Ç.F.)

3.3.8.3.6. Kamu Hizmetine Girme Hakkı⁸⁴

Yapılan derinlemesine görüşmelerde anket sonuçlarıyla paralel olarak görüşmecilerin pek çoğu kendilerinin kamu hizmetine giremeyeceğini ifade etmiştir. Görüşmecilerin büyük kısmı kamu hizmetine girememeye nedeni olarak torpillerinin olmamasını göstermektedirler. Görüşmecilerden K.A. bu durumu aşağıdaki sözlerle ifade etmiştir.

“Devlet işinde torpil olmayınca olmuyor. Torpil buldum üç çocuğumu da belediye ye işe soktum. Ama büyük oğlum bu paraya çalışmam dedi işten çıktı bakkal açtı. Bu devirde diploman olmasın dayın olsun yeter. Çarşıda bir sürü diplomalı simitçi var.” (K.A.)

Bir kısım görüşmeci Çingenelerin/Romanların devlet işine girememesini eğitim eksikliğine ve kendileri hakkında var olduğunu düşündükleri olumsuz

⁸⁴ 1982 Anayasasının 70. maddesi Kamu Hizmetine Girme Hakkını düzenlemektedir. Buna göre “Her Türk, kamu hizmetine girme hakkına sahiptir. Hizmete alınmada, görevin gerektirdiği niteliklerden başka hiçbir ayırım gözetilemez.”

ön yargılara bağlamaktadır. Görüşmecilerden Ö.E. devlet işine girmek için torpilin yanında eğitilmiş olmanın da gerektiğini, E.B. ise olumsuz ön yargılar nedeni ile yaşadıkları semtin bile önemli olduğunu vurgulamıştır.

“Devlet işine torpil olmadığı zaman giremezsin. Bence Roman olmaktan çok torpil önemli ama tabii ki konuşma ve eğitim de çok önemli.” (Ö.E.)

“Yasalarda buna bir engel yok ancak hala önceden kalan bir takım olumsuz düşünceler var. Yaşadıkları semt bile önemli oluyor.” (E.B.)

Görüşmecilerin bir kısmı devlet işine alınan Çingenelerin/Romanların herhangi bir nitelik gerektirmeyen işlerde çalıştırıldığını ifade etmiştir. Görüşmecilerden M.O. Romanların eğitilmiş dahi olsalar en alt düzeydeki devlet işlerinde çalıştırıldığını buna karşın devlet işine alınması halinde en ağır işleri dahi yapabileceğini aşağıdaki şekilde anlatmıştır.

“Romanlara devletin en alt kurumlarında, su, kanalizasyon ve temizlik gibi ağır, vasıfsız işlerde kısmen devlet işine girme imkanı sağlanıyor. Lise mezunu da olsan belediyede çöpçülük verirler. Bu torpille ilgili biraz. Bir insan kimden para ister? Annesinden, babasından ister. Devlet de bizim hem anamız hem de babamız, biz de ondan istiyoruz. İki gün çalışsam üçüncü gün açız. Devlet işi olsa 21 kiloluk balyozla dağı yıkarım.” (M.O.)

Yapılan görüşmelerde az sayıda görüşmeci gerekli sınavların geçilmesi ve eğitim durumunun yeterli olması halinde devlet işine girilebileceğini ifade etmiştir. Fakat görüşmecilerden bir kısmı devlet memuru olmak için yeterli eğitimi olsa da ailesinin sabıkası yüzünden devlet işine girme imkanın ortadan kaybolduğunu ifade etmiştir. Örneğin görüşmecilerden A.İ.İ., Romanların eğitilmiş bile olsalar secereleleri nedeniyle devlet işine alınmayacaklarını aşağıdaki sözlerle ifade etmiştir.

“O çocuk tahsilini yapmış sınavını kazanmış bunu 3 kuşak öncesine maletmek yanlış. O kişinin okul hayatı yok sayılıyor. Düzeni bozuluyor. Bu nedenle arkadaki kuşak devamını getirmiyor. Okusa bile sadece secere yüzünden bu işin

olmayacağını düşünüyor. Ama bir mahallede bir kişi bile bu işi yapsa hepsine örnek olur. Bu tepedekilerin, devlet büyüklerinin bir zaafı.” (A.İ.İ.)

Tüm bunlarla birlikte görüşmeciler arasında devlet işine girme imkanının sadece kendileri için değil toplumun tamamı için problem olduğunu ifade edenler de vardır. Örneğin K.E. kendi durumuna ilişkin açıklamalar yaptıktan sonra devlet işine girmenin Türkiye genelinde bir sorun olduğunu aşağıdaki sözlerle ifade etmiştir.

“Devlet bana iş verse çalışırım. Ama tahsilim yok. Devlet bana anca paspas, getir götür, temizlikçilik yaptırır, bana makam veremez. Devlet işi için teklif de gelmedi, biz de aramadık. Sorun Türkiye genelinde, kadrolar kapanmış, işçi çıkartıyor. Devlet insanların tamamına nerde iş bulacak, mümkünatı var mı? Bu sadece Romanlara özgü değil. Müslümanım, Türküm diyen, o bayrak altındaki herkesin sıkıntısı.” (K.E.)

3.3.8.3.7. Konut Hakkı⁸⁵

Yapılan derinlemesine görüşmelerde görüşmecilerin büyük çoğunluğu anket sonuçlarında olduğu gibi devletin kendilerine oturulabilir ve yaşanabilir bir konut imkanı sağlamadığını ifade etmiştir. Görüşmecilerden ikisinin yaşadıkları konutların durumuna ilişkin aşağıdaki ifadeleri genel durumu yansıtmaktadır.

“Tapu yok, elektrik yok (arkadaşlardan alıyoruz). 1 tuvalet var, 1 göz oda var. Mağarada oturuyoruz (...).” (K.Y.)

“26 senedir benim banyom olmadı. Leğen ile banyo yaptım. Evimin üstünde kiremit bile yok. Babam hasta olduğu için evde, banyo yapmak istediğimde dışarı çık da diyemiyorum.” (M.O.)

⁸⁵ Anayasanın 57. maddesinde konut hakkına ilişkin şu ifadeler yer almaktadır: “Devlet, şehirlerin özelliklerini ve çevre şartlarını gözeterek bir planlama çerçevesinde, konut ihtiyacını karşılayacak tedbirleri alır, ayrıca toplu konut teşebbüslerini destekler.”

Ancak konut hakkı sadece bireylerin bir konuta sahip olmalarını değil, konutların oturabilir ve yaşanabilir olmasını da gerekli kılar. Konutların oturulabilir ve yaşanabilir olması kuşkusuz, asgari olarak “insanca” yaşabilmenin temel şartlarından olan bir tuvalet ve banyonun varlığına, ayrı bir mutfak ve ebeveynlerin ve çocukların yatabilecekleri ayrı birer yatak odasına sahip olmaya bağlıdır.

Evlerinin yaşamak için pek elverişli olmadığını belirten görüşmecilerin büyük çoğunluğu devletin toplu konut olanaklarından da yararlanma imkanlarının olmadığını ifade etmişlerdir. Bunun nedeni olarak ise özellikle ekonomik durumla birlikte tercihler ve alışkanlıklar gösterilmektedir. Görüşmecilerden M.C. toplu konut imkanından yararlanabilmek için Çingenerin/Romanların düzenli gelirlerinin olması gerektiğini, D.A. ise alışkanlıkları nedeniyle toplu konutlarda oturamayacağını aşağıdaki sözlerle ifade etmiştir.

“Toplu konut evlerinde oturabilmek için bir mücadele vermek gerek. Öncelikle işin olacak tabii. Düzenli gelirin olacak ki, aylık ödemeleri yapabilesin. Bunu ödemediğin takdirde orada oturma ve yaşama şansın olmaz. İnsanlarımızın iş gücü olmadığı için bu imkandan yararlanamıyor.” (M.C.)

“Bir oda yerde oturuyorum. Dışarıda tuvalet, çarşafı ayırdığım bir yerde banyo yapıyoruz. Oğlum, babası, ben aynı odada yatıyoruz, yiyoruz. Burası da kira. TOKİ bana ev verse ben oturamam apartmanda. Bana bahçeli ev olacak, konu komşuyla akşamları sokakta çay içeceğim, sohbet edeceğim, bunalırım ben dairede.” (D.A.)

Görüşmeciler arasında devletin konut sorununa yaklaşımına eleştiri getirmekle birlikte sorunun çözümüne ilişkin öneri sunanlar da olmuştur. Bir görüşmeci devletin oturulabilir ve yaşanabilir konut imkanı sağlamadığını sağlansa dahi kenar mahallerde oturan Çingenerin/Romanların aş ve iş sıkıntıları nedeniyle bu imkandan faydalanmak istemeyeceğini aşağıdaki şekilde ifade etmiştir. Aynı görüşmeci konut sorunun çözümü için ise yerinde iyileştirmeler yapılmasını önermektedir.

“Oturulabilir ve yaşanabilir konut imkan hiç yaratılmadı. Kenar mahallede yaşayanların konut sorunu var, sağlıklı ve hijyenik değil. Yeterince konut imkanı yaratılmıyor yaratılsa da istemez. Aslında O da güzel evlerde oturmak ister ama arkasına baktığında ucuz konutun ödemelerini bile yapamayacağını görür. Çünkü aş yok, istihdam yok. Ayda 100 TL'yi bile ödemesi çok zor. Bende kabul etmem çünkü ödeme güvencem yok. Kenar mahallede oturanlar aylık sabit gelirleri olmadığı için güvenemiyor. Konutta yerinde iyileştirme yapılması, daha sağlıklı

ve modern konutlar yapılabilir. Bu toplum yerinde alışmış örf ve adetlerine geleneklerine bu nedenle yerinde iyileştirme yapılmalı.” (A.İ.İ)

Görüşmecilerden birisi özeleştiriyi yaparak Çingenerin/Romanların oturulabilir ve yaşanılabilir konut konusundaki tutumlarını eleştirmiştir. Bu görüşmeci devletin anahtar teslimi ev vermeyeceğini geçmişte birçok insanın yaşadığı evde banyo olmadığını fakat sonradan yaptıklarını bunun insanların içinden gelmesi gerektiğini aşağıdaki sözlerle ifade etmiştir.

“40-50 sene önce bir çok evde banyo var mıydı? Ama leğende yıkanılıyordu. 5-6 sene önce banyo yaptık, mutfak yaptık. Leğende yakınıyordun ama yıkanıyordun. Bu insanın içinden gelecek. Evler iyi olsa daha farklı şeyler olur. Devlet tarafından her şeyin karşılandığı kaç ülke var. Devlet sana anahtar teslim etmez. Kaç ülke sayabilirsin. Ama müteahhitlerimizle falan anlaşma yapılır, taksitli ev verebilir (...).” (K.E.)

3.3.8.3.8. Eğitim Hakkı⁸⁶

Yapılan derinlemesine görüşmelerde görüşmecilerden bir kısmı kendilerinin ve çocuklarının eğitim-öğretim imkanından yeteri kadar faydalanamadığını ifade etmişlerdir. Genel olarak katılımcılar bunun nedeni olarak yaşam biçimlerini ve maddi imkansızlıklarını göstermişlerdir. Örneğin K.E. geçmişte göçebe olarak yaşamış olmaları nedeniyle eğitim imkanlarından faydalanamadığını şöyle ifade etmiştir.

“30–40 sene önce biz göçebeydik. Sepetçi, kalaycı, demirci idik. Bu işi yapanlar nasıl okuyacaklardı. Zaten okuyamazlar. Benim büyüklerim hiç okul görmemiş bu nedenle ben de çocukluğumda kısmen bu sorunları yaşadım. Göçebe hayatı bitince şehirde oturmaya başlayınca değişti (...).” (K.E.)

⁸⁶ Anayasanın 42. maddesi eğitim ve öğrenim hakkı ve ödevini düzenlemektedir. Buna göre, “Kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz. İlköğretim, kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunludur ve Devlet okullarında parasızdır. Devlet, maddî imkânlardan yoksun başarılı öğrencilerin, öğrenimlerini sürdürebilmeleri amacı ile burslar ve başka yollarla gerekli yardımları yapar. Devlet, durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanları topluma yararlı kılacak tedbirleri alır. Eğitim ve öğretim kurumlarında sadece eğitim, öğretim, araştırma ve inceleme ile ilgili faaliyetler yürütülür. Bu faaliyetler her ne suretle olursa olsun engellenemez. Türkçeden başka hiçbir dil, eğitim ve öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarına ana dilleri olarak okutulamaz ve öğretilemez.”

Görüşmecilerden A.İ.İ. ise maddi imkansızlıklar nedeniyle okuyamadığını, maddi durumu yetersiz olan ailelerin çocuklarının eğitimden sağlıklı şekilde faydalanamadığını ve eğitim için sadece okul binasının yeterli olamayacağını aşağıdaki şekilde anlatmıştır.

“Okuma imkanım yoktu. Bunu sağlayacak maddiyatım da yoktu. Ben ve eşim dahil bu konuda hiçbir şeyden faydalanmadık. Yarın öbür gün evladımı nasıl okuturum, bu imkanlardan nasıl faydalanırım diye tereddüdüm var. Mahallemizde ilköğretim okulu olmasına karşın burada okuyan çocukların aileleri maddi sıkıntı içinde. Geçim sıkıntısı tabii ki çocuğa yansıyor. Çocuk okula gitse de öğretmenin anlattıkları kafasında soru işareti içinde evde sabah aile sorunu çıkıyor. Çünkü kafasını veremiyor. Eğitimden sağlıklı şekilde faydalanamıyor. Eğitim yönünden eksikliler var mı, var. Kenar mahalledeki okullarda teknoloji yönünden çok eksiklik var (...) Birçok şeyden eksik kalmamak mağdur olmamak için çocuklar iyi öğrenemiyor. Eğitimde sadece okul yeterli değil, ikinci sınıfa giden öğrenci Atatürk yazamıyor. Burada öğretmenlerde sorun olduğu gibi ailede de problem var. Ailenin cahilliği var yeteri kadar ilgilenmiyorlar.” (A.İ.İ.)

Görüşmelerde yaşadıkları mahallede iyi eğitim verilmediği için çocuklarını başka semtlerdeki okullara götürenler ve maddi durumları iyi olanların çocuklarını başka okullara gönderdiğini söyleyenler de olmuştur. Örneğin görüşmecilerden M.K. mahallerindeki okulu beğenmediğini, çocuklarının iyi yetişmesi için çocuklarını başka okula gönderdiğini fakat çocuklarının bu okulda bir takım ön yargılarla karşılaştığını aşağıdaki aşağıdaki sözlerle ifade etmiştir.

“3 çocuğum var, bunların 2’si okul çağında ama bu mahallede bir okula göndermiyorum. Buradaki çocukların davranışları farklı, ortamı hiç beğenmedim. Benim çocuklarım bu mahalledeki çocuklara uyum sağlayamadı. Okula gittiği mahallede de oğlum Yıldırım da oturuyoruz diyince sanki Yıldırım da oturanlar adam yiyormuş gibi bakıyorlarmış. Ben çocuklarımla okuması için mücadele ediyorum. Ama bunun için, onlara destek olmam için onların iyi gelişmesi için, yetişmesi için. Niçin onlar da hakim, savcı olmasın.” (M.K.)

Görüşmecilerden Ö.E. ise geçmişte eğitim imkanlarının yetersiz olduğunu, bazı ailerin ise cahil oldukları için çocuklarını takip etmediklerini buna karşın maddi durumu iyi olan ailelerin çocuklarını başka okullara gönderdiğini aşağıdaki şekilde ifade etmiştir.

“Eğitim yetersizdi aslında (ilköğretimi kastediyor), benim okuduğum dönemde öğretmenler yeteri kadar ilgilenmiyordu, aileler de cahil olunca çocuklarını takip edemiyordu. Parası olan aileler çocuklarını mahallede bırakmadı. Çünkü burada (Yıldırım) ortamlar farklı, konuşmaları farklı, bu nedenle diğer merkez semtlere, iyi okullara çocuklarını gönderdiler.” (Ö.E.)

Yapılan görüşmelerde görüşmecilerin bir kısmı devletin eğitim imkanlarını sağladığını fakat kendilerinden farklı olarak şimdiki neslin tamamen Çingenelerin/Romanların okuduğu okullarda okuduğunu bunun da ayrımcılığa neden olduğunu ifade etmiştir. Görüşmecilerden K.E. bu duruma vurgu yaparken, C.İ. okulların artık karma olmadığını ifade etmekle birlikte devletin ailelere maddi destek sağladığını fakat öğretmenlerin öğrencilerle yeteri kadar ilgilenmediklerini aşağıdaki sözlerle anlatmıştır.

“Benim okula gittiğimde okullar karmaydı. Ama şimdi bizim mahalledeki okulda sadece Roman çocukları var. Şimdi okulların durumunu iyi görmüyorum. Şimdiki nesilde ayırım var. İnsanlar çocuklarını bizim okula göndermek istemiyorlar.” (K.E.)

“Devlet tarafından eğitim öğrenim imkanı tamamen sağlanıyor bence ama benim okuduğum dönemde okul karmaydı, hocalar iyiydi, disiplinliydi, şimdi okulda herkes Roman. (...) Hoca da ilgilenmiyor artık. (...) Hoca bile çocuğa göre muamele yapıyor. Mesela renk olarak, konuşma olarak diğerlerine benzeyen, çalışkan bir kız yeğenim var, öğretmeni onu çok seviyor. Okumak artık eskisi gibi maddiyata dayanmıyor, şimdi kız çocuklarına fazla olmak kaydıyla erkek çocuklara da yardım yapılıyor.” (C.İ.)

Yapılan görüşmelerde yoksul öğrencilere yapılan yardımlar konusunda görüş bildirenler de olmuştur. Bu görüşmecilerin bulunduğu ortak nokta

ailelerin çocuklarını para için okula gönderdikleri yönündedir. Bu konu ile ilgili olarak aşağıdaki iki görüşmecenin sözleri örnek olarak verilebilir.

“Sağ olsun müdür hanım sabahları çocuklara süt ve simit veriyor. Tabi cebinden vermiyor, devletimiz gönderiyor. Kızımın okumasını istiyorum. Eskiden okuryazarlık çok azdı, şimdi lise mezunu çok var, biz de tahsil yok ki nasıl devlet işine girelim. İnsanlar devlet para veriyor diye çocuklarını okula götürüyorlar.” (Y.T.)

“Okula gitmeyen çocuklar için kağıt gönderiyorlar eve ama çocuk 2 gün gidiyor sonra yine gitmiyor. Bazıları para için döve döve zorla gönderiyor. Parayı alınca çocuk yine gitmiyor.” (D.A.)

Tüm bunlarla birlikte eğitim konusunda devletle birlikte ailenin ve çocuğun rolü ve önemi olduğunu ifade eden görüşmeciler de olmuştur. Örneğin A.İ.İ. ailelerin çocuklarının eğitimi ile ilgilenmesini gerektiğini ve devletin imkanlarının sınırlı olması nedeniyle her şeyin devletten beklenmemesi gerektiğini fakat devletin de yerel yetkililer aracılığıyla kenar mahallerdeki sorunları “el atması” gerektiğini şöyle ifade etmiştir.

“Bu üç yönlü. Aile, çocuk, okul. Ailesi çocukla ilgilenen çocuklar daha başarılı. İster istemez öğretmenin dikkati de çocuğa yöneliyor. Şimdi öğretmenlere de hak vermek lazım. 30 kişilik sınıfta herkesin seviyesi belli. Şimdi ailenin de katılması gerekiyor. Ailesi katılmayan çocuklara öğretmenin ilgisi azalıyor. Hep suçu karşı tarafa atmayacaksın. Şimdi biz bunu bugüne kadar yapmamışız. Devletin imkanları zaten belli, yetersiz. Hangi konuda yetersiz. Şimdi ilkokulların tamamında ödenek sıkıntısı var. Hele kenar mahalle olunca fakir muhit, öğrencilerden katkı da alamıyorsun. Temizlik, yakıt için. Devletin rolü burada bir kesimin diğerinden daha fakir, diğerinin daha zengin olmasıyla ilgili. Devlet hangi mahallede eğitim yetersiz, hangi mahallede ne var bilemez. Burada yerel yetkililerin, valinin, belediye başkanının duruma el atması lazım. Kenar mahallelerde 14-15 okul var. Her sene birine el atsalar sorun kalmaz.” (L.M.)

Görüşmecilerden L.B. ise devletin sağladığı eğitim imkanların faydalanabildiklerini fakat yüksek öğretim için maddi güç gerektiğini

belirtmekte, ailelerin okuyamadıkları için çocuklarını okutmaları gerektiğini ancak ailelerin bu konuda eğilimlerinin olmadığını vurgulamaktadır.

“Genel anlamda eğitim olanaklarından faydalanıyoruz. Ama yüksek öğrenim çok paraya dayalı. Bizlerin ise parası yok. O nedenle yüksek öğretimde binde bir kişi çıkıyor okuyan. Burada ailenin sorumluluğu da çok büyük. Eğitimde sadece devletin sorumluluğu yok. Aileler okuyamadık diye okutmali aslında çocuklarını ama maalesef böyle bir eğilimleri yok. Ben yüksek tahsil yapamadım ama şimdi çok okurum.” (L.B.)

3.3.8.3.9. Sağlık Hizmetleri⁸⁷

Yapılan derinlemesine görüşmelerde genel eğilim günümüzde devletin sağlık hizmetlerini yeteri kadar sağladığı yönünde olmuştur. Yapılan görüşmelerde sağlık hizmetlerinden yararlanmak konusunda bir sıkıntı yaşamadığını ifade eden görüşmeciler vardır. Görüşmecilerden Y.H. sağlık hizmetlerinin yeterli olduğunu ve doktorların kendileri ile ilgililendiklerini aşağıdaki sözlerle ifade etmiştir.

“Sağlık hizmetleri iyidir, iyidir. Hepsi iyidir. Rahatlıkla bakılıyor hastanede. Hastanede bakmamazlık gibi bir şey yok. Tersini söyleyen palavra atıyordu. Doktorlar bakıyor, bakmaz olurlar mı?” (Y.H.)

Görüşmecilerden E.B ise sağlık hizmetlerinin sağlanması konusunda farklı bir boyuta, yurttaşlık bilincine vurgu yapmıştır. Bu görüşmeciye göre sağlık hizmetlerinin bir yurttaşlık hakkı olduğunu bilenler sağlık hizmetlerinden yeteri kadar faydalanmaktadır.

⁸⁷ Anayasanın “Sağlık Hizmetleri ve Çevrenin Korunması” başlıklı 56. maddesi “Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir” demektedir. Ayrıca, “çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir”. “Devlet, herkesin hayatını, beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlamak; insan ve madde gücünde tasarruf ve verimi artırarak, işbirliğini gerçekleştirmek amacıyla sağlık kuruluşlarını tek elden planlayıp hizmet vermesini düzenler. Devlet, bu görevini kamu ve özel kesimlerdeki sağlık ve sosyal kurumlarından yararlanarak, onları denetleyerek yerine getirir. Sağlık hizmetlerinin yaygın bir şekilde yerine getirilmesi için kanunla genel sağlık sigortası kurulabilir.”

“Sağlık hizmetleri konusunda vatandaşlık bilincine ulaşan Romanların sorun yaşamadığını düşünüyorum. Haklarının bilincinde değillerse sorun yaşıyorlar.”
(E.B.)

Diğer yandan görüşmeciler arasında sağlık hizmetlerinden yararlanamadıklarını ve bunun da kendilerine yapılan kötü muamele ve ayrımcılıktan kaynaklandığını ifade edenler de olmuştur. Örneğin D.A.’ye göre kılık kıyafetleri iyi olduğunda hastanede kendileri ile ilgilendiklerini ancak konuşmalarından Çingene/Roman olduğunu anlaşıldığı zaman ilginin azaldığını aşağıdaki sözlerle ifade etmiştir.

“Hastaneye giderken kıyafetine çeki düzen verince iyi ilgi var ama azıcık dilinden anlayınca, dilin kayınca ilgi hemen azalıyor. Doktorlara bana anlat diyorum anlatıyor ama hiçbir şey anlamıyorum. Seni anlamıyorum, anlayacağım şekilde anlat deyince de, sen gavurmusun diyor, tamam tamam çık diyor.” (D.A.)

Benzer şekilde görüşmecilerden L.M. doktorların kendilerine farklı davrandığını, oysa bunun devlet tarafından kendilerine verilmiş bir hak olduğunu şöyle ifade etmiştir.

“Başhekim ve doktorların bakış açıları farklı. Diğer hastaya nasıl bakıyorsan, bana da öyle bakmalısın. İnsanın kıyafetine göre, şekline göre değerlendirme yapılmaması gerekiyor. Hepimiz elhamdülillah Müslümanız diyorsak insanı insan olduğu için seveceksin. Maalesef bazı kesimlerde insana insan olduğu için değer verilmiyor. Hastalara önce insan olarak yaklaşmaları lazım. Bu tip şeylerle çok karşılaştım. Ama bunun çözümü için illa birilerini araya sokmaya da gerek yok. Bu bir hak. Devlet bu hakkı bana vermiş. Ben sağlık hizmetinden yararlanayım diye.” (L.M.)

Yapılan görüşmelerde sağlık hizmetlerinden yararlanamadıklarını çünkü yoksulluk nedeniyle muayene ücretini ödemek konusunda sıkıntı çektiklerini söyleyen görüşmeciler olmuştur. Örneğin A.İ.İ. yeşil kart sahibi olan yurttaşların yoksul oldukları için katkı payı ödemekte zorlandıklarını, yeşil

kartı olan Romanlara zorluk çıkarıldığını ve daha az ilgi gösterildiğini aşağıdaki gibi ifade etmiştir.

“Sağlık hizmetlerinden yeteri kadar faydalanamıyoruz. Tamamen yoksul ailelerde yeşil karta ek olarak belli yüzdelerde para istenmesi sıkıntı yaratıyor. Bunun yanında yeşil kart imkanları daha da artırılmalı, ben yeşil kart ile özel hastaneye gidebilmeliyim. Roman vatandaşlara zorluk çıkarılıyor. Bunun nedenlerinden biri bu vatandaşların yeşil kart sahibi olması. Çünkü Bağ-Kurlu ya da SSK’lıya bakış açısıyla yeşil kart sahiplerine bakış açısı farklı. Doktorların Romanlara karşı bir ayrımcılık yaptığını görmedim ama ilgi biraz daha az.” (A.İ.İ.)

Diğer taraftan yapılan görüşmelerde sağlık hizmetleri konusunda yaşanan sıkıntının sağlık çalışanları ya da devletten kaynaklanmadığını bizzat Romanların kendilerinden kaynaklandığını ifade eden görüşmeciler de olmuştur. Görüşmecilerden L.B. hastanelerde hastaları ile ilgilenilmeyeceğini düşünerek Roman hastanın peşinden pek çok kişinin de hastaneye geldiğini, müdahalenin gecikmesi durumunda kavgalar çıktığını yaptığı gözlemlere dayalı olarak şöyle ifade etmiştir.

“Hafta sonları bazen hastanenin önüne oturur, acile gelip giden insanlarımızı izlerim. Bir Roman hastanın peşinden acile 10 ila 30 kişi arasında peşinde gelir. Çünkü doktorların hastanede hastalarına bakmayacaklarını düşünürler. Bize bakmıyorlar diye düşünürler. Bir de doktorlar biraz ağırdan alırlarsa, bu hemen bizimkileri kavgaya itiyor. Bu da müdahaleyi daha da geciktiriyor.” (L.B.)

Bir başka görüşmeci sağlık hizmetlerinin yeterli olduğunu fakat Romanların giyim, kuşam ve temizlik yönünden eksik olduğunu ve iletişim kurmakta sorunlar yaşadığını bu nedenle doktorların kendileri ile yakından ilgilenmediklerini aşağıdaki sözlerle ifade etmiştir.

“Devlet hastanesinde hizmet iyi, doktor günde 2 kez gelip soruyor, gerekli ilgi alakayı gösterdiler. Bizim insanlar iletişim kurmasını bilmiyor. Giyim, kuşam, temizlik eksik. Roman halkında bu konularda eksiklik var. Konuşma da bozuk. Bunlar bir araya gelince doktor baksa da el ucuyla bakıyor, eksiklik Roman halkında.” (K.E.)

Görüşmecilerden bir kaçı ise sağlık hizmetlerinin sadece kendileri için değil, toplumun tamamı için bir sıkıntı yarattığını ifade etmiştir. Örneğin K.Ş. bu konu ile ilgili olarak aşağıdaki sözleri sarf etmiştir.

“Hastanelerde sadece Romanlarla değil kimse ile iyi ilgilenmiyorlar. Ben 5-6 senedir 1-2 kere almışım ilaç, şu an nasıl ilaç verdiklerini bile bilmiyorum.”
(K.Ş.)

Anayasanın 56. maddesinde sağlık hizmetlerinin yanında, herkesin, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğu ifade edilmektedir. Ancak yapılan görüşmelerde görüşmecilerin büyük çoğunluğu sağlıklı bir çevrede yaşamadıklarını ileri sürmüştür. Görüşmecilerden Y.H. ve Ç.F. yaşadıkları mahallerin sağlıklı olmadığını aşağıdaki sözlerde ifade etmişlerdir.

“Yaşadığımız çevre iyi değil. Mahallenin alt yapısı yok. Yollarda iş yok, yeşil alan yok.” (Y.H.)

“Sağlıklı çevrede yaşadığımızı düşünmüyorum. Şehrin çöplüğü bizim mahallenin yanına taşındı. Akşamları çok kokuyor. Bazen çöpleri yakıyorlar. Leş gibi kokuyor. Biz sokakta oturan insanlarız. Çok rahatsız ediyor. Bu bizim geleceğimiz için çok tehlikeli.” (Ç.F.)

3.3.8.3.10. Seçme-Seçilme-Siyasi Faaliyette Bulunma Hakkı⁸⁸

Yapılan görüşmelerde görüşmecilerin büyük çoğunluğu anket sonuçlarında olduğu gibi seçme ve seçilme hakkını rahatlıkla kullandıklarını

⁸⁸ 1982 Anayasasının Siyasi Haklar ve Ödevler başlıklı dördüncü bölümünde 67. maddede Seçme, seçilme ve Siyasi Faaliyette Bulunma Hakları, Siyasi Partilerle İlgili Hükümler başlığı altında 68. maddede ise Parti Kurma, Partilere Girme ve Partilerden Ayrılma hükümleri yer almaktadır. Buna göre 67. maddede “Vatandaşlar, kanunda gösterilen şartlara uygun olarak, seçme, seçilme ve bağımsız olarak veya bir siyasî parti içinde siyasî faaliyette bulunma ve halkoylamasına katılma hakkına sahiptir. Onsekiz yaşını dolduran her Türk vatandaşı seçme ve halkoylamasına katılma haklarına sahiptir.” denmektedir. 68. maddede ise “Vatandaşlar, siyasî parti kurma ve usulüne göre partilere girme ve partilerden ayrılma hakkına sahiptir. Parti üyesi olabilmek için onsekiz yaşını doldurmuş olmak gerekir” denmektedir.

ifade etmiştir. Örneğin K.E. isteyen herkesin bir partiye üye ve seçimde aday olabileceğini kendi deneyimleri ile aktarmakta, herkesin hür bir şekilde oy kullandığına vurgu yapmaktadır.

“Kimse senin arkana duvar koymaz, toplumla iletişimini kurduğun an tüm siyasi partilerde yönetici, üye, aday olabilirsin. Siyasi bir partide, 2 dönem il, 1 dönem ilçe yönetiminde görev yaptım. Tahsilim iyi olsaydı ilçe başkanı olurum. Önyargılardan değil, eğitim olmadığından aday olamadım. Kimse Çingene diyemedi, ağırlığımı koydum. Hepimiz biriz dedim ve engel oldum, sıkıntı da yaşamadım. Herkes hür, serbestçe oy kullanabiliyorum.” (K.E.)

Görüşmecilerden K.N. seçimlerde rahatlıkla oy kullanabildiklerini fakat tahsili olmadığı için aday olamayacağını, M.K. ise hiçbir baskı olmadan oyunu kullandığını, istediği takdirde bir partiye üye olabileceğini ve seçimlerde aday olmak isteği takdirde engellen(e) meyeceğini aşağıdaki sözlerle ifade etmiştir.

“Rahatlıkla oy kullanıyoruz. Ama aday olmak için benim gibi niceleri var. Onlar olamıyor. Benim ne okumam var ne yazmam var. Okumam yazmam olsa tabii düşünürüm. Kimse bir şey demezdi. Romanlardan bir muhtar aday oldu ama seçilemedi.” (K.N.)

“İlk defa bu sene oy kullandım (seçmen kartı çıkmamış şimdiye kadar), kimse baskı yapmadı, kendi isteğimle kullandım. Kimse baskı yapmadan bir partiye de üye olabilirim ama ben bunlara kafa yormuyorum. Roman olduğum için aday olmada engelleneceğimi düşünmüyorum, ama olursa da şikayet ederim.” (M.K.)

Görüşmecilerden Ö.E. ise hiçbir baskı altında kalmadan son seçimlerde ilk oyunu kullandığını, fakat siyasi partilerin kendilerine dış görünüş, düşük eğitim ve konuşma biçimleri nedeniyle önyargılı davrandığını aşağıdaki sözlerle vurgulamıştır.

“Son seçimlerde hiçbir baskı görmeden, kendi özgür irademle karar vererek ilk oyumu kullandım. Ben istesem rahatlıkla bir partiye üye olabilirim ama bir diğeri olamaz. Dış görünüş ve eğitim olarak yetersiz, giyimi, konuşması çok önemli. Partiler de önyargılı olmamalı.” (Ö.E.)

Yapılan görüşmelerde özellikle oy kullanırken her zaman özgür davranmadıklarını, bir zorla karşılaşılmassa da yapılan yardımlar nedeniyle yönlendirmeye maruz kaldıklarını ifade edenler olmuştur. K.Y. aldığı yardımlar nedeniyle mevcut iktidara oy verdiğini, E.B. ise insanların yaşam koşullarını zorlaştırarak ya da kolaylaştırarak menfaat sağlandığını bu nedenle Türkiye’de yaşayan insanların büyük çoğunluğunun bağımsız bir şekilde oy kullanmadığını aşağıdaki sözlerle ifade etmiştir.

“Devlet anca yardım versin, başka yerde yok. Yardım gördüğümüz için oyumuzu da ona veriyoruz. Kızan parası veriyor, kömür veriyor. Ben de iyiler diyorum ondan oyumu veriyorum.” (K.Y.)

“Oy kullanma hakkımızda baskı, zorlama, yönlendirme var mı diye sordunuz. Peki yaşam koşullarını zorlaştırarak ya da kolaylaştırarak küçük menfaatler sağlamak da baskı değil mi. Bu nedenle kimse özgür bir şekilde oy kullanıyor diyemeyeceğim. Bir şekilde insanlar dolaylı bir yönlendirmeye veya baskıya maruz kaldığını düşünüyorum. En az %80’ninin seçimlerde kendi hür iradeleriyle oy kullanmadıklarını düşünüyorum.” (E.B.)

Öte yandan görüşmecilerin bir kısmı seçme ve seçilme hakkını birbirinden ayırarak bir değerlendirme yapmıştır. Bu görüşmeciler seçme hakkını kullanırken bir problemle karşılaşmadıkları fakat seçilme yani aday olma hakkını kullanırken zorluklarla karşılaşabileceklerini ifade etmişlerdir. Örneğin K.Ş. bu durumu ilişkin olarak aşağıdaki sözleri sarf etmiştir.

“Bizi partiye kabul ederler üye ederler. Seçim zamanı kullanırlar. Ama bizi ikinci sınıf gördükleri için aday göstermezler.” (K.Ş.)

3.3.8.3.11. Hak Arama Hürriyeti⁸⁹

Yapılan görüşmelerde görüşmecilerin önemli bir kısmı yargı mercileri önünde davacı veya davalı olarak adil yargılanma konusunda bir sıkıntı yaşamadıklarını ya da yaşamayacaklarını ifade etmiştir. Görüşmecilerden K.E. davalarda herhangi bir haksızlık yapılmadığını devletin imkanları olmayanlara avukat verdiğini ve hakkını savunduğunu ifade etmiştir.

“Davalarda haksızlığa uğrandığını tahmin etmiyorum. Olumsuz bir şey mahkemelerde duymadım da, görmedim de. Tarafsız benim buradan gördüğüm kadarıyla (...). Zaten suç işlendiğinde devlet avukat veriyor. Hakkını savunuyor.”
(K.E.)

Yapılan görüşmelerde görüşmecilerin bir kısmı ise adil yargılanma ve mahkemelerin tarafsızlığı konusunda bir takım sıkıntılar olabileceğini ifade etmişlerdir. Örneğin E.B. yargının tarafsız ve adil olduğunu vurgulamakla birlikte, toplumda Çingener hakkında varolan olumsuz ön yargıların hakimleri de etkileyebileceğini bu nedenle mahkemelerde tarafsız yargılanmanın olmayabileceğini aşağıdaki sözlerle ifade etmiştir.

“Suçun niteliğine bağlı olarak değişiyor. Tabii ki Türkiye Cumhuriyetinin yargısı tarafsızdır, adildir. Yine de istisnalar yaşıyor ne yazık ki. Bu ülkede insanlar çocuklarını seni Çingenerlere veririm diye korkutuyor. Belki de hayatı boyunca 3-4 Çingene görmüş. Hakim bunların uyuşturucu kaçakçısı, kadın satıcısı gibi düşünecek zaten önyargı da var. Bu nedenle tarafsız davranamayacak.” (E.B.)

⁸⁹ 1982 Anayasasının 36. maddesinde Hak Arama Hürriyeti düzenlenmektedir. Buna göre “Herkes, meşrû vasıta ve yollardan faydalanmak suretiyle yargı mercileri önünde davacı veya davalı olarak iddia ve savunma ile adil yargılanma hakkına sahiptir. Hiçbir mahkeme, görev ve yetkisi içindeki davaya bakmaktan kaçınmaz.”

3.3.8.3.12. Kişi dokunulmazlığı⁹⁰

Derinlemesine görüşmelerde anket sonuçlarını destekler nitelikte kötü muameleyle karşılaşmadığını ifade eden görüşmeciler bulunduğu gibi farklı nedenlerden dolayı zaman zaman kötü muameleyle karşılaştığını ifade eden ve geçmiş ile bugün arasında bir karşılaştırma yaparak fikir beyan eden görüşmeciler de olmuştur.

Yapılan görüşmelerde görüşmecilerden bir kısmı kıyafet, maddi durum gibi nedenlerden ötürü bazen kişi dokunulmazlığının zedelendiğini ifade etmiştir.

“Karakola düştüğüm zaman Roman olarak değil, fakir olarak düşünelim. Fakir ile zengin münakaşa etse, fakir olan haklı da olsa zenginin karşısında haksızlığa düşüyor. Çünkü zenginin maddi imkanları var. Mahkemelerde ise çok tanınmış, üst düzeyde olursa işini yürüteceğine kanaatkarım.” (K.Ş.)

⁹⁰ 1982 Anayasasının 17. ve 19. maddeleri Kişinin Dokunulmazlığı, Maddi Ve Manevi Varlığı ile Kişi Hürriyeti ve Güvenliği Özel Hayatın Gizliliği ve Korunmasını düzenler. Buna kapsamda Anayasanın 17. maddesine göre “Herkes, yaşama, maddî ve manevî varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir. Tıbbî zorunluluklar ve kanunda yazılı haller dışında, kişinin vücut bütünlüğüne dokunulamaz; rızası olmadan bilimsel ve tıbbî deneylere tâbi tutulamaz. Kimseye işkence ve eziyet yapılamaz; kimse insan haysiyetiyle bağdaşmayan bir cezaya veya muameleye tâbi tutulamaz.” Anayasanın 19. maddesine göre ise, “Herkes, kişi hürriyeti ve güvenliğine sahiptir. Şekil ve şartları kanunda gösterilen: Mahkemelerce verilmiş hürriyeti kısıtlayıcı cezaların ve güvenlik tedbirlerinin yerine getirilmesi; bir mahkeme kararının veya kanunda öngörülen bir yükümlülüğün gereği olarak ilgilinin yakalanması veya tutuklanması; bir küçüğün gözetim altında ıslahı veya yetkili merci önüne çıkarılması için verilen bir kararın yerine getirilmesi; toplum için tehlike teşkil eden bir akıl hastası, uyuşturucu madde veya alkol tutkunu, bir serseri veya hastalık yayabilecek bir kişinin bir müessesede tedavi, eğitim veya ıslahı için kanunda belirtilen esaslara uygun olarak alınan tedbirin yerine getirilmesi; usulüne aykırı şekilde ülkeye girmek isteyen veya giren, ya da hakkında sınır dışı etme yahut geri verme kararı verilen bir kişinin yakalanması veya tutuklanması; halleri dışında kimse hürriyetinden yoksun bırakılamaz. Yakalanan veya tutuklanan kişilere, yakalama veya tutuklama sebepleri ve haklarındaki iddialar herhalde yazılı ve bunun hemen mümkün olmaması halinde sözlü olarak derhal, toplu suçlarda en geç hâkim huzuruna çıkarılınca kadar bildirilir. Yakalanan veya tutuklanan kişi, tutulma yerine en yakın mahkemeye gönderilmesi için gerekli süre hariç en geç kırk sekiz saat ve toplu olarak işlenen suçlarda en çok dört gün içinde hâkim önüne çıkarılır. Kimse, bu süreler geçtikten sonra hâkim kararı olmaksızın hürriyetinden yoksun bırakılamaz. Bu süreler olağanüstü hal, sıkıyönetim ve savaş hallerinde uzatılabilir. Kişinin yakalandığı veya tutuklandığı, yakınlarına derhal bildirilir. Her ne sebeple olursa olsun, hürriyeti kısıtlanan kişi, kısa sürede durumu hakkında karar verilmesini ve bu kısıtlamanın kanuna aykırılığı halinde hemen serbest bırakılmasını sağlamak amacıyla yetkili bir yargı merciine başvurma hakkına sahiptir. Bu esaslar dışında bir işleme tâbi tutulan kişilerin uğradıkları zarar, tazminat hukukunun genel prensiplerine göre, Devletçe ödenir.”

“Polis bana el kaldıramaz, suçlu bile olsam bunu yapamaz. Çünkü benim haklarım var. Böyle bir şeye de maruz kalmadım. Çevremde gördüm, kavga olduğunda polis geliyor, kavgada giyinik olana daha iyi davranıyor polisler. Daha iyi dinliyorlar suçlu bile olsa. Böyle olaylara tanık oldum. Haklı adam hem dayak yiyor hem de fakir, kıyafeti eksik olduğu için kendini anlatamıyor, onda polis hadi-hadi diyor.” (M.K.)

Yapılan görüşmelerde görüşmecilerin bir kısmı kişi dokunulmazlığı ve kişi hürriyeti konusunda geçmişe göre bugün daha olumlu gelişmeler yaşandığını ifade etmiştir.

“Şimdiki konularda durum iyi. Bundan 15–20 yıl önce kötü muamele oluyordu. Polis soru sual sormadan, sana söz hakkı tanımadan yargılama yapabiliyordu. Şiddete başvurduğu da oluyordu. Eskiden avukat da isteyemiyorduk.” (A.İ.İ.)

“Ben kötü muamele ile karşılaşmadım. Çevremde yaşayana rastlamadım. Ama eskiden olumsuz (20 sene önce) şeyler olurdu. Kaba bir tutum olabiliyordu. Ama artık yok böyle bir şey. Biz zaten karakola gitmeye korkarız. Kendi içimizde çözmeye çalışırız.” (L.M.)

3.3.8.3.13. Sosyal Güvenlik Hakkı ⁹¹

Yapılan görüşmelerde görüşmecilerin bir kısmı devletin sosyal güvenlik bakımından ilgili Anayasa maddesi uyarınca sakatlara ve yaşlılara koruma sağladığını düşünmektedir. Görüşmecilerden Y.H. yaşlılara üç aydan üç aya maaş verildiğini, A.T. ise devletin sakat çocuklarla yakından ilgilendiğini aşağıdaki sözlerle ifade etmiştir.

⁹¹ Anayasanın Sosyal Güvenlik Hakları ana başlığında yer alan 60. ve 61. maddeleri Sosyal Güvenlik Hakkı ve Sosyal Güvenlik Bakımından Özel Olarak Korunması Gerekenleri düzenlemektedir. Buna göre 60. maddeye göre, “Herkes, sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Devlet, bu güvenliği sağlayacak gerekli tedbirleri alır ve teşkilatı kurar.” 61 maddeye göre de, “Devlet, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleriyle, malûl ve gazileri korur ve toplumda kendilerine yaraşır bir hayat seviyesi sağlar. Devlet, sakatların korunmalarını ve toplum hayatına intibaklarını sağlayıcı tedbirleri alır. Yaşlılar, Devletçe korunur. Yaşlılara Devlet yardımı ve sağlanacak diğer haklar ve kolaylıklar kanunla düzenlenir. Devlet, korunmaya muhtaç çocukların topluma kazandırılması için her türlü tedbiri alır. Bu amaçlarla gerekli teşkilat ve tesisleri kurar veya kurdurur.”

“Yaşlılara maaş yardımı yapılıyor. 3 aydan 3 aya 500 alıyorlar. Yeter tabi neden yetmesin. Benim hiç maaşım yok mesela.” (Y.H.)

“Sakat çocuklarımızı arabayla alıp götürüyorlar, bakıyorlar, ilgileniyorlar. Benim bir akrabam sakat çocuğun parasıyla geçiniyor, başka da bir geliri yok.” (A.T.)

Yapılan görüşmelerde devletin yaptığı sosyal yardımlara ilişkin sorunlarını dile getiren ve özellikle bu yardımlarda adil davranılmadığını ifade eden görüşmeciler olmuştur. Görüşmecilerden M.K. sosyal yardım sistemdeki aksaklıkları ve bu konu ilgili olarak başından geçenleri aşağıdaki şekilde aktarmıştır.

“Yardım alamıyorum çünkü biraz kılık kıyafetimiz düzgün diye yardım yapmıyorlar, illa pis mi gidelim yardım istemeye fona. Kira yardımı istemiştım sadece 2-3 aylık verdiler. Zoraki aldım, senin yardıma ihtiyacın yok diye vermediler, babamla birlikte bu evde oturuyorum diye yardım yapılmıyor. Ama babam da sadece 3 aylık özürle maaşı alıyor ve yılda sadece 1 ton kömür veriyorlar. Ama biz 3 aile yaşıyoruz burada, 1 ton kömür yetmiyor. Bana da verse ne olur sanki. Devlet fakiri gözet sin, yardım dağıtanlar gerçek fakirlere yardım ulaştırmıyor. Bunu takip etmiyor, başıboş insanlara bu görevi veriyor. Bütün Romanlar çocuk parası alıyor. Sadece 3 ay bir markette çalıştım, sonra tüm yardımlarım kesildi. İşe girmeden önce aldığım yardımların hepsi kesildi. iki buçuk yıldır uğraşıyorum, geri alamıyorum yardımları, vay ben neden çalışmışım, neden SSK'lı olmuşum. Çalışanı cezalandırıyorlar. İnsanlar 3 ay çalışıyor fabrikada SSK lı olarak, işten çıkınca aylarca yıllarca haklarını (yardımları) geri alamıyor. Yeşil kartı kaybetmek istemedikleri için çalışmıyorlar, ya 2 ay sonra işten çıkarılırsam diye korkuyorlar. Hayatta en güzel şey, sigortalı olmak, garantili olmak ama insan korkuyor. O zaman insan işten soğutuyor. Biz ömür boyu böyle kalacağız. Kira yardımı istiyorum, babamın evinde olduğum için yardım yapılmıyor. Başka eve gidersem yardım yapacaklarmış, kiraya çıkarsam yani. Ama hep mi kiramı karşılayacaksınız diye soruyorum, hayır sadece 3 ay diyorlar. İş yok devamı nasıl gelecek. İş de göstermiyorlar ki.” (M.K.)

Yapılan görüşmelerde görüşmecilerin yaklaşık %65'nin yeşil kart sahibi oldukları belirlenmiştir. Görüşmeciler yeşil kartın kendileri için son derece

önemli olduğunu, bu sayede sosyal güvenlik çatısı altına girdiklerini ve kendilerinin ya da yakınlarının kolaylıkla sağlık hizmetlerinden faydalanabildiklerini ifade etmişlerdir. Örneğin görüşmecilerden A.İ.İ. yeşil kartın aş ve iş sıkıntısı çeken Çingene/Romanlar için önemli olduğunu aşağıdaki sözlerle ifade etmiştir.

“Her şeye rağmen yeşil kart iyi bir şey, olmasaydı sağlık yönünden birçok kişi mağdur olurdu. Kenar mahallelerde yaşayan birçok aile ferdi sıkıntı çekirdi. Bu insanların zaten aş, işi yok bir de sağlık eklenseydi.” (A.İ.İ.)

Bununla birlikte görüşmeciler arasında yeşil kart uygulaması kapsamında alınan katkı paylarına yönelik tepkilerini dile getiren görüşmeciler de olmuştur. Örneğin S.S. ilaçlar için alınan katkı payını ödeyemediğini aşağıdaki şekilde anlatmıştır.

“Kocam hastanede. Bende de kocamda da nefes darlığı, bronşit var. Yeşil kartımız var ama ilaçlar için katkı payı veriyoruz. Bunu ödeyemiyoruz.” (S.S.)

Fakat derinlemesine görüşmeler sırasında bazı görüşmeciler yeşil kart uygulamasına yönelik eleştirilerde bulunmuş ve yeşil kart yerine devletin iş imkanı yaratmasını istemişlerdir. Bu konu ile ilgili olarak iki farklı görüşmecinin aşağıdaki sözleri örnek olarak verilebilir.

“Ben aslında yeşil karta karşıyım. Ben odun kömür istemiyorum. Ben iş istiyorum. Ben emeğimle gece gündüz çalışıp alayım. Devletime de faydam olsun. Ben ilacımı kendim alayım.” (K.E.)

“Devlet yeşil kart veriyor, iyiyiz, ama işimiz yok. Yeşil kart vermeselerdi de keşke iş verselerdi. SSK’lı olsaydık. Ne yapayım onun yeşil kartını. 3 aylık 15-20 TL veriyor. Onu alsan ne olur almasan ne olur. Bizi diri diri öldürüyorlar, yakıyorlar bizi.” (K.Y.)

Tüm bunların yanında görüşmecilerden bazıları yeşil kart sistemini ilişkin eleştirilerden öte genel olarak sosyal güvenlik sistemine ilişkin

eleştiriler getirmiştir. Örneğin Bağ-Kur'lu olan K.K. bu eleştirisini aşağıdaki ifade etmiştir.

“Bağ-Kurluyum, çok güzel, kendimize ait işyerimiz var ama devlete çalışıyoruz. Bağ-Kur, vergi, elektrik, muhasebe derken elimizde bir şey kalmıyor. Bağ-Kura her ay 250 TL para veriyorum. 50 kuruş dahi eksik olsa tedavi etmiyor hastanede doktorlar. Eksik var diyorlar, borcunuz var diyorlar. Ancak borcumu kapatıp tekrar hastaneye gidebiliyorum.”

3.3.8.3.14. Çalışma Hakkı⁹²

Yapılan görüşmelerde görüşmecilerin büyük kısmı sadece Çingene/Roman oldukları için iş bulmak konusunda bir sıkıntı yaşadıklarını ifade etmiştir. Görüşmecilerden Ç.F. Çingenerin/Romanların iş bulmakta zorlandıklarını vurgulamakla birlikte, genel olarak eğitimsiz oldukları için vasıfsız işlerde çalıştığını ve eğitilmiş olanlarında devlet işine alınmadığını şöyle ifade etmiştir.

“Romanlar iş bulmakta zorlanıyor. Var olan fabrikalar elemana ihtiyaç olduğunda sadece gacolardan eleman alıyor. Hatta fabrikanın bekçisi binaya bile almıyor, bırakın başvuru yapmayı. Bu tür olaylar çok yaşanıyor. Edirne’de yapılacak işte vasıfsız işler çoğu zaman Çingenelerin yaptığı işler belli. Selimiye’de bakla falı bakma, dilenmek, çöplerden kağıt, naylon toplamak, temizlik işlerinde belediyede. Bunun nedenlerinden biri, tabii ki eğitim ama eğitilmiş olup da polis, astsubay olmak isteyenler var ama Çingene oldukları için olamıyorlar.” (Ç.F.)

⁹²1982 Anayasasının 48. ve 49. çalışma ve sözleşme hürriyeti ile çalışma hak ve ödevini içermektedir. Anayasanın 48. maddesine göre; “Herkes, dilediği alanda çalışma ve sözleşme hürriyetlerine sahiptir. Özel teşebbüsler kurmak serbesttir...”demektedir. Anayasanın 49. maddesine göre ise; “Çalışma, herkesin hakkı ve ödevidir. Devlet, çalışanların hayat seviyesini yükseltmek, çalışma hayatını geliştirmek için çalışanları ve işsizleri korumak, çalışmayı desteklemek, işsizliği önlemeye elverişli ekonomik bir ortam yaratmak ve çalışma barışını sağlamak için gerekli tedbirleri alır.” denmektedir.

Bir başka görüşmeci ise geçmişte fabrikalarda çalışanların göçmenlere iş sahası açmak için işten çıkarıldıklarını bugün ise yaşadıkları mahalle nedeniyle işe alınmadıklarını aşağıdaki sözlerle ifade etmiştir.

“İşe alınmıyoruz. Alınsak bile en kötü işlere veriliyoruz. Ben taşeron bir firmada su kanalı işinde çalışıyorum. Eskiden bir fabrikada çalışıyordum. 1989 da işten çıkarıldım. Çünkü göçmenlere iş vermek için bizi, benim gibi tüm Romanları fabrikadan çıkardılar. 18 sene iş bulamadım. Başvuru formunda adrese Menzilahır yazınca sonra arayacağız dediler ama hiç aramadılar. Ama zar zor bin bir torpille şimdi (4 aydır) belediyeye bağlı taşeron bir firmada su kanalı işinde çalışıyorum.” (E.E.O)

Benzer şekilde görüşmecilerin bir kısmı iş bulmakta yaşadıkları sıkıntının nedeni yaşadıkları mahalleye bağlamaktadır. C.İ. yaşadığı mahalle nedeniyle işverenlerin kendilerine ön yargılı davrandıklarını başından geçen bir olay kapsamında aşağıdaki şekilde aktarmaktadır.

“İşverenler bize hırsız gözüyle bakıyor, Kemikçiler deyince çok önyargılı oluyorlar. Birkaç yıl önce tasarım işi yapan bir bilgisayarıcıda iş bulmuştum. Her konuda anlaştık. İşe başladığımın ilk günü patron resmi işlemler için nüfus kağıdımın fotokopisini istedi. Nüfus kağıdında Menzilahır yazdığını görünce birkaç bahane uydurup beni daha sonra arayacağını söyledi ama hiç aramadı. Ama kişisel güven gelişince önyargı kırılıyor, iyi oluyor. Tabi önce sınıyor, sonra sağlam olduğumuzu görünce iyi davranıyor. İşinden ayrılan insan tamamen bitmiş insandır.” (C.İ.)

Görüşmecilerden M.O.'ye göre ise işsizliğin temel nedenlerinden biri düşük eğitim düzeyi olmakla birlikte bir diğer önemli neden toplumsal önyargılardır. M.O. bu durumu başından geçen bir olay kapsamında aşağıdaki şekilde aktarmaktadır.

“İş sıkıntısı eğitim eksikliğinden kaynaklanıyor daha çok. Fakat işte çalışırken işverenden daha çok çevre işvereni etkiliyor, zorluyor. Benim başıma geldi mesela. Veteriner medikalcisinde 2 yıl çalıştım, iş yeri kapanınca işsiz kaldım. Önceleri müşteriler patrona bu Menzilahır'da oturuyormuş, seni asar, keser, mallarını çalar demişler. Patrona bunu 6 ay sonra söyledi bana. Aşırı lüks

yerlerde de esmer olduğumuz için çalışmıyoruz. Devlet iş bulma imkanı sağlamıyor. Sadece birkaç ay işsizlik maaşı alıyor.” (M.O.)

Yapılan görüşmelerde yaşanan işsizliğin nedenini düşük eğitim düzeyi ile ilişkilendiren görüşmeciler de vardır. Görüşmecilerden A.İ.İ.’ya göre Roman yurttaşlar bir işin gerektirdiği yeterli eğitim düzeyine sahipse her hangi bir ayrımcılıkla karşılaşmadan iş bulabileceklerdir.

“Roman vatandaşların iş ararken yaşadığı en önemli sıkıntı tahsil ile ilgili. Tahsili olmadığı için iş bulmaları çok zor. Yoksa Roman olduğu için kenar mahallede oturduğu için iş bulmaması gibi bir şey yok. Eğer bireyde o işle ilgili sanatı varsa ve az çok işi biliyorsa o kişi ustasıyla işi alır. Ama bunun yanında tahsilde geçerli. Kenar mahallede oturan lise mezunu olsun üniversite mezunu olsun bu haktan faydalanıyor.” (A.İ.İ.)

Yapılan görüşmelerde yaşadıkları işsizliğin nedenlerini öncelikle Edirne özelinde açıklayan görüşmeciler de bulunmaktadır. Görüşmecilerden K.E. mahallesindeki Romanların yaşadığı işsizliği dört farklı nedene bağlayarak sistemli bir şekilde anlatmıştır.

“Bizim mahalledeki (Gazimihal) işsizliğin 4 nedeni var. Bunlardan ilki, çevre yolunun açılması. Eskiden Bulgaristan üzerinden gelen tüm yerli ve yabancı turistler Edirne içinden geçmek zorundaydı, dolayısıyla bizim mahalleden geçerlerdi. İnsanlarımız yol kenarında incik-boncuk hediyelik eşya, su gibi şeyleri 3 ay boyunca satıp tüm kışlık ihtiyaçlarını çıkarırlardı. İşsizliğin ikinci nedeni Edirne çevresindeki tarım arazilerinde işçi olarak çalışan Romanların artan makineleşmeye bağlı olarak iş alanlarının azalması ya da tamamen yok olmasıdır. Üçüncü neden ise, el arabası ya da tezgahlar üzerinde sebze meyve satan mahalle halkının artık süper marketlerin açılması ve kredi kartları yüzünden işlerinden olmaları. Dördüncü bir neden ise, eskiden gümrük kapılarında kontrol amaçlı olarak tırların ve kamyonların boşaltılması ve yüklenilmesinde hamal olarak çalışan Romanların bugün artık kontrol için x-ray cihazlarının kullanılmasıyla birlikte işsiz kalmalarıdır.” (K.E.)

Yapılan görüşmelerde görüşmecilerin büyük çoğunluğu devletin Çingenelerin/Romanların eğitim düzeylerine uygun iş imkanı sağlamadığını

ve işsizleri korumadığını ifade ederek devletin bu konudaki görevini yeteri kadar yerine getirmedeğini vurgulamışlardır. Bu konu ile ilgili olarak üç farklı görüşmeci tarafından dile getirilen aşağıdaki sözler örnek olarak verilebilir.

“Devletin işsizlik için bir şey yaptığına inanmıyorum. Devletin kestiği işsizlik primlerimin beni ilerde koruyacağını sanmıyorum. Yapılanlar göstermelik bence.”
(Ç.F.)

“İş aradığım zaman iş bulamıyorum. İlkokul mezunu olduğum için iş bulamıyorum (...) Romanlık hiç problem olmadı iş aramamda. Devlet iş imkanı yaratmıyor. Bir sürü genç var, her insan durumuna göre iş bulabilmeli aslında. Ne olacak bu insanların hali.” (M.K.)

“Bence devlet işsizlere koruma sağlamıyor. Koruma yok (...) Devlet iş bulma imkanı yaratmıyor. Kenar mahallede özellikle eğitim olmadığı için yararlanamıyor.” (A.İ.İ.)

Görüşmecilerden bazıları devletin yeteri kadar iş imkanı sağlamadığını ifade etmekle birlikte konuya ilişkin çözüm önerilerinde bulunmuşlardır. L.M. işsizliğin çözümünde yerel kurumların ve özellikle belediyenin görevleri olduğunu ifade etmektedir.

“Şu anda devlet bu konuda yeterince çaba harcamıyor. Rakamlar ortada zaten. Bir de bizde tehlikeli bir işsizlik yaşı var. İnsanlar umudunu kaybettiği anda tehlikeli işsizlik yaşına giriyor. 30-45 yaş arasındaki insanlar bunlar. Çünkü bunların geçindirmek zorunda oldukları bir aileleri vardır. Türkiye genelinde bir işsizlik sorunu var ama Edirne’de kapanan fabrikalar var, yatırıma yönelik hiçbir şey yok. İşsizliğin çözümüne yönelik olarak yerli kurumların da hiçbir çabası yok. Belediye birçok işi taşeron firmaya veriyor mesela. Edirne’ye her hafta onlarca otobüs yerli turist geliyor ama Edirne’yi doğru düzgün tanıtacak bir rehberimiz yok. Belediye burada kurs açsa, rehber yetiştirse 10-15 adama iş alanı açılır.”
(L.M.)

Görüşmecilerden bazıları devletin işsizleri yeteri kadar korumadığını ileri sürmektedirler. Görüşmecilerden E.B. ve L.M. ise işsizlik yardımlarından daha öte devletin işsizlik yardım politikasını eleştirmektedir.

“Bu toplumun 100 TL, 200 TL yardım aldığını beyan ediyor sosyal yardımlaşmadan. Bunların %75’i memnun, burada memnun olmayan %25. Türkiye geneli olarak baktığımızda bunun sosyal devlet ile hiç ilgisi olmadığını görüyorum. Bu sosyal devlet değil, bu sadaka kültürü. Ben Avrupa gördüm. Gıda yardımı var, giyecek yardımı, eğitim yardımı var. Ama işsiz olan adamı meslek kursuna gönderiyor. Sonra iş buluyor, sonra sen bu paraları öde diyor. Seni belli bir standarda çekmeye çalışıyor. İnsanların belli standartlarda yaşamasını sağlıyor. Bunun yanında standartlarını yükseltme fırsatı da veriyor. Yükseltmek istiyorsan yükselt, yükseltemiyorsan bu standartlarda yaşa. Sosyal devlet anlayışı 3 kap yemek, 2 ekmek demek değildir. Bu sadece Roman toplumunun değil Türkiye koşulları ile ilgili.” (E.B.)

“İşsizlik yardımı, Edirne’de böyle bir şey yok. Başka şehirlerde yapıyor olabilir. Sosyal yardımlaşma zaman zaman gıda, kömür yardımı yapıyor. Ama diğer sivil toplum örgütlerinden hiç destek yok. Ancak yardım bir yere kadar. Önemli olan bu insanları yardıma muhtaç olmaktan kurtarmak. İş imkanı yaratmak, meslek edindirmek.” (L.M.)

Yapılan görüşmelerde bir görüşmeci işsizliğin Türkiye’nin genel problemi olduğunu, Çingenerin/Romanların vasıfsız oldukları için iş bulamadıklarını ancak Çingenerlere/Romanlara karşı azalan olumsuz önyargılarla birlikte vasıfsız işlerde çalışabileceklerini ifade etmiştir.

“İş Türkiye’de tüm insanların ortak sorunu. Genel ekonomi ile ilgili bir durum. Bu sadece Romanlara özgü bir sorun değil. Zaten ben iş yok düşüncesine katılmıyorum. Vasıflı olduktan sonra iş bulursun. Bizimkiler vasıfsız oldukları için iş bulamıyor. İş dünyasının vasıflı iş gücüne sahip olanlara ihtiyacı var. Çingene diyorlar, çalar diyorlar. Olumsuz önyargıları var insanların. Ama günümüzde gittikçe azalıyor. Bu nedenle vasıfsız işlerde de iş bulabilirler aslında.” (L.B.)

3.3.8.4. Çingene/Roman Kökenli Yurttaşlar Bu Haklarını Kullanırken Herhangi Bir Ayrımcılığa Maruz Kalıyorlar Mı? Ayrımcılık Karşısında Başvurdukları Hak Arama Yolları Nelerdir?

Derinlemesine görüşmelerde bazı görüşmeciler devlet kurumlarında hiçbir ayrımcılığa maruz kalmadıklarını ve farklı bir muameleyle karşılaşmadıklarını ifade etmişlerdir. Örneğin S.S. belediye, valilik ve hastane gibi yerlerde kendisi ile yakından ilgilenildiğini aşağıdaki sözlerle ifade etmiştir.

“Belediyede, valilikte kızlar bana çay söyler. Tatlı dilimden dolayı beni sever. Doktor teyze diyor bana, halimi hatırımı soruyor. Bana kimse ayrımcılık yapmıyor.” (S.S.)

Öte yandan görüşmecilerden bir kısmı devlet kurumlarında Romanlara ayrımcılık ya da farklı muamele yapıldığını ileri sürmüştür. Bu konu ile ilgili olarak görüşmecilerden ikisi başından geçen olayları aşağıdaki şekilde aktarmıştır.

“Ayrımcılığa maruz kalıyorsun. Yaşayanları biliyorum. Oğlum hastaneye yattı, Roman çocuklarının olduğu odaya aldılar, diğer odalar boşken bizi Romanların odasına aldılar, çünkü eşim esmer. Genelde hepsini bir araya topluyorlar, dağıtsana onları da medeniyet görsün.” (C.İ)

“Askerliğimi Çorlu’da yaptım başçavuşum nerelisin diye sordu. Edirneliyim Gazimihal’de oturuyorum diye Romanım diye 3 öğün dövdü beni. Ama şikayet etmedim kimi kime şikayet edeceksin. Ayrımcılık oluyor tabi.” (K.Ş.)

Yapılan görüşmelerde ayrımcılık sorusuna temkinli yaklaşan görüşmeciler de olmuştur. Örneğin görüşmecilerden Ö.E. herkesin aynı bayrak altında yaşadığını ve ayrımcılık hakkında konuşulduğunda ülkenin çökeceğini ileri sürmüştür.

“Ben Türkiye de ırk ve din ayrımı olsun istemiyorum. Bu konuların konuşulması bizi çökertmek için. Ben Türküm, Müslümanım ama bu ülke sınırları içinde kendi insanlarımız birbirlerini öldürüyor. Oysa hepimiz aynı bayrak altında yaşıyoruz.”
(Ö.E.)

Tüm bunlarla birlikte görüşmecilere devlet kurumlarında bir ayrımcılığa maruz kalıp kalmadıkları sorulduğunda, ayrımcılığın devlet tarafından değil bizzat toplum tarafından yapıldığına dair görüşler de öne sürülmüştür. Ayrımcılığın toplumun diğer kesimleri tarafından yapıldığını ileri süren görüşmecilerin düşüncelerini dile getirmek adına aşağıdaki örnekler verilebilir.

“Toplumda ayrımcılık oluyor, devlet dairelerinde olmuyor, devlet ayrımcılık yapmıyor. Toplumda ayrımcılık oluyor. Devlet bu ayrımcılığa engel oluyor tartışılıyor, nerelisin deyince Menzilahır diyorum, o zaman ayrımcılık başlıyor. Doğru dürüst demiyor ama halinden, tavrından anlaşılıyor. Renk olarak, kıyafet olarak Çingeneye pek benzemiyorum. Ben Çingeneyim deyince inanmıyorlar, ben de ondan rahatsız oluyorum.” (M.O.)

“Tren istasyonunda incik boncuk satıyorum. Almancılar kaçın Çingenele geldi kaçın diyorlar, hırsızlar geldi diyorlar, arada bir tel olmasına rağmen kaçıyorlar. Avrupa’dan gelene (göçmen) saygı var ama Romana yok.” (D.A.)

“Örneğin Çingene deyince ilk önce insanın aklına hırsız geliyor. Çocukları bile Çingenele seni kaçırır diye korkutuyorlar, biz bunu duyuyoruz, bu ayrımcılığın en güzel göstergesi.” (K.Ş.)

Yapılan görüşmelerde kendisine toplumda ve/veya devlet kurumlarında ayrımcılık yapıldığını ifade eden görüşmeciler, kendilerine yapılan bu ayrımcılığın nedenlerini oturdukları semt, ırk, kılık kıyafet, yoksulluk ve kendini ifade edememe durumları ile açıklamaktadırlar. Bu ifadelerden ikisi şöyledir:

“Fabrikaya başvurduğum. Açık adres istediler. Menzilahır yazınca daha aramadılar. Vali gönderdi, milletvekili gönderdi desen belki alırlar ama arkan da yok ki. Kıyık

Menzilahir dediğin zaman olacak işim de olmaz (...). İlkokulu Fevzi Paşa'da okudum. O zaman Roman-gaco ayrımı yoktu. 3-4 yıldır hep Roman. Her semtten arkadaş vardı. İmkanlar ayrı tabi. Fevzi Paşa'daki anaokulu ile Binevlerdeki anaokulu farklı (...) İlkokul mezunu memur var. 4000 kişi var bu mahallede, ancak 4 kişi memur.” (M.C.)

“Romanların tahsili ve ev yaşantıları eksik. Sen kendine dikkat etmezsen her yerde dışlanırsın. Ayrımcılık kılık kıyafet, temizlikle alakalı. Tamamen kişisel dışlanma meselesi.” (K.E.)

Yapılan derinlemesine görüşmelerde görüşmeciler, devlet kurumlarında bir ayrımcılığa maruz kaldıklarında haklarını nasıl arayacaklarına ilişkin soruya, anket sonuçlarını da destekler nitelikte, yasal yollara başvuracakları şeklinde yanıtlar vermişlerdir. Örneğin O.E. ve A.İ.İ.'nin bu konudaki sözleri aşağıdaki gibidir.

“Hakkımı dilekçe vererek ararım ama haksızlığa uğradığım konuyla ilgili olarak farklı tepkiler verebilirim. Karakola, mahkemeye başvurabilirim.” (Ö.E.)

“Sineye çekmem bir, basına gitmem iki. Mahkemeye giderim üç. Hakkımı hukuk yolunda ararım. Neden mağdur olayım, mağdur edeyim.” (A.İ.İ.)

Görüşmeciler arasında bir ayrımcılığa ve haksızlığa uğradığında hakkını kendi kendine arayacağını ve hiçbir yere başvurmayacağını ifade edenler de bulunmaktadır. Bu görüşmeciler haklarını kendi bilek güçleri ile arayacaklarını gerekirse yasal sonuçlarına da katlanacaklarını ifade etmişlerdir. Görüşmecilerden M.C. ve Y.H. aşağıdaki sözleri bu konuya örnek olarak gösterilebilir.

“Ayrımcılık insana göre yapılıyor. İnsanın konuşmasına göre, kılık kıyafetine göre. Haksızlığa uğrarsam uyarırım. Gerekirse gözümü karartır, döverim, gider 3-5 ay yatarım.” (M.C.)

“Sorun olursa rahatlıkla devlet dairelerine, mahkemelere başvurabilirim tabi. Haksızlık olunca direk döverim. Direk tekme tokat dalarım. Kim mahkemeye gidecek. Memur da yapsa aynı, gider yatarım 3 ay.” (Y.H.)

Sınırlı sayıda görüşmeci hakkını basın yolu arayacağını ileri sürmüştür. Örneğin görüşmecilerden Y.T., devlet kurumlarında bir haksızlığa uğradığı zaman yapacaklarını “*Bana haksızlık yapıldığında tanıdığım gazeteciler var hemen onlara şikayet ederim.*” şeklinde ifade etmiştir.

3.3.8.5. Çingene/Roman Kökenli Yurttaşların Anayasada Belirtilen Haklara İlave Olarak Örneğin “Kültürel Haklar” Gibi Yeni Hak Talepleri ya da Devletten Beklentileri Var mı?

Yapılan derinlemesine görüşmelerde görüşmeciler, Çingenele/Romanlara yönelik önyargıların kaldırılmasına, devletin iş, eğitim ve konut olanakları sağlamasına yönelik beklentilerini dile getirmiştir. Bu konuya ilişkin aşağıdaki üç görüşmecinin sözleri örnek gösterilebilir.

“Devlet diğer vatandaşları nasıl görüyorsa Roman vatandaşları da öyle görsün, abartmasınlar, biz buyuz, bizi ayrı görmesinler. Biz de cenazemize ağlıyoruz, biz de Yasin okuyoruz, aynı bayrağın altındayız. Dille, şekilde, görünüşle ayrılacaksa ben bunu çok ayıplıyorum. Sen de kalp, gurur varsa bende de var.” (K.K.)

“Devlet eğitimde çocuklarıma bana yük olmayacak şekilde destek olsun, arkada istihdam yaratsın. Bu olmazsa sorunlar hep devam eder, bitmez. Ben eğitim ve iş istiyorum.” (A.İ.İ.)

“Devlet bana ev versin, toprak versin. Bunları versin ki bende torunlarıma, çocuklarıma bir şeyler bırakabileyim. Devlet bize ev yapsın. Çocuğum, gelinim otursun, ben çadırda bile otururum.” (S.S.)

Yapılan derinlemesine görüşmelerde Çingene/Roman dili başta olmak üzere Çingene/Roman kültürünün geliştirilmesi ve öğretilmesi için birtakım talepleri olan görüşmeciler de olmuştur. Bu konu ile ilgili olarak görüşmeciler tarafından dile getirilen aşağıdaki sözler örnek verilebilir.

“Çingenece öğrenmek isterdim. Anneannem ve dedem bilirdi ama öğretmediler bize. Dilden dolayı ilerde zorluk çekmeyelim diye.” (D.A.)

“Sonuçta bu bir dil. Dil bilmek kadar güzel bir şey yok tabi. Bu dil konuşulursa bende çocuklarımın öğrenmesini isterim. Ben de öğrenirim. Hocam biz elhamdülillah Müslümanız, TC vatandaşıyız, hür yaşıyoruz, devletle sıkıntımız yok. Ama devlet bunun alt yapısını atsın. Çünkü bir lisan bir insan demektir. Romanlar büyük toplum. Kültür tarihi geniş toplumda toplumun dili ve örf adetleri bilinmediği zaman devamı kuşaklar gelmez.” (A.İ.İ.)

“Ben Çingene dilinin yok olmasını istemiyorum, bu bir zenginliktir. Geliştirilmelidir. Bölümler açılabilir, konuyla ilgili sempozyumlar yapılabilir.” (L.B.)

Ancak görüşmeciler arasında özellikle dil konusunda bir talebi olmayıp dilin geliştirilmesi ve öğretilmesine tepki ile yaklaşanlar da vardır. Örneğin T.A kültürün geliştirilmesi ve dilin öğretilmesinden öte öncelikli ihtiyaç olduğunu düşündüğü iş imkanlarının artırılmasını talep etmiştir. Benzer şekilde K.Ş, Romanlara iş ve eğitim imkanlarının sağlanmasını ve bu sayede kendileri hakkındaki önyargıların da kalkacağını ifade etmiştir.

Bence de çocuklarımın dil öğrenmesine hiç gerek yok. Zaten olsa bile anlamayız. Kimse kültürünü bilmiyor, bilmek de istemiyor. Biz iş istiyoruz, Çingelik kültürünü geliştirelim demeyiz, ayıp. Kakava için bahar bayramı derler. Kökenimiz demezler. Türkiye’de doğduk, aynı kültürde yaşıyoruz (T.A)

“Dinimiz Müslüman, Çingene olsak da Türkiye vatandaşıyız, Türküz, bayrağım bir, ben dilimin de bir tane olmasını isterim. Geleneklerimi, göreneklerimi yaşamak isterim ama dil önemli değil. Devlet Romanlara iş ve eğitim verse, önyargılar kalkar, rahat yaşıyorsa, eğitimi düzgünse kimse bir şey diyemez, dedirtmezler de, kaba kuvvetle değil tabi. (K.Ş.)

K.E gibi bazı görüşmeciler Çingene/Roman dilinden ziyade İngilizce gibi yabancı dillerin öğretilmesi ve geliştirilmesi gerektiğini düşünmektedir.

“Çingenece biliyorum. Ama çocuklarıma öğretmek istemem. Babam biliyor, annem konuşur ama bizim yanımızda konuşmazlardı. Ben yol boyunda

öğrendim. Çocuklarımın zararı olmaz öğrenmesinde ama ben ilgi göstermek, uğraşmak istemem. Zaman da yok, gerçi çocukların bir ilgisi de yok (...) Yaşlılar da pek konuşmuyor mahallede, ev içinde konuşulmuyor, çocuklar da heves etmiyor. Bizim en büyük eksikliğimiz bu. İnsanoğlunun en büyük sıkıntısı maddi geçim. Benim öyle kültür, Çingenece gibi derdim yok. İngilizceyi bileyim de her toplumda konuşayım, ekmek parası kazanayım.” (K.E.)

Y.H. ise benzer şekilde Çingene dilinin ve kültürünün gelişmesi yerine Türk kültürünün gelişmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır.

“Ben Çingenece bilmiyorum. İngilizce, Fransızca öğrensin çocuklarım, yabancı dil öğrensin. Ne yapacak Çingeneyi. Yok ne yapacan Çingene kültürünü. Onu bunun yerine Türk kültürü gelişsin.” (Y.H.)

3.3.8.6. Çingene/Roman Kökenli Yurttaşların Hakların Gelişimine İlişkin Geçmiş ve Gelecek Değerlendirmeleri Nasıldır?

Yapılan derinlemesine görüşmelerde anket sonuçlarında olduğu gibi geçmişin bugüne göre daha iyi olduğunu ifade edenler bulunmaktadır. Görüşmecilerden K.N. bu durumu *“Haklar, durumlar eskiden daha iyiydi. Baksana şimdi dileniyorum.”* diyerek açıklamaya çalışmıştır. Bir başka görüşmeci S.S. ise geçmişteki iyi durumu iş ve alım gücüne dayalı olarak açıklamaya çalışmıştır.

“Eskiden yeşil kart yoktu. Ben 50 yaşında aldım onu. Ama alım gücü vardı o zamanlar. Çalışıyorduk. Çapaya gidiyorduk. Paramızla hastaneye gidiyorduk. O zamanlar alım gücü çoktu. Kalaycılık vardı eskiden şimdi o da kalmadı. Millet kendileri toprağı yapıyor, kendileri işliyor. Çalışırsan ekmek var çalışmazsan kimse ekmek vermez sana. Geçmiş daha iyiydi.” (S.S.)

Derinlemesine görüşmelerde yine anket sonuçlarını destekler nitelikte geleceğe yönelik karamsar bir bakış açısına sahip olanlar bulunmaktadır. Bir katılımcı Ç.F. geleceğe yönelik karamsar bakış açısını şöyle aktarmıştır.

“Ben gençlikten çok ümitliyim (...) ama Romanlar için geleceğin iyi olacağını sanmıyorum. 10 yıl sonra gelin burada fal bakanlar olacak Selimiye’de, çöp toplayanlar olacak.” (Ç.F.)

Görüşmecilerden bazıları ise geleceğe yönelik olumsuz bir düşünceye sahip olmakla birlikte bu karamsarlığın ortadan kalkması için bir takım çözüm önerileri de ileri sürmüşlerdir. Görüşmecilerden biri L.B. Romanların geleceği için siyasal çözüm olması gerektiğini ileri sürerken, bir diğeri K.E. sorunların çözümü için eğitimin gerekli olduğunu vurgulamıştır.

“Gelecek nesiller daha çok sıkıntı çekecek. Yasama yürütme düzgün çalışmazsa, adama göre yasa çıkarsa, daha kötü olur. Vatandaş olarak öyle görüyorum. Romanların geleceği için siyasal çözüm şart. Gelişme şart, sanatçıların ve akademisyenlerin desteği şart.” (L.B.)

“Geleceğe değil, yarına umutla bakmıyorum. Parasızlık, işsizlik. Romanların bazı sorunları aşmaları için öncelikle eğitim alacaklar, eğitim alan kendini aşar. İyi eğitim alırsa polis, subay, avukat, memur olur. Toplumda kariyeri olur. Ailenin en büyük eksikliği maddi eksiklik, yoksa çocuk neden okumasın, eğitimin önündeki engeller maddi imkanlar ve işe dayalı.” (K.E.)

Öte yandan görüşmeciler arasında geleceğe yönelik olumlu beklenti içinde olan görüşmeciler de vardır. Görüşmecilerden M.O. ilerleyen yıllarda eğitilmiş Roman gençlerinin artacağını düşünerek 10 yıl sonrasının daha iyi olacağını şu sözlerle aktarmaktadır.

“10 yıl sonra daha iyi olacak çünkü Romanlar arasında okuyan çok, ilerde daha iyi olur. Kızlar da var okuyan, bunlar daha iyi işlere girer. 10 yıl önce biz burada (parkta) oturamıyorduk. İnsanlar, Roman olmayanlar bizle ilgilenmeye başladı, sohbet etmeye geliyorlar.” (M.O.)

Geleceğin bugüne göre daha iyi olacağını düşünen bir başka görüşmeci T.A. ise bunu belediyelerin yaptıkları hizmetlere dayalı olarak şöyle aktarmıştır.

“Gelecek daha iyi olacak. Eskiden cenazelerimiz için kefen ve tabut için belediyede saatlerce yalvarırdık. Herkes cenazesini kapısının önünde yıkamak zorunda kalırdı. Şimdi öyle değil. Şimdi daha iyi. Her şeyi belediye veriyor. Şimdi otobüs bile veriyorlar, başka yere gömmek istersen cenazeyi.” (T.A.)

Bir diğer görüşmeci L.M. bu konudaki düşüncelerini *“Gelecekte işsizlik konusu hariç diğer haklar konusunda gelişmeler olacağını düşünüyorum. Daha da iyi olacak ama işsizlik konusunda umutlu değilim.”* şeklinde ifade ederek haklar konusunda gelecekte olumlu gelişmeler olacağını ifade etmekle birlikte işsizliği bu konunun dışında tutmuştur.

3.3.8.7. Çingene/Roman Yurttaşlar Devlete Karşı Olan Ödev ve Sorumluluklarını Biliyorlar mı? Ödev ve Sorumluluklarına İlişkin Davranış Eğilimleri/Tutumları Nedir?

Yapılan derinlemesine görüşmelerde görüşmecilerin büyük çoğunluğu ödev ve sorumluluklarına ilişkin olarak özellikle vergi vermeyi, askere gitmeyi ve kurallara uymayı saymıştır. Görüşmelerde devlete karşı yerine getirmekle yükümlü oldukları ödev ve sorumlulukları bildiklerini ifade edip sayanlardan bazıları bir tepkiyi de ortaya koymuşlardır. Görüşmecilerden E.B. ve L.M.’nin aşağıdaki sözleri bunları özetler niteliktedir.

“Bir genç vergi vermeden, askere gitmeden bu ülke için bir şey söyleyemez. Askerliği yapmış, vergisini veriyor ve oyunu da kullanmışsa, bu ülke için her şeyi söyler. Ama iyi söyler. Kazancımız oranında vergi veriyoruz, oy vermeyi namusumuz olarak görüyoruz. Askerlik görevimizi yerine getirdik, Güneydoğu’da 1990’da. Buna rağmen sırf etnik kimliğimizden dolayı beni bu ülkeni asli unsuru olarak görmemeleri birçok kişinin böyle düşünmesi beni rahatsız ediyor. Bizim askere alınmadığımızı, vergiden muaf olduğumuzu düşünüyorlar. Bunları okudukça çok üzülüyorum.” (E.B.)

“Devletimizin bekasına sahip çıkmak, vergimizi vermek bizim görevimiz. Askerlik bizim görevimiz. Biz de davulla zurnayla askere gönderiyoruz. Buna rağmen

birileri çıkıp Çingenerler askerlik yapmıyor diyor. Ben diyebilirim ki yasalara ve kurallara en çok uyan bizleriz. Kazancı doğrultusunda vergilerini ödüyorlar. Ev, çöp, arsa vergisi ödüyorlar. Elektrik, su paralarını ödüyorlar. Elektriği ödemediğin zaman hemen kesiyorlar.” (L.M.)

Yapılan derinlemesine görüşmelerde görüşmecilerinin neredeyse tamamı ödev ve sorumluluklarına ilişkin olumlu bir tutum/davranış eğilimi içindedirler. Ancak görüşmelerde görüşmecilerin bir kısmı belli koşullarda vergi vereceklerini ifade etmiştir. Görüşmecilerden A.İ.İ. ve S.S. bu durumu aşağıdaki sözlerle ifade etmişlerdir.

“Maddi olarak çok iyi imkanlara sahip olmam lazım ki vergisini vereyim. Ama sağlıklı olarak geçinemiyorsam vergi veremem.” (A.İ.İ.)

“Vergi; evin olur, gelirin olur, arsan olur, pazarcılık yaparsın, eşya alırsın o zaman veririsin, ben fakirim, ne vergisi verecem.” (S.S.)

Anket sonuçlarında olduğu gibi derinlemesine görüşmelerde de görüşmecilerin pek çoğu vatan hizmetine ilişkin olumlu tutum/davranış eğilimi içerisindedirler. Bu konu ile ilgili olarak görüşmecilerden birisi aşağıdaki sözleri sarf etmiştir.

“Görevlerimiz, vergi vermek, yasalara uymak. Devlet zaten bizden 5-6 şey istiyor. Ben hak veriyorum, sen de bari bunları yap diyor. Vatanım için, milletim için askere değil, savaşa, ölüme giderim. Askere değil, savaşa giderim. Benim oğlum şimdi dağda. PKK ile savaşıyor bu millet için. Bu ülkenin çocuğuyusa bu benim görevim, sonunda ölüm de olsa giderim”. (K.E.)

Bir görüşmeci yaşadığı mahalledeki insanlar adına askerlik hizmeti ile devlet sevgisi arasında doğrudan ilişki kurmuştur. Bu görüşmeci askerlik hizmetine katılmama durumunu devlete karşı gelmek olarak nitelendirmiştir.

“Şimdi askerlik desen 1000 kişi gelir bu mahalleden (Menzilahir) ama devlete karşı bir şey desen önce seni vururlar, kimse gelmez. Biz devleti çok severiz, karşı gelemeyiz.” (Y.T.)

Yapılan derinlemesine görüşmelerde çalışmanın ödev olduğunu kabul eden ve olumlu ifadeler yer almıştır. Ancak genel olarak görüşmeciler arasında çalışmanın bizzat devlet için değil, kendileri için önemli olduğuna dair pek çok vurgu yapılmıştır. Görüşmecilerden ikisinin bu konu ile ilgili düşünceleri aşağıda ifade edildiği gibidir.

“Çalışmak bazen bir ödevdir. Çalışırsan bir yere gelirsin. Çalışırsam vergimi vereceğim ama çalışmak kendim için de önemli.” (M.K.)

“Devlet için çalışmam ben, hiç bile öyle düşünmem. Kendim için çalışırım. Devlet devlettir, devlette para var.” (S.S.)

Benzer bir durum *her zaman yasalara ve kurallara uyar mısınız* sorusu için de geçerlidir. Genel olarak görüşmeciler yüksek oranda yasalara ve kurallara uyduklarını ifade etmişlerdir. Fakat görüşmecilerin bir kısmı günlük hayatta her zaman yasalara ve kurallara uymanın söz konusu olmadığını vurgulamıştır. Bu konu ile ilgili olarak aşağıdaki üç görüşmecinin ifade ettiği sözler verilebilir.

“Ben her zaman kurallara uydum diyemem, kişisel hatalarımız oluyor ki, devlete karşı da olmuş olabilir. Bilerek ya da bilmeyerek kuralları çiğnemiş olabilirim. Ceza evinde yattım, haklı da olsam haksız da olsam uymamışım demek ki. Haklıysan gider mahkemede hakkını ararsın. Her insanın başına gelir.” (K.Ş.)

“Yasalara elimden geldiği kadar uyarım. Bazen uymadığım da oluyor. Mesela hastanede haksızlık olduğunda sinirlenip kuralları çiğnediğim oldu. Ama sonradan gidip özür dilemesini de bilirim.” (M.O.)

“Yasalar uyarım, neden uymayayım. Ama her zaman uymam. Para kazanmak için bazen uymadığım oluyor.” (S.S.)

Görüşmelerde görüşmecilerin büyük çoğunluğu seçimlerde oy kullanmaya ilişkin genel olarak olumlu bir tutum/davranış eğilimi içinde olduklarını ifade etmiştir. Bir görüşmeci T.A. *“Oyumu atmazsam Türkiye’de*

kendimi vatandaş olarak görmem.” diyerek oy vermek ile yurttaşlık bağı arasındaki ilişkiye de vurgu yapmıştır. Bir başka görüşmecinin aşağıdaki sözleri ise diğer görüşmecilerin oy verme konusundaki tutumlarını/davranış eğilimlerini temsil eder niteliktedir.

“26 yaşındayım, sandıkta oy kullanırken heyecanlanıyorum. Oy kullanırken Türkiye’nin kaderinin belirliyorum, o anda heyecanlanıyorum. Kendi kaderimi belirliyorum. İmkanım olsa milletvekili adaylığımı da koyarım.” (M.O.)

Tüm bunlarla birlikte görüşmeciler arasında ödev ve sorumluluklarını yerine getirmediği takdirde birtakım müeyyidelerle karşılaşacağını ve dolayısıyla ödev ve sorumluluklarını yerine getirmek zorunda olduğunu ifade edenler de vardır. Bunun güzel bir örneğini aşağıdaki askerlikle ilgili ifadeden görmek mümkündür.

“Askere gitti oğlum. Mecbur gidecek. “Turgut Özal’ın oğlu bile gitti”, devlet bırakır mı, gidecek tabi.” (S.S.)

Yapılan görüşmeler sırasında görüşmecilerden bazıları yurttaşların ödev ve sorumluluklarını yerine getirmek konusundaki tutumlarına/davranış eğilimlerine ilişkin eleştiriler getirmişlerdir. İki görüşmeci tarafından ifade edilen aşağıdaki sözler vergi ve askerlik konusunda dile getirilen eleştirilere örnek olarak verilebilir.

“Bütün esnaflar vergi kaçırmak için can atıyor. Bu Romanlara özgü değil, çünkü vergi sistemi adil değil, kayıt dışılık var.” (L.B.)

“Askerlik kadınlara olsa başta ben giderim. Bu vatan için canımı veririm. Vatandaş raporla, parayla alıyor askerliğini ama halk, fakir canıyla, başıyla vatan için her şeyi yapar. Askerde vatandaş evladı az, halk evladı çok.” (K.K.)

3.4. Bulguların Değerlendirilmesi

Daha önce de ifade edildiği üzere bu çalışmanın amaçları doğrultusunda temel olarak aşağıda yer alan araştırma sorularına yanıt bulunmaya çalışılmıştır:

1. Çingene/Roman kökenli yurttaşlar Türkiye Cumhuriyeti Devleti yurttaşı olmaktan kaynaklanan haklarını biliyorlar mı?
2. Devlet Çingene/Roman kökenli yurttaşlara Anayasada yer alan haklarını yeterince sağlıyor mu? Çingene/Roman kökenli yurttaşların bu konudaki algısı nedir?
3. Çingene/Roman kökenli yurttaşlar bu haklarını kullanırken herhangi bir ayrımcılığa maruz kalıyorlar mı? Ayrımcılık karşısında başvurdukları hak arama yolları nelerdir?
4. Çingene/Roman kökenli yurttaşların Anayasada belirtilen haklara ilave olarak örneğin “kültürel haklar” gibi yeni hak talepleri ve/veya devletten beklentileri var mı?
5. Çingene/Roman kökenli yurttaşların hakların gelişimine ilişkin geçmiş ve gelecek değerlendirmeleri nasıldır?
6. Çingene/Roman kökenli yurttaşlar Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olarak devlete karşı olan ödev ve sorumluluklarını biliyorlar mı? Ödev ve sorumluluklarına ilişkin davranış eğilimleri/tutumları nedir?
7. Çingene/Roman kökenli yurttaşların sahip oldukları demografik özelliklere göre ayrımcılık ve Anayasada belirtilen hak ve yükümlülükler konusundaki algıları farklılık göstermekte midir?

Bu çerçevede öncelikle yurttaşlık ve Çingeneler/Romanlar üzerine yazılmış, ikincil kaynaklar incelenmiştir. Ardından güvenilir ve sistematik veri toplamak için geliştirilen anket yöntemiyle birlikte görüşülen kişiden konu hakkında derinliğine bilgi edinilmesini sağlayan derinlemesine görüşme yöntemi bir arada kullanılarak birincil veri toplanmıştır. Edirne’de gerçekleştirilen anket çalışması, yüz yüze görüşme tekniği kullanılarak

toplam 415 kişi ile yapılmıştır. Çalışmada 26 kişi ile de derinlemesine görüşme yapılmıştır.

Anket çalışmasından elde edilen verinin istatistiksel testlere uygunluğunu belirlemek için cevaplayıcıların bağımsızlık kontrolü, cevapların tesadüfiliği ve normallik dağılımı ile anket formunda yer alan ölçeklerin güvenilirliğine ilişkin ön testlerin sonuçları değerlendirilmiştir. Cevaplayıcıların bağımsızlık kontrolü için SPSS paket programı ile yapılan Ki-Kare testi sonucunda, katılımcıların anket formunda yer alan soruların cevap seçeneklerini istatistiksel olarak anlamlı biçimde birbirinden ayırt edebildiği tespit edilmiştir. Anket çalışmasından elde edilen yanıtların tesadüfiliği ve normallik dağılımı için yapılan sınamalar sonucunda verinin genel olarak tesadüfilik ve normal dağılım özelliklerini sağladığı görülmüştür. Dolayısıyla örneklemeden elde edilen verinin tesadüfi olarak toplandığı ve örneklemeden elde edilen sonuçların da ana kitleye genellenebileceği ileri sürülmüştür. Öte yandan bu çalışmada, Anayasal haklar, ödev ve sorumluluklar ile ayrımcılığa ilişkin olarak geliştirilen ölçeklerin güvenilirliğinin hesaplanmasında Cronbach Alpha katsayısı kullanılmıştır. Her bir ölçeğe ilişkin olarak elde edilen Cronbach Alpha katsayıları ölçeklerin güvenilir olduğunu göstermiştir.

Anket katılanlara ilişkin olarak elde edilen demografik özelliklerde dikkat çekici sonuçlar özellikle eğitim, gelir, meslek ve sosyal güvenlikle ilgili olmuştur. Buna göre Çingene/Roman kökenli yurttaşların büyük kısmının düşük eğitim seviyesine sahip oldukları ve yaklaşık üç kişiden birisinin okuryazar olmadığı belirlenmiştir. Katılımcılar içerisinde hiç üniversite mezunu olmaması da bu tablonun önemli bir göstergesidir. Düşük eğitim seviyesi ve gelir arasında iki yönlü bir ilişki olduğu düşünüldüğünde, eğitim seviyesinin düşük olmasının nedenlerinden biri olarak Edirne’de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşların düzenli gelirlerinin olmaması ya da düşük gelir düzeyine sahip olmaları gösterilebilir. Öyle ki, gelir düzeyi açısından bakıldığında Edirne’de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşların %70.6’nın düzenli gelire sahip olmadığı belirlenmiştir ve

%76'sının ortalama geliri ise sadece 0-500 TL arasındadır. Bu sonuç Çingene/Roman kökenli yurttaşların yoğun bir işsizlik sorunuyla karşı karşıya olması durumu ile açıklanabilir. Nitekim elde edilen sonuçlara göre Edirne'de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşların ikisinden biri işsizdir. Bunun yanında katılımcıların iş durumlarına ilişkin çarpıcı sonuçlardan bir diğeri ise 415 kişilik örneklemin içerisinde sadece 2 kişinin devlet memuru olmasıdır.

Edirne'de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşlar arasında işsizlik oranının yüksek olmasının ve düşük gelire sahip olmalarının bir diğeri sonucu ise Çingene/Roman kökenli yurttaşlar arasında yeşil kart kullanım oranının son derece yüksek olmasıdır. Buna göre katılımcıların %62.7'si yeşil kart sahibidir. Bununla birlikte %7'lik kesim ise hiçbir sosyal güvenceye sahip değildir.

Edirne ilinde yapılan alan araştırmasında derinlemesine görüşmelere katılanların görüşmecilerin demografik özellikleri ankete katılanların özelliklerine benzerlik göstermektedir. Görüşme yapılan toplam 26 kişiden 17'si yeşil kart sahibidir. Anket katılımcıları arasında var olan yeşil kart kullanım oranı (%62.7) ile görüşmecilerin yeşil kart kullanım oranı hemen hemen aynıdır (%65.4). Görüşmeciler arasında da anket katılımcılarında olduğu gibi eğitim seviyesi bir hayli düşüktür. 26 görüşmecinin 7'si okuryazar değilken, 5 kişi sadece okuma yazma bilmektedir. Anket katılımcılarından farklı olarak görüşmecilerden bir tanesi ön lisans mezunudur. Görüşmecilerin çoğu kayıt dışı ve geçici işlerde çalışmakta, bununla birlikte 9 kişi (%34.6) ise işsiz kategorisinde yer almaktadır. Gelir durumları açısından görüşmecilerin genel özellikleri anket katılımcılarına yakındır. Görüşmecilerin büyük çoğunluğu (19 kişi) aylık 0-500TL arası bir gelire sahiptir.

Aşağıda her bir araştırma sorusu için elde edilen yanıtlar anket ve derinlemesine görüşme bulgularının birlikte değerlendirilmesi şeklinde sunulmuştur.

Çingene/Roman kökenli yurttaşlar Türkiye Cumhuriyeti Devleti yurttaşı olmaktan kaynaklanan haklarını biliyorlar mı?

Anket sonuçlarına göre Edirne’de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşlardan sadece %12.3 gibi küçük bir kısmı Anayasada yer alan haklardan en az birini bilmektedir. Geriye kalan büyük çoğunluk ise yurttaş olmaktan kaynaklı haklarının neler olduğunu hiç bilmemektedir. Haklarının neler olduğunu bilen sınırlı sayıdaki Çingene/Roman kökenli yurttaş ise sosyal güvenlik, sağlık, seçme-seçilme ve eğitim gibi temel haklarının olduğunu ifade etmiştir.

Yapılan derinlemesine görüşmelerde ise görüşmecilere Anayasal haklarını bilip bilmedikleri sorulduğunda, anket sonuçlarını destekler nitelikte pek çok görüşmeci bu konuda hiç bilgi sahibi olmadığını ifade etmiştir. Bazı görüşmeciler ise Anayasal haklardan bir kaçını bildiğini ifade etmekle birlikte, bu konuda bir kafa karışıklığı içindedir (park ve bahçeleri kullanmanın bir yurttaşlık hakkı olduğunu ifade etmeleri gibi). Ancak ifade etmek gerekir ki, görüşmeciler arasında yurttaşlık haklarını neler olduğunu bilenler ve Anayasaya referansla sayanlar da vardır. Yurttaşlık haklarını bilen bu görüşmeciler kendisi yurttaşlık haklarını bilse de mahallesindeki ya da etrafındaki Çingene/Roman kökenli yurttaşların bu hakları bilmediği ve dolayısıyla bu konuda endişeleri olduğunu ifade etmiştir.

Bununla birlikte burada vurgulanması gereken önemli bir husus, Edirne’de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşların büyük bir kısmının esasen vatandaşlığın/yurttaşlığın “ne”, vatandaşın/yurttaşın “kim” olduğuna ilişkin net bir bilgi sahibi olmadıklarıdır.

Devlet Çingene/Roman kökenli yurttaşlara Anayasada yer alan haklarını yeterince sağlıyor mu? Çingene/Roman kökenli yurttaşların bu konudaki algısı nedir?

Anket sonuçları göstermektedir ki, Edirne’de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşlara göre devlet Anayasal görevlerinden biri olan *işsizlere iş bulma imkanı yaratma* işlevini neredeyse hiç yerine getirmemektedir. Nitekim en olumsuz değeri bu hak elde etmiştir. Bu sonuç aynı zamanda Çingene/Roman kökenli yurttaşların en önemli sorunlarının başında işsizliğin olduğu anlamına da gelmektedir. Benzer şekilde devletin *işsizlere koruma sağlanması* görevi olumsuz bir değer elde etmiştir ki bu yoğun bir işsizlik sorunu ile karşı karşıya olan Çingene/Roman kökenli yurttaşların işsiz kaldıklarında da devlet korumasından yararlanamadıkları ve/veya bu hakka ulaşamadıkları anlamına gelmektedir. Bu sorunlara ek olarak anket sonuçlarına göre Edirne’de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşlar, devletin kendilerine istedikleri alanda *çalışma özgürlüğü sağlamadığını* ifade etmişlerdir. Anket sonuçlarında çalışma hakkı ve istihdam ile ilgili olarak ifade edilen bu olumsuz algıları yine istihdam ile ilgili olan *devlet işine girme imkanı* takip etmektedir. Çingene/Roman kökenli yurttaşlar devletin kendilerine yeterli düzeyde *devlet işine girme imkanı yaratmadığını* düşünmektedirler. Anket sonuçlarına göre çalışma hakkı ve kamu hizmetine girme hakkından hemen sonra Çingene/Roman kökenli yurttaşların ulaşamadıkları ve/veya yararlanamadıkları en önemli iki Anayasal hak konut ve sağlıklı çevre ile ilgilidir. Buna göre Çingene/Roman kökenli yurttaşlar genel olarak oturulabilir ve yaşanabilir konut ve sağlıklı bir çevrede yaşama imkanlarına sahip olmadıklarını ileri sürmektedirler. Anket sonuçlarında Çingene/Roman kökenli yurttaşlar tarafından devletin sağladığı *eğitim imkanları* nispeten olumsuz bir değer almıştır. Buna göre Çingene/Roman kökenli yurttaşlar devletin kendilerine yeteri kadar eğitim imkanı sağlamadığını ifade etmişlerdir. Bu konu ile ilgili olarak katılımcılar Çingene/Roman çocuklar arasında düşük olan okullaşma oranının niteliksiz eğitim ve ayrımcı uygulamalar nedeniyle daha da düştüğünü belirtmektedirler.

Yukarıda sıralanan yurttaşlık hakları dışında Çingene/Roman kökenli yurttaşlar ankette sorulan her bir Anayasal hakkın devlet tarafından kendilerine sağlandığı ifade etmişlerdir. Devlet tarafından yeteri kadar sağlandığına inanılan Anayasal hakların başında, *sosyal güvenlik* gelmektedir. Bu durumun nedenlerinden birisi kuşkusuz başka bir sosyal güvencesi olmayan hemen her Çingene/Roman kökenli yurttaşın yeşil kart sahibi olmasıdır. Öte yandan genel olarak Edirne’de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşlar devletin sosyal güvenlik şemsiyesi altında bulunan *yaşlılara ve sakatlara sağladığı korumanın* da yeterli olduğunu düşünmektedirler. Ankete katılan Çingene/Roman kökenli yurttaşlar sosyal güvenlik hakkına paralel olarak devletin sağlamış olduğu *sağlık hizmetlerinden* de yeteri kadar faydalandıklarını ifade etmişlerdir. Anket sonuçlarına göre sosyal güvenliğe ve sağlık hizmetlerine ek olarak Çingene/Roman kökenli yurttaşlar, genel olarak seçimlerde *hiçbir baskı altında kalmadan oy kullanabildiklerini* ifade etmişlerdir. Buradan hareketle Edirne’de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşların seçme haklarını rahatlıkla kullandıkları ileri sürülebilir. Buna karşın Edirne’de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşlar *seçimlerde aday olma imkanı* konusunda oy kullanma imkanına oranla daha olumsuz bir algı içerisindedirler. Çingene/Roman kökenli yurttaşların siyasal haklar bağlamında düşünülecek siyasal kararlara katılmalarına ilişkin algıları da olumsuzdur. Ankete katılan Çingene/Roman kökenli yurttaşlar devletin *kendileri ile ilgili siyasal kararlara katılma imkanı* sağlamadığını ileri sürmüşlerdir. Anket sonuçlarına göre devletin Çingene/Roman kökenli yurttaşlara *kötü muamele yapılmasını engellemesi* (kişi dokunulmazlığı) ve *hiçbir baskı altında kalmadan özgürce yaşama* imkanı sağlaması olumlu olarak algılanmaktadır. Buna göre Edirne’de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşlar genel olarak kötü muamele ile karşılaşmamakta ve hiçbir baskı altında kalmadan yaşamaktadırlar. Anket sonuçlarına göre Edirne’de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşlar devletin serbestçe *mahkemelere başvurma ve adil ve tarafsız yargılanma imkanı* sağladığını ifade etmişlerdir. Bunların yanında katılımcılar *dilek ve şikayetleri için yetkili makamlara başvurmada* herhangi

bir zorluk ile karşılaşmadıklarını belirtmişlerdir. Anket sonuçlarına göre Edirne'de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşlar devletin kendilerine *inançlarını dileği gibi yaşama* imkanı sağladığını ve genel olarak *düşünce ve kanaat hürriyetine* sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Anket sonuçlarına göre Anayasada ifade edilen *seyahat ve yerleşme özgürlüğüne* ilişkin olarak katılımcıların algısı, bu hakların kendilerine sağlandığı yönündedir. Edirne'de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşlara göre istedikleri yere seyahat ve istedikleri yerde yerleşme özgürlüğü devlet tarafından kendilerine sağlanmaktadır. Anket sonuçlarına göre önceden izin almaksızın *dernek kurma hakkı* da Edirne'de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşlar için devlet tarafından kendilerine sağlanan bir hak olarak algılanmaktadır. Buna göre Edirne'de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşlar bu hakka erişmekte herhangi bir engelle karşılaşmamaktadırlar.

Yapılan görüşmelerde ise görüşmecilerin büyük kısmı Çingene/Roman oldukları için iş bulmak konusunda bir sıkıntı yaşadıklarını ifade etmiştir. Görüşmecilerin büyük çoğunluğunun ifade ettiği gibi iş bulmak konusunda yaşanan sıkıntı büyük oranda yaşadıkları mahalleden, düşük eğitim seviyelerinden ve toplumsal önyargılardan kaynaklanmaktadır. Yapılan görüşmelerde görüşmecilerin büyük çoğunluğu devletin Çingenelerin/Romanların eğitim düzeylerine uygun iş imkanı sağlamadığını ve işsizleri korumadığını ifade ederek devletin bu konudaki görevini yeteri kadar gerçekleştirmediğini vurgulamıştır. Bu görüşmeciler devletin bu imkanları sağlamamasından kaynaklı olarak Çingene/Roman kökenli yurttaşların daima vasıfsız ve alt düzey işlerde çalışmak zorunda kaldıklarını vurgulamışlardır. Görüşmecilerin büyük çoğunluğu anket sonuçlarında olduğu gibi devletin işsizleri yeteri kadar korumadığını ileri sürmektedir. Yapılan derinlemesine görüşmelerde yine anket sonuçlarıyla paralel olarak görüşmecilerin pek çoğu kendilerinin kamu hizmetine giremeyeceğini ifade etmiştir. Görüşmecilerin büyük kısmı kamu hizmetine girememe nedeni olarak torpillerinin olmamasını göstermektedir. Bir kısım görüşmeci ise Çingenelerin/Romanların devlet işine girememesini eğitim eksikliğine ve

kendileri hakkında var olduğunu düşündükleri olumsuz ön yargılara bağlamaktadır. Görüşmecilerin bir kısmı devlet işine alınan Çingenelerin/Romanların ise herhangi bir nitelik gerektirmeyen işlerde çalıştırıldığını ifade etmiştir. Tüm bunlarla birlikte yapılan görüşmelerde az sayıda görüşmeci gerekli sınavların geçilmesi ve eğitim durumunun yeterli olması halinde devlet işine girilebileceğini vurgulamıştır. Fakat görüşmecilerden bir kısmı devlet memuru olmak için yeterli eğitimi olsa da ailesinin sabıkası yüzünden devlet işine girme imkanın ortadan kaybolduğunu belirtmiştir. Tüm bunlarla birlikte görüşmeciler arasında devlet işine girme imkanının sadece kendileri için değil toplumun tamamı için problem olduğunu ifade edenler de bulunmaktadır.

Yapılan derinlemesine görüşmelerde görüşmecilerin büyük çoğunluğu anket sonuçlarında olduğu gibi devletin kendilerine oturulabilir ve yaşanabilir bir konut imkanı sağlamadığını ifade etmiştir. Evlerinin yaşamak için pek elverişli olmadığını belirten görüşmecilerin büyük çoğunluğu devletin toplu konut olanaklarından da yararlanma imkanlarının olmadığını belirtmiştir. Bunun nedeni olarak özellikle ekonomik durumla birlikte tercihler ve alışkanlıklar gösterilmektedir. Ayrıca yapılan görüşmelerde görüşmecilerin tamamına yakını sağlıklı bir çevrede yaşamadıklarını ifade etmiştir.

Bununla birlikte yapılan derinlemesine görüşmelerde görüşmecilerden bir kısmı anket sonuçlarıyla paralel şekilde kendilerinin ve çocuklarının eğitim-öğretim imkanından yeteri kadar faydalanamadığını ifade etmiştir. Genel olarak görüşmeciler bunun nedeni olarak yaşam biçimlerini ve maddi imkansızlıklarını göstermişlerdir. Görüşmelerde yaşadıkları mahallede iyi eğitim verilmediği için çocuklarını başka semtlerdeki okullara götürenler ve maddi durumları iyi olanların çocuklarını başka okullara gönderdiğini ifade edenler de olmuştur. Görüşmelerde görüşmecilerin bir kısmı devletin eğitim imkanlarını sağladığını fakat kendilerinden farklı olarak şimdiki neslin tamamen Çingenelerin/Romanların eğitim gördüğü okullarda okuduğunu bunun da ayrımcılığa neden olduğunu ifade etmiştir. Yapılan görüşmelerde

yoksul öğrencilere yapılan yardımlar konusunda görüş bildirenler de olmuştur. Bu görüşmecilerin bulunduğu ortak nokta ailelerin çocuklarını yardım için okula gönderdikleri yönündedir. Görüşmecilerin birkaçı ise devletin sağladığı eğitim imkanların faydalanabildiklerini fakat yüksek öğretim için maddi güç gerektiğini belirtmektedirler.

Yapılan görüşmelerde görüşmecilerin büyük kısmı anket sonuçlarını destekler nitelikte devletin sosyal güvenlik bakımından ilgili Anayasa maddesi uyarınca sakatlara ve yaşlılara koruma sağladığını düşünmektedir. Ancak yapılan görüşmelerde sosyal güvenlik hakkının bir gereği olarak devletin yaptığı sosyal yardımlara ilişkin sorunlarını dile getiren ve özellikle bu yardımlarda adil davranılmadığını ifade eden görüşmeciler de olmuştur. Yapılan görüşmelerde görüşmecilerin yaklaşık %65'nin yeşil kartı sahibi oldukları belirlenmiştir. Görüşmeciler yeşil kartın kendileri için son derece önemli olduğunu, bu sayede sosyal güvenlik çatısı altına girdiklerini ve kendilerinin ya da yakınlarının kolaylıkla sağlık hizmetlerinden faydalanabildiklerini ifade etmişlerdir. Bununla birlikte görüşmeciler arasında yeşil kart uygulaması kapsamında alınan katkı paylarına yönelik tepkilerini dile getirenler de olmuştur. Fakat derinlemesine görüşmeler sırasında bazı görüşmeciler yeşil kart uygulamasına yönelik eleştirilerde bulunmuş ve yeşil kart yerine devletin iş imkanı yaratmasını istemiştir.

Yapılan görüşmelerde genel eğilim günümüzde devletin sağlık hizmetlerini yeteri kadar sağladığı yönünde olmuştur. Görüşmelerde sağlık hizmetlerinden yararlanmak konusunda bir sıkıntı yaşamadığını ifade eden görüşmeciler vardır. Diğer yandan sınırlı sayıda görüşmeci sağlık hizmetlerinden yararlanamadıklarını ve bunun da kendilerine yapılan kötü muamele ve ayrımcılıktan kaynaklandığını ifade etmiştir. Görüşmelerde sağlık hizmetlerinden yararlanamadıklarını çünkü yoksulluk nedeniyle muayene ücretini ödemek konusunda sıkıntı çektiklerini söyleyen görüşmeciler de olmuştur. Diğer taraftan yapılan görüşmelerde sağlık hizmetleri konusunda yaşanan sıkıntının sağlık çalışanları ya da devletten

kaynaklanmadığını bizzat Çingenelerin/Romanların kendilerinden kaynaklandığını ifade eden görüşmeciler de bulunmaktadır. Görüşmecilerin bir kısmı sağlık hizmetlerinin yeterli olduğunu fakat Çingenelerin/Romanların giyim, kuşam ve temizlik yönünden eksik olduğunu ve iletişim kurmakta sorunlar yaşadığını bu nedenle doktorların kendileri ile yakından ilgilenmediklerini ifade etmiştir. Görüşmecilerden bir kaçı ise sağlık hizmetlerinin sadece kendileri için değil, toplumun tamamı için bir sıkıntı yarattığını ifade etmiştir.

Yapılan görüşmelerde görüşmecilerin büyük çoğunluğu anket sonuçlarında olduğu gibi seçme ve seçilme hakkını rahatlıkla kullandıklarını ifade etmiştir. Ancak özellikle oy kullanırken her zaman özgür davranmadıklarını, bir zorla karşılaşılsa da yapılan yardımlar nedeniyle yönlendirmeye maruz kaldıklarını ifade edenler de olmuştur. Öte yandan görüşmecilerin bir kısmı seçme ve seçilme hakkını birbirinden ayırarak bir değerlendirme yapmıştır. Bu görüşmeciler seçme hakkını kullanırken bir problemle karşılaşmadıkları fakat seçilme yani aday olma hakkını kullanırken zorluklarla karşılaşabileceklerini ifade etmişlerdir. Yapılan görüşmelerde anket sonuçlarını destekler nitelikte görüşmecilerin büyük çoğunluğu devletin kendileri ile ilgili siyasal kararlara katılma imkanı sağlamadığını ileri sürmüştür.

Yapılan görüşmelerde anket sonuçlarını destekler nitelikte kötü muameleyle karşılaşmadığını ifade eden görüşmeciler bulunduğu gibi farklı nedenlerden ötürü zaman zaman kötü muameleyle karşılaştığını ifade eden ve geçmiş ile bugün arasında bir karşılaştırma yaparak görüş beyan eden görüşmeciler de olmuştur. Yapılan görüşmelerde görüşmecilerden bir kısmı kıyafet, maddi durum ve Çingene olmaları gibi nedenlerden ötürü bazen kişi dokunulmazlığının zedelendiğini ifade etmiştir. Yapılan görüşmelerde görüşmecilerin bir kısmı kişi dokunulmazlığı ve kişi hürriyeti konusunda geçmişe göre bugün daha olumlu gelişmeler yaşandığını ifade etmiştir.

Görüşmelerde görüşmecilerin önemli bir kısmı yargı mercileri önünde davacı veya davalı olarak adil yargılanma konusunda bir sıkıntı yaşamadıklarını ya da yaşamayacaklarını ifade etmiştir. Görüşmecilerin bir kısmı ise adil yargılanma ve mahkemelerin tarafsızlığı konusunda özellikle Çingenele/Romanlara karşı var olan olumsuz önyargılar dolayısıyla bir takım sıkıntılar olabileceğini ifade etmiştir.

Yapılan derinlemesine görüşmelerde görüşmecilerden pek çoğu herhangi bir şikayet ya da istekleri ile ilgili dilekçe vermek konusunda bir zorluk yaşamadıklarını ve bu konuda yasal bir engel olmadığını ifade etmekle birlikte birkaç görüşmeci maddi gerekçelerle dilekçe veremediklerini ya da verdikleri dilekçelerin pek çok kez işleme konmadığını ve cevabını alamadıklarını ifade etmiştir. Bazı görüşmeciler ise dilekçe ile resmi kurumlara başvurulduğunda dilekçelerin dikkate alınmadığını ancak bunun sadece kendilerine özgü bir sorun olmaktan öte kurumların işleyişi ile ilgili olduğunu ifade etmiştir.

Görüşmelerde anket sonuçlarına paralel şekilde görüşmecilerin büyük çoğunluğu din ve vicdan hürriyeti konusunda bir sıkıntı yaşamadıklarını ileri sürmüştür. Bununla birlikte görüşmecilerden bazıları din ve vicdan hürriyeti konusunda hiçbir sorun yaşamadıklarını dile getirmekle birlikte, yaşadıkları mahallelerin din ve vicdan hürriyetini içine sindirmiş olması nedeniyle toplumun birçok kesimine örnek olabileceğini ileri sürmüştür.

Ancak yapılan görüşmelerde görüşmecilerin önemli bir kısmı anket sonuçlarının tersine düşündüklerini çevre baskısından ve yanlış anlaşılmaktan korktukları veya bilinçli olmadıklarını düşündükleri için özgürce ifade edemediklerini ileri sürmüştür. Diğer yandan görüşmecilerin bir kısmı ise hiçbir baskı altında kalmadan düşündüklerini söylediğini ifade etmiştir.

Ayrıca derinlemesine görüşmelerde görüşmecilerin bir kısmı istediği yerde yerleşme konusunda yasal olarak bir engel olmadığını belirtmekle

birlikte, yaşanan yerde Çingene/Roman olmaları nedeniyle bir takım olumsuzluklarla karşılaşacaklarını ifade etmiştir. Görüşmecilerden bazıları istedikleri yerde yaşamayı özellikle maddi güçle açıklamaya çalışmışlar ve maddi güçleri iyi olduğu zaman yerleştikleri yerde kimsenin rahatsızlık duymayacağını ifade etmişlerdir. Bununla birlikte görüşmecilerden bir kısmı komşuluk görevlerini yerine getirdiğinde ve birlikte yaşama kurallarına uyduklarında herhangi bir sıkıntı ile karşılaşılmayacağını ifade etmiştir. Nihayet yapılan derinlemesine görüşmelerde yine anket sonuçlarını destekler nitelikte görüşmecilerin büyük çoğunluğu dernek kurma konusunda bir sıkıntı ile karşılaşmadıklarını ifade etmiştir. Ancak görüşmeciler arasında dernek kurma hakkının geçmişteki durumuna dikkat çekenler bulunmaktadır. Bu görüşmeciler genel olarak geçmişte dernek kurma konusunda sıkıntılar yaşandığını, Avrupa Birliği süreci ile birlikte 2000'li yıllarda Çingenelerin/Romanların dernekleşme sürecine girdiğini ve günümüzde Çingene/Roman derneği kurmanın önünde herhangi bir engel bulunmadığını ifade etmişlerdir.

Çingene/Roman kökenli yurttaşlar bu haklarını kullanırken herhangi bir ayrımcılığa maruz kalıyorlar mı? Ayrımcılık karşısında başvurdukları hak arama yolları nelerdir?

Bilindiği üzere Anayasada yer alan hakların kullanımı bir şekilde yurttaşları devlet kurumları ile karşı karşıya getirmektedir. Devlet kurumları ve burada devlet memuru olarak çalışan kişiler devletin görünür yüzünü oluşturmaktadır. Dolayısıyla Çingene/Roman kökenli yurttaşların devlet kurumlarında kamu hizmeti alırken kendilerine ayrımcılık yapıldığı konusundaki olumsuz algısı, eşit yurttaşlık prensibine aykırı olarak devletin kendilerine karşı ayrımcı bir tutum içerisinde olduğu düşüncesi yaratmaktadır. Ayrıca 1982 Anayasasının “Kanun önünde eşitlik” başlığını taşıyan 10.maddesi “Devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde ve her

türlü kamu hizmetlerinden yararlanılmasında kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadırlar” şeklinde düzenlenmiştir.⁹³

Anket bulgularına göre katılımcıların yaklaşık %42’si kendilerine ya da yakınlarına devlet kurumlarında ayrımcılık yapıldığını ve farklı bir muamele ile karşılaştıklarını ifade etmişlerdir. Devlet kurumlarında ayrımcılığa uğradığını ileri süren katılımcılara göre bunun en önemli nedeni Çingene/Roman olmalarıdır. Edirne’de yaşayan her üç Çingene/Roman yurttaştan biri sadece Çingene/Roman olduğu gerekçesi ile ayrımcılığa uğradığını ifade etmiştir. Bunu kılık-kıyafete bağlı olarak maruz kalınan ayrımcılık izlemiştir. Bazı katılımcılar ise yoksulluk, oturdukları semt ve cahillik gibi nedenlerden dolayı ayrımcılığa uğradıklarını ifade etmişlerdir.

Anket sonuçlarına göre Edirne’de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşların büyük çoğunluğu devlet kurumlarında hak ihlallerine uğradıklarında ya da ayrımcılığa maruz kaldıklarında haklarını nasıl arayacakları sorusu üzerine haksızlığa ya da ayrımcılığa maruz kaldıklarında yasal yollara başvuracaklarını şeklinde görüş bildirmişlerdir. Çingene/Roman kökenli yurttaşların önemli bir kısmı ise maruz kaldığı ayrımcılığa bağlı olarak ilgili kuruma şikayette bulunacağını ifade etmiştir. Edirne’de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşlar içerisinde devlet kurumlarında bir ayrımcılığa maruz kaldıklarında, aynı zamanda Anayasal bir hak olan, gösteri-yürüyüş yaparım –tertiplerim ya da katılırim- diyenlerin oranı ise %7.5’dir.

Yapılan derinlemesine görüşmelerde de anket sonuçlarını destekler nitelikte görüşmecilerin önemli bir kısmı kendilerine ya da yakınlarına ve dolayısıyla Çingene/Roman kökenli yurttaşlara devlet kurumlarında ayrımcılık

⁹³ Anayasanın 10. maddesi 9/2/2008 tarih ve 5735 sayılı Kanununun 1 inci maddesiyle, bu fıkranın “bütün işlemlerinde” ibaresinden sonra gelmek üzere “ve her türlü kamu hizmetlerinden yararlanılmasında” ibaresi eklenmiştir. Ancak daha sonra aynı ibare, Anayasa Mahkemesinin 5/6/2008 tarih ve E.2008/16, K.2008/116 sayılı Kararı ile iptal edilmiştir (Resmî Gazete, 22 Ekim 2008, Sayı 27032).

ya da farklı muamele yapıldığını ileri sürmüştür. Ancak görüşmeciler arasında devlet kurumlarında hiçbir ayrımcılığa maruz kalmadıklarını ve farklı bir muameleyle karşılaşmadıklarını ifade edenler de bulunmaktadır. Tüm bunlarla birlikte görüşmecilere devlet kurumlarında bir ayrımcılığa maruz kalıp kalmadıkları sorulduğunda, ayrımcılığın devlet tarafından değil bizzat toplum tarafından yapıldığına dair görüşler de öne sürülmüştür.

Yapılan görüşmelerde kendisine toplumda ve/veya devlet kurumlarında ayrımcılık yapıldığını ifade eden görüşmeciler, kendilerine yapılan bu ayrımcılığın nedenlerini oturdukları semt, ırk, kılık kıyafet, yoksulluk ve kendini ifade edememe durumları ile açıklamaktadırlar.

Yapılan derinlemesine görüşmelerde görüşmeciler, devlet kurumlarında bir ayrımcılığa ya da farklı muameleye maruz kaldıklarında haklarını nasıl arayacaklarına ilişkin soruya, anket sonuçlarını da destekler nitelikte, yasal yollara başvuracakları şeklinde yanıtlar vermişlerdir. Görüşmeciler arasında bir ayrımcılığa ve haksızlığa uğradığında hakkını kendi kendine arayacağını ve hiçbir yere başvurmayacağını ifade edenler de bulunmaktadır. Bu görüşmeciler haklarını kendi bilek güçleri ile arayacaklarını gerekirse yasal sonuçlarına da katlanacaklarını ifade etmişlerdir. Sınırlı sayıda görüşmeci de hakkını basın yolu arayacağını ileri sürmüştür.

Çingene/Roman kökenli yurttaşların Anayasada belirtilen haklara ilave olarak örneğin “kültürel haklar” gibi yeni hak talepleri ve/veya devletten beklentileri var mı?

Anket sonuçlara göre katılımcılardan 352’si (%84,8’i) devletten yeni bir hak talebi ve/veya beklentisi olduğunu ifade etmiştir. Devletten beklentileri olanların %60’nın beklentisi devletin iş imkanlarını artırması ve yeni iş alanları açması yönünde olmuştur. Bu tür beklentileri bulunan kişilerin toplam içindeki payı ise %52 dolayındadır. İş imkanına ek olarak öncelikli beklentiler arasında konut ve yardımlar gelmektedir. Ayrıca, devletten bir beklentisi

olduğunu ifade edenlerin yaklaşık %6.5'i devletin ayrımcılık yapmamasını ve toplumda var olan Çingener/Romanlar hakkındaki olumsuz önyargının kaldırılması için girişimde bulunmasını talep etmiştir. Devletten bir beklentisi olanların ifade ettiği konular arasında dikkat çekici olan bir mevzu, Çingenerin/Romanların çocukları ve onların geleceklerine ilişkin olarak devletten daha temiz ve güzel bir gelecek beklentisidir. Tüm bunlarla birlikte, katılımcılardan ikisinin beklentisi, iş, yardım, konut gibi doğrudan kendilerini ve çocuklarını ilgilendiren konulardan öte devletin bekası yönünde olmuştur. Genel olarak katılımcıların devletten beklentileri mevcut hakların geliştirilmesi ve pekiştirilmesi üzerine olmuştur. Bununla birlikte katılımcıların bir kısmı Anayasada yer almayan sınırlı sayıda yeni hak talebinde bulunmuştur.

Yapılan derinlemesine görüşmelerde de görüşmecilerin büyük çoğunluğu anket sonuçlarını destekler nitelikte, Çingener/Romanlara yönelik önyargıların kaldırılmasına, devletin iş, eğitim ve konut olanakları sağlamasına yönelik beklentilerini dile getirmiştir. Yapılan derinlemesine görüşmelerde anketlerde sınırlı sayıda katılımcının talep ettiği dil ve kültürün geliştirilmesine benzer Çingene/Roman dili başta olmak üzere Çingene/Roman kültürünün geliştirilmesi ve öğretilmesi için birtakım talepleri olan görüşmeciler de olmuştur. Ancak görüşmeciler arasında özellikle dil konusunda bir talebi olmayıp dilin geliştirilmesi ve öğretilmesine tepki ile yaklaşanlar da vardır.

Çingene/Roman kökenli yurttaşların hakların gelişimine ilişkin geçmiş ve gelecek değerlendirmeleri nasıldır?

Anket sonuçlarına göre Edirne'de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşlar genel olarak sahip oldukları hakların bugüne göre geçmişte nispeten daha iyi olduğunu ifade etmişlerdir. Edirne'de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşların büyük çoğunluğunun geleceğe yönelik beklentileri ise karamsardır.

Yapılan derinlemesine görüşmelerde görüşmecilerin büyük çoğunluğu anket sonuçlarında olduğu gibi geçmişin bugüne göre daha iyi olduğunu ifade etmiştir. Görüşmecilerin geleceğe yönelik beklentisi de yine anket sonuçlarını destekler nitelikte karamsardır. Bununla birlikte gelecekte umutlu olanlar, geleceğe yönelik olumsuz bir beklentiye sahip olup bunun düzelmesi için bir takım öneriler sunan görüşmeciler de bulunmaktadır.

Çingene/Roman kökenli yurttaşlar Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olarak devlete karşı olan ödev ve sorumluluklarını biliyorlar mı? Ödev ve sorumluluklarına ilişkin davranış eğilimleri/tutumları nedir?

Anket sonuçlarına göre Edirne’de yaşayan her beş Çingene/Roman kökenli yurttaştan biri devlete karşı yerine getirmekle yükümlü olduğunu sorumluluk ve ödevlerin en az birisini bilmektedir. Buna karşın geriye kalan büyük bir kesim devlete karşı yerine getirmesi gereken sorumluluklarının ve ödevlerinin neler olduğunu bilmemektedir. Anket verilerinden elde edilen sonuçlara göre Edirne’de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşlar arasında en çok bilinen ödev, vergi vermektir. Vergi vermeyi sırasıyla yasalara ve kurallara uymak, askerlik ve çevreyi korumak izlemiştir.

Çingene/Roman kökenli yurttaşların ödev ve sorumluluklarına ilişkin davranış eğilimlerini/tutumlarını belirlemek için sorulan soruların sonuçlarına göre ise Edirne’de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşlar genel olarak devlete karşı yerine getirmekle yükümlü oldukları ödev ve sorumluluklarına ilişkin olumlu bir tutum/davranış eğilimi içerisindedirler. Elde edilen sonuçlara göre en olumlu tutum/davranış eğilimi oy verme yükümlülüğünde görülmüştür. Bunu sırasıyla vergi vermek, askerlik hizmetine katılmak, çevrenin kirlenmesini önlemek, yasalara ve kurallara uymak ve son olarak çalışma ödevi takip etmiştir.

Yapılan derinlemesine görüşmelerde görüşmecilerin büyük çoğunluğu ödev ve sorumluluklarına ilişkin bilgiye sahiptir ve devlete karşı yerine

getirmekle yükümlü olduğu ödev ve sorumluluklar arasında özellikle vergi vermeyi, askere gitmeyi ve kurallara uymayı saymıştır. Yapılan derinlemesine görüşmelerde görüşmecilerinin neredeyse tamamı ödev ve sorumluluklarına ilişkin olumlu bir tutum/davranış eğilimi içindedir.

Çingene/Roman kökenli yurttaşların sahip oldukları demografik özelliklere göre ayrımcılık ve Anayasada belirtilen hak ve yükümlülükler konularındaki algıları farklılık göstermekte midir?

Bu çalışmada elde edilen tüm bu sonuçlara ek olarak anket formunda yer alan Anayasal haklar ölçeği, ödev ve sorumluluklar ve de ayrımcılık ölçeğine verilen yanıtlar arasında demografik özelliklere göre farklılık olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Bu nedenle katılımcılar tarafından söz konusu ölçeklere ilişkin verilen yanıtların yaş, sahip oldukları meslek, sosyal güvenlik, eğitim ve gelir gibi değişkenlere bağlı olarak değişip değişmediği ANOVA testi ile sınanmıştır. Ortalamaları arasında anlamlı farklılık belirlenen değişkenlerde farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek için ise Post Hoc testlerden biri olan Tukey testinden yararlanılmıştır. Sadece iki grup yer alması sebebiyle cinsiyet değişkenine bağlı farklılığın sınanmasında bağımsız örneklem t- testi kullanılmıştır.

Anayasal hakların algılanmasına yönelik olarak hazırlanan ölçekte ANOVA testi sonuçlarına göre Çingene/Romanlar arasında sahip oldukları eğitim düzeyine göre gruplar arasında anlamlı farklılıklar belirlenmiştir. Eğitim değişkeni için yapılan Tukey testi sonucunda ise istatistiksel olarak anlamlı farklılığın okuryazar olmayanlar ile ilkökul ve lise mezunları arasında olduğu görülmüştür. Buna göre okuryazar olmayan Çingene/Romanlar, ilkökul ve lise mezunu olanlara göre devletin kendilerine sağladığı haklar konusunda daha olumsuz bir bakış açısına sahiptirler. Dolayısıyla eğitim düzeyi daha düşük olan Çingene/Romanların devlet tarafından kendilerine sağlanan hakları daha yetersiz gördükleri, diğer bir ifade ile bu haklara yeteri kadar ulaşamadıkları sonucuna varılabilir.

Anayasal hakların sağlanmasına yönelik algıda t-testine göre kadın ve erkekler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık belirlenmiştir. Buna göre kadınların ortalaması erkeklerin ortalamasından anlamlı şekilde daha yüksektir. Dolayısıyla Edirne’de yaşayan Çingene/Roman kadınları erkeklere göre hakların sağlanması konusunda daha olumsuz bir algıya sahiptirler.

Anayasada yer alan ödev ve sorumluluklara yönelik olarak hazırlanan ölçekte ANOVA testi sonuçlarına göre Çingeneler/Romanlar demografik özelliklerine göre anlamlı bir farklılık belirlenmemiştir. Diğer yandan cinsiyet değişkeni için yapılan t- testi sonuçları Çingene/Roman kadın ve erkekleri arasında anlamlı bir farklılığın olduğunu ortaya koymuştur. Buna göre kadınlar erkeklere oranla anayasal ödev ve sorumluluklarını yerine getirmede daha olumsuz bir tutum/davranış eğilimi içerisindedirler. Buna göre katılımcılar Ödev ve Sorumluluklar Ölçeğinin değerlendirilmesinde sadece cinsiyet değişkenine bağlı olarak farklı bir değerlendirme içerisinde olduklarını söylemek mümkündür.

Ayrımcılık ölçeği kapsamında demografik değişkenlere göre yapılan ANOVA testi sonuçlarında da katılımcılar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık belirlenmemiştir. Ancak cinsiyet değişkeni için hesaplanan t-testi sonucuna göre erkeklerin ayrımcılık konusunda kadınlara oranla daha olumsuz bir tutum/davranış eğilimi içerisinde oldukları belirlenmiştir. Buna göre Edirne’de yaşayan Çingene/Roman erkeklerinin kadınlarına oranla ayrımcılığı daha fazla hissettikleri ileri sürülebilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Daha önce de ifade edildiği gibi yurttaşlık her şeyden önce devlet ve yurttaş arasında var olan ilişkinin bir ifadesidir. Bu ilişki, karşılıklı haklar ve sorumluluklar üzerinden kurulmaktadır. Ancak yurttaşlık aynı zamanda sosyopolitik bir kimlik biçimidir ve esas olarak bireyin devlet ile olan bağıını tanımlamaktadır. Özellikle geçen iki yüzyılda ulus devlet siyasi topluluğun neredeyse evrensel biçimi olarak kabul edilmiş, yurttaş da soyut bir birey olarak, tüm somut ve ayırt edici özelliklerinin üstünde tanımlanmıştır. Böylece ayrı etnik ya da kültürel ve dini bağları olan kişileri aynı ulus-devlet içinde ortak hak ve sorumluluklara sahip kişiler kılacak yurttaşlık tanımına kavuşulmuştur. Bu tanımın merkezinde bulunan temel argüman ise her şeyden önce yurttaşların aynı haklara ve sorumluluklara sahip olmaları dolayısıyla eşit kabul edildikleridir. Ancak bu durumda yurttaşlığın *de jure* ve *de facto* eşitliği konusu gündeme gelmektedir. Yurttaşların *de jure* eşitliğinin *de facto* eşitliğe dayanıp dayanmadığı veya buna vesile olup olmadığı sorusu bu tartışmaların merkezinde bulunmaktadır. Çünkü toplum pek çok açıdan – sosyo-ekonomik, kültürel-ideolojik- bir çeşitlilik göstermektedir ve pratikte önemli olan böyle bir toplumunda yurttaşların “farklı etkinlik tarzları” arasında seçim yapmak için gerekli maddi ve kültürel kaynaklarının olup olmadığıdır. Dolayısıyla yurttaşların yurttaşlık haklarından aynı derecede yararlanıp yararlanmadığı ve yurttaşların tamamının yurttaşlık haklarına erişmede aynı imkana sahip olup olmadıkları tespit edilmelidir. Çünkü yurttaşların bu haklara erişimindeki engeller, kısıtlamalar ya da ihlaller kişilerin marjinalleşmesine ve toplumsal yaşamdan kendisini çekmesine yol açacaktır.

Çingenerler/Romanlar hem Türkiye hem de dünyanın yurttaşı oldukları pek çok ülkesinde marjinal bir grup olarak kabul edilmekte ve yaşamlarını sürdürmektedirler. Türkiye’de Anayasal düzenlemeler çerçevesinde eşit yurttaşlık haklarına sahip olmakla birlikte Çingene/Roman kökenli yurttaşların bu haklara erişmek ve bu haklardan faydalanmak bakımından bir takım sıkıntılarla karşılaştıkları Çingenerleri/Romanları konu edinen pek çok

çalışmada -çalışmanın ilgili kısımlarında söz edilen- ileri sürülmektedir. Ayrıca Türkiye’de yurttaşlığını imleyen Türklük kavramının, “Türk ırkından” olmakla ilişkilendirilen bir takım düzenlemeler dolayısıyla kapsayıcı özelliğini yitirdiği ve Türk yurttaşı tanımının nötr olmadığına ilişkin iddialar da Türkiye’de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşların durumlarına ilişkin bir değerlendirmede önem kazanmaktadır. Çünkü bu durum kuşkusuz devletin yurttaşlarına gösterdiği muameleyi etkilemektedir. Bu bağlamda Çingene/Roman kökenli yurttaşların pek çok kez bu tip düzenlemelerin konusunu oluşturdukları görülmektedir. Bu düzenlemelerde uzun yıllar var olmuş ya da halen varlığını koruyan ayrımcı ifadeler şüphesiz Çingene/Roman kökenli yurttaşları rahatsız etmekte ve bu durum kendilerinde eşit yurttaşlık anlayışının zedelendiği hissini yaratmaktadır. Bununla birlikte Çingene/Roman kökenli yurttaşların diğer toplum kesimleriyle kıyaslandığında görece düşük statüleri ve kısıtlı imkanları da bu hissi derinleştirmekte ve dolayısıyla Çingene/Roman kökenli yurttaşları toplumsal ve siyasal sistemin dışına itmektir. Bu nedenle yurttaşların hak ve özgürlükler bakımından eşit olduklarının yasa metinleriyle ilan edilmesi tek başına yeterli değildir. Bu soyut yasa kurallarının somut önlemlerle ve katkılarla desteklenmesi gerekmektedir.

Her şeyden önce bu çalışmadan çıkan ana sonuç yurttaşların hukuk önünde var olan eşitliğinin günlük yaşamda bir eşitlik durumu yaratmadığı ve Çingene/Roman kökenli yurttaşların bu eşitsizlik durumundan oldukça etkilendikleridir. Bu çalışmanın sonuçları referans alınarak ifade edilebilir ki, Çingene/Roman kökenli yurttaşlar Türkiye’de Anayasal düzenlemeler çerçevesinde eşit yurttaşlık haklarına sahip olmakla birlikte bu haklara erişmek ve bu haklardan faydalanmak bakımından bir takım sıkıntılarla karşılaşmaktadırlar. Ayrıca ECRI’nın 2005 yılında yayınladığı rapor da göz önünde bulundurularak Türkiye’deki Çingenelerin/Romanların sosyal mekanlardan büyük oranda dışlanmış olmaktan kaynaklanan zorluklarla karşılaştıkları, istihdam, konut ve kamuya açık alanlardan faydalanma bakımından ayrımcılığa uğradıkları da ileri sürülebilir. Tüm bunlarla birlikte

meselenin toplumsal boyutuna bakıldığında, Türkiye’de Çingenelele/Romanlara karşı önyargılı bir tutum sergilenerek toplumun bütününden farklı bir uygulamaya maruz kaldıkları da görülmektedir.

Bu çalışmada Edirne’de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşların büyük kısmının düşük eğitim seviyesine sahip oldukları ve okuryazar olmayan yurttaş sayısının bir hayli fazla olduğu belirlenmiştir. Düşük eğitim seviyesi ve gelir arasında iki yönlü bir ilişki olduğu düşünüldüğünde, eğitim seviyesinin düşük olmasının nedenlerinden biri olarak Edirne’de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşların düzenli gelirlerinin olmaması ya da düşük gelir düzeyine sahip olmaları gösterilebilir. Öyle ki, gelir düzeyi açısından bakıldığında Edirne’de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşların büyük çoğunluğunun düzenli gelire sahip olmadığı belirlenmiştir. Bu sonuç Çingene/Roman kökenli yurttaşların yoğun bir işsizlik sorunuyla karşı karşıya olması durumu ile açıklanabilir. Nitekim elde edilen sonuçlara göre Edirne’de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşların ikisinden biri işsizdir. Kayıt dışı işlerde çalışan çok fazla yurttaş vardır. Edirne’de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşlar arasında işsizlik oranının yüksek olmasının ve düşük gelire sahip olmalarının bir diğer sonucu ise Çingene/Roman kökenli yurttaşlar arasında yeşil kart kullanım oranının son derece yüksek olmasıdır.

Bu çalışmada yanıt bulunmaya çalışılan sorulardan bir tanesi Edirne’de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşların yurttaşlık haklarından haberdar olup olmadıklarıdır. Bu durumun tespit edilmesi önemlidir çünkü haklarının neler olduğunu bilmeyen bireylerin bu hakların kullanımını konusunda bir takım sıkıntılar yaşayacağı ve hak arama yollarını kullanmak konusunda da çekimser davranacağı ileri sürülebilir. Yapılan alan araştırmasında Edirne’de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşlardan küçük bir kısmının Anayasada yer alan haklardan en az birisini bildiği geriye kalan büyük kısmının ise haklarının neler olduğunu konusunda bilgi sahibi olmadığı belirlenmiştir. Burada vurgulanması gereken önemli bir husus, Edirne’de

yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşların büyük bir kısmının esasen yurttaşlığın “ne”, yurttaşın “kim” olduğuna ilişkin net bir bilgi sahibi olmadıklarıdır. Dolayısıyla yurttaş olarak haklarının ne olduğu konusunda bir bilgi eksikliğinin olması doğal karşılanmalı ve haklarının ne olduğunu bilmeyen kişilerin haklarını kullanamadıkları ya da haklarına ilişkin bir takım taleplerde bulunamayacakları gerçeği kabul edilmelidir. Bu nedenle yurttaşlık hakları konusunda Çingene/Roman kökenli yurttaşların bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Ancak ifade etmek gerekir ki bu sadece Çingene/Roman kökenli yurttaşlar açısından değil tüm yurttaşlar açısından ele alınıp somut önerilerle desteklenmesi gereken bir durumdur.

Edirne’de yapılan bu çalışmada yanıt aranan bir başka soru Çingene/Roman kökenli yurttaşların devletin kendilerine haklarını sağlayıp sağlamadığı yönündeki algısıdır. Burada öncelikle ifade etmek gerekir ki alanda kişilere hakların kendilerine sağlanıp sağlanmadığına ilişkin soru her bir hakkı temsil eden ifade ile belirtildiği için bu noktada haklarının neler olduğunu ilişkin bilgilerinin bulunmaması durumu bir sorun teşkil etmemiştir. Bu bağlamda Edirne’de yaşayan Çingene /Roman kökenli yurttaşlar çalışma hakkına (Anayasanın 48. ve 49. maddeleri) ilişkin olumsuz bir algı içerisindedirler. Buradan elde edilen sonuçlar Çingene/Roman kökenli yurttaşların ciddi bir işsizlik sorunu ile karşı karşıya olduklarını göstermektedir. Bunda etkili olan faktörler arasında, ekonomik kriz ve Edirne’nin istihdam koşulları sayılsa da bu faktörlerin başında Edirne’de yaşayan Çingenelerin/Romanların yaygın olarak yaptıkları işlere (demircilik, hurdacılık, hamallık, mevsimlik tarım işçiliği gibi) ilişkin iş alanlarının azalmış olması gösterilebilir. Kuşkusuz işsizlik sadece Çingene/Roman kökenli yurttaşların değil tüm Türkiye’nin ortak sorunudur ve işsizlik rakamları pek çok Avrupa ülkesinin üzerindedir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta, Çingene/Roman kökenli yurttaşların iş bulmak konusunda yaşadıkları sıkıntının büyük oranda “yaşadıkları mahalleden”, “düşük eğitim seviyelerinden” ve “toplumsal önyargılardan” kaynaklanmakta olduğu gerçeğidir. Çingene/Roman kökenli yurttaşların yoğun olarak yaşadıkları ve

halk tarafından “Çingene mahallesi” olarak adlandırılan yerleşim yerleri hakkında toplumun büyük çoğunluğunda var olan olumsuz ön yargı işverenlerin Çingene/Roman yurttaşlar hakkında “çalışmaz” ve “güvenilmez” türünden bir takım olumsuz ön yargılarıyla örtüşmektedir. Kuşkusuz Çingene/Roman yurttaşlar arasında var olan düşük eğitim seviyesi de iş bulmak konusunda bir sıkıntı yaratmaktadır. Çingene/Roman kökenli yurttaşların bu konudaki sıkıntılarının başında ise devletin kendi eğitim düzeylerine uygun iş imkanı sağlamaması gelmektedir. Dolayısıyla Çingene/Roman kökenli yurttaşların daima vasıfsız işlerde ve belli alanlarda çalışmak zorunda kaldıkları -kendilerinin de ifade ettiği gibi- bir gerçektir. Bu nedenle sahip oldukları becerilerin geliştirilmesi ve eğitimlerine uygun olarak iş imkanlarının yaratılması gerekmektedir. İş imkanlarının yaratılması Çingenelerin düzenli gelire ve yaşama kavuşmasını sağlayacağı gibi bu insanlar arasındaki yeşil kart kullanımını azaltarak mali açıdan devlete de önemli bir kazanç sağlayacaktır.

Çingene/Roman kökenli yurttaşlar için bir başka sorunlu alan kamu hizmetine girme hakkı (Anayasanın 70. maddesi) kapsamında değerlendirilebilir. Çingene/Roman kökenli yurttaşların bu konudaki algısı kendilerinin kamu hizmetine giremeyeceği şeklindedir. Kuşkusuz kamu hizmetine girme imkanı pek çok yurttaşın ortak sorunlarından birisini oluşturmaktadır. Özellikle son yıllarda uygulamaya geçirilen merkezi sınav ile gerçekleştirilen atanma işlemi objektif bir kriter sunmakta iken daha önceki yıllarda bu konuda bir takım sıkıntılarının yaşandığı bir gerçektir. Zaten Çingene/Roman kökenli yurttaşların pek çoğu kamu hizmetine girememe nedenlerinin başında “torpillerinin” olmaması olduğunu ifade etmiştir. Böylesi bir algı şüphesiz devletin yurttaşlar arasında gözettiği ya da gözetmek durumunda olduğu eşitlik durumunun zedelenmesine yol açmaktadır. Çingene/Roman kökenli yurttaşların kamu hizmetine girememe nedenlerine ilişkin ifade ettiği diğer hususlar eğitim eksikliği ve kendileri hakkında var olduğunu düşündükleri olumsuz önyargılardır. Eğitim durumunun yeterli olması ve gerekli sınavların geçilmesi halinde devlet işine girebileceğini ifade

eden Çingene/Roman kökenli yurttaşların bu konudaki başlıca sıkıntısı ise ailesinin “sabıkası” yüzünden devlet işine girme imkanının ortadan kaybolmasıdır. Bu durum da kuşkusuz özellikle Çingene/Roman gençlerin eğitilmiş olsalar bile gerek etnik kökenlerinden, gerek toplumun olumsuz önyargılarından gerekse de ailelerinin geçmişi gibi nedenlerle vasıflı işlerde çalışamayacakları yönünde bir düşünceye sahip olmalarına neden olmaktadır. Dolayısıyla bu durum Çingene/Roman gençlerin okula gitmek yönündeki heveslerinin kaybolmasına yol açacaktır.

Edirne’de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşlar için ifade edilmesi gereken bir başka sorunlu alan konut hakkı (Anayasanın 57. maddesi) ve sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı (Anayasanın 56. maddesi) kapsamına girmektedir. Edirne’de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşların pek çoğu oturulabilir konutlarda yaşamamaktadır. Bu çalışmada yer alan pek çok katılımcı ve görüşmeci devletin bu görevi yerine getirmediğini ifade etmiştir. Çingene/Romanlar devletin sağladığı düşük ödemeli toplu konut imkanlarından dahi faydalanamamaktadırlar. Bunun en önemli nedeni birçoğunun düzenli gelire sahip olmaması dolayısıyla aylık ödeme tutarlarını ödeyememesidir. Öte yandan gerek geçmişten gelen göçebe yaşamın etkisi gerekse de hurdacılık veya at arabacılığı gibi işler dolayısıyla pek çoğu apartman dairesi yerine müstakil ev tercihinde bulunmaktadır. Bu nedenle Çingene/Romanlara yönelik geliştirilecek konut projelerinde Çingene/Romanların gelir durumları, yaşam biçimleri ve tercihleri göz önünde bulundurulmalıdır. Genel olarak sağlıklı bir çevrede yaşamayan Çingene/Romanlar için karşılıklı görüş alışverişi ve işbirliği ile yerinde iyileştirmeler yapılmalıdır. Sağlıklı çevre ve konut gerekçesi ile şehirden uzak yerlerde yapılacak konutlar zaten düşük gelir düzeyine sahip Çingene/Romanlara bir de ulaşım masraflarını ekleyeceği gibi kendilerine toplumdan dışlanmış olduğu hissi verecek ve onları daha da marjinalleştirecektir.

Edirne’de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşların sorunlu alanlarından bir diğeri ise eğitim hakkı (Anayasanın 42. maddesi) kapsamına girmektedir. Edirne’de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşlar devletin eğitim hakkı konusunda bütün imkanları sağlamadığı ve bu konuda bir takım sıkıntılar yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Aslında Çingenelerin/Romanların yaşadığı sorunların birçoğu doğrudan ya da dolaylı olarak eğitim düzeyleri ile ilişkilendirilebilir. Bu nedenle Çingene/Roman kökenli yurttaşların çocuklarının okullara olan ilgilerinin artırılması, bu çocukların yoğun olarak buldukları okullardaki fiziki eksikliklerin giderilmesi, öğrenci ile okul bağına güçlendirecek deneyimli öğretmenlerin istihdam edilmesi bu sorunun çözümüne büyük ölçüde katkı sağlayacaktır. Burada vurgulanması gereken bir başka nokta ise Çingenelerin/Romanların eğitimi olsalar dahi sadece Çingene/Roman oldukları için iş bulamayacaklarına olan inançlarıdır ki bu okula ve eğitime olan ilginin daha da azalmasına neden olmaktadır. Bu anlamda EDROM başkanı Erdinç Çekiç’in de ısrarla üzerinde durduğu gibi “rol modeller yaratılması” eğitime karşı olan bu olumsuz ön yargının giderilmesinde önemli bir rol oynayacaktır.

Yukarıda ifade edilen haklar dışında Edirne’de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşların Anayasada yer alan her bir hakka ilişkin algısı olumludur. Bir başka ifadeyle bu hakların devlet tarafından kendilerine sağlandığını düşünmektedirler. Ancak Edirne’de yaşayan Çingene/Roman yurttaşlar devlet tarafından kendilerine sağlandığı düşünülen bazı hakları kullanırken günlük yaşamda bir takım zorluklarla karşılaşmaktadırlar. Örneğin yerleşme özgürlüğü toplumun olumsuz önyargıları ile kısıtlanmaktadır. Ayrıca aday olma hakkını kullanırken siyasi parti yönetimlerinin kendilerine karşı gösterilen olumsuz yaklaşımlarıyla karşılaşmaları, çevre baskısından ve yanlış anlaşılaktan korktukları veya bilinçli olmadıklarını düşündükleri için kendilerini özgürce ifade edememeleri gibi durumlarla da karşı karşıya gelmektedirler. Dolayısıyla Çingenelerin/Romanların bu konudaki olumlu algılarından bağımsız olarak bu hakların kullanımının önündeki engeller kaldırılmalıdır. Bu engellerden üzerinde özellikle durulması gerekenlerin

başında toplumun olumsuz önyargıları gelmektedir. Ayrıca Edirne’de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşlar özellikle kendilerini ilgilendiren siyasal kararlara katılmadıklarını ve sadece seçim dönemlerinde hatırlandıklarını ifade etmişlerdir. Bu nedenle Çingenelerin/Romanların siyasal kararlara katılmalarının sağlanması için gerekli mekanizmalar geliştirilmelidir. Bu sayede kendilerini sadece seçim dönemleri hatırlanan ve oyları için değer verilen kişiler olarak görmelerinin önüne geçilmiş olacak dolayısıyla kendilerini toplumsal ve siyasal sorunlara duyarlı yurttaşlar olarak görmeleri sağlanacaktır.

Bu çalışmada yanıt aranan bir başka soru Edirne’de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşların Anayasal haklarını kullanırken bir ayrımcılığa veya kötü muameleye uğrayıp uğramadıklarıdır. Yapılan alan araştırmasından çıkan sonuç Edirne’de yaşayan her üç Çingene/Roman yurttaştan birisinin sadece Çingene/Roman olduğu gerekçesi ile ayrımcılığa uğradığıdır. Bunu kılık-kıyafete bağlı olarak maruz kalınan ayrımcılık izlemiştir. Bununla birlikte yoksulluk, oturdukları semt ve cahillik gibi nedenlerden dolayı ayrımcılığa uğrayanlar da bulunmaktadır. Ancak burada üzerinde önemle durulması gereken bir başka konu, Çingene/Roman kökenli yurttaşların toplumda kendilerine karşı var olan ayrımcı uygulamalar ve kendileri hakkındaki olumsuz önyargılarından kaynaklanan kötü muamelelerdir. Kuşkusuz toplumda Çingenelere/Romanlara karşı var olan bu olumsuz önyargının kaynağı devletten öte bizzat toplumun kendisidir. Ancak devletin bu konuda daha hassas olması, toplumdaki olumsuz önyargıların ortadan kaldırılması için bir takım girişimlerde bulunması gerekmektedir. Çünkü toplumda Çingenelere/Romanlara karşı ayrımcılık yapılmasını engelleme ve onlara karşı olan önyargıların yıkılması için faaliyette bulunma devletin yurttaşları için yerine getirmesi gereken bir yükümlülüktür.

Bu çalışmanın sonuçlarından bir tanesi de Edirne’de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşların büyük çoğunluğunun devletten bir beklentisi olduğudur. İş imkanlarının artırılmasından, konutlarının

iyileştirilmesine ve yardımların niteliğine ilişkin pek çok beklenti ifade edilmekle birlikte bu konuda dikkat çekici olan, pek çok Çingene/Roman kökenli yurttaşın beklentisinin devletin ayrımcılık yapmaması ve toplumda var olan Çingeneler/Romanlar hakkındaki olumsuz önyargının kaldırılması için girişimde bulunması isteğidir. Genel olarak katılımcıların devletten beklentileri mevcut hakların geliştirilmesi ve pekiştirilmesi üzerine olmuştur. Bununla birlikte katılımcıların çok az bir kısmı Anayasada yer almayan sınırlı sayıda yeni hak talebinde bulunmuştur. Bu durum en iyi ifadesini katılımcılardan H.B'nin *“Ben açken başka hak talep edemem”* sözlerinde bulmuştur. Buna göre Çingene/Roman kökenli yurttaşların Anayasada mevcut bu haklara ulaşmakta güçlük çektiği, engellerle karşılaştığı ve/veya devletin söz konusu görevlerini etkin bir şekilde yerine getir(e)mediği sonuçlarına ulaşmak olasıdır. Çünkü temel düzeyde hak talepleri karşılanmayan kişilerin kültürel haklar gibi ikinci kuşak ve barış hakkı, çevre hakkı, gelişim hakkı gibi üçüncü kuşak hakları talep etmesinin söz konusu olmaması doğal karşılanmalıdır.

Tüm bunlarla birlikte Edirne'de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşlar genel olarak sahip oldukları hakların bugüne göre geçmişte nispeten daha iyi olduğunu ifade etmişlerdir. Edirne'de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşların büyük çoğunluğunun geleceğe yönelik beklentileri ise karamsardır. Bu değerlendirme kuşkusuz bugün içinde yaşadıkları ortamın karamsarlığından ve gelecekte kendilerini etkileyecek olumlu bir takım gelişmelerin yaşanmayacağına ve dolayısıyla hiçbir şeyin değişmeyeceğine duyulan inançtan kaynaklanmaktadır. Ayrıca Edirne'de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşlar arasında ödev ve sorumlulukların bilinme düzeyi hakların bilinme düzeyinden daha fazladır ve Çingene/Roman kökenli yurttaşlar genel olarak devlete karşı yerine getirmekle yükümlü oldukları ödev ve sorumluluklarına ilişkin olumlu bir tutum/davranış eğilimi içerisindedirler. Bu durum şüphesiz Türkiye'de ideal yurttaşın özelliğidir. Yurttaş haklardan çok ödevleriyle tanımlanmaktadır ve Çingene/Roman kökenli yurttaşların haklarından daha çok ödev ve sorumluluklarına ilişkin bilgilerinin olması doğal karşılanmalıdır.

Yukarıda sıralanan tüm sorunlarla birlikte getirilen somut öneriler ve katkılar şüphesiz genel olarak toplumsal ve politik sistemden dışlanmış ve marjinalleşmiş bir etnik grup olarak görülen Çingenerin/Romanların var olan yurttaşlık kurgusu içinde sisteme entegre edilmesi ve “nasıl bir yurttaşlık sorusu” yerine var olan yurttaşlık kurgusu bağlamında soruna bir çözüm yaratılması bakımından faydalı olacaktır. Çünkü meselenin altında yatan temel problem çözülmedikçe farklı yurttaşlık kavramsallaştırmaları ya da düzenlemeleri özellikle Çingene/Roman kökenli yurttaşlar ve sorunları açısından etkili ve çözümleyici ol(a)mayacaktır. Bu problemlerin temelinde Çingene/Roman kökenli yurttaşların düşük sosyo-ekonomik durumları, yetersiz eğitim seviyeleri ve dolayısıyla yurttaşlık hakları konusunda bir bilince sahip olmamaları yatmakla birlikte, bunu toplumun genelinde ve devletin bir takım düzenlemelerinde Çingenerlere karşı var olan olumsuz önyargılar ve tutumlar izlemektedir. Ayrıca düzenlemelerdeki bazı ayrımcı ifadeler ve farklı uygulamalar da bu problemleri derinleştirmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada Çingene yurttaşların yurttaşlık haklarından faydalanmaları bağlamında yaşadıkları sıkıntılar ve hak ihlalleri tespit edilerek bu sorunların çözümüne yönelik bir takım öneriler geliştirilmiştir.

Bu çalışmanın bir takım katkıları da bulunmaktadır. Her şeyden önce bu çalışmada yöntem açısından Edirne’de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşlardan elde edilen verinin toplanmasında iki ayrı yöntem bir arada kullanılması bakımından önemli bir katkı sağlanmıştır. Çünkü anket yöntemi, sosyal konularda yapılan araştırmaların veri kaynağı olan insandan doğrudan bilgi alma yöntemlerinden biridir. Ayrıca anket yöntemi ile nicel ve ana kitleye genellenebilir veri toplanabilmektedir. Nitel bir görüşme yöntemi olan derinlemesine görüşmede ise görüşülen kişiden konu hakkında derinliğine bilgi edinilmesi amaçlanmaktadır. Derinlemesine görüşme görüşmeci ile görüşülen kişi arasındaki ilişkinin özgür bir biçimde geliştiği görüş ve yargıların kökenine inmeyi sağlayan bir yöntem olduğu için bu çalışmada kullanılmıştır. Dolayısıyla derinlemesine görüşme yönetimi böylesi derinlikli ve hassas konularda anket yöntemiyle birlikte kullanılmalıdır. Nitekim

bulgular anket sonuçları ile derinlemesine görüşme sonuçları arasında büyük oranda paralellik olduğunu göstermiştir ancak derinlemesine görüşmeler konunun farklı boyutlarına dikkat çekmek ve görüşülen kişiden konu hakkında derinliğine bilgi almak anlamında çok faydalı olmuştur.

Bu çalışmanın bir diğer katkısı da bu çalışmanın sonuçlarını referans olarak Türkiye’de yaşayan Çingenerin/Romanların durumlarının düzeltilmesine ilişkin olarak Türkiye’deki ve diğer ülkelerdeki Çingene/Roman örgütleri ile devlet kanalıyla ilişkiye geçilebilecek olmasıdır. Ayrıca bu konuda ilgili bilim adamlarının ortak çalışma yapması sağlanabilir. İlgili kuruluşlardan Çingenerin/Romanların sosyal yaşamlarının düzenlenmesi ve sosyal haklarının geliştirilmesi için yeni hizmetler istenebilir ve toplum merkezleri işlevsel hale getirilebilir. Ancak burada geliştirilen projelerde mutlaka karşılıklı işbirliğine gidilmelidir. Edirne ölçeğinde yapılan bu çalışmanın sonuçlarına paralel olarak sonraki aşamalarda Türkiye’nin değişik bölgelerinde yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşların devlet yurttaş ilişkisi ekseninde karşılaştırmalı bir analizi yapılabileceği gibi bu ilişki uluslararası bir boyuta da taşınıp yeni çalışmalar da yapılabilir.

KAYNAKÇA

ACTON, Thomas; **Gypsy Politics and Social Change**, London, Routledge&Kegan Paul, 1974.

AHMAD, Feroz; **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, çev. Yavuz Alogan, İstanbul, Kaynak Yayınları, 3. Basım, 2005.

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali; **Kent Devletinden İmparatorluğa**, Ankara, İmge Kitapevi Yayıncılık, 3. Baskı, 2002.

AKÇAM, Taner; "Hızla Türkleşiyoruz", **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik**, der. Nuri Bilgin, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1997, s. 143-158.

AKGÜL, Urungu; **Poşalar: Buçuk Milletin Kayıp Kültürü**, (Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2004.

AKSU, Mustafa; **Türkiye'de Çingene Olmak**, İstanbul, Kesit Yayınları, 2. Baskı, 2006.

ALPMAN, Nazım; **Trakya Çingeneleri Sınırdan Yaşayanlar**, İstanbul, Bileşim Yayınevi, 2004.

ALTINÖZ, İsmail; "XVI. Yüzyılda Osmanlı Devlet Yönetimi İçerisinde Çingeneler", **Yeryüzünün Yabancıları Çingeneler**, Haz. Suat Kolukırık, İstanbul, Simurg Kitapçılık, 1. Baskı, 2007, s. 13-31.

ALTINÖZ, İsmail; "Osmanlı Toplumunda Çingeneler", **Tarih ve Toplum**, İstanbul, Mayıs 1995, Sayı:137, s.22-29.

ALTINÖZ, İsmail; "XVI. Yüzyıl Osmanlı Devlet Yönetimi İçerisinde Çingeneler", **İnsan Hakları Bağlamında Dünyada ve Türkiye'de Romanlar**

(Çingenerler): Roman (Çingene) Sempozyumu, Ereğli/Zonguldak:1-2 Ekim 2005.

ALTIN, Mimar Ersin; **Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığında “Öteki” Sorunu (1923-1950)**, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2003.

ANDERSON, Benedict; **Hayali Cemaatler –Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması-**, çev. İskender Savaşır, İstanbul, Metis Yayıncılık, 3. Basım, 2004.

ANDREWS, Peter Alford; **Türkiye’de Etnik Gruplar**, çev. Mustafa Küpüşoğlu, İstanbul, Ant Yayınları, 1. Baskı, 1992.

ARAYICI, Ali; **Avrupa’nın Vatansızları Çingenerler**, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 1. Basım 2008.

ARAT, Yeşim; “Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet ve Vatandaşlık”, **75 Yılda Tebaadan Yurttışa Doğru**, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s. 67-76.

ARSEVEN, Ali; **Alan Araştırma Yöntemi**, Ankara, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2. Baskı, 2001.

ASLAN, Gökçe ve ŞENOL, Şelmin; “Türkiye’de Bebek ve Çocukların Durumuna İlişkin Sorunlar ve Ebenin Rolü”, **Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi**, Cilt:1, Sayı:1, 2006, s. 64-72.

ASSEO, Henriette; **Çingenerler Bir Avrupa Yazgısı**, çev. Orçun Türkay, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2.Baskı, 2007.

AYBAY, Rona; ““Teba-i Osmani” den “T.C Yurttaşı”na Geçişin Neresindeyiz?”, **75 Yılda Tebaadan Yurttaşa Doğru**, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s. 37-42.

AYDIN, Suavi, “**Amacımız Devletin Bekası” Demokratikleşme Sürecinde Devlet ve Yurttaşlar**, Ankara, TESEV Yayınları, 1. Baskı, Kasım 2005.

AYDOĞAN, Doğa; “Yabancı Çingenerin Türkiye’ye Giriş, İkamet, Seyahat Özgürlükleri İle Türkiye’den Sınır Dışı Edilmeleri”, **AÜHFD**, Cilt 56, Sayı 1, 2007, s: 3-50.

BACLIJA Irena, BREZOVSEK Marjan ve HACEK Miro; “Positive discrimination of the Roma minority: The case of Roma local councillors in Slovenia”, **Ethnicities**, 2008; 8(2), p. 227-251.

BACLIJA, Irena ve HAČEK, Miro; “Limited opportunities for political participation: A case-study of Roma local councillors in Slovenia”, **Romani Studies 5**, Vol. 17, No. 2, 2007, 155–180.

BAĞLI, Mahzar ve ÖZENSEL Ertan; **Çokkültürlü Vatandaşlık –Kanadalı Türklerin Aidiyet Çabaları ve Değer Yapıları-** Konya, Çizgi Kitabevi, 2005.

BAKKER, Peter ve KYUCHUKOV, Khristo; **What is the Romani Language?**, Hatfield, University of Hertfordshire Press, 2000.

BAKKER, Peter ve ROOKER, Marcia; **The Political Status of the Romani Language in Europe**. Mercator Working Papers, European Union, Brussels Belgium, 2001.

BALIBAR, Etienne; **Biz, Avrupa Halkı? Ulusaşırı Yurttaşlık Üzerine Düşünümler**, Çev. Kutlu Tunca, İzmir, ARA-lık Yayınları, 1. Baskı, 2008.

BALIBAR, Etienne; “Avrupa Yurttaşlığı Mümkün mü?”, çev. Hüsamettin Çetinkaya, **Sınırd**, Yıl 1, Sayı 3, Eylül/Kasım 2005, s. 132-147.

BANTING, Keith ve KYMLICKA, Will “Multiculturalism and welfare”, **Dissent** 50 (4), 2003, p: 59–66.

BARANY, Zoltan; **The East European gypsies: regime change, marginality, and ethnopolitics**, Cambridge University Press, USA, 2002a.

BARANY, Zoltan; “Ethnic Mobilization without Prerequisites: The East European Gypsies”, **World Politics**, Vol. 54, No. 3, Apr., 2002b, p. 277-307.

BASOK, Tanya, ILCAN, Suzan ve NOONAN, Jeff; “Citizenship, Human Rights, and Social Justice”, **Citizenship Studies**, Vol. 10, No. 3, July 2006, p. 267–273.

BAUER, Yehuda ve MILTON, Sybil; “Correspondence: "Gypsies and the Holocaust”, **The History Teacher**, Vol. 25, No. 4, August 1992, p. 513-521.

BEDARD, Tara., Roma in Turkey, http://lists.errc.org/rr_nr4_2003/field1.shtml_s.1-4, Erişim: 16.06.2007.

BENNINGHAUS, Rüdiger; ““İlle de Roman Olsun (mu)”? Some Questions and Remarks Concerning Research on Gypsies in Turkey”, **Gypsies and The Problem of Identities- Contextual, Constructed and Contested**, (ed.) Adrian Marsh and Elin Strand, Swedish Research Institute in İstanbul, Transactions Vol.17, 2006, p. 213-219.

BERGER, Hermann; **Çingene Mitolojisi**, çev. Musa Yaşar Sağlam, Ankara, Ayraç Yayınevi, 2000.

BEYNON, Erdmann Doane; “The Gypsy in a Non-Gypsy Economy”, **The American Journal of Sociology**, Vol. 42, No. 3, Nov., 1936, p. 358-370.

BİLGİN, Nuri; “ Cumhuriyet Fikri ve Yurttaş Kimliği”, **75 Yılda Tebaadan Yurttaşa Doğru**, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s. 139-150.

BORA, Tanıl; “ Cumhuriyetin İlk Döneminde Milli Kimlik”, **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik**, der. Nuri Bilgin, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1997, s. 53-62

BOUÏNEAU, Jacques; “Fransa’da Devrim Döneminde Yurttaşlar ve Yurttaşlık”, **Dersimiz Yurttaşlık**, Çev. Yeşim Küey, Haz. Turan Ilgaz, İstanbul, Kesit Yayıncılık, 1. Baskı, 1998, s. 109-143.

BOTTOMORE, Tom; “Kırk Yıl Sonra Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar”, **Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar**, T.H. Marshall ve Tom Bottomore, Çev. Ayhan Kaya, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 138, 1. Baskı, 2006.

BOZKURT, Giray Saynur; “Geçmişten Günümüze Romanya’da Türk Varlığı”, **Karadeniz Araştırmaları**, Cilt: 5, Sayı: 17, Bahar 2008, s.1-31.

BOZKURT, Tülin; “80’lerden Günümüze ‘Poşa’ Kimliğindeki Siyasal Değişim”, **III. Ulusal Antropoloji Kongresi**, 7-9 Nisan 2009.

BRESSER-PEREIRA, Luiz Carlos; “Citizenship and *Res Publica*: The Emergence of Republican Rights”, **Citizenship Studies**, Vol. 6, No. 2, 2002, p. 145- 164.

BRODIE, Janine; “Introduction: Globalization and Citizenship Beyond the National State”, **Citizenship Studies**,8(4), 2004, p. 323–331.

BRUBAKER, Rogers; "Immigration, Citizenship and the Nation-State in France and Germany", Ed. Gershon Shafir, **The Citizenship Debates: A Reader**, University of Minnesota Press, 1998, p. 131- 166.

BRUBAKER, W, Rogers; "Fransa'da ve Almanya'da Göç, Vatandaşlık ve Ulus Devlet: Karşılaştırmalı Bir Tarihsel Analiz", **Vatandaşlığın Dönüşümü- Üyelikten Haklara-** Hazırlayan. Ayşe Kadioğlu, çev. Can Cemgil, İstanbul, Metis Yayıncılık, 2008, s. 55-91.

BRYSK, Alison ve SHAFIR, Gershon; " The Globalization of Rights: From Citizenship to Human Rights", **Citizenship Studies**, Vol. 10, No. 3, July 2006, p. 275-287.

BUĞRA, Ayşe; " Sosyal Haklar ve Eşit Vatandaşlık Kavramı", **Aydınlanma, Türkiye ve Vatandaşlık**, Yayına Hazırlayan. Fuat Keyman, İstanbul, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 1. Baskı, 2008, s. 159-169.

CAYMAZ, Birol; **Türkiye'de Vatandaşlık -Resmi İdeoloji ve Yansımaları-**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, 2007.

CEDERBERG, Irka; " The International Roma Writers Association", **Gypsies and The Problem of Identities- Contextual, Constructed and Contested**, (ed.) Adrian Marsh and Elin Strand, Swedish Research Institute in İstanbul, Transactions Vol.17, 2006, p. 121-123.

CEYHAN, Selin; A case Study of Gypsy/ Roma Identity Construction in Edirne, (Yüksek Lisans Tezi), ODTÜ, İİBF, 2003.

COHEN, Jean; "Changing paradigms of citizenship and the exclusiveness of the demos", **International Sociology**, 14(3), 1999, p. 245–268.

CONWAY, Janet; "Citizenship in a time of empire: the World Social Forum as a New Public Space", **Citizenship Studies**, 8(4), 2004, p. 367–381.

COŞKUN, Nevzat; Romanlar ve Antalya Zeytinköy Romanlarının Toplumsal Bütünleşmeleri, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sosyoloji, 1998.

CRESPO Isabel, PALLI Cristina, LALUEZA Jose Luís; "Moving communities: a process of negotiation with a Gypsy minority for empowerment, Community", **Work & Family**, Vol. 5, No. 1, 2002, p. 49–66.

ÇEÇEN, Anıl; " Türkiye’de Cumhuriyet Kimliği", **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik**, der. Nuri Bilgin, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1997, s. 165-170.

ÇELİK, Faika; **Exploring Marginality in the Ottoman Empire: Gypsies or People of Malice (Ehl-i Fesad) as Viewed by the Ottomans**, EUI Working Paper, RSCAS, No. 2004/39.

DANKA, Anita; " Türkiye’de Roman Hakları ve Hukuki Çerçeve", **Biz Buradayız! Türkiye’de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi**, Yayına Hazırlayanlar, E.Uzpeder, S. Danova/Roussinova, S. Özçelik, S. Gökçen, EDROM, ERRC, hYd, İstanbul, 2008, s. 29-51.

DÉLOYE, Yves; " Cumhuriyet Fikri ve Vatandaşlık: Fransız Deneyimi (1840-1945)", çev. Esra Atuk, **Cogito**, Sayı 15, 1998, s. 95-113.

DİKMEN, Ahmet Alpay ve EREL, Derya, "Bir Hokus Pokus Hikayesi: Politik Hayvan'ı ve Yurttaş'ı Yok Etme Üzerine Dersler", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi GETA Tartışma Metinleri**, No.102, Ekim 2007.

DOĞAN, Vahit; **Türk Vatandaşlık Hukuku**, Ankara, Seçkin Yayınları, 8. Baskı, 2008.

DUNBAR Edward, SULLAWAY Megan, BLANCO Amalio ve HORCAJO Javier, CORTE Luis de la; "Human rights attitudes and peer influence: The role of explicit bias, gender, and salience", **International Journal of Intercultural Relations**, 31, 2007, p. 51–66

ECRI; Irkçılık ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu 2. Türkiye Raporu, Strasbourg, 2001, <http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/Country-by-country/Turkey/TUR-CbC-II-2001-037-TUR.pdf>, Erişim: 05.10.2009.

ECRI; Irkçılık ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu 3. Türkiye Raporu, Strasbourg, 2005, <http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/Country-by-country/Turkey/TUR-CbC-III-2005-5-TUR.pdf>, Erişim: 05.10.2009.

ERRC (2009a). "Issues Brief: Roma Rights in Turkey", <http://www.errc.org/cikk.php?cikk=2254&archiv=1>, Erişim: 30.11.2009.

ERRC (2009b) "In Turkey, Roma Face Discrimination", <http://www.errc.org/cikk.php?cikk=1113&archiv=1>, Erişim: 30.11.2009.

ERKUL, Ali; "Bir Alt Kültür Grubu Olarak Posalar", **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 20-21, 1998, s. 21-31.

ERÖZDEN Ozan; **Ulus Devlet**, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, 1997.

ESENDEMİR, Şerif; **Türkiye’de ve Dünyada Vatandaşlık- Eski Sorular, Yeni Arayışlar-**, Ankara, Birleşik Yayınevi, 2008.

FAIST, Thomas; "Avrupa Birliği İçinde Toplumsal Yurttaşlık", Çev. Özgür Bal, Pelin Ünsal, **Uluslararası İlişkilerde Sınır Tanımayan Sorunlar**, Der. Ayhan Kaya, Günay, Göksu Gökdoğan, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2003, s. 191-218.

FALK, Richard; “The Decline of Citizenship in an Era of Globalization”, **Citizenship Studies**, 4(1), 2000,p. 5–17.

FONSECA, Isabel; **Beni Ayakta Gömün –Çingener ve Yolculukları-**, çev. Özlem İlyas, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1. Basım, 2002.

FRASER, Angus; **-Avrupa Halkları- Çingener**, çev. İlkin İnanç, İstanbul, Homer Kitabevi, 1. Basım 2005.

FRIEDMANN, John; “ Yoksulluğu Yeniden Düşünmek: Yetkilendirme ve Yurttaşlık Hakları”, **Doğu-Batı**, Sayı 17, Kasım 2001, s. 135-151.

GAMBETTI, Zeynep; “Günümüz Türk Milliyetçiliğinin Düşünsel ve Yapısal Haritası”, **Milli Hallerimiz- Yurttaşlık ve Milliyetçilik: Farkında mıyız?**,Yayına Hazırlayanlar Nil Mutluer, Esra Güçlüer, Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayını, 2008, s. 11-20.

GHEORGHE, Nicolae; “Roma-Gypsy Ethnicity in Eastern Europe”, **Social Research**, Vol. 58, Issue.4, Winter 1991, p. 829- 844.

GIESEN, Bernhard ve EDER, Klaus; “European Citizenship – An Avenue for the Social Integration of Europe”, **European Citizenship Between National Legacies and Postnational Projects**, (ed.), Klaus Eder and Bernhard Giesen, Newyork, Oxford University Press, 2001, p. 1- 13.

GINIO, Eyal; “Neither Muslims nor Zimmis: The Gypsies (Roma) in the Ottoman State”, **Romani Studies 5**, Vol. 14, No. 2, 2004, p. 117-144.

GOULET, Denis ve WALSHOK, Marco; “Values among Underdeveloped Marginals: The Case of Spanish Gypsies”, **Comparative Studies in Society and History**, Vol. 13, No. 4, Oct., 1971, p. 451-472.

GÖKÇEN, Sinan, ÖNEY, Sezin; “Türkiye’de Romanlar ve Milliyetçilik”, **Biz Buradayız! Türkiye’de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi**, Yayına Hazırlayanlar, E.Uzpeder, S. Danova/Roussinova, S. Özçelik, S. Gökçen, EDROM, ERRC, hYd, İstanbul, 2008, s. 129- 135.

GÖZTEPE, Ece; “Yurttaşlığın Kamusal ve Ulusüstü Boyutu: Avrupa Yurttaşlığı ve “Göçmen Forumu” Örnekleri”, **A.Ü Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 52, Sayı 4, 2003,s. 229- 248.

GRESHAM, David vd. “Origins and Divergence of The Roma (Gypsies)”, **American Journal of Human Genetics**, Volume 69, Issue 6, December 2001, p.1314–1331.

GROPPER, Rena ve MILLER, Carol; “Exploring new worlds in American Romani Studies: Social and cultural attitudes among the American Mačvaia”, **Romani Studies 5**, Vol. 11, No. 2, 2001, p. 81–110.

GÜLALP, Haldun; **Vatandaşlık ve Etnik Çatışma –Ulus Devletin Sorgulanması-**, Hazırlayan. Haldun Gülalp, İstanbul, Metis Yayıncılık, 1. Basım, 2007.

GÜLALP, Haldun; “Jean-Jacques Rousseau’nun İkilemi: Türkiye’de Vatandaşlık ve Siyasal Kültür”, **Cogito**, Sayı 54, 2008, s. 29-35.

GÜLDİKEN, Nevzat; “Ulus, Ulus Devlet ve Uluslaşma Kavramlarına İlişkin Tartışmalar ve Türkiye”, **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 7, Sayı 2, 2006, s. 157-168.

GÜVENÇ, Bozkurt; “Cumhuriyet ve Kimlik: Konu, Sorun, Kapsam ve Bağlam, **75 Yılda Tebaadan Yurttaşa Doğru**, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s. 117-126.

HABERMAS, Jürgen; “**Öteki Olmak, “Öteki”yle Yaşamak-Siyaset Kuramı Yazıları**, çev. İlknur Aka, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 3. Baskı, 2004.

HAIR, Joseph, BUSH, Robert ve ORTINAU, David; **Marketing Research A Practical Approach for the New Millenium**, Irwin Mc Graw Hill, 2000.

HALWACHS, Dieter; “ Roma and Romani in Austria”, **Romani Studies 5**, Vol. 15, No. 2, 2005, p.145–173.

HALLIDAY, William; “Some Notes upon The Gypsies of Turkey”, **Journal of the Gypsy Lore Society**, 3.series, Vol.1, Issue.4, 1922, p. 163-189.

HALL, Stuart ve HELD David; “Yurttaşlar ve Yurttaşlık”, **Yeni Zamanlar-1990’larda Politikanın Değişen Çehresi-**, Der. Stuart Hall- Martin Jacques, Çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1995, s. 169-185.

HANCOCK, Ian; “On Romani Origins and Identity: Question for Discussion”; **Gypsies and The Problem of Identities- Contextual, Constructed and Contested**, (ed.) Adrian Marsh and Elin Strand, Swedish Research Institute in İstanbul, Transactions Vol.17, 2006, p. 69- 92.

HANCOCK, Ian; **We are the Romani People**, Hatfield, University of Hertfordshire Press, 2002.

HANCOCK, Ian; “Introduction”, **The Gypsies of Eastern Europe**, Ed. David Crowe and John Kostı, New York, M.E. Sharpe Inc, 1991, p. 3-10.

HANSEN, Eva ve JOHANSSON, Kennet; “ The Cultural Heritage of the Roma and Resande represented in the Malmö Museer”, **Gypsies and The Problem of Identities- Contextual, Constructed and Contested**, (ed.) Adrian Marsh and Elin Strand, Swedish Research Institute in İstanbul, Transactions Vol.17, 2006, p. 115-119.

HEATER, Derek Benjamin; **What is Citizenship**, Malden, Mass, Politiy Pres, 1999.

HEATER, Derek; **Yurttaşlığın Kısa Tarihi**, Çev. Meral Delikara Üst, Ankara, İmge Kitapevi Yayınları, 1. Baskı, 2007.

HELD, David; “Cumhuriyetçilik: Özgürlük, Öz-Yönetim ve Aktif Yurttaş” çev. Hande Paker, Hayrullah Doğan, **Cogito**, Sayı 15, 1998, s. 37-67

HEPER, Metin; “Türkiye’de Unutulan Halk ve Birey”, **75 Yılda Tebaadan Yurttaş Doğru**, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s. 43-48.

HEYES, Cressida; **Identity Politics**. The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Fall 2002 edition. ed. E. N. Zalta, <http://plato.stanford.edu/archives/fall2002/entries/identitypolitics/>. Goffman, Erving 1986. *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. New York: Touchstone.

HEYWOOD, Andrew; **Siyaset**, Ed. Buğra Kalkan, Ankara, Liberte Yayınları: 118, 2006.

HINDESS, Barry; “ Citizenship for All”, **Citizenship Studies**, Vol. 8, No. 3, September 2004, p. 305–315.

HOBBSAWM, Eric; **Devrimler Çağı 1789-1848**, çev. Bahadır Sina Şener, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 4. Baskı, 2005.

Hürriyet Gazetesi, (5 Ağustos 2008)

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/8861774.asp?m=1>.

ISIN, Engin; “ Who is the new citizen? Toward a genealogy”, **Citizenship Studies**, 1(1), 1997, p. 115–130.

ISIN, F. Engin ve TURNER S. Bryan; “Investigating Citizenship: An Agenda for Citizenship Studies”, **Citizenship Studies**, Vol. 11, No. 1, February 2007, p. 5–17.

İÇDUYGU, Ahmet; “Türkiye’de Vatandaşlık Kavramı Üzerine Tartışmaların Arkaplanı”, **Diyalog**, Sayı 1, 1996/1, s. 134- 147.

JANOWITZ, Morris; “Observations on the Sociology of Citizenship: Obligations and Rights”, **Social Forces**, Vol. 59, No. 1, Sep., 1980, p. 1-24.

JOPPKE, Christian; “ Transformation of Citizenship: Status, Rights, Identity” **Citizenship Studies**, Vol. 11, No. 1, February 2007, p. 37-48.

KADIOĞLU, Ayşe; “Kamusal Alan İle Özel Alanın Yeniden Eklemlenmesi: Demokratik Vatandaşlık”, **Diyalog**, Sayı 1, 1996/1, s. 119-133.

KADIOĞLU, Ayşe; “ Milletini Arayan Devlet: Türk Milliyetçiliğinin Açmazları”, **75 Yılda Tebaadan Yurttaş Doğru**, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s. 201-211.

KADIOĞLU, Ayşe; **Cumhuriyet İradesi Demokrasi Muhakemesi**, İstanbul, Metis Yayınları, 1.Basım, 1999.

KADIOĞLU, Ayşe; **Vatandaşlığın Dönüşümü- Üyelikten Haklara-** Hazırlayan. Ayşe Kadioğlu, İstanbul, Metis Yayıncılık, 2008.

KADIOĞLU, Ayşe; “Vatandaşlık: Kavramın Farklı Anlamları”, **Vatandaşlığın Dönüşümü- Üyelikten Haklara-** Hazırlayan. Ayşe Kadioğlu, İstanbul, Metis Yayıncılık, 2008a, s. 21-30.

KADIOĞLU, Ayşe; “Vatandaşlığın Ulustan Arındırılması: Türkiye Örneği”, **Vatandaşlığın Dönüşümü- Üyelikten Haklara-** Hazırlayan. Ayşe Kadioğlu, İstanbul, Metis Yayıncılık, 2008b, s. 31-54.

KADIOĞLU, Ayşe; “Türkiye’de Vatandaşlığın Anatomisi”, **Vatandaşlığın Dönüşümü- Üyelikten Haklara-** Hazırlayan. Ayşe Kadioğlu, İstanbul, Metis Yayıncılık, 2008c, s. 168-184.

KAHRAMAN, Hasan Bülent; “Sorunlu Zorunluluk: Kemalist Cumhuriyetçilik, Yurttaşlık ve Demokrasi İlişkisi Üzerine”, **Varlık**, Sayı 1069, Ekim 1996, s. 2-8.

KANCI, Tuba; “ Türk’ün Türk’ten Başka Dostu Yok” mudur? Türk Milliyetçiliği ve Ders Kitapları Üzerine Kısa Bir Değerlendirme”, **Milli Hallerimiz-Yurttaşlık ve Milliyetçilik: Farkında mıyız?** Yayına Hazırlayanlar Nil Mutluer, Esra Güçlüer, Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayını, 2008, s. 69- 77.

KAYA, Ayhan; “Ulusal Yurttaşlıktan Çoğul Yurttaşlığa-Yurttaşlık Kuramlarına Eleştirel Bir Yaklaşım-”, **Uluslararası İlişkilerde Sınır Tanımayan Sorunlar**, Der. Ayhan Kaya, Günay, Göksu Gökdoğan, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2003, s. 149-189.

KAYA, Ayhan; “Yurttaşlık, Azınlıklar ve Çokkültürcülük”, **Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar**, T.H. Marshall ve Tom Bottomore, Çev. Ayhan Kaya, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 138, 1. Baskı, 2006.

KAYGUSUZ, Özlem; “Modern Türk Vatandaşlığı Kavramının Erken Öncülleri: Milli Mücadele Dönemi’nde Ulusal Vatandaşlığın Kuruluşu”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 60, Sayı 2, 2005, s.195-217.

KAYIŞ, Aliye, "Güvenirlilik Analizi", ed. Şeref Kalaycı; **SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri**, Ankara, Asil Yayın Dağıtım, 2006, s. 403-419.

KAVAK, Bahtişen; **Pazarlama Araştırması –Tasarım ve Analiz**, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 2008.

KAZGAN, Gülten; **Kuştepe Araştırması**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları:137, İstanbul, İstanbul Yayınevi, 1999.

KAZGAN, Gülten; **Kuştepe Gençlik Araştırması**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002.

KENRICK, Donald; **Çingener, Ganj'dan Thames'e**, çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, 1.Basım, 2006.

KEYMAN, Fuat; "Kemalizm, Modernite, Gelenek", **Varlık**, Sayı 1069, Ekim 1996, s. 9-11.

KEYMAN, Fuat ve İÇDUYGU, Ahmet; "Globalleşme, Anayasallık ve Türkiye'de Vatandaşlık Tartışması", **Doğu Batı**, Sayı 5, Kasım 1998a, s. 143-155.

KEYMAN, Fuat ve İÇDUYGU, Ahmet; "Türk Modernleşmesi ve Ulusal Kimlik Sorunu: Anayasal Vatandaşlık ve Demokratik Açılım Olasılığı", **75 Yılda Tebaadan Yurttaş Doğru**, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1998b, s. 169-180.

KEYMAN, Fuat; "Türkiye'de Çokkültürlü Anayasal Vatandaşlık", **Vatandaşlığın Dönüşümü- Üyelikten Haklara-** Hazırlayan. Ayşe Kadioğlu, İstanbul, Metis Yayıncılık, 2008, s. 218-244.

KILIÇBAY, Mehmet Ali; **Uyruktan Vatandaşa Geçimden İktisada**, Ankara, İmge Kitabevi, 1996

KOCHANOWSKI, Jan; **Indian origin of the Gypsies**, Roma, 1980.

KOLUKIRIK, Suat; "Türkiye'de Rom, Dom Ve Lom Gruplarının Görünümü", **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Yıl:5 Sayı:8, 2008, s.143–153.

KOLUKIRIK, Suat ve TOKTAŞ, Şule ; "Turkey's Roma: Political participation and organization", **Middle Eastern Studies**, Vol. 43, No. 5, 761-777, September 2007.

KOLUKIRIK, Suat; "Sosyolojik Perspektiften Türk(iye) Çingenelemi: İzmir Çingenelemi Üzerine Bir Araştırma", **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, Cilt:3, Sayı:1 2006, s. 1-24.

KOLUKIRIK, Suat; "Türk Toplumunda Çingene İmgesi ve Önyargısı", **Sosyoloji Araştırmaları Dergisi**, Cilt 8, Sayı 2, Güz 2005, s.52-71.

KORKMAZ, Abdullah; Poşaların Sosyal ve Kültürel Yapısı (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, 1985.

KÖKER, Levent; "Çokkültürlülük ve Demokratik Meşruluk Sorunu", **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik**, der. Nuri Bilgin, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1997, s. 41-50.

KÖKER, Levent; **Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi**, Ankara, İletişim Yayınları, 10. Baskı, 2007.

KYMLICKA, Will; **Çokkültürlü Yurttaşlık- Azınlık Haklarının Liberal Teorisi-**, Çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1 Basım 1998.

KYMLICKA, Will, NORMAN, Wayne; "Vatandaşın Dönüşü: Vatandaşlık Kuramındaki Yeni Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme", **Vatandaşlığın Dönüşümü- Üyelikten Haklara-** Hazırlayan. Ayşe Kadioğlu, çev. Can Cemgil, İstanbul, Metis Yayıncılık, 2008, s. 185-217.

KYMLICKA, Will; **Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş**, Çev. Ebru Kılıç, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, 2004.

LECA, Jean; "Yurttaşlık Üzerine Sorular", çev. Gürol Koca, **Birikim**, Sayı 55, Kasım 1993, s. 57-66.

LECA, Jean; "Bireycilik ve Yurttaşlık", **Dersimiz Yurttaşlık**, Çev. Turan Ilgaz, Haz. Turan Ilgaz, İstanbul, Kesit Yayıncılık, 1. Baskı, 1998, s. 13-79.

LEVY, Juliette de Bairacli; "The Gypsies of Turkey", **Journal of the Gypsy Lore Society**, 3.series, no. 31, 1952, p. 5-13.

LEWY, Guenter; "The Travail of The Gypsies", **National Interest**, Issue 57, Fall 1999, p. 78–86 .

LEWY, Guenter, **The Nazi Persecution of the Gypsies**, Newyork, Oxford University Press, 2000.

LIEBICH, Andre; "Roma Nation? Competing Narratives of Nationhood", **Nationalism and Ethnic Politics**, 13, 2007, p. 539–554.

LINKLATER, Andrew; "What is a good international citizen?" (Ed.) P. Keal, **Ethics and Foreign Policy**, Canberra: Allen and Unwin, 1992, p. 21–43

LOUGHRAN, David; "Myth, the Gypsy, and Two "Romances históricos", **MLN**, Vol. 87, No. 2, Hispanic Issue, Mar., 1972, p. 253-271.

MARDİN, Şerif; **Türkiye’de Toplum ve Siyaset**, İstanbul, İletişim Yayınları, 12. Baskı, 2004a.

MARGALIT, Gilad; “The Image of the Gypsy in German Christendom” **Patterns Of Prejudice**, Vol. 33, No. 2, 1999.

MARSH, Adrian; “ Türkiye Çingenerinin Tarihi Hakkında”, **Biz Buradayız! Türkiye’de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi**, Yayına Hazırlayanlar, E.Uzpeder, S. Danova/Roussinova, S. Özçelik, S. Gökçen, EDROM, ERRC, hYd, İstanbul, 2008a, s. 5-19.

MARSH, Adrian; “Etnisite ve Kimlik: Çingenerin Kökeni”, **Biz Buradayız! Türkiye’de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi**, Yayına Hazırlayanlar, E.Uzpeder, S. Danova/Roussinova, S. Özçelik, S. Gökçen, EDROM, ERRC, hYd, İstanbul, 2008b, s. 19-27.

MARSHALL, T.H.; “Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar”, **Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar**, T.H. Marshall ve Tom Bottomore, Çev. Ayhan Kaya, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları:138, 1. Baskı, 2006.

MARUSHIAKOVA, Elena ve VESSELIN Popov; **Osmanlı İmparatorluğu’nda Çingener- Balkan Tarihinde Bir Katkı-** çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul, Homer Kitabevi, 1.Basım 2006.

MARUSHIAKOVA Elena ve POPOV, Vesselin; “The Relations Of Ethnic And Confessional Consciousness Of Gypsies In Bulgaria” University Of Niš The Scientific Journal Facta Universitatis, **Series: Philosophy and Sociology** Vol.2, No 6, 1999, pp. 81-89.

MERIMEE, Prosper; “Carmen”, **Türk ve Dünya Yazarlarından Çingene Öyküleri (Antoloji)**, Hazırlayan, Hasan Aydın, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2004.

MCGARRY, Aidan; “Ambiguous nationalism? Explaining the parliamentary under-representation of Roma in Hungary and Romania”, **Romani Studies 5**, Vol. 19, No. 2, 2009, p. 103–124.

MILTON, Sybil; “Gypsies and the Holocaust”, **The History Teacher**, Vol. 24, No. 4, Aug., 1991, p. 375-387.

MOUFFE, Chantal; “ Demokratik Yurttaşlık ve Siyasi Topluluk”, çev. Koray Çalışkan, **Birikim**, 55. Sayı, Kasım 1993, s. 47-56.

MOUFFE, Chantal; “Democratic Citizenship and the Political Community” **Dimensions of Radical Democracy: Pluralism, Citizenship, Community**, ed. C. Mouffe, London and New York: Verso, 1992.

NICHOLSON, Peter; “Aristoteles: İdealler ve Gerçekler”, **Siyasal Düşüncenin Temelleri**, Der. Brian, Redhead, Çev. Ahmet Helvacı, İstanbul, Alfa Basım Yayım, 1. Baskı, 2001.

ODABAŞI, Yavuz; “Anket Yöntemi”, **Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri (Der.)** Ali Atıf Bir, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 1081 Eskişehir, 1999.

OKELY, Judith; **The Traveller-Gypsies**, Pres Syndicate of The University of Cambridge, 1998.

OLDFIELD, Adrian; “Vatandaşlık: Doğal Olmayan Bir Pratik mi?”, **Vatandaşlığın Dönüşümü- Üyelikten Haklara-** Hazırlayan. Ayşe Kadioğlu, çev. Can Cemgil, İstanbul, Metis Yayıncılık, 2008, s. 92-106.

OPFERMANN, Ulrich; “ The registration of Gypsies in National Socialism: Responsibility in a German Region”, **Romani Studies** 5, Vol. 11, No. 1(2001), p. 25-52.

OPRISAN, Ana; “Overview on the Roma in Turkey”, **KURI – an online journal of the- Dom Research Journal**, Vol. 1, No. 7, Fall/Winter 2002.

ÖĞÜN, Süleyman Seyfi; “Türk Milliyetçiliğinde Hakim Millet Kodunun Dönüşümü”, **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik**, der. Nuri Bilgin, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1997, s. 207-230.

ÖĞÜN, Süleyman Seyfi; “ Türk Politik Kültürünün Şekillenmesinde Tarihin Konumu”, **Defter**, Yıl 11, Sayı 33, Bahar 1998, s. 99- 114.

ÖNDER, Erdoğan; “Sivas'ta Poşa Topluluğunun Aile Yapısı" (Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, 1992.

ÖZBUDUN, Ergun; “ Milli Mücadele ve Cumhuriyet'in Resmi Belgelerinde Yurttaşlık ve Kimlik Sorunu”, **75 Yılda Tebaadan Yurttaşa Doğru**, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s. 151-158.

ÖZKAN, Ali Rafet; **Türkiye Çingeneleeri**, Ankara, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Kültür Bakanlığı Yayınları /2456, 2000.

ÖZYURT, Cevat; “Küreselleşme, Ulusal Eğitim ve Siyasal Toplumsallaşma”, **21. Yüzyılda Kimlik, Vatandaşlık ve Tarih Eğitimi**, ed. Mustafa Safran ve Dursun Dilek, İstanbul, Yeni İnsan Yayınevi, 2008, s. 211-227.

PASPATI, Alexandros ve HAMLIN, Cyrus; “Memoir on the Language of the Gypsies as Now Used in the Turkish Empire” **Journal of the American Oriental Society**, 1860, p.143-270.

POGGI, Gianfranco; **Modern Devletin Gelişimi – Sosyolojik Bir Yaklaşım-**, Çev. Şule Kut, Binnaz Toprak, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, 2002.

REID, Herbert ve TAYLOR, Betsy; “Embodying ecological citizenship: rethinking the politics of grassroots globalization in the United States”, **Alternatives**, 25, 2000, p. 439–466.

RISHI, W.R, **Roma**, Patalia, Punjab University, 1976.

ROMADECADÉ. “The Decade of Roma Inclusion 2005–2015”, <http://www.romadecade.org/about>, Erişim: 28 Kasım 2009.

SAMPSON, John; “Notes on Professor R.L.Turner’s “The position of Romani in Indo-Aryan””, **Journal of the Gypsy Lore Society** (3), 6- 1927, p. 57–68.

SAMPSON, John; “On the Origin and Early Migrations of The Gypsies”, **Journal of the Gypsy Lore Society**, Vol.3, series 3, 1923, p.169

SAMPSON, John; **The Dialect of the Gypsies of Wales, Being The Older Form of British Romani**, Oxford, Clarendon Press, 1926.

SARIBAY, Ali Yaşar; **Siyasal Sosyoloji – Bir Çözümleme Çerçevesi-**, İstanbul, DER Yayınevi, 1994.

SCHNAPPER, Dominique; **Yurttaşlar Cemaati- Modern Ulus Fikrine Dair-** çev. Özlem Okur, İstanbul, Kesit Yayıncılık, 1995.

SCOTT, Joan; **The Conundrum of Equality. Occasional Paper of the School of Social Science**, Institute for Advanced Study, Princeton, NJ. 1999.

SHAW, Stanford; "The Ottoman Census System and Population 1831-1914", **International Journal of Middle East Studies**, Volume 9; Issue. 3, Oct 1978, p. 325-338.

SIMHANDL, Katrin "Western Gypsies and Travellers' – 'Eastern Roma': The Creation of Political Objects by the Institutions of the European Union" Paper presented at the Fifth **Pan-European Conference**, The Hague, Section 21: Dialogue In/On International Relations, September 9-11, 2004.

SMITH, Anthony; **Ulusların Etnik Kökeni**, Çev. Sonay Bayramoğlu, Hülya Kendir, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, 2002a.

SMITH, Anthony; **Küreselleşme Çağında Milliyetçilik**, çev. Derya Kömürcü, İstanbul, Everest Yayınları, 1. Basım, 2002b.

SOBOTKA, Eva; "Human Rights and Policy Formulation Toward Roma in the Czech Republic, Slovakia and Poland", **Gypsies and The Problem of Identities- Contextual, Constructed and Contested**, (ed.) Adrian Marsh and Elin Strand, Swedish Research Institute in İstanbul, Transactions Vol.17, 2006, p. 141-156.

SOBOTKA, Eva; "Romani Migration in the 1990s: Perspectives on Dynamic, Interpretation and Policy", **Romani Studies 5**, Vol. 13, No. 2, 2003, 79-121.

SOMEL, Selçuk Akşin; "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Kimliği", **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik**, der. Nuri Bilgin, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1997, s. 71-83.

SOMMA, Thomas; "The Myth of Bohemia and the Savage Other: Paul Wayland Bartlett's "Bear Tamer" and "Indian Ghost Dancer"", **American Art**, Vol. 6, No. 3, Summer, 1992, p. 15-35.

SOULIS, George, C; "The Gypsies in the Byzantine Empire and the Balkans in the Late Middle Ages", **Dumbarton Oaks Papers**, Vol. 15, 1961, p. 141-165.

SOYARIK ŞENTÜRK Nalan, Türkiye'de Vatandaşlık: Anayasal ve Yasal Düzlemler Işığında Bir İnceleme, **Aydınlanma, Türkiye ve Vatandaşlık**, (Haz.), F. Keyman, İstanbul, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi 2008.

SOYSAL, Yasemin; **Limits of Citizenship: Migrants and Postnational Membership in Europe**, Chicago: University of Chicago Press, 1994.

STRAND, Elin ve MARSH, Adrian; " Introduction In Memoriam: the scholarship of Nabil Sobhi Hana and Angus Fraser", **Gypsies and The Problem of Identities- Contextual, Constructed and Contested**, (ed.) Adrian Marsh and Elin Strand, Swedish Research Institute in İstanbul, Transactions Vol.17, 2006, p. 11- 25.

STRAND, Elin; "Romanlar and Ethno-Religious Identity in Turkey: A Comparative Perspective"; **Gypsies and The Problem of Identities- Contextual, Constructed and Contested**, (ed.) Adrian Marsh and Elin Strand, Swedish Research Institute in İstanbul, Transactions Vol.17, 2006, s. 97- 104.

SUNAY, İlkay; "Türkiye'de Demokrasi ve Sorunları", **75 Yılda Tebaadan Yurttaş Doğru**, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s. 227-232.

SUTHERLAND, Anne; "Complexities of U. S. Law and Gypsy Identity", **The American Journal of Comparative Law**, Vol. 45, No. 2, [Symposium on Gypsy Law] Spring, 1997, p. 393-405.

SWAY, Marlene; **Familiar Strangers: Gypsy Life in America**, Urbana, University of Illinois Press, 1988.

ŞENEL, Alaeddin; **Siyasi Düşünceler Tarihi**, Ankara, Bilim Sanat Yayınları, 4.Basım, 1995.

ŞERİFGİL, Enver; "16. yy'da Rumeli Eyaleti'nde Çingenerler", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Aralık 1981, s. 122.

TACAR, Pulat; **Kültürel Haklar- Dünyadaki Uygulamalar ve Türkiye İçin Bir Model Önerisi**, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1996.

TANÖR, Bülent; **Kurtuluş - Kuruluş**, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1998.

TAYLOR, Charles; **Multiculturalism and The Politics of Recognition**, Princeton NJ: Princeton University Press, 1992.

TEZCAN, Sabahat, **Türkiye- Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması**, H.Ü Nüfus Etütleri Enstitüsü, Yayın no: NEE-HÜ.06.01 Ankara, İsmat Matbaacılık, 2006.

TİMUR, Taner; "Türkiye'de Kimlik, Politika ve Gerçekçilik Tarihi Bir Panorama", **75 Yılda Tebaadan Yurttaş Doğru**, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s. 127- 138.

TOPRAK KARAMAN, Zerrin; "Siyasi ve İdari Yönüyle Romanlar", **Yeryüzünün Yabancıları Çingenerler**, Haz. Suat Kolukırık, İstanbul, Simurg Kitapçılık, 1. Baskı, 2007, s. 33-42.

TURNER, Ralph; "The position of Romani in Indo-Aryan", **Journal of the Gypsy Lore Society** (3), 5–1926, p. 145–189.

TURNER, Ralph; "The position of Romani in Indo-Aryan": A Reply to Dr. J. Sampson", **Journal of the Gypsy Lore Society**, (3), 6 -1927, p. 129-138.

URRY, John; "Global flows and global citizenship", (Ed.) Engin Işın, **Democracy, Citizenship and the Global City**, Innis Centenary Series, London: Routledge, 2000.

UZPEDER, Ebru; " Türkiye’de Roman Hakları Hareketi’nin Gelişimi", **Biz Buradayız! Türkiye’de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi**, Yayına Hazırlayanlar, E.Uzpeder, S. Danova/Roussinova, S. Özçelik, S. Gökçen, EDROM, ERRC, hYd, İstanbul, 2008, s. 109- 127.

ÜNSAL, Artun; "Yurttaşlık Anlayışının Gelişimi", **75 Yılda Tebaadan Yurttaşa Doğru**, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1998a, s. 4-11.

ÜNSAL, Artun; "Yurttaşlık Zor Zanaat", **75 Yılda Tebaadan Yurttaşa Doğru**, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1998b, s. 1-36.

ÜSTEL, Füsün; **Yurttaşlık ve Demokrasi**, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 1999.

ÜSTEL, Füsün; "**Makbul Vatandaş**"ın Peşinde" **II. Cumhuriyetten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2. Baskı, 2005.

VAN STEENBERGEN, Bart; " Towards a Global Ecological Citizen", **The Condition of Citizenship**, ed. B.van Steenbergen, London, Thousand Oaks, New Delhi, Sage Publications, 1994.

VAN GUNSTEREN, Herman; “Four Conceptions of Citizenship” , **The Condition of Citizenship**, ed. B.van Steenbergen, London, Thousand Oaks, New Delhi, Sage Publications, 1994.

VERMEERSCH, Peter ; “Marginality, Advocacy, and the Ambiguities of Multiculturalism: Notes on Romani Activism in Central Europe”, **Identities: Global Studies in Culture and Power**, Volume.12, Issue.4, Oct-Dec 2005, p: 451–478.

YACK, Bernard. “Multiculturalism and the Political Theorists”, **European Journal of Political Theory**, 1 (1), 2002, p. 107–119.

YARON, Matras; **Romani: a Linguistic Introduction**, Cambs. Cambridge University Press, 2002.

YARON, Matras; “Romacilikanes- The Romani Dialects of Parakalamos”, **Romani Studies** Vol. 14, Issue.1, June 2004, p. 59-109.

YEATMAN, Anna; “ Right, the State and the Conception of the Person”, **Citizenship Studies**, Vol. 8, No. 4, December 2004, p. 403–417.

YEATMAN, Anna; “ The Subject of Citizenship”, **Citizenship Studies**, Vol. 11, No. 1, February 2007, pp. 105-115

YEĞEN, Mesut; “Yurttaşlık ve Türklük”, **Toplum ve Bilim**, 93 Yaz, 2002, s. 200-217.

YILDIRIM, Murat; “Küreselleşme Sürecinde Egemenlik”, **C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 28, No 1, Mayıs 2004, s. 35-48.

YILDIZ, Ahmet; **Ne Mutlu Türküm Diyebilene - Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)**, İstanbul:İletişim Yayınları, 2007.

YOORS, Jan; **Çingenele Opré Roma**, çev. Hale Alpman, İstanbul, Chiviyazıları Yayınevi, 1. Basım, 2005.

YUVAL-DAVIS, Nira; "The multi-layered citizen: citizenship in the age of glocalization", **International Feminist Journal of Politics**, 1(1), 1999, p. 119–136.

WEINSTOCK, Daniel,M; "Prospects for Transnational Citizenship and Democracy", **Ethics & International Affairs**, 15, no. 2, 2001, p. 53- 66

WILLIAMS, Paul; "On The Road: The European Odyssey of The Gypsies", **Unesco Courier**, November, Vol. 47, Issue 11, 1994, s. 21–24.

WOOD MEIKSINS, Ellen; **Kapitalizm Demokrasiye Karşı Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması**, çev. Şahin Artan, İstanbul, İletişim Yayınları, 1.Baskı, 2003.

ZÜRCHER, Erik Jan; **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, çev. Yasemin Saner Gönen, İstanbul, İletişim Yayınları, 18. Baskı, 2004.

EKLER

EK-1: Roman Katılımının On Yılı Hakkında Başbakan'a Gönderilen Mektup

EUROPEAN ROMA RIGHTS CENTRE

1386 Budapest 62, P.O. Box 906/93, Hungary
Phone: (36-1) 413-2200; Fax: (36-1) 413-2201
E-mail: office@errc.org
<http://errc.org>

edirne roman derneği

EDİRNE ROMAN DERNEĞİ

Mitthath Paşa Mah. Alipaşa Ortakapı Cad. No:18 Edirne, Turkey
Phone/Fax: (90-284) 213-9863;
E-mail: edrom70@myynet.com
www.edrom.org.tr

21 Mayıs 2009

Sayın Recep Tayyip Erdoğan
Başbakan
Türkiye Cumhuriyeti

Başbakanlık
Necati Bey Cad. No: 108
06100 Bakanlıklar / Ankara
Faks: +90 312 425 39 18; 312 471 04 76

Roman Katılımı Onyılı Hakkında

Sayın Başbakan Erdoğan,

Avrupa Roman Hakları Merkezi (European Roma Rights Centre – ERRC) ve Edirne Roman Derneği (EDROM), Türkiye Cumhuriyeti'nin Roman Katılımı Onyılı 2005-2015'e (bundan sonra "Onyıl" olarak anılacaktır) taraf olmasını istihdam eder. Onyıl, Avrupa hükümetlerinin, Roman toplumunun sosyal ve ekonomik koşullarını iyileştirmeye kendilerini siyaseten adanmalarıdır. Onyıl, hükümetleri, hükümetlerarası kurumları ve Roman hak örgütlerinin de aralarında bulunduğu sivil toplum kuruluşlarını bir araya getiren uluslararası bir girişimdir. Bu girişim, Romanların yaşam koşullarının mümkün olduğunca çabuk iyileştirilmesi için beraberce çalışmayı arzulayan tüm tarafları bir araya getirerek sinerji yaratmayı amaçlamaktadır.

Onyıl girişimi öncelikle eğitim, istihdam, sağlık ve konut alanlarına odaklanmaktadır. Bunlara ek olarak, bu girişime taraf hükümetler yoksulluk, ayrımcılık ve cinsiyet ayrımcılığı gibi, ülkeleri ortak kesen diğer ana sorunlara karşı politikalar geliştirmeyi de taahhüt etmektedirler.

Şu an için 12 Avrupa ülkesi Onyıl bünyesinde yer almaktadır. Bunlar Arnavutluk, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Makedonya, Karadağ, Romanya, Sırbistan, Slovakya ve İspanya'dır. Slovenya ise halihazırda gözlemci statüsündedir. Aynen Türkiye'deki gibi, bu ülkelerde de ekonomik ve sosyal açılardan görelî yoksun konumunda nitelenebilecek azımsanamayacak sayıda Roman yurttaş bulunmaktadır.

Roman Katılımı Onyılı'nın kurucu uluslararası kurumları, Dünya Bankası, Açık Toplum

Enstitüsü, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, Avrupa Konseyi, Avrupa Konseyi Kalkınma Bankası, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın Roman ve Sinti Konuları İletişim Noktası, Avrupa Roman Enformasyon Bürosu, Avrupa Roman ve Göçebeler Forumu ve Avrupa Roman Hakları Merkezi'dir. 2008'de, Birleşmiş Milletler HABITAT, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği ve Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu da Onyıl bünyesine dahil olmuşlardır.

Türkiye'nin çeşitli kentlerinde örgütlü Roman dernekleri geçen Nisan ayında Ankara'da buluşarak uluslararası uzmanların Onyıl'ın amaçlarını tanıttığı ve getirilerini tartıştığı bir toplantıya katılmışlardır. Toplantının sonunda, katılımcı dernekler Türkiye Cumhuriyeti'ni Roman Katılımı Onyılı'na taraf olmaya çağıran bir bildiri yayınlamışlardır. Bu bildiriye size bu mektupla beraber yolluyoruz.

Türkiye'de Roman vatandaşların, tarihi ve sosyal sebeplerle yoksunluk ve yoksulluk açısından en zor durumda bulunan kesimler arasında yer aldığını anımsatmak istiyoruz. Türkiye'nin ekonomik ve sosyal dönüşüm ve gelişim sürecinde Roman vatandaşların yaşam koşullarının da iyileştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Buna ek olarak, Avrupa Birliği üyelik sürecinde, Türkiye, Romanların yaşadığı yoksunluk, maruz kaldıkları ayrımcılık ve mahrum oldukları eğitim imkanları gibi sorunları çözümlenmek durumunda kalacaktır. Roman Katılımı Onyılı'na taraf olmak Türkiye'ye, bu sorunların çözümüne yönelik atılacak adımlarda Avrupa Birliği üyesi ve üye adayı ülkelerle işbirliği yaparak bu ülkelerdeki Roman nüfusun karşılaştığı ortak sorunlara beraberce eğilme imkanını sağlayacaktır.

Sizden, hükümetinizin Roman Katılımı Onyılı'nın gelecek Uluslararası Yürütme Komitesi toplantısına, gözlemci sıfatıyla temsilci göndermeniz ve zaman içinde de bu yapıya tam üye olmayı gündeminize almanız ricaında bulunuyoruz.

Saygılarımızla,

Rob Kushen
ERRC, Genel Müdür

Erdinç Çekiç
EDROM, Başkan

EK-2: Anket Formu

1. Bir yurttaş olarak Anayasada yer alan (ekonomik, sosyal, siyasal, medeni) haklarınızı biliyor musunuz?

Evet	Hayır	Fikrim Yok	
------	-------	------------	--

Bildiklerinizi belirtiniz:.....

Aşağıdaki Anayasal hakların ne kadarı devlet tarafından sağlandığını belirtiniz. Devlet (size)... sağlıyor mu? 1.Tamamen Sağlıyor 2. Sağlıyor 3.Ne sağlıyor ne de sağlamıyor 4. Sağlamıyor 5. Hiç Sağlanmıyor

2. Eğitim ve öğrenim imkanı	1	2	3	4	5
3. İstedığınız alanda çalışma özgürlüğü	1	2	3	4	5
4. İşsiz kaldığımızda koruma (işsizlere işsizlik yardımı)	1	2	3	4	5
5. Sağlıklı bir çevrede yaşama imkanı (kanalizasyon, yeşil alan, içme suyu)	1	2	3	4	5
6. Sosyal güvenlik(SSK, Yeşil Kart, Bağkur, Emekli Sandığı)	1	2	3	4	5
7. Oturulabilir ve yaşanabilir konut imkanı	1	2	3	4	5
8. (Sizce) İşsizlere iş bulma imkanı	1	2	3	4	5
9. Tıbbi malzeme ve ilaç	1	2	3	4	5
10. Sağlık hizmeti (hastane, sağlık ocağı, doğumhane, aşı)	1	2	3	4	5
11. (Sizce) Yaşlılara ve sakatlara koruma	1	2	3	4	5
12. Hiçbir baskı altında kalmadan özgürce yaşama imkanı	1	2	3	4	5
13. Düşüncelerinizi serbestçe açıklama imkanı	1	2	3	4	5
14. İnançlarınızı dilediğiniz gibi yaşama imkanı	1	2	3	4	5
15. Mahkemede adil ve tarafsız yargılanma imkanı	1	2	3	4	5
16. İsteddiğiniz yerde yerleşme (yaşama) özgürlüğü (istediğin mahallede, şehirde)	1	2	3	4	5
17. İsteddiğiniz yere seyahat etme özgürlüğü	1	2	3	4	5
18. Kötü muamele yapılmamasını (engelliyor mu)	1	2	3	4	5
19. Serbestçe mahkemeye başvuru imkanı	1	2	3	4	5
20. Önceden izin almaksızın dernek kurma imkanı	1	2	3	4	5
21. Seçimlerde oy kullanma imkanı	1	2	3	4	5
22. Seçimlerde aday olma imkanı (muhtar, belediye meclisi, milletvekilliği)	1	2	3	4	5
23. Devlet işine girme imkanı (devlet dairelerinde çalışma imkanı)	1	2	3	4	5
24. Dilek ve şikayetleriniz için yetkili makamlara başvurma imkanı (kendinizle veya devlet ile ilgili)	1	2	3	4	5
25. Serbestçe bir siyasi partiye girme ve partiden ayrılma imkanı	1	2	3	4	5
26. Sizi ilgilendiren siyasi kararlara katılma imkanı	1	2	3	4	5

27. Bir T.C. vatandaşı olarak anayasada yer alan ödev ve sorumluluklarımızın biliyor musunuz?

Evet	Hayır	Fikrim Yok	
------	-------	------------	--

Bildiklerinizi belirtiniz:.....

Aşağıda yer alan ifadeleri 1. Kesinlikle katılıyorum 2. Katılıyorum 3. Ne Katılıyorum Ne de Katılmıyorum 4. Katılmıyorum 5. Kesinlikle Katılmıyorum şeklinde değerlendiriniz.

28. Çalışmak devlete karşı ödevimdir	1	2	3	4	5
29. Bir gelirim varsa vergi öderim	1	2	3	4	5
30. İhtiyaç olduğunda askerlik hizmetine katılırim	1	2	3	4	5

31. Yasalara ve kurallara uyarım	1	2	3	4	5
32. Her seçimde oy kullanırım	1	2	3	4	5
33. Çevrenin kirlenmesini önlerim	1	2	3	4	5

34. Devletten yeni bir hak talebiniz ve/veya beklentiniz var mı?

<i>Evet (belirtiniz)</i>	<i>Hayır</i>	<i>Fikrim Yok</i>
--------------------------	--------------	-------------------

35. Hayatınız boyunca devlet dairelerinde (okul, hastane, mahkeme, belediye) hiç ayrımcılığa maruz kaldınız mı? (size/ailenize farklı muamele yapıldı mı)

<i>Cinsiyet</i>
<i>Dil</i>
<i>İrk/köken</i>
<i>Renk</i>
<i>Kılık-Kıyafet (dış görünüş)</i>
<i>Diğer(belirtiniz).....</i>

36.Eğer devlet tarafından haksızlığa ya da ayrımcılığa uğrarsanız ne yaparsınız? (birden fazla işaretlenebilir)

<i>İlgili makama şikayet ederim</i>
<i>Mahkemeye başvurum</i>
<i>Gösteri- yürüyüş yaparım</i>
<i>Kolluk kuvvetlerine başvurum(Polis, Jandarma)</i>
<i>Hiçbir şey yapmam</i>
<i>Basına(tv, gazete) bildiririm</i>
<i>Hakkımı kendi kendime ararım</i>
<i>Diğer(belirtiniz).....</i>

Aşağıda yer alan ifadeleri 1. Kesinlikle katılıyorum 2. Katılıyorum 3. Ne Katılıyorum Ne de Katılmıyorum 4. Katılmıyorum 5. Kesinlikle Katılmıyorum, şeklinde değerlendiriniz.

37. Devlet işine alınmada vatandaşlar arasında ayırım yapılıyor	1	2	3	4	5
38. Kimliğimden (Roman olmamdan) dolayı devlet işine alınmıyorum	1	2	3	4	5
39. Yaşadığım yerde bazı insanların bana karşı olumsuz önyargıları var	1	2	3	4	5
40. Yaşadığım toplumda diğerlerinden farklı olduğumu hissediyorum	1	2	3	4	5
41. Kimliğimden dolayı (Roman olmamdan) iş bulmakta zorlanırım	1	2	3	4	5
42. Devlet benim haklarıma saygılıdır ve onları korur	1	2	3	4	5
43. Devlet tüm herkese eşit davranır	1	2	3	4	5

Aşağıda yer alan ifadeleri 1. Çok İyi 2. İyi 3. Aynı 4. Kötü 5. Çok Kötü şeklinde değerlendiriniz.

44. Geçmişte (10 yıl önce) sahip olduğunuz haklar bugüne göre nasıldı?(Oy verme, Sağlık, Eğitim, ibadet, Sosyal Güvenlik, Devlet işine girme, Özgürlük vb.)	1	2	3	4	5
45. Bugün sahip olduğunuz haklarınız gelecekte (10 yıl sonra) nasıl olacak?	1	2	3	4	5

Yaş

- 18-25
 26-34
 35-49
 50-64
 65-74

75 ve üzeri

Nüfus Cüzdanınız Var mı ?

- Evet
 Hayır
 Diğer.....

Aşağıdaki Sosyal Güvenceler hangisine sahipsiniz?

- Bağkur
 SSK
 Emekli Sandığı
 Özel Sigorta
 Yeşil Kart
 Güvencem Yok
 Diğer.....

Eğitim Düzeyi

- Okur-yazar değil
 Okur yazar
 İlkokul
 Ortaokul (İlköğretim)
 Lise
 Üniversite
 Diğer.....

Medeni Durumunuz

- Evli
 Bekar
 Diğer.....

Kaç Yıldır Edirne'de yaşıyorsunuz?

- 1 Gün- 6 Ay
 2 Yıldan Az
 2-7 Yıl
 8-13 Yıl
 14 Yıl ve üzeri

Cinsiyet

- Bay
 Bayan

Meslek

- Devlet memuru

- Esnaf
 Ev hanımı
 İşçi
 İşsiz
 Emekli
 Serbest Meslek
 Diğer.....

Ne kadar zaman aynı işte(son) çalıştığınız işte çalışıyorsunuz (çalıştınız)?

- 3 Aydan az
 3 Ay-1 Yıl
 1-5 Yıl
 5-15 Yıl
 15 Yıldan fazla
 Diğer.....

Düzenli Geliriniz Var mı?

- Evet
 Hayır
 Diğer.....

Aylık Ortama Gelir

- 0-500 TL
 501- 1000 TL
 1001-1500 TL
 1501-2500 TL
 2501 ve üzeri TL

Katılımcının Adı Soyadı:.....

Anketi Uygulayan:.....

Tarih/Saat:.....

Yer:.....

İlave Edilen Görüş ve Düşünceler:.....

EK-3: Örneklem Büyüklüğü Tablosu

(Confidence level 95%; Margin of error + or - 5%)

Population N	Sample S	N	S	N	S
10	10	220	140	1,200	291
15	14	230	144	1,300	297
20	19	240	148	1,400	302
25	24	250	152	1,500	308
30	28	260	155	1,600	310
35	32	270	159	1,700	313
40	36	280	162	1,800	317
45	40	290	165	1,900	320
50	44	300	169	2,000	322
55	48	320	175	2,200	327
60	52	340	181	2,400	331
65	56	360	186	2,600	335
70	59	380	191	2,800	338
75	63	400	196	3,000	341
80	66	420	201	3,500	346
85	70	440	205	4,000	351
90	73	460	210	4,500	354
95	76	480	214	5,000	357
100	80	500	217	6,000	361
110	86	550	226	7,000	364
120	92	600	234	8,000	367
130	97	650	242	9,000	368
140	103	700	248	10,000	370
150	108	750	254	15,000	375
160	113	800	260	20,000	377
170	118	850	265	30,000	379
180	123	900	269	40,000	380
190	127	950	274	50,000	381
200	132	1,000	278	75,000	382
210	136	1,100	285	100,000	384
				1,000,000	384
				10,000,000	384

Kaynak: Payne, D. A. Ve R. F. McMorris (1967). **Educational and Psychological Measurement**, Waltham Mass: Blaisdell Pub. s.419.

EK-4: Derinlemesine Görüşme Soruları

- 1) Sizce vatandaş/yurttaş ne demektir (ya da vatandaş/yurttaş denince ne anlıyorsunuz)? Kendinizi vatandaş/yurttaş olarak görüyor musunuz?
- 2) Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmaktan kaynaklanan haklarınızın neler olduğunu biliyor musunuz?

Sosyal ve Ekonomik Haklar;

- 3) Eğitim ve öğrenim görme hakkınızdan yeteri kadar faydalanıyor musunuz ya da faydalandınız mı? Karşılaştığınız güçlükler ya da sorunlar var mı ya da var mıydı?
- 4) Herhangi bir sosyal güvenceniz var mı?
- 5) Sağlık hizmetlerinden yeteri kadar faydalanabiliyor musunuz? Bu konuda karşılaştığınız güçlükler nelerdir?
- 6) Sizce devlet, çalışanları ve işsizleri korumak ve işsizliği önlemek için gerekli tedbirleri alıyor mu? Sizin iş ve işsizlikle ilgili sıkıntılarınız var mı?
- 7) Sağlıklı bir çevrede yaşadığınızı düşünüyor musunuz? Sizce devlet konut ihtiyacınızı karşılamaya yönelik tedbirler alıyor mu?

Siyasal Haklar;

- 8) Bir Türkiye Cumhuriyeti Devleti yurttaşı olarak seçme, seçilme ve siyasi faaliyette bulunma hakkına sahipsiniz. Bu hakkınızı yeterince kullanabildiğinizi düşünüyor musunuz? Bu hakkınızı kullanırken ya da kullanmak istediğinizde bir zorlukla karşılaşacağınızı düşünüyor musunuz?
- 9) Her Türkiye Cumhuriyeti Devleti yurttaşı kamu hizmetine girme hakkına sahiptir. Bu hakkınızı kullanmak istediğinizde bir ayrımcılığa maruz kalacağınızı düşünüyor musunuz? Karşılaştığınız somut ayrımcılık durumları var mı?

10) Kendinizle ya da devlet kurumlarıyla ilgili olarak karşılaştığınız bir durumda dilek ya da şikayette bulunmak üzere yetkili kurumlara dilekçe verir misiniz?

Medeni Haklar;

11) Kişi dokunulmazlığı ve kişinin maddi ve manevi varlığını geliştirme hakkı ile kişi güvenliğine sahip olduğunuzu düşünüyor musunuz?

12) Sizce herkes düşünce ve kanaat hürriyetine sahip mi? Siz hiç düşünce ve kanaatlerinizi açıklamaya zorlandınız mı? Ya da düşünce ve kanaatleriniz sebebiyle kınandınız ya da suçlandınız mı?

13) Sizce herkes dini inanç ve kanaat hürriyetine sahip mi?

14) Yargı mercileri önünde davacı veya davalı olarak adil yargılanma hakkına sahip olduğunuzu düşünüyor musunuz?

15) İsteddiğiniz yere seyahat etmek ya da dilediğiniz yerde yerleşmek isterseniz herhangi bir engelle ya da güçlüklerle karşılaşacağınızı düşünüyor musunuz? Böyle bir durumda sizce devlet hakkınızı korur mu?

16) Herkes, dernek kurma ve bunlara üye olma ya da üyelikten çıkma hürriyetine sahiptir. Siz bu hakkınızla ilgili olarak ne düşünüyorsunuz? Karşılaştığınız herhangi bir somut durum var mı?

17) Konuştuğumuz bu hakları kullanırken herhangi bir ayrımcı uygulama ya da kötü muamele ile karşılaştınız mı? Böyle bir durum ile karşılaştıysanız sizce bu ayrımcılık neden kaynaklanmaktadır?

18) Böyle bir ayrımcılık ya da kötü muamele ile karşılaştığınızda hakkınızı nasıl arıyorsunuz?

19) Bunlara ilave devletten yeni bir hak talebiniz ve/veya beklentiniz var mı? Ayrıca bugün sahip olduğunuz hakların gelecekte (10 yıl) ne yönde değişeceğini/gelişeceğini bekliyorsunuz?

20) Devlete karşı olan ödev ve sorumluluklarınızı biliyor musunuz?

Bildiklerinizi belirtiniz.

- Çalışmanın devlete karşı ödeviniz olduğunu düşünüyor musunuz?
- Bir geliriniz varsa vergi verir misiniz?
- İhtiyaç olduğunda askerlik hizmetine katılır mısınız?
- Yasalara ve kurallara uyar mısınız?
- Her seçimde oy kullanır mısınız?

EK-5: Cavapların Ki-Kare Bağımsızlık Testi

Anayasal Haklara İlişkin Ölçek	Khi Kare	p
Eğitim ve öğrenim imkanı	55.373	0,000
İstediğiniz alanda çalışma özgürlüğü	149.036	0,000
İşsiz kaldığınızda koruma (işsizlere işsizlik yardımı)	355.59	0,000
Sağlıklı bir çevrede yaşama imkanı	127.783	0,000
Sosyal güvenlik	1168.28	0,000
Oturulabilir ve yaşanabilir konut imkanı	82.386	0,000
(Sizce) İşsizlere iş bulma imkanı	391.952	0,000
Tıbbi malzeme ve ilaç	322.386	0,000
Sağlık hizmeti	387.952	0,000
(Sizce) Yaşlılara ve sakatlara koruma	119.157	0,000
Hiçbir baskı altında kalmadan özgürce yaşama imkanı	183.687	0,000
Düşüncelerinizi serbestçe açıklama imkanı	131.639	0,000
İnançlarınızı dilediğiniz gibi yaşama imkanı	283.687	0,000
Mahkemede adil ve tarafsız yargılanma imkanı	75.349	0,000
İstediğiniz yerde yerleşme (yaşama) özgürlüğü	123.422	0,000
İstediğiniz yere seyahat etme özgürlüğü	184.217	0,000
Kötü muamele yapılmamasını (engelliyor mu)	163.639	0,000
Serbestçe mahkemeye başvuru imkanı	288.048	0,000
Önceden izin almaksızın dernek kurma imkanı	384.458	0,000
Seçimlerde oy kullanma imkanı	641.639	0,000
Seçimlerde aday olma imkanı	136.602	0,000
Devlet işine girme imkanı	125.373	0,000
Dilek ve şikayetleriniz için yetkili makamlara başvurma imkanı	170.337	0,000
Serbestçe bir siyasi partiye girme ve partiden ayrılma imkanı	145.663	0,000
Sizi ilgilendiren siyasi kararlara katılma imkanı	93.807	0,000
Ödev ve Sorumluluklara İlişkin Ölçek		
Çalışmak devlete karşı ödevimdir	176,145	0,000
Bir gelirim varsa vergi öderim	521,614	0,000
İhtiyaç olduğunda askerlik hizmetine katılırım	525,976	0,000
Yasalara ve kurallara uyarım	368,940	0,000
Her seçimde oy kullanırım	713,928	0,000
Çevrenin kirlenmesini önlerim	430,337	0,000
Ayrımcılığa İlişkin Ölçek		
Devlet işine alınmada vatandaşlar arasında ayırım yapılıyor	221.157	0,000
Kimliğimden (Roman olmamdan) dolayı devlet işine alınmıyorum	98.627	0,000
Yaşadığım yerde bazı insanların bana karşı olumsuz önyargıları var	95.181	0,000
Yaşadığım toplumda diğerlerinden farklı olduğumu hissediyorum	171.277	0,000
Kimliğimden dolayı (Roman olmamdan) iş bulmakta zorlanırım	122.771	0,000

EK-6: Elde Edilen Verinin Tesadüfilik Testi Sonuçları

Anayasal Haklara İlişkin Ölçek	Z Değeri	p
Eğitim ve öğrenim imkanı	-1.893	0,058
İstediğiniz alanda çalışma özgürlüğü	-5.66	0,000
İşsiz kaldığınızda koruma (işsizlere işsizlik yardımı)	-8.259	0,000
Sağlıklı bir çevrede yaşama imkanı	-3.568	0,000
Sosyal güvenlik	-1.73	0,084
Oturulabilir ve yaşanabilir konut imkanı	-3.92	0,000
(Sizce) İşsizlere iş bulma imkanı	-7.957	0,000
Tıbbi malzeme ve ilaç	-4.648	0,000
Sağlık hizmeti	-8.249	0,000
(Sizce) Yaşlılara ve sakatlara koruma	-2.958	0,003
Hiçbir baskı altında kalmadan özgürce yaşama imkanı	-3.112	0,002
Düşüncelerinizi serbestçe açıklama imkanı	-2.561	0,01
İnançlarınızı dilediğiniz gibi yaşama imkanı	-10.104	0,000
Mahkemede adil ve tarafsız yargılanma imkanı	-1.257	0,209
İstediğiniz yerde yerleşme (yaşama) özgürlüğü	-4.894	0,000
İstediğiniz yere seyahat etme özgürlüğü	-7.727	0,000
Kötü muamele yapılmamasını (engelliyor mu)	-2.879	0,004
Serbestçe mahkemeye başvuru imkanı	-9.763	0,000
Önceden izin almaksızın dernek kurma imkanı	-3.502	0,000
Seçimlerde oy kullanma imkanı	-12.06	0,000
Seçimlerde aday olma imkanı	-3.881	0,000
Devlet işine girme imkanı	-4.281	0,000
Dilek ve şikayetleriniz için yetkili makamlara başvurma imkanı	-3.941	0,000
Serbestçe bir siyasi partiye girme ve partiden ayrılma imkanı	-6.147	0,000
Sizi ilgilendiren siyasi kararlara katılma imkanı	-5.308	0,000
Ödev ve Sorumluluklara İlişkin Ölçek		
Çalışmak devlete karşı ödevimdir	-4,255	0,000
Bir gelirim varsa vergi öderim	-10,779	0,000
İhtiyaç olduğunda askerlik hizmetine katılırım	-8,109	0,000
Yasalara ve kurallara uyarım	-7,873	0,000
Her seçimde oy kullanırım	-5,320	0,000
Çevrenin kirlenmesini önlerim	-7,638	0,000
Ayrımcılığa İlişkin Ölçek		
Devlet işine alınmada vatandaşlar arasında ayırım yapıyor	-1.777	.076
Kimliğimden (Roman olmamdan) dolayı devlet işine alınmıyorum	-3.744	0,000
Yaşadığım yerde bazı insanların bana karşı olumsuz önyargıları var	-1.619	.105
Yaşadığım toplumda diğerlerinden farklı olduğumu hissediyorum	-2.95	.003
Kimliğimden dolayı (Roman olmamdan) iş bulmakta zorlanırım	-3.293	.001

EK-7: Elde Edilen Verinin Normal Dağılım Sonuçları

Anayasal Haklara İlişkin Ölçek	Kolmogorov-Smirnov	
	İstatistik	p.
Eğitim ve öğrenim imkanı	.235	0,000
İstediğiniz alanda çalışma özgürlüğü	.272	0,000
İşsiz kaldığınızda koruma (işsizlere işsizlik yardımı)	.281	0,000
Sağlıklı bir çevrede yaşama imkanı	.259	0,000
Sosyal güvenlik	.505	0,000
Oturulabilir ve yaşanabilir konut imkanı	.232	0,000
(Sizce) İşsizlere iş bulma imkanı	.254	0,000
Tıbbi malzeme ve ilaç	.338	0,000
Sağlık hizmeti	.330	0,000
(Sizce) Yaşlılara ve sakatlara koruma	.256	0,000
Hiçbir baskı altında kalmadan özgürce yaşama imkanı	.276	0,000
Düşüncelerinizi serbestçe açıklama imkanı	.252	0,000
İnançlarınızı dilediğiniz gibi yaşama imkanı	.287	0,000
Mahkemede adil ve tarafsız yargılanma imkanı	.190	0,000
İstediğiniz yerde yerleşme (yaşama) özgürlüğü	.285	0,000
İstediğiniz yere seyahat etme özgürlüğü	.291	0,000
Kötü muamele yapılmamasını (engelliyor mu)	.283	0,000
Serbestçe mahkemeye başvuru imkanı	.287	0,000
Önceden izin almaksızın dernek kurma imkanı	.303	0,000
Seçimlerde oy kullanma imkanı	.363	0,000
Seçimlerde aday olma imkanı	.219	0,000
Devlet işine girme imkanı	.273	0,000
Dilek ve şikayetleriniz için yetkili makamlara başvurma imkanı	.283	0,000
Serbestçe bir siyasi partiye girme ve partiden ayrılma imkanı	.229	0,000
Sizi ilgilendiren siyasi kararlara katılma imkanı	.263	0,000
Ödev ve Sorumluluklara İlişkin Ölçek		
Çalışmak devlete karşı ödevimdir	.248	.000
Bir gelirim varsa vergi öderim	.329	.000
İhtiyaç olduğunda askerlik hizmetine katılırım	.348	.000
Yasalara ve kurallara uyarım	.273	.000
Her seçimde oy kullanırım	.400	.000
Çevrenin kirlenmesini önlerim	.262	.000
Ayrımcılığa İlişkin Ölçek		
Devlet işine alınmada vatandaşlar arasında ayırım yapıyor	.289	0,000
Kimliğimden (Roman olmamdan) dolayı devlet işine alınmıyorum	.254	0,000
Yaşadığım yerde bazı insanların bana karşı olumsuz önyargıları var	.223	0,000
Yaşadığım toplumda diğerlerinden farklı olduğumu hissediyorum	.295	0,000
Kimliğimden dolayı (Roman olmamdan) iş bulmakta zorlanırım	.258	0,000

EK-8: Anket Formunda Yer Alan Ölçeklerin Güvenirlik Analizi Sonuçları

Ölçekler	Ölçek (Cronbach Alpha)	Madde- Toplam İlişkisi	Madde Çıkarıldığında Cronbach Alpha
Anayasal Haklara İlişkin Ölçek	,750		
Eğitim ve öğrenim imkanı		,373	,735
İstedığınız alanda çalışma özgürlüğü		,306	,740
İşsiz kaldığınızda koruma (işsizlere işsizlik yardımı)		,152	,749
Sağlıklı bir çevrede yaşama imkanı		,196	,748
Sosyal güvenlik		,111	,752
Oturulabilir ve yaşanabilir konut imkanı		,147	,751
(Sizce) İşsizlere iş bulma imkanı		,049	,753
Tıbbi malzeme ve ilaç		,318	,740
Sağlık hizmeti		,276	,742
(Sizce) Yaşlılara ve sakatlara koruma		,159	,750
Hiçbir baskı altında kalmadan özgürce yaşama imkanı		,462	,730
Düşüncelerinizi serbestçe açıklama imkanı		,477	,728
İnançlarınızı dilediğiniz gibi yaşama imkanı		,366	,736
Mahkemede adil ve tarafsız yargılanma imkanı		,139	,751
İsteddiğiniz yerde yerleşme (yaşama) özgürlüğü		,415	,732
İsteddiğiniz yere seyahat etme özgürlüğü		,479	,728
Kötü muamele yapılmamasını (engelliyor mu)		,387	,735
Serbestçe mahkemeye başvuru imkanı		,322	,740
Önceden izin almaksızın dernek kurma imkanı		,153	,749
Seçimlerde oy kullanma imkanı		,264	,744
Seçimlerde aday olma imkanı		,366	,736
Devlet işine girme imkanı		,213	,747
Dilek ve şikayetleriniz için yetkili makamlara başvurma imkanı		,368	,736
Serbestçe bir siyasi partiye girme ve partiden ayrılma imkanı		,325	,739
Sizi ilgilendiren siyasi kararlara katılma imkanı		,158	,751
Ödev ve Sorumluluklara İlişkin Ölçek	,700		
Çalışmak devlete karşı ödevimdir		,403	,684
Bir gelirim varsa vergi öderim		,548	,627
İhtiyaç olduğunda askerlik hizmetine katılırım		,452	,653
Yasalara ve kurallara uyarım		,369	,680
Her seçimde oy kullanırım		,415	,668
Çevrenin kirlenmesini önlerim		,475	,649
Ayrımcılığa İlişkin Ölçek	,677		
Devlet işine alınmada vatandaşlar arasında ayırım yapılıyor		,407	,637
Kimliğimden (Roman olmamdan) dolayı devlet işine alınmıyorum		,588	,549
Yaşadığım yerde bazı insanların bana karşı olumsuz önyargıları var		,492	,597
Yaşadığım toplumda diğerlerinden farklı olduğumu hissediyorum		,203	,720
Kimliğimden dolayı (Roman olmamdan) iş bulmakta zorlanırım		,486	,601

EK-9: Demografik Özelliklerin Ölçekler Bazında Ortalamaları

Demografik Özellikler	Grup Ortalamaları		
	Haklar Ölçeği	Ödev ve Sorumluluklar Ölçeği	Ayrımcılık Ölçeği
Yaş			
18-25	2.6824	2.4647	2.4647
26-34	2.6808	2.6780	2.6780
35-49	2.6411	2.6387	2.6387
50-64	2.6166	2.7325	2.7325
65-74	2.7129	2.8000	2.8000
75 ve üzeri	2.5867	2.5333	2.5333
Sosyal Güvenlik			
Bağkur	2.6824	2.5263	2.5263
SSK	2.6808	2.7306	2.7306
Emekli Sandığı	2.6411	2.7778	2.7778
Özel Sigorta	2.6166	2.7333	2.7333
Yeşil Kart	2.7129	2.6108	2.6108
Güvencem Yok	2.5867	2.8552	2.8552
Eğitim			
Okur-yazar değil	2.7783	2.6109	2.6109
Okur yazar	2.6267	2.5804	2.5804
İlkokul	2.6022	2.6908	2.6908
Ortaokul (İlköğretim)	2.6430	2.7150	2.7150
Lise	2.2520	2.2000	2.2000
Üniversite	2.6554	2.6109	2.6109
Meslek			
Devlet memuru	2.4800	2.5000	2.5000
Esnaf	2.4800	2.4609	2.4609
Ev hanımı	2.6908	2.7346	2.7346
İşçi	2.6144	2.1600	2.1600
İşsiz	2.7407	2.4000	2.4000
Emekli	2.5067	3.0000	3.0000
Serbest Meslek	2.5636	2.7182	2.7182
Diğer		2.7060	2.7060
Gelir			
0-500 TL	2.7039	2.6323	2.3647
501- 1000 TL	2.5132	2.7000	2.2125
1001-1500 TL	2.5382	2.3818	2.3795
1501-2500 TL	2.0500	2.9500	2.7753
2501 ve üzeri TL	2.6800	2.8000	2.7226
Cinsiyet			
Erkek	2.5829	1.5796	2.5602
Kadın	2.7236	1.8178	2.7206

EK-10: Varyansların Homojenliği Testi (Haklar Ölçeği)

Demografik Özellikler	Levene İstatistiği	df1	df2	p. Değeri
Yaş	.473	5	409	.796
Sosyal Güvenlik	2.133	6	408	.049
Eğitim	.839	4	410	.501
Meslek	1.323	7	407	.237
Gelir	3.078	4	410	.016

EK-11: Varyansların Homojenliği Testi (Ödev ve Sorumluluklar Ölçeği)

Demografik Özellikler	Levene İstatistiği	df1	df2	p. Değeri
Yaş	2.294	5	409	.04
Sosyal Güvenlik	1.661	6	408	.12
Eğitim	5.437	4	410	.00
Meslek	2.570	7	407	.01
Gelir	2.261	4	410	.06

EK-12: Varyansların Homojenliği Testi (Ayrımcılık Ölçeği)

Demografik Özellikler	Levene İstatistiği	df1	df2	p. Değeri
Yaş	1.973	5	409	.08
Sosyal Güvenlik	.698	6	408	.65
Eğitim	1.034	4	410	.39
Meslek	2.132	7	407	.03
Gelir	.963	4	410	.42

ÖZET

KURT TOPUZ, Senem. Yurttaşlık Kavramı ve Türkiye’de Yurttaşlık: Edirne Çingenelelerinin/Romanlarının Yurttaşlık Algısı Üzerine Bir Araştırma, Doktora Tezi, Ankara, 2010.

Bu çalışmada Çingene/Roman kökenli yurttaşların Anayasal haklar ve sorumluluklar açısından devletle olan ilişkileri ele alınmıştır. Bu doğrultuda Anayasada yer alan her bir hakkın Çingene/Roman kökenli yurttaşlara ne ölçüde sağlandığı, diğer bir ifadeyle Çingene/Roman kökenli yurttaşların bu konudaki algıları, birinci elden toplanan veri ile tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu çalışmada Çingene/Roman kökenli yurttaşların bu hakların kullanımında herhangi bir ayrımcı uygulamayla karşılaşp karşılaşmadıkları, varsa ayrımcı uygulamalar karşısında başvurdukları hak arama yolları, devletten beklentileri ve/veya yeni bir hak talepleri ile yerine getirmekle yükümlü oldukları ödev ve sorumluluklara ilişkin davranış eğilimleri/tutumları anket ve derinlemesine görüşme yöntemi birlikte kullanılarak tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışma Çingene/Roman nüfusun yoğun olarak yaşadığı ve geçmişte yoğun Çingene/Roman göçü alan Edirne’de yürütülmüştür. Yapılan alan çalışmasının sonucunda elde edilen bulgulara göre, genel olarak Edirne’de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşlar *iş ve işsizliğe* ilişkin haklardan yararlanamadıklarını ifade etmişlerdir. Bunun hemen ardından Çingene/Roman kökenli yurttaşların ulaşamadıkları ve/veya yararlanamadıkları Anayasal hakların başında *yaşanabilir konut* ve *sağlıklı çevre* hakkı gelmektedir. Bu sonuçlara ek olarak Çingene/Roman kökenli yurttaşlar, devletin kendilerine *istedikleri alanda çalışma özgürlüğü* sağlamadığını ve kendileri ile ilgili *siyasal kararlara katılmadıklarını* ifade etmişlerdir. Çingene/Roman kökenli yurttaşların *eğitim imkanlarına* ilişkin algısı da nispeten olumsuzdur. Devlet tarafından yeteri kadar sağlandığına inanılan ve bu konudaki algılarının olumlu olduğu Anayasal hakların başında ise *sosyal güvenlik, seçimlerde oy kullanabilme* ve *sağlık hizmetlerinden yararlanma* hakları gelmektedir.

Alan çalışması sonuçlarına göre her üç katılımcıdan birisi Çingene/Roman olmaktan dolayı en az bir defa devlet kurumlarında ayrımcılığa maruz kaldığını ileri sürmüştür. Bununla birlikte katılımcıların büyük çoğunluğu hak ihlallerine uğradıklarında ya da ayrımcılığa maruz kaldıklarında, haklarını yasal yollarla arayacaklarını ifade etmiştir. Öte yandan Edirne’de yaşayan Çingene/Roman kökenli yurttaşların genel olarak Anayasada yer alan ödev ve sorumluluklarına ilişkin olumlu bir tutum/davranış eğilimi içinde oldukları belirlenmiştir. Ayrıca katılımcılar genel olarak devletten yeni bir hak talebinde bulunmak yerine mevcut haklarının pekiştirilmesini istemişlerdir.

Anahtar Sözcükler

1. Yurttaşlık
2. Türkiye’de Yurttaşlık
3. Devlet-Yurttaş İlişkisi
4. Yurttaşlık Hakları ve Ödevleri
5. Çingeneler/Romanlar

ABSTRACT

KURT TOPUZ, Senem. Concept of Citizenship and Citizenship in Turkey: A Study on The Perception of Citizenship of Gypsies/Romanies in Edirne, Ph.D. Thesis, Ankara, 2010.

In this study, the relationship of Gypsy/Romany citizens of Turkish Republic with the state in terms of constitutional rights and duties is addressed. For that, to what extent each right granted in the constitution is ensured for the Gypsies/Romanies, in other words, the perception of Gypsies/Romanies on this matter is tried to be determined by first-hand data collection (survey method). Moreover, in this study, whether Gypsy/Romany citizens face with any discriminatory treatment while using these rights, how they cope with these discriminatory treatments if they do, their expectations and/or a new claim from the state, and their attitude towards duties and responsibilities they are obliged to fulfill are tried to be uncovered.

This study was conducted in Edirne where Gypsy/Romany population inhabits densely and which experienced extensive Gypsy/Romany immigration in the past. According to the survey results, Gypsies/Romanies living in Edirne expressed that they generally cannot benefit from the rights related to employment and unemployment. The second constitutional right which Gypsies/Romanies cannot access and/or benefit from is the right of *habitable house* and *healthy environment*. In addition to these results, Gypsy/Romany citizens stated that the state does not provide them with the freedom of *working in the area they would like to* and they are not able to *participate in the political decisions* related to themselves. Gypsy/Romany citizens' perception of *education opportunities* is also rather negative. The foremost right which is believed to be provided sufficiently by the state and which is positively perceived is *social security, vote in elections, and utilizing health services*.

According to the survey results, one out of three participants claimed that at least once they faced with discrimination at state offices because of being a Gypsy/Romany. In addition, a large majority of the participants expressed that they would claim their rights through legal ways when their rights are violated or they face with discrimination. On the other hand, it is determined that Gypsy/Romany citizens living in Edirne have generally positive attitudes towards duties and responsibilities stated in the constitution. Moreover, the participants usually wish for reinforcement of their existing rights rather than demanding a new right.

Key Words

1. Citizenship
2. Citizenship in Turkey
3. State-Citizen Relationship
4. Citizenship Rights and Duties
5. Gypsies/Romanies